KİTAP HAKKINDA ÇIKAN YORUMLAR

Çok dramatik bir hikaye... Rubenstein tarihteki en büyük mücadelelerden birini sürükleyici bir hikayeye dönüştürmüş.

-Jack Miles, *Tanrı: Bir Biyografi*'nin yazarı

İnanç tartışmalarının sıradan kadın ve erkekleri peşinden sürüklediği tarihi bir dönemi tüm canlılığıyla karşımıza getirmeyi başarabilmiş.

-Jonathan Kirsch, *Yolun Kenarındaki Harlot*'un yazarı

(Rubenstein) Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki en büyük dini ihtilaflardan birini ele alarak onu, kanlı canlı insanların yer aldığı bir macera romanı haline getirmiştir.

-The Christian Science Monitör

Canlı ve etkileyici hikayeler... okuyucu kendisine Hıristiyanlık tarihindeki en çalkantılı döneme ilişkin etkileyici ve bilgi verici bir rehber bulacak ve tüm insan davranışlarına şekil veren karmaşa ve çatışmalara dair sıradan olmayan bir yaklaşımla karşılaşacaktır.

-Boston Book Review

Erken dönem Kilise tarihi hiç böylesine heyecan verici olmamıştı... yazar bu döneme damgasını vuran kişilere hayat vermiş... okuyucunun dikkatini çekmesi açısından kitabın bir romandan aşağı kalır yanı yok.

-The Dallas Morning News

Biraz bilince sahip her Katolik, Kilisenin siyasi bir teşkilat olduğunun farkındadır. Bu kitapta çok daha açık şekilde gördüm ki teoloji, öğreti ve dogma seküler politikanın bir ürünüdür.

-National Catholic Reporter

Rubenstein'ın canlı tarihsel draması erken dönem Hıristiyanlığına geniş bir perspektiften bakarak 4. yüzyılda Roma çökerken Hıristiyanlığın nasıl yükseldiğini göstermiştir.

Publishers Weekly

Ustaca anlatılmış harika bir teolojik macera. Fazlasıyla canlı bir tarihi ve teolojik hayal gücüne sahip olan Rubenstein, teolojinin çoğunlukla siyasi bir mesele olduğunu ve insanlık tarihinin yol aldığı karmaşanın içinde şekillendiğini bizlere açıkça gösteriyor.

-Alan Jones, Graca Katedralinin Dekanı,
Aziz Fransisco, ve *The Soul's Journey*'nin yazarı

Heyecan verici bir kitap. Richard Rubenstein Arius'la Athanasios arasında cereyan eden Hıristiyan tarihindeki eski bir mücadeleyi ele alıp onu modern bir gazeteci zekasıyla şekillendirerek bizi kökeninden hiç bahsetmeden karanlık zihinlerin doğası ve yıkıcılığı hakkında aydınlatmıştır.

-The Most Reverend John Shelby Spong,
Why Christianity Must Change or Die'ın yazarı

Rubenstein'ın Arius ihtilafına yönelik popüler yorumları Hıristiyanlığın ve Avrupa'nın nasıl şekil aldığına dair bizlere yeterince bilinç kazandıracaktır.

-Booklist

Rubenstein tarihçiler için siyasi çatışmaları ayrıntılı olarak gösteren bir eser hazırlamış.

-Library Journal

Rubenstein övgüyü hak etmiş.

-Christian Century

Akıcı ve iyi yazılmış bir ihtilaf rehberi.

-Washington Times

Rubenstein'ın kitabının asıl önemi Teslis ve Oğulun insan şekline girmesi konularının nasıl halkın gündemine girerek tartışmalara ve isyanlara yol açtığını ve Kilisenin Roma dünyasındaki en uzun ömürlü kamusal teşkilata dönüşmesini bizlere tüm açıklığıyla anlatmasıdır.

Robin Darling Young, Yeni Ahit Profesörü,
Amerika Katolik Üniversitesi

GELENEK

İsa Nasıl Tanrı Oldu?

Richard E. Rubenstein

Çeviren:
Cem Demirkan

GELENEK YAYINCILIK / 78
DİNLER TARİHİ / 4
Mesih Kitaplığı / 2

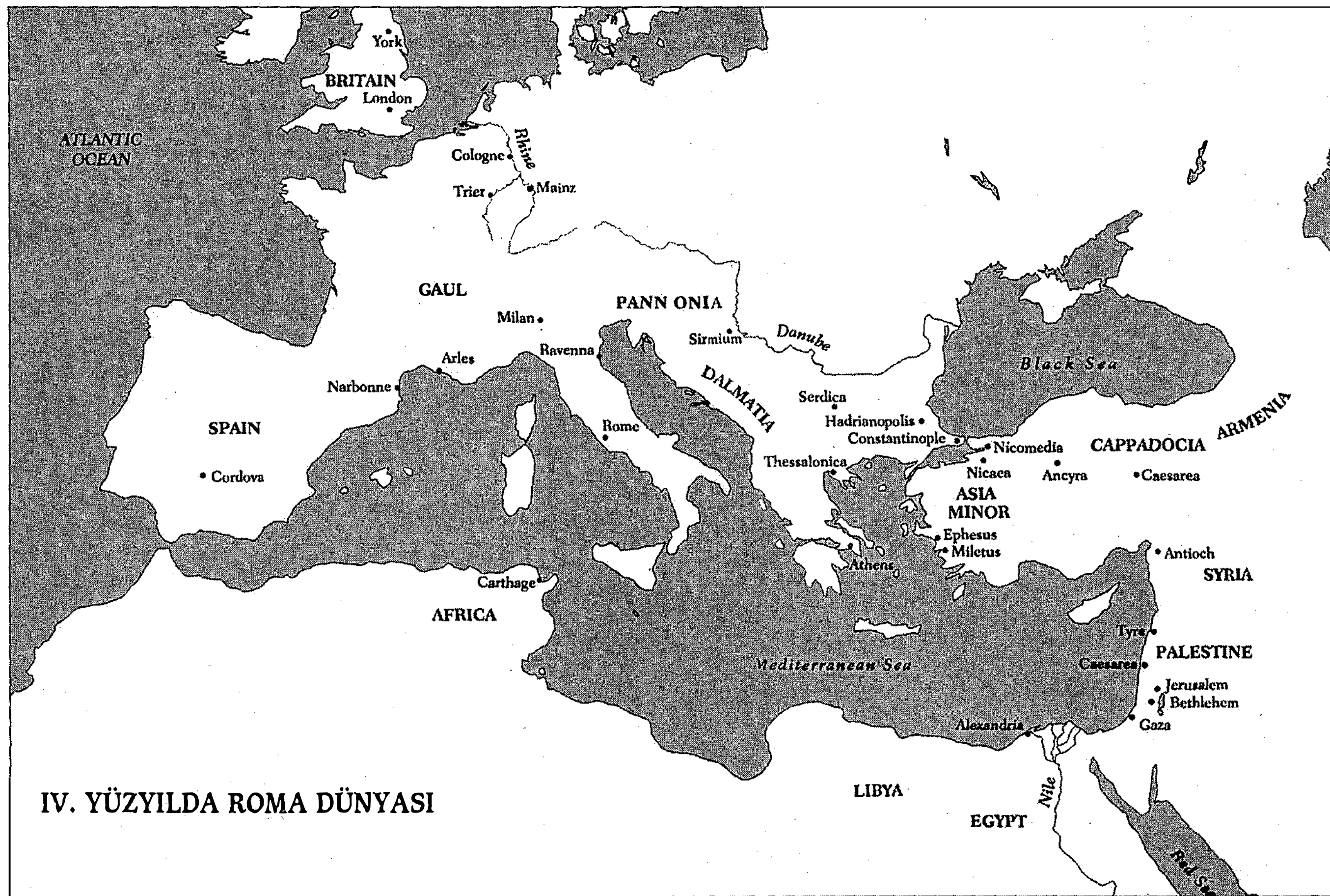
İsa Nasıl Tanrı Oldu?
When Jesus Became God

YAZAR / Richard E. Rubenstein
ÇEVİREN / Cem Demirkan
DİZİ EDİTÖRÜ / Onur Atalay
KAPAK TASARIMI / Sabahattin Kanaş
İÇ TASARIM / Yener Turan

BASKI / Kurtiş Matbaası
BİRİNCİ BASIM / Şubat 2004
ISBN / 975-8861-24-7

Adres: Hasan Halife Mh. Öksüzce Hatip Sk. No: 15 Fatih/İSTANBUL
Tel: (212) 531 41 40 (10 hat) (pbx) Faks: (212) 531 43 34
e-mail: gelenek@gelenek.com.tr

Profesör Richard E. Rubenstein,
dini çatışmalar üzerine uzmanlaştığı
George Mason Üniversitesi İhtilaf Çözümleme
ve Halkla İlişkiler Enstitüsü'nde çalışmaktadır.
Kendisi Harvard Üniversitesi'nden, Oxford
Üniversitesi'nden ve Harvard Hukuk Okulu'ndan
mezun olmuştur. Halen Virginia,
Fairfax'ta yaşamaktadır.

IV. YÜZYILDA ROMA DÜNYASI

İçindekiler

Önsöz

Bu kitap çok farklı bir tarzda kaleme alınmıştır.

1976 yılıydı. Üniversiteden aldığım iki yıllık araştırma izninin ilk yılını geçireceğim Fransa, Aix-en-Provence'a ailemle birlikte henüz varmıştım. Princeton'da ders vermek maksadıyla şehirden ayrılmak üzere olan meşhur Fransız tarihçi Michel Vovelle'in evini kiraladım. Kiralar çok yüksek değildi ama Profesör Vovelle'nin özel kütüphanesini de kullanmak istediğimde kira biraz yükseldi. Kendisiyle tanıştıktan sonra -insanı rahatlatan bir kişiydi- kütüphaneyi görmek istediğimi söyledim.

Kütüphane, provençal tarzda döşenmiş evin bir ucundan diğerine uzanan dikdörtgen şeklinde bir odaydı. Bir duvar kitap ciltleriyle dolu raflarla, karşısındaki duvarsa tümüyle pencerelerle kaplıydı ve açık pencerelerden eylül sıcağı içeri doluyordu. Profesör Vovelle'in masasından funda ve zeytin ağaçlarının bulunduğu bahçe görülebiliyor ve bahçenin hemen ötesinde akmakta olan derenin yumuşak sesi kulakları dinlendiriyordu.

Gereken kontratı imzaladık ve gece olunca raflardaki kitaplara göz atmaya başladım. Ev sahibimin ilgi alanlarını yansıtan düzinelerce konu üzerine küçük koleksiyonlar mevcuttu ama kitapların büyük bölümü teoloji ve Kilise tarihi üzerineydi. Michel Vovelle'in Fransa'da Fransız Devrimi'ne kadar Hıristiyanlıktan kopuş sürecini ele alan meşhur çalışmasını ki bu eser sosyal ve dini tarihin bir birleşimidir ve yeni Fransız biliminin tanımlanmasına yardımcı olmuştur, hatırla-

dım. İlgimi çeken pek çok başlığa rastladım. Profesör kalan bavullannı almak için geri döndüğünde ben masaya oturmuş bir düzine kitabı incelemekle meşguldüm.

Kibarca "çoktan çalışmaya başlamışsınız" dedi.

"Evet bu kütüphaneden faydalanabildiğim için çok mutluyum. Bu arada Arius ihtilafina dair ne biliyorsunuz? O konuyla ilgili daha yeni okumaya başladım" dedim.

"Ah, l'affaire Arius" diye cevap verdi. "Onunla ilgili her şeyi öğrenmelisin. İsa yeryüzündeki Tann mıydı yoksa başka bir şey miydi? Çarmıha gerilişinin ardından geçen üç yüzyıl boyunca Hıristiyanlar bu meseleyi açıklığa kavuşturamamıştı. Arius ihtilafi! Bu, Stalin'le Troçki arasındaki mücadeleye değin Batının şahit olduğu en ilginç çekişmedir."

Çok ilgimi çekmişti. O yıl "l'affaire Arius"'a dair Vovelle'nin kitaplannın büyük bölümünü okudum. Sonraki yıllarda başka işler nedeniyle pek çok kez ara versem de bu konuyla ilgilenmeye devam ettim. Elde çok sayıda kaynak vardı ama bunlann büyük kısmı Katolik tarihiyle ilgilenen akademisyenlere yönelik eserlerdi. Tüm eserler ikisini de bildiğim İngilizce ve Fransızcada yazılmıştı ve kimi Yunanca terimlerin anlamlannı bu dilin uzmanlanyla tartışma imkânım da bulunuyordu. Kilise tarihçileri, teologlar, din adamlan ve Roma'nın son dönemini inceleyen akademisyenler sorulanmı memnuniyetle cevapladılar.

Birkaç kez çok önceden adını "İsa Tann Olduğunda" olarak koymaya karar verdiğim kitabımı yazmaya giriştim ama muhakkak bir şey çıktı ve iş yanda kaldı. Bunun sebebi sadece diğer işler değil aynı zamanda kendime olan güvensizliğimdi. Bir Amerikan Yahudisinin İsa'yla ne işi olabilirdi ki? Diğer insanlann inancıyla ilgili meselelere neden burnumu sokuyordum ki? Ve tüm bu sorulann altında daha önemli bir soru yatıyordu. Beni İsa'nın kimliği ve vazifesiyle ilgilenmeye iten şey neydi?

Cevaplar araştırma izninin ikinci yılında, bu sefer 350.000 kişilik nüfusunun 300.000'i Katolik olan Malta adasında ortaya çıkmaya başladı. Dini çatışmalann çözümü üzerine ders verdiğim Malta Üniversitesi sosyoloji bölümünün başkanı bilgili, kibar ve enerjik bir Katolik rahip olan Joe Inguanez'di. Kendisinden üniversite kütüphanesindeki Ariusçuluğa dair eserleri bulabilmem için bana yardımcı olmasını istediğimde rahip bana alaycı bir şekilde baktı. Bana kütüphanenin erken Hıristiyanlık dönemine dair çok iyi bir koleksiyona sahip olduğunu söyledi. Peki neden ille de bu konu üzerinde çalışmak istiyordum?

Sunduğum açıklama gayet isabetli fakat gayri şahsiydi. Meslek yaşamımın büyük bölümünü sosyal meselelerde şiddet konusuna ayırmıştım. Şiddet analiz-

cileri için dini şiddet hâlâ büyük bir sırdı. Gerçekten de hiçbirimiz dünya üzerinde baş gösteren bu tür şiddeti tahmin edemiyorduk. Cezayir'de devam etmekte olan iç savaş, İsrail'de ultra ortodoks Yahudilerle diğerleri arasında süren mücadele hatta Batıda eşcinselliğe karşı sürdürülen mücadele çoğu gözlemciye ilkel çağları anımsatmaktaydı. "Dini fanatizm", bu cümle neden kimi dönemlerde insanların inanç ve diğer farklılıklar nedeniyle birbirlerini öldürmek için harekete geçtiklerini açıklayabilirdi.

Rahip Joe'ya amacımın dini çatışmanın nedenlerini ve insanların bunu hangi metotlarla çözmeye çalıştıklarını öğrenmek olduğunu söyledim. Batılıları çok yakından ilgilendiren ama kimi yan etkileri nedeniyle itinayla uzak durulan bir konuyu araştırmak istiyordum. Protestan reformundan önce muhtemelen Hıristiyanlar arasındaki en büyük mücadele olan Arius ihtilafı tam da aradığım konuydu. Joe başını salladı ama açıklamamın bitmediğinin farkındaydı.

"Ve?"

Bir süre duraksadıktan sonra "ve bir şey daha var" diye cevap verdim. Ben Hıristiyan bir ülkede doğup büyümüş bir Yahudiyim. İsa, düşünmeye başladığımdan beri benim kafamda yer işgal etmiştir. Diğer taraftan onu her zaman inanılmaz derecede karizmatik, ilham verici ve mücadeleci bir karakter olarak görmüşümdür ve...

Joe devam etmemi ister şekilde kaşlarını kaldırdı.

"Ben Katolik ve Yahudilerin birlikte yaşadığı bir mahallede büyüdüm ve arkadaşlarımın çoğu İtalyan Amerikalılardı. Onlar arkadaşlarımdı ama ben cuma günü evde durmam gerektiğini öğrenmiştim çünkü bazıları St. Joseph Kilisesindeki vaazın ardından İsa'yı öldürdüğüm için beni cezalandırmaya gelmişlerdi. Bir kez beni sokakta yakalayıp dövdüler. Ben bir yandan ağlarken diğer yandan da "ama İsa da Yahudiydi" diye bağırdım. Bu onların hiç düşünmedikleri bir ayrıntıydı ve bana fazladan birkaç tekme ve yumruk kazandırmaktan başka işe de yaramadı

Joe öyle acı bir şekilde baktı ki hızla devam ettim: "Bu hikayenin bir yönü. Kimi zaman İsa bize beladan başka bir şey getirmiyor. Ama hikayenin diğer yönünü de göz ardı etmeyelim. Ben Tanrı'nın oğlu değil de -üzgünüm Joe- bir insan olduğuna inandığım İsa'ya ibadet etmiyorum. Ama ne insan. Eğer ona inananlar başımıza bu kadar bela açmasaydı onu aziz, bilge, hatta peygamber olarak kabul edebilirdik."

Bir anlık duraksamadan sonra Joe: "Evet, eğer onun yüzünden zarar görüyorsan İsa'yı sevmek zor olmalı" dedi.

"Evet" Arius ihtilafının beni çeken yönlerinden biri de buydu. Çünkü Arius ihtilafından önce Yahudi ve Hıristiyanlar birbirleriyle İsa'nın tanrısallığı, selamete ermenin vasıtaları, ahlaki değerler gibi konular üzerine konuşabiliyorlardı. Çoğu konuda aynı görüşte değillerdi ama yine de aralarında bir yakınlık vardı. Aynı ahlaki değerlere sahiptiler. İhtilaf sona erdiğinde -İsa Tanrı olduğunda- bu yakınlık ortadan kalktı. Hıristiyanlar Teslisi kabul etti, farklı fikirlere sahip olmak suç oldu ve Yahudilik de bir tür sapkınlık olarak kabul edildi. Hıristiyan ülkelerde yaşayan Yahudiler İsa ve onun mesajı üzerine düşünmemeyi öğrendiler.

Joe tüm bunları büyük bir dikkatle dinledi ve "ama bu sorunlara yol açan Teslis inancı değildi" diye ekledi.

Ben de: "Hayır, ama Teslis inancı bu ihtilafın içerisinde şekillendi. Benim ihtilaf hakkında kitap yazmak istememin sebebi bu güne nasıl geldiğimizi ve bizi ayıran şeyi anlamaya çalışma gayretimdir. Hatta bu ayrımın nasıl telafi edileceğine dair bize yol bile gösterebilir ve bir şekilde İsa'nın kişiliğinin bu telafi de rol oynayacağına da inanıyorum. Kanaatime göre onun yaşamı bize insan olmanın ne demek olduğunu en güzel biçimde öğretecektir." dedim.

Joe ve ben birkaç dakika sessizce oturduk. Ardından çantasından bir dua kitabı çıkardı: "Size daha sonra kütüphanemizde bulunan sapkın görüşlere dair eserleri göstereceğim. Şu an sakıncası yoksa ibadetime devam etmeliyim." dedi ve öyle de yaptı.

Teşekkür

Bu eser geç antik çağ tarihi, Kilise tarihi, teoloji ve çatışmalara dair çalışmalar gibi farklı alanlardan faydalanılarak meydan getirilmiş açıklama ve hikayelerden oluşmaktadır. Geçen yirmi yıl içerisinde Arius ihtilafına karşı büyük bir akademik ilgi uyandı ve ben de bu sayede çok sayıda değerli araştırmacı ve yazarın eserlerinden faydalanma imkânına sahip oldum. Eserleri fazlasıyla yararlı ve ilham verici olan kişiler arasında son dönem Roma toplumunu ve onun dini hassasiyetini kavramada eşsiz olan Princeton'dan Peter Brown; Constantine ve son dönem Roma uzmanı Harvard'dan Timothy D. Barnes; Hıristiyanların Tanrı inancını arayışı ve Arius ile İznik İtikadına dair aldığı eğitimle Durham Üniversitesi'nden C. Hanson yer almaktadır. Arius itikadına dair açıklamalarımın çoğu Robert C. Gregg ve Dennis E. Groh'un eserleri ve Rowan D. Williams'ın görüşlerini temel almıştır. Tabii ki dipnot ya da bibliyografyada belirttiğim yazarların hiçbiri çalışmada iddia edilen görüşlerden sorumlu tutulamaz..

Bu kitabı hazırlamamda Malta Üniversitesi'nde bir sömestr geçirmeme imkân veren George Mason Üniversitesi'nin büyük yardımı olmuştur. Üniversite Rektörü Rahip Peter Serracino Inglott'a, Uluslararası Araştırmalar Kurumu Yöneticisi Leslie Agius'a, Sosyoloji Bölüm Başkanı Rahip Joe Inguanez'e ve üniversite kütüphanesi görevlilerine yardımları ve arkadaşlıkları için müteşekkirim. Bu seçkin din ve bilim adanları benim oldukça heterodoks çalışmamdan (umarım saygısız-

lık etmemişimdir) ve Arius ihtilafına dair açıklamalarımdan hiçbir şekilde sorumlu değildir.

George Mason Çatışma Analizi ve Çözümü Enstitüsündeki çalışma arkadaşlarım ve öğrencilerim dini çatışmalar ve bu çatışmaların çözülmesinin güçlüğü üzerine daha net düşünebilmem konusunda bana yardımcı oldular. Özellikle Kevin Avruch, Marc Gophin, Daryl Landau ve Rex van der Riet'e destek ve nasihatleri ve Fenwick Kütüphanesindeki Maureen Connors'a gerekli materyali bulmamda sağladığı değerli yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum. Maryland Üniversitesi'nden James R. Price'da yerinde değerlendirmeleriyle düşüncelerime yol göstermişti.

Edebi metinler mümessili Gail Ross ve Howard Yoon'a yardımlarından ve Harcourt Brace'den Jane Isay ve Lorie Stoopack'e moral destekleri ve profesyonelce eleştirilerinden dolayı müteşekkirim. Sevgili kızlarım Hannah ve Shana Rubenstein'a bana katlandıkları için özellikle teşekkür ediyorum ve son olarak da çok önceleri Sör Philip Sidney'in bir şiirinde yer alan mesajı bana ileterek belki de en büyük desteği vermiş olan Susan Ryerson'a teşekkür etmek istiyorum:

"Aptal! Dedi bana ilham perim. Kalbine bak ve yaz"

İskenderiye'de Olay

24 Aralık 361, Sabah

Her taraftan gelen yüzlerce insan meydanı doldurmaya devam ederken kalabalığın içinden öne çıkan bir grup hapishanenin kapısını yerle bir etti. Akdeniz'de kopan fırtınalar kadar çok isyanın meydana geldiği İskenderiye için bile bu olay fazlasıyla sıra dışıydı. Daha sıra dışı olansa kalabalığın birlik içinde hareket eden bir grup olmasıydı. Genelde olduğu gibi kendi aralannda çatışmak yerine pagan ve Hıristiyan isyancılar omuz omuza durmuş kan istiyorlardı.

Kalabalık, kapılann yıkılışını haykınşlarla destekledi. Dakikalar sonra hapishanenin içinden, çölden dönen ve avladığı antilop veya aslanı omuzlan üzerinde taşıyan avcılann avlannı taşıması gibi mahkumlan taşıyan işgalciler çıkmaya başladı. Üç mahkum, kaçmalannı engellemek için elleri ve ayaklan hâlâ zincirli olduğu halde, hayvanlar gibi taşınarak meydana getirilmişti. Öfkeli kalabalık bu mahkumlan meydanda oyuncak gibi savururken, çaresiz tutsaklar acı ve korku içinde feryat etmeye başladılar.

Bu zavallılann ikisi devlet görevlisiydi. Kalabalığın nefretini kazanmalannın sebebi ise Roma emirlerine uyarak pagan tapınaklannı kapatmalan, "kâfir" olarak kabul edilen kimi Hıristiyanlan kiliselerden kovmalan ve karşı koyanlan ce-

zalandırmalarıydı.[1] Oysa ki, kalabalığın asıl hedefi yakalananların üçüncüsüydü yani herhangi bir devlet görevlisinden çok daha önemli bir kişi olan İskenderiye başpiskoposu ve Mısır'daki Hıristiyan cemaatin lideri Kapadokyalı Georgios.

Başpiskopos Georgios geçmişteki başarısını ve bugünkü sefaletini ilk Hıristiyan imparator Büyük Constantine'in oğlu ve halefi olan 2. Constantius'a borçluydu. Constantius gibi o da bir Ariusçuydu (İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğuna ama Tanrı'nın kendisi olmadığına inanan Hıristiyanlar). Bir tüccarın oğlu olan Georgios kutsal göreve aday olmadan önce Constantinopolis'de (İstanbul) ordu müteahhitliği yaparak büyük bir servet elde etmişti. Dine bağlılığıyla biliniyordu ve imparatorluktaki en iyi kütüphanelerden de birinin sahibiydi. Kapadokya piskoposu olduktan sonra imparator ondan hanedanın gençlerine Hıristiyan inancını öğretmesini istedi. Birkaç yıl sonra imparator, Athanasios isimli bölgenin yerlisi olan İskenderiye piskoposunu sürgüne gönderdikten sonra Georgios'u onun yerine atadı.

Bu atama en başından beri bir felaketti. İskenderiye'nin kendi vatandaşı yerine henüz bölgedeki insanların dili olan Kıpticeyi bile konuşmaktan aciz Kapadokyalı bir yabancının atanması Constantius'un ilk hatasıydı. İkinci hatası ise piskopos olarak hem paganlara hem de kendi inancını paylaşmayan Hıristiyanlara eziyet etmeyi görev bilen bir militan Ariusçuyu atamasıydı. Üçüncü hatasına gelince bu da etkili Athanasios'un Mısır çöllerinde bulunan manastırlara kaçıp saklanmasına müsaade etmesiydi. Çölde saklandığı yerden bu popüler eski piskopos kendisini destekleyenleri yüreklendirmek için gizlice şehre gelip gitmeye başladı ve böylece ününe ve şanına bir de yasa dışılığın cazibesini ekledi.

Zavallı Georgios! Askerlerin desteğiyle bile İskenderiye'de düzeni sağlamayı başaramamıştı. Göreve geldikten yaklaşık bir yıl sonra Dionisios Kilisesinde bir grup Arius karşıtının saldırısına uğramış ve canını zor kurtarmıştı. Bu olaydan sonra zamanının çoğunu Balkanlar ve Küçük Asya'da imparatorun Hıristiyan inancında görülen ve Kiliseyi güç durumda bırakan çelişkileri gidermek maksadıyla kurdurduğu konsillere katılarak geçirdi. Bu konsiller onun sahip olduğu Arius inancını ortodoks inanç olarak kabul edip Constantius'dan da destek sözü alınca Georgios İskenderiye'deki görevine dönmeye karar verdi. Ama destekçisi olan imparatorun ciddi şekilde hasta olduğundan habersizdi. İskenderiye'ye döndükten dört gün sonra Constantius öldü ve şehir ayaklandı.

---

1. Christopher Haas, "The Alexandrian Riots of 356 and George of Cappadocia," *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 32:3 (Sonbahar, 1991): 281, 292-93

Habercilerin imparatorun ölüm haberini getirmesiyle birlikte Athanasios taraftarlan şehirdeki tüm kiliselerde kontrolü ele aldı. Georgios ve birkaç görevliyi yakalayıp zincirlediler ve onlan hapishane yetkilisine teslim ettiler. Yaklaşık bir ay sonra, daha büyük ve daha farklı gruplardan oluşan bir kalabalık asıl cezayı uygulamak için geri dönmüştü. Hapishaneye yönelik saldırıyı neyin başlattığı tam olarak bilinmiyor, ama bu coşkuda yeni gelen haberin de büyük payı vardı: Yeni imparator, Constantius'un yeğeni Julianus, Ariusçu olmadığını ilan etmişti ve hatta (herkesin zannettiğinin aksine) Hıristiyan bile değildi. O eski tanrılara inanan bir pagandı ve bu nedenle artık mahkumları koruyacak hiçbir şey kalmamıştı.

Cezanın uygulanışı kurallara uygun olacakmış gibi görünmüyordu. Georgios ve diğerleri hapishanenin meydanında muhtemelen dövülerek can verdiler. 5. yüzyıl tarihçilerinin bildirdiğine göre isyancılar mahkumları öldürdükten sonra cesetlerini şehir meydanında dolaştırmışlardı. Georgios'un cesedi bir devenin üzerindeyken diğerleri iplere bağlı olarak sürüklenmişti "ve cesetler yaklaşık yedi saat süreyle böyle hırpalandıktan sonra gece saat birde yakıldılar."[2] Cesetlerin yakılması sadece ölenlere saygısızlık yapmak için değildi; isyancılar bu yolla cesetlerinin ileride kutsal kabul edilerek takipçileri tarafından muhafaza edilmelerinin de önünü alıyorlardı.

Her şeye rağmen imparatorun bu linç girişimine sinirlenmesi beklenebilirdi çünkü Julianus çocukken ve normal bir Hıristiyanken Kapadokyalı Georgios'dan ders almıştı. Ama tepkisi sınırlı ve ılımlı olmuştu: "Tannlann düşmanları" adil bir şekilde yargılanmalı ve kanunlara göre idam edilmeliydi.[3] Hiç kimse katilleri bulmayı denemedi bile. İki aydan daha az bir zaman içinde Athanasios muzaffer bir biçimde şehre ve eski görevine geri döndü.

Linç girişiminde bulunan kalabalıkların davranışları her zaman ilkeldir. İskenderiye'de piskoposun cesedini yollarda sürükleyenler aslında o sırada dünyadaki en zengin ve medeni bölgede yaşayan insanlardı. Geç antik çağda Yunanistan'dan Küçük Asya'ya (Türkiye) oradan da Suriye, Lübnan, Filistin, Mısır ve Libya'ya doğru yayılan şehirler Roma dünyasının kalbiydi. Ticaret, sanat ve eğitim bu "şehirler topluluğunda"[4] günden güne gelişiyor ve politik güçte ister iste-

2. R. P. C. Hansan'ın *Historia Akephala*'sından alıntı, *The Search for the Christian Doctrine of God: The Arian Controversy*, 318-381 (Edinburgh: T&T Clark, 1988), 386.

3. Timothy D. Barnes, *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire* (Cambrige: Harvard University Press, 1993), 155.

4. Peter Brown, *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire* (Curti Lectures) (Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1992).

mez onları takip ediyordu. Yunanca konuşan Doğu İmparatorluğu üç büyük metropole -İskenderiye, Antakya (Antioch) ve Constantinopolis- ve yüzlerce daha küçük ama oldukça gelişmiş şehre sahipti. Ekonomik ve kültürel olarak kendisine temel teşkil eden Latin Batı dünyası ve Roma şehri (tarihi nedenlerle hâlâ birinci şehir kabul edilse de) Doğu İmparatorluğuyla kıyaslandığında fazlasıyla geri kalmaktaydı.

İskenderiye! Akdeniz'de 15 km uzunluğundaki bir kıyı şeridi boyunca yaklaşık bir milyon kişinin yaşadığı ve limanında dünyanın yedi harikasından biri olan 130 metre yüksekliğindeki deniz feneri bulunan bir şehir düşünün. Denildiğine göre fenerin üzerinden saydam bir taş vasıtasıyla bakılarak çıplak gözle görülemeyecek kadar uzaktaki gemileri görmek mümkünmüş. Deniz feneri daha sonra bir seri depremle yıkıldığı için bu taşın ne tür bir şey olduğu bilinmiyor. Fakat şüphe yok ki İskenderiye ününü fazlasıyla hak eden bir şehirdi. Yüzlerce yıl şehir sadece Akdeniz'in en işlek limanı olarak değil bilim ve eğitim merkezi olarak da hizmet verdi. Büyük İskender tarafından kurulan metropol Yunan dahileri Archimedes, Euclid, Yahudi bilge Philo ve en büyük Hıristiyan düşünürler olan St. Clement ve Origenes'e ev sahipliği etti. Ayrıca Sezar zamanında yanan dünyaca meşhur Büyük Kütüphane ve daha küçük olan, Kleopatra tarafından yaptırılmış ve 4. yüzyıl sonunda militan Hıristiyanlarca tahrip edilen Serapeum da burada bulunuyordu.

Şehrin sahilinde farklı kültürler tanışıyor, çatışıyor ve kaynaşıyordu. Ticaret arzusu ve manevi ihtiyaçlar tarafından şekillendirilen, dünya nimetlerine düşkün bu insanların, dini inançlarının etkisiyle bazen aşırıya kaçtıkları da oluyordu. İskenderiye'de yaşayan bir milyon kişinin yaklaşık dörtte biri ataları Filistin'de Roma'ya karşı hüsranla sonuçlanan bir isyan başlatmış olan Yahudilerdi. M.Ö 2. yüzyılda Eski Ahit bu İskenderiyeli Yahudiler için Yunancaya çevrildi. Çünkü onlar da Doğu İmparatorluğunun diğer eğitimli üyeleri gibi Yunanca konuşuyorlardı. Bu çeviriyi daha sonra, sinagogu eski tanrılara inananlara ulaşabilmek için bir sıçrama tahtası gibi gören yeni inancın tebliğcileri olan Hıristiyanlar da kullandı. M.Ö 3. yüzyılın sonunda Musevilik tüm Akdeniz dünyasında büyük bir hızla yayılmaktaydı..

İskenderiye Hıristiyanlığının farklı bir yapısı vardı. Bu "dengesiz ve entelektüellikle yoğrulmuş potanın"[5] içerisinde düşünürler, Kilise öğretileri ve İncil ayetlerini açıklayabilmek için, Yunan felsefesinin en son görüşlerine yönelmişlerdi.

---

5. Charles Kannengiesser, *Arius and Athanasius: Two Alexandrian Thelogians* (Variorum: Hampshire, UK, and Brookfield, Vermont, 1991), XII, 209.

Sonuçlar çarpıcı ama hemen her zaman çelişkiliydi ve "tekrarlanan buluşlar, sürekli gerilim ve sayısız tartışmayla hatırlanan"[6] bir entelektüel tarihi ortaya çıkarmışlardı. Bu tartışmalar düşünürler arasındaki basit didişmelerden ibaret değildi. Bunlar atalarının büyük zevk aldığı gladyatör dövüşlerini hatırlatan ve İskenderiye'nin en gözde sporu olan büyük münazaralardı.

2. yüzyılda, İskenderiyeli Hıristiyanlar, Yahudi karşıtı propagandadan da etkilenerek Yahudilere karşı şehir tarihinin ilk isyanlarından birini başlattılar. İki yüzyıl sonraysa, İsa'ya inananlar sokaklarda birbirleriyle savaşıp piskoposları linç etmekle meşguldüler. Georgios'un öldürüldüğü tarihte bu bölgede dini ayaklanmalar artık sıradan hale gelmişti. Suikastlara fazla rastlanmasa da militan dindarlar birbirlerine karşı her türlü saldırgan taktik ve hileyi kullanıyorlardı. Piskopos Athanasios, geleceğin azizi ve yılmaz inanç savaşçısı, rakiplerini aforoz edip lanetliyor, korkutuyor, dövdürtüyor, kaçırtıyor, hapse attırıyor ve uzak eyaletlere sürgüne gönderiyordu. Ondan geri kalmayan rakipleri de onu rüşvet, hırsızlık, gasp, ihanet, cinayet ve kutsal şeylere saygısızlıkla suçluyorlardı. Bu suçlamalar neticesinde Athanasios kilise konsilleri tarafından en az beş sefer İskenderiye'den sürgün edilmiş ve bazen tutuklanması için imparator asker göndermişti.

Kimi zaman bu taktikler tehlikeli olmaktan ziyade gülünç olurdu. Suriye'nin başkenti Antakya'da bir grup Ariusçu rahip kılık değiştirip bir fahişeyle anlaştılar ve kendisinden Arius karşıtı bir piskopos uyurken gizlice yatağına girmesini istediler. Böylece o piskopos zinayla suçlanacak ve gözden düşecekti. Fakat bu kadının da kendi fikirleri olabileceğini hiç hesaba katmamışlardı.

Son anda kadın vazgeçerek bu komployu tezgahlayanları ihbar etti.

Bir komedi mi? Şüphesiz. Fakat bu olay dini çatışmaların Roma dünyasında ne boyutlara ulaştığını gözler önüne sermektedir. Bu tartışmaların saplantılı yönü Piskopos Georgios'un linç edilmesinden 20 yıl sonra yazmaya başlayan ünlü din adamı Nissalı Gregorios tarafından çok doğru şekilde tespit edilmiştir. Constantinopolis'deki kilisesinde verdiği bir vaazda Gregorios Hıristiyanların davranışlarından dert yanarak: "Eğer bu şehirde bir esnafa gidip alışveriş yapmaya kalksanız sizinle Oğul Baba tarafından evlat edinilmiş midir edinilmemiş midir? diye tartışmaya başlayacaktır. Bir fırıncıya ekmeğin kalitesinden şikayet etseniz fırıncı size Baba Oğuldan daha üstündür diye cevap verecektir ve hamama giden bi-

6. Kannengieser, "Holy Scripture and Hellenistic Hermeneutics in Alexandrian Christology. The Arian Crisis," *Arius and Athanasius*, I,i.

rine üstünü ört diyecek olsanız o da size Oğul hiçlikten (ex nihilo) yaratılmıştır diye cevap verecektir".[7]

Gregorios'un garip yorumları söylediği ve anlatmak istediği ayrı ayrı ele alındığında mükemmeldi. Ona göre sıradan işçi ve esnaf soyut dini tartışmaların içine çekilmişti ve onlar da kendi fikirlerine göre sonuçlara ulaşmışlardı. Hıristiyanlar arasındaki çatışmalar, özellikle de Tanrı'nın oğlu İsa ile Tanrı üzerine olanlar, en az yüzlerce yıllık geçmişi olan pagan-Hıristiyan çatışması kadar şiddetliydi. Bir zamanlar en az İsa'nın Tanrı olduğu fikri kadar popüler olan Arius inancıysa artık sıradan Hıristiyanlarca sapkınlık olarak görülmektedir.

Gregorios'un Oğul Baba tarafından evlat edinilmiş midir edinilmemiş midir? şeklindeki esnaf sorusu, gerçekte İsa Tanrı tarafından yaratılmış mıdır yoksa Yaratıcının bizzat kendisi midir? şeklindedir. Hamama gidenin söylediği o hiçlikten yaratılmıştır sözü ise İsa Tanrı'nın diğer yarattıkları gibi yaratılmıştır manasına gelir ve fırıncı da İsa'nın Tanrı'dan ayrı ve daha zayıf olduğunu ileri sürmüştür. Tüm bunlar Ariusçu görüşlerdi ve bu adı da, bu görüşler en dikkat çekici şekilde İskenderiyeli bir rahip olan Arius tarafından ileri sürüldüğü için almıştı. Talihsiz Georgios da İsa'nın Tanrı'nın insan şekline girmiş hali değil yaşamış en kutsal kişi olduğuna inanan bir Ariusçuydu.

Bir insan Hıristiyan olur da nasıl İsa'nın insan şeklinde bir Tanrı olduğuna inanmazdı? Ariusçuların buna cevabı hazırdı. Onlara göre, İsa ahlaki yönden o kadar üstün bir insandı ki Tanrı onu oğlu olarak kabul etmiş, insanların günahlarına kefaret olarak kurban etmiş ve sonra onu dirilterek Tanrı katına yükseltmişti. Bu mükemmellik nedeniyle o bizler için davranışlarımızda örnek alacağımız kusursuz bir modeldi. Faziletlerinin ödülü olarak kazandığı ölümsüzlük eğer bir insan onu kendisine örnek alıp tümüyle ona göre hareket ederse o kişide de tecelli edecekti.[8] Ariusçular açısından İsa'nın Tanrı olmadığı temel görüştü çünkü Tanrı özü gereği mükemmeldi ve eşsizdi. Ama İsa derecesini, bizim de yerine getirebileceğimiz sayısız görevi yerine getirerek kazanmıştı. Biz her ne kadar onun seviyesine ulaşamasak da onun nefsine karşı kazandığı zafer bizlere nasıl Tanrı'nın kızları ve oğulları olabileceğimizi göstermiş oluyordu.

Öyleyse İsa insan olarak kabul edilebilir mi? Bir açıdan cevap evetti. Nasıralı İsa gerçek bir insandı ve Tanrı'nın kullandığı bir vücut veya O'nun maskesi falan

7. W. H. C. Frend, *The Rise of Christianity* (Philadelphia: Fortress Press, 1984), 636. Çeviriyi az da olsa değiştirdim.

8. Ariusçuluğa dair bu açıklamaların çoğunda Robert C. Gregg ve Dennis E. Groh'un görüşlerinden yararlanılmıştır. *Early Arianism- A view of Salvation* (Philedelphia: Fortress Press, 1981).

değildi. Fakat onun ahlaki değerleri ve üstlendiği vazife onu en büyük peygamberlerden bile daha üstün kılıyordu. Kurtarıcı *sui generis*'ti. Çoğu Ariusçuya göre Tanrı zamanı yaratmadan önce onu bir şekilde tasarlamış ve onu kainatı yaratmak için bir araç olarak kullanmıştı.[9] Ama yine de o asla Tanrı olamazdı. Nasıl olur da her şeyi gören, bilen Kadir-i Mutlak Tanrı günah işler, öğrenir ve fazilet kazanırdı? Nasıl olur da haçın üzerinde acı çekip bir insan gibi ölürdü? Şüphesiz ki İsa: "Tanrım, Tanrım, neden beni terk ettin?" diye feryat ettiğinde kendisinden bahsetmiyordu.[10] İsa hiç kimsenin kıyametin ne zaman kopacağını bilmediğini söylediğinde; "Ne cennetin melekleri ne de Oğul bilmez; ancak Baba onun zamanını bilir" dediğinde alçakgönüllülük etmiyordu[11] ve öğretilerini anlatırken: "Baba benden büyüktür" dediğinde de tam olarak ne söylemişse onu kast ediyordu.[12]

İskenderiyeli Athanasios'a göre Arius en büyük düşmandı ve fikirleri yanlış olmaktan da öteydi. Ona göre bu fikirler son derece zararlıydı çünkü Kitab-ı Mukaddes'i kullanarak Hıristiyanlığın temel görüşlerinin anlaşılmasını engelliyordu. Ariusçular gibi Athanasios da tek Tanrı inancını ciddiye alıyordu. Tanrı'yı ezeli ve ebedi, Kadir-i Mutlak, her şeyi bilen, kusursuz ve her şeyden üstün olan değişmeyen bir varlık olarak kabul ediyordu. Kainatın Yaratıcısının bir insana dönüşerek kendini diğer insanların eline bırakması akıl almaz ve aşağılayıcı olarak görülebilirdi. Ama yine de Athanasios'a göre bu, insanlığı yok oluştan kurtarmanın tek yoluydu. Bizleri günah ve yok oluştan kurtarmak için Tanrı bu akıl almaz şeyi yapmıştı: İnsan şeklini almıştı. Bizlere duyduğu sınırsız sevgiden dolayı insan şeklindeki İsa oldu ve bizim günahlarımızın yükünü üstlenerek acı çekti ve bizim sonsuz hayatı kazanabilmemiz için de öldü.[13]

---

9. İsa'nın ezelde var olduğu itikadı Ariusçu ve Ariusçu olmayan teologlar tarafından kabul edilmişti. Fakat Arius İsa'nın yaratılmış olduğunda ısrar ediyordu: "Tanrı'nın yarattığı kusursuz bir varlıktır fakat diğer yaratılmış canlı ve cansızlardan çok farklıdır..." Hanson, *Search, I*; ve bkz. Rowan Williams, *Arius: Heresy and Tradition* (London: Darton, Longman and Todd, 1987), 95-116. Kimi yorumcular İsa'nın ezelde var olduğu itikadının Tanrı'nın gelecekte olacak şeyleri bilmesine karşılık geldiğini ifade ederler. Gregg'e göre "Tanrı İsa'yı yerine getireceği vazifeleri bildiğinden Oğul olarak adlandırdı (yapacaklarını Tanrı önceden biliyordu)..." *The Life of Antony and The Letter to Marcellinus*, çev. By Robert C. Gregg (New York: Paulist Press, 1980), 12. ve Gregg ve Groh, *Early Arianism*, 22-24.

10. Matthew 27:46, *The Holy Bible, Revised Standart Version, The New Testament* (New York: Thomas Nelson and Sons, 1953), 37.

11. Matthew 4:36 RSV, 31.

12. John 14:28 RSV, 123.

13. Athanasius, "On the Incarnation of the Word", *Nicene and Post-Nicene Fathers, Second Series*, cilt: 4, *Athanasius: Select Works and Letters*, Philip Schaff ve Henry Wace, eds. (orijinal editör Archibald Robertson), (Peabody, Mass: Hendrickson Publishers, 1994), s. 36-67.

Athanasios şöyle devam ediyordu: Tanrı olmadan insanlar kaçınılmaz şekilde özgür iradelerini kötüye kullanacaklar ve bunun neticesinde ruhun yozlaşması ve bedenin ölümüyle yüzleşeceklerdi. Bu nedenle eğer İsa Tanrı'dan daha zayıf olsaydı, bizi kurtaramazdı ve eğer biz İsa'nın Tanrı olduğuna inanmazsak bizler de kurtuluşa eremeyiz. Bu görüşler doğrultusunda Ariusçuların İsa'yı yüceltmeleri aldatmacadan öte bir şey olamazdı. Gerçekten de onun Tanrı'dan daha zayıf olduğunu iddia edenler onu inkâr eden Yahudilerden ve onu çarmıha geren Romalılardan daha beter kişilerdi çünkü Yahudiler ve Romalılar İsa'yı açıkça inkâr ediyorlardı ama Ariusçular onu peygambere veya yarı-Tanrı bir varlığa dönüştürerek olduğu seviyeden daha alt bir seviyeye indiriyorlardı.

Athanasios'a göre eğer kâfirler kazanırsa Hıristiyanlık mahvolacaktı. Bu sadece akademik bir mesele değildi; milyonlarca ruh sonsuza kadar kaybolabilir ve İsa korkunç bir yenilgiye uğrayabilirdi. Ariusçu fesatçılar öyle ikna ediciydi ve hatalarının öyle korkunç sonuçları olacaktı ki Athanasios nihayetinde bunların İsa düşmanı son derece tehlikeli kişiler olduklarına karar verdi. Ona göre artık Ariusçuluğa karşı yürütülen savaş şeytana karşı yürütülen bir savaştı

Athanasios'un yaklaşımı rakiplerinin çoğuna kıyasla fazlasıyla sertti. Her iki taraftaki gerilim patlamaya hazır bir bomba gibi bekliyordu. İsa'nın tanrısallığıyla ilgili tartışmayı özellikle iki etken alevlendiriyordu. Birincisi bu henüz açıklığa kavuşmamış konuyu daha zekice açıklayabilme mücadelesiydi. İkincisi Kilisenin kendi içindeki muhalefete artık tahammülü yoktu ve sonucun açıklanması kimin ortodoks kiminse heterodoks olduğunu belirleyecekti. Bu nedenle de bu konu kendilerini sık sık isyan ederek ifade etme eğilimde olan Hıristiyan cemaat için fazlasıyla önemliydi. Piskopos Georgios'un linç edilmesi itikadi meselelerin sokaklarda çözülmeye çalışılmasının ne ilk ne de son örneği olacaktı.

Sanki karara varılıp bir taraf "ortodoks" diğer tarafsa "heterodoks" olarak açıklanırsa durum düzelecekmiş zannedilmekteydi fakat mesele bu kadar basit değildi. Bugün çoğu ortodoks Hıristiyan Ariusçuluğu sapkınlık olarak kabul etmektedir. Fakat İsa çarmıha gerildikten sonraki üç yüzyıl boyunca İsa'nın Tanrı'dan ayrı ama onunla irtibatlı olduğu fikri hiç de şok edici değildi. Roma piskoposlarına göre Baba ve Oğulun sıfatları arasında eşitlik yoktu ve biri diğerinden üstündü. Doğu Kilisesinin en zeki ve etkili piskoposlarından Origenes ve İskenderiyeli Dionisios İsa'nın kimi yönlerden Tanrı'dan daha zayıf olduğunu söylemişlerdi. Cennetteki yücelik ve güç konusundaki bu hiyerarşi insanlara dünyada gördükleri ve İncil'de okudukları şeyleri anımsatmaktaydı.

İsa havarilerine: "Kendi irademle hiçbir şey yapamam. Nasıl duyuyorsam, öyle de hüküm veririm ve benim hükmüm adildir. Çünkü ben kendi rızamı değil beni gönderenin rızasını gözetirim" demişti.[14] Temsil edilme fikri otoritenin hiyerarşik şekilde kademeli olarak dağıldığı Roma dünyasına yabancı değildi. Bir devlet görevlisi imparatorun eşiti değildi, aksine imparatorun kudreti olmasa temsil edecek bir şey de olmayacaktı. Diğer taraftan o özgür bir birey de değildi çünkü kendi iradesi dahilinde özgürce davranamıyordu, ama temsilcilerin temsil ettiklerine boyun eğmesi de zayıflık olarak görülemezdi. Çünkü ne İsa ne devlet görevlileri kendine her söyleneni yapan kuklalar değillerdi.[15]

Roma imparatorluk hiyerarşisinde bir sezar bir augustustan daha alt seviyedeydi, fakat hiç kimse bir sezarın sıradan bir adamdan daha güçlü olduğunu ve kendisine itaat edilmesinin gereğini inkâr edemezdi. Öyleyse İsa Tanrı'nın sezarı mıydı? Ariusçular şöyle cevap veriyordu: Hayır o bundan daha fazlasıydı. Sıradan bir görevli yetkisinin dışına çıkabilirdi ve hiç kimse bu davranışının onun temsil ettiğinin mi yoksa kendi iradesinin mi bir sonucu olduğunu bilemezdi. Ama İsa mükemmel bir temsilciydi. Bir resim ya da heykel nasıl ki gerçekte var olanın kendisi değildir ama var olanın aynısını gösterir; aynen öyle de Oğul da Tanrı değildir ama onun "kusursuz tecellisi"dir.[16] Tabiidir ki bu, İsa'nın Tanrı gibi göründüğü veya O'nun insan görünümündeki benzeri olduğu manasında değildir. Bu onun Tanrı'nın isteklerini, kendisi Tanrı olmayan bir kişinin yapabileceği en iyi şekilde yerine getirmesi manasındadır. Yani tüm kalbiyle bağlı ve güvenilir bir hizmetkâr olarak Oğul, Tanrı'yla her zaman uyum içindedir.

Bu açıklamalar Tanrı ve İsa arasındaki ilişkinin daha somut şekilde açıklanmasında ısrarlı olan Athanasios ve diğer Arius karşıtlarını ikna etmemişti. Fakat Hıristiyan çoğunluğun yaşadığı Yunanca konuşulan bölgelerdeki halkın büyük kısmı ikna olmuştu ve nihayetinde karar verecek olanlar Kilise liderleri kadar halktı da. Roma gibi merkezi, militarist ve siyasi muhalefetin cezasının ölüm olduğu bir imparatorlukta bu ifade kulağa garip gelebilir. Oysaki dini meselelerle alakalı kitle hareketleri, şimdi sokak teologlarından şikayet eden din adamlarınca da zamanında desteklenmişti. Hıristiyan piskopos ve teologlar normal bir ze-

14. John 5:30 RSV, 109.

15. Diğer taraftan Apollinaris'in sapkınlığı İsa'yı bedeni Kutsal Ruh tarafından işgal edilmiş ruhsuz bir varlık olarak resmetmesiydi. Hanson, *Search*, 642-647.

16. 341 yılındaki İkinci Antakya İtikadında (Açılış İtikadı) piskoposlar İsa'nın Tanrı'yla "tümüyle aynı" olduğunu onaylamışlardı. J. N. D: Kelly, *Early Christian Creeds*, 3. ed. (Essex: Longman, 1972), 268. Tartışmalar için bkz. Jaroslav Pelikan, *Jesus Through Centuries: His Place in the History of Culture* (New Haven: Yale University Press, 1985), 83-94.

kaya sahip ve iyi eğitin almamış sıradan insanların karmaşık dini kavramları anlamayacakları, doğruyu yanlıştan ayırt edemeyecekleri ve kendi iradeleriyle İsa'nın yolunda ilerleyemeyecekleri fikrine saplanıp kaldıkları için 4. yüzyılda ellerinde bulundurdukları muazzam gücü tekrar elde etmeyi başaramadılar.

Daha geniş bir açıdan bakarsak halkın karmaşık dini meselelere iştiraki Kilisenin yüzlerce yıldır imparatorluğun pagan tebaasını Hıristiyan yapabilmek için gösterdiği çabaların sonucudur. Paganları Hıristiyan yapmak sadece insanların İsa'yı kabul etmesinden ibaret olan basit bir iş değildi. Onlara Eski ve Yeni Ahit'te bahsedilen teolojik ve etnik meselelerin izah edilmesi gerekiyordu. Teologların öğretmesi gereken sadece İsa değil kökeni Yahudilik ve dolayısıyla tek Tanrı inancı olan, bu nedenle de paganlar için anlaşılması güç olan bir dünya görüşünün anlatılmasıydı.

Örneğin rahipler, çoğu pagan felsefecinin de kabul ettiği ve akla yatkın bir görüş olan dünyanın bir sonunun olduğunu dile getirmekteydiler. Daha doğrusu gücü nihayetsiz bir Tanrı tüm kainatı yaratmıştı ve onu ayakta tutuyordu. Rahipler şöyle devam ediyordu: Bu Yaratıcı kendi yarattığının bir parçası değildir veya onunla kısıtlanamaz. O zaman ve mekandan münezzehtir ve insanlar akıllarında neyi Tanrı olarak düşünürlerse O ondan başkadır. Pagan inançlarının aksine, Tanrı'nın tüm kainatı diğer tanrı ve yarı-Tanrılar olmadan yalnız olarak idare ettiğinde ısrar ediyorlardı ve hepsinden garibi bu anlaşılamaz, anlatılamaz ve gizemli Tanrı aynı zamanda bilge bir Kral, adil bir Yargıç ve tüm insanlığı yok oluş ve günahlardan kurtarmak için kendi oğlunu kurban eden şefkatli bir Baba'ydı.[17]

Sıradan bir Hıristiyanın yetiştiği çevre itibariyle bu tür fikirleri kabul etmesi pek de mantıksız değildir. Yunanca konuşan bu halk paganlar gibi -pagan terimi yontulmamış, kaba manalarında bir terimdir- eğitimsiz laf anlamazlar değildi.[18] Onlar dünyanın en canlı, medeni ve farklı kültürleri barındıran bölgesinde yaşıyorlardı. Çoğu okuma yazma bilirdi ve ilk Hıristiyanlar, ilk Yahudiler gibi, kendilerini kitap ehli olarak kabul eder ve İncil'i okuyabiliyor olmakla öğünürlerdi.

---

17. Bu doktirinlerin anlaşılır bir özeti için bkz. Robert Payne, *The Fathers of the Eastern Church* (New York: Dorset Press, 1989); Henry Chadwick, *The Early Christian Church Rev.* Ed. (London: Penguin Books, 1993). Aynı zamanda bkz. Johannes Quasten, *Patrology*, cilt III, *The Golden Age of Greek Patristic Literature form the Conucil of Nicaea to the Council of Chalcedon* (Utrecht/Antwerp: Spectrum Publishers, 1960).

18. Robin Lane Fox, *Pagans and Christians* (San Fransisco: Harper & Row, 1986), 30-31. Fox *pagani* kelimesinin paganlar İsa'nın ordusunun bir parçası olmadığından dolayı "siviller" manasına da gelebileceğini söylemektedir. Bana göre Hıristiyanların çoğu şehirde yaşadığından ve paganizm kırsal bölgelerde daha yaygın olduğundan *pagani* kelimesinin "yontulmamış, kaba" anlamına gelme ihtimali daha fazladır.

Ama eğitimsiz kişiler bile kendilerini aşıp karmaşık dini konularda taraf olmaktan geri durmuyorlardı. 20. yüzyılın başlarında, New York, Berlin ve Moskova'daki işçi sınıfının siyasi ve felsefi meseleler tartıştığını, bu görüşler doğrultusunda siyasi örgütler ve sokak çeteleri kurduğunu hayal edebiliyorsanız Doğu Roma'nın şehirlerindeki Hıristiyanların hayatını biraz olsun anlayabilirsiniz.

Sıradan halk kendisini birbirleriyle tartışan felsefeci ve piskoposların yerine koyuyor ve eğitimli kişilerin de bu sürece dahil olmasıyla durum iyice içinden çıkılmaz hale geliyordu. Sokaktaki insanların şehir hayatını terk edip çölde inzivaya çekilen Mısırlı keşiş Antonios gibi dini kahramanlara büyük saygısı vardı. Oysa ki Antonios gibi dünya nimetlerinden elini eteğini çekmiş kişiler diğer Hıristiyanlarla gereksiz felsefi tartışmalar yapacaklarına zamanlarını Tanrı'ya yakarmakla ve şeytanla mücadele etmekle geçiriyorlardı.[19] Kimi zaman Kilise liderlerinin birbirleriyle uğraşmaktan halkın desteğini kazanmaya zamanları kalmıyordu. Ariusçuluk gibi ciddi tartışma konuları da bazen onları rakip ideolojilerden birini seçmek zorunda bırakabiliyordu.

Hıristiyanlığa yaklaşımları farklı olan iki piskopos aynı kiliseye sahip çıktıklarında cemaat hangi lideri ve inancı takip edeceğine karar vermek zorunda kalırdı. Bu yüzden Doğu Roma'daki pek çok büyük şehirde halk arasında Ariusçu ve Arius karşıtı kamplaşma gayet belirgindi.[20] Dini meseleler söz konusu olduğunda en istenmeyen şey, sosyal statü ve siyasi güçten yoksun halk yığınlarının karar verici konumda olmasıydı. Dini inanç çevresinde gelişen tartışmalar ve Doğu Roma'nın bu tartışmaları sokağa taşıma eğilimi nedeniyle kilise görevlileri çoğu zaman kalabalıkların kahramanı ya da kurbanı olmak durumunda kalırlardı.

Kapadokyalı Georgios'u linç eden kalabalığa Piskopos Athanasios önderlik etmemişti fakat bu olayı kınadığına dair bir belge de bulunmamaktadır. Ama gene de yerini almaya çalışan Ariusçu piskoposa karşı neler hissettiğini biliyoruz.[21] Muhtemelen bu hareketten rahatsızdı ama yine de İskenderiyeli kalabalık efendilerinin isteğini yerine getirmişti.

19. Bkz. Athanasius, *The Life of Antony and the Letter to Marcellinus*, çev. Robert C. Gregg (New York: Paulist Press, 1980). Athanasius, Antonios'un İznik İtikadını desteklediğini iddia etmiş ve kendisinin iyi bir insan olduğuna şahitlik etmesi için onu İskenderiye'ye davet etmişti.

20. Dini isyanların hayatın bir parçası olduğu Antakya ve Konstantinople'da fikirler arasındaki fark oldukça azdı. Uzun süredir Athanasios'un etkisi altındaki İskenderiye ise bir istisnaydı.

21. "Ve şimdi Constantinopolis'de pek çok dükkana sahip olan Kapadokyalı Georgios, tüm parayı zimmetine geçirerek, kaçmak zorunda kalmıştı. Constantius kendisine askerlerin refakatinde İskenderiye'ye geri dönmesini emretti." Athanasios "History of the Arians", *Athanasius: Select Works and Letters*, Schaff ve Wace, 298.

Bu tür olaylarla karşılaşıldığında genelde imparatorluğun kriz içinde olduğuna hükmedilir. Arius meselesi sona erdikten sonra çok geçmeden Vizigotlar Roma'yı yağmaladı ve Kuzey Afrika'yı ele geçirdi. Batı İmparatorluğu çöktükten bir süre sonra ise Doğunun büyük bölümü Müslüman savaşçıların eline geçecekti. Dış güçlerin ortaya çıkardığı tehdidin ve kendini savunma ihtiyacının çok büyük sosyal ve ekonomik sonuçları oluyordu ve bu birbirine bağlı nedenlerin sonucunda ortaya çıkan endişenin Roma'nın son günlerinde insanların düşüncesini derinden etkilediğine de hiç şüphe yoktur. Fakat her yerde hissedilen bu korku hikayenin sadece bir kısmıydı. Diğer kısmıysa tıpkı bu korku gibi derinlerde ve istikrarsız olan bir umuttu. Bunun her ikisini de dikkate almadan Hıristiyanların ne istediğini ve neden birbirleriyle çatıştıklarını anlamak güçtür. Sonu gelmez değişimlerin yaşandığı bir dönemin meyvesi olan endişe ve umut. 4. yüzyılda Romalılar için dünya artık tamamıyla ileride ne olacağı tahmin edilemez bir yer haline gelmişti. 500 yıldan uzun bir süre boyunca imparatorluğun gücü, özellikle M.Ö. 2. yüzyılda, durmadan artmıştı. Edward Gibbon bu dönemi: "Dünya tarihinde insanların yaşadığı en mutlu ve müreffeh dönem"[22] olarak tarif ediyordu. Bu tanım her ne kadar abartılı da olsa Roma'nın sonradan yaşadığı sorunlar dikkate alındığında önceki dönemin bir altın çağ gibi görünmesi normaldir.

220'lerin başında Batıda Cermen kabileleri ve Doğuda Persler, imparatorluğun Avrupa ve Asya'daki sınırlarını tehdit ederek Roma lejyonlarına karşı hiç umulmayan zaferler kazanmışlardı. Artık imparatorun tacı en güçlü asker tarafından kazanılan bir ödül olarak görülmeye başlanmıştı Böylece itaatsiz generaller bir zamanlar Augustus Sezar'a ait olan tahtın varisleri haline geldiler. Artan askeri harcamaları karşılamak için vergiler tekrar tekrar arttırıldı. Zaten az olan yiyecek bir de orduya tahsis edilince fiyatlar fırladı ve enflasyon kontrolden çıktı. Az sayıda arazi sahibi ve müteahhit aşırı zengin olurken, orta sınıf büyük zarar gördü ve fakirlere de serf (toprağa bağlı köylü) ya da köle olmaktan başka çare kalmadı. Eyaletlerde isyanlar ve göçler baş gösterdi ve eşkıyalık her yere yayıldı. İmar faaliyetleri durdu ve tüm bunların üstüne salgınların da baş göstermesiyle dünyanın sonunun geldiğine dair söylentiler ortalıkta kol gezmeye başladı.[23]

---

22. Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, cilt 1 (New York: Modern Library, 1932), 70.

23. 3. yüzyıldaki kriz pek çok tarihçi tarafından anlatılmıştır. Bkz. Örneğin., A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, 284-602, cilt I (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1964), 21-36. Daha genel bilgi için bkz. Michael Grant, *The Fall of the Roman Empire* (New York: Macmillian [Collier Books], 1990).

Bir kuşak sonra ise mucizevi bir şekilde Roma her zamankinden daha güçlü görünüyordu. 290 yılına gelindiğinde barbarlar/püskürtülmüş ve iç isyanlar bastırılmıştı. Ticaret canlanmış, eski şehirlerin enkazı üzerinde yenileri yükselmeye başlamıştı. Augustus Sezar'dan bu yana görülen en iyi imparator olan Diocletianus isimli Dalmaçyalı bir generalin sayesinde siyasi istikrar tekrar geri dönmüştü. Sanat ve edebiyat ilerlerken siyasi otorite ve sağlık hizmetleri de görevini ifa etmeye başlamış ve bir kez daha "Roma barışı" insanlığın geleceğine dair ümitleri arttırmıştı. Ama bir yandan eski şanlı günlere dönüş özlemleri baş gösterirken diğer yandan da ordu ve bürokrasiye ayrılan pay inanılmaz boyutlara yükselmişti. İmparatorluğun mali krizi devam etmekteydi. Üstelik sınıf ve etnik kökenli çarpışmalar artmakta ve göç eden insanlar sınırlarda yeni güçlüklere yol açmaktaydı. Gelecek hâlâ karanlıktı ve korku, umutla karışarak insanların zihinlerinde ileride her şeyin mümkün olabileceğine dair bir düşüncenin yeşermesini sağlamıştı.

Askeri ve politik meselelerde Roma halkının karar yetkisi yoktu. Yeni imparatorlar cumhuriyet döneminde kimsenin hayal bile edemeyeceği denli baskıcı bir yönetim sürdürmekteydiler (Gerçekten de Roma sarayındaki uygulamalar gittikçe otoriter Pers sarayındakilere benzemeye başlamıştı). Aynı zamanda olayların meydana gelişindeki bu bilinmezlik siyasi arenada seyirci ya da kukla olmaktan öteye gidemeyen kişilerde bireysel iktidar düşüncesinin doğmasına yol açmıştı. Siyasetteki belirsizlik, pasiflik ve korkuya yol açıyordu. Fakat yine aynı belirsizlik en aşırı ve ateşli düşüncelerin akıllara gelmesine de yol açmaktaydı. Diocletianus gibi güçlü imparatorlarla ve kaybedilen toprakların yeniden fethedilmesiyle insanlarda tekrar imparatorluğun gücü hep böyle kalacakmış hissi oluşmuştu. Fakat nihayetinde Roma da bir faniydi ve Hıristiyan dindarlara vaat edilen sonsuz hayat karşısında bir önem ifade etmiyordu. İncil'de eğer bir insan ruhunu kaybetmişse tüm dünyayı kazanmasının bir anlamı yoktur denilmekteydi ve cennet inancı inananların dünyada uğradıkları kayıpları telafi etmekteydi. Bu inancın yüzyıldan kısa bir süre içinde, Hıristiyanlığın baskı altındaki azınlığın inandığı bir inançtan bir devlet dini haline gelmesindeki payı büyüktür. Şüphesiz pagan tanrıları ve Yahudilerin inandığı Tanrı da ölümsüz kabul ediliyordu. Yunan filozofları insan ruhunun ölümsüzlüğünden bahsederken Yahudiler de umut içerisinde gelecekteki bir dünyadan bahsetmekteydiler.[24] Fakat ne paganlık ne de Yahudilik sonsuz yaşam fikrini inancının temeline oturtmamıştı. Hıristiyanlık ise İsa'yı sadece doğru davranışlar için bir model değil ama aynı zamanda Tanrı'nın tüm

24. *Sayings of the Fathers*, çev. Rabbi Joseph H. Hertz (New York: Behrman House, 1945), 13, 79.

çocuklarının ondan miras kalacak olan sonsuz yaşamı paylaşacakları en büyük kardeş olarak kabul etmişti.

> *Biz "Baba" diye yakardığımızda Ruh'un kendisi de bizim Tanrı'nın çocukları olduğumuza şahitlik eder ve eğer Tanrı'nın çocukları olan bizler İsa'yla beraber yücelebilmek için onunla birlikte acı çekersek sonunda yine İsa'yla birlikte Tanrı'nın varisçileri oluruz.*[25]

Bu korkunç değişimin diğer boyutuydu. Toplumsal yozlaşma ve korku ortamında insanlar gelecekteki tahmin edilemez değişimlere karşı fazlasıyla iyimser hayallere kapılabilir. Kilisenin hızlı yükselişinin altında bu mucizevi değişimin gerçekleşeceğine insanları inandırmış olması yatmaktaydı. Bireysel seviyede sıradan insanlar İsa'nın zatında yeni erkek ve kadınlara dönüşeceklerdi. İskenderiyeli Origenes şöyle yalvarıyordu: "Sizden rica ediyorum; değişin".[26] Bir insanın kendini değiştirmesi tanrılar gibi ölümsüz olmakla ödüllendirilecekti. Tanrı bireyleri ölümden kurtarabildiği gibi Roma İmparatorluğu'nu da çöküşten kurtarabilirdi. Siyasi "kurtuluş" ruhun kurtuluşu gibi hem Tanrı'nın iradesine hem de kulların iman ve itaatine bağlıydı. Her Hıristiyan, halkı putlara tapmaya ve ahlaksızlıklara başlayınca İsrail krallığının başına gelenleri hakkıyla idrak etmeliydi. Bu açıdan Roma ya tam bir Hıristiyan devlet olacak ya da yok olup gidecekti.

Bir tarafta sayısız tehlike diğer taraftaysa göz kamaştırıcı umutlar. Ya iman edip doğru şekilde davranacak ya da hata ve günahlar içinde kaybolup gideceklerdi. Her iki seçenek de bu kadar belirginken, Hıristiyanlığın veya diğer bir dinin seçimi, ya da bu ciddi inanç çatışmasında taraflardan birinin yanında yer alınması kararı kaderin hükmüne kalmış gibi görünmekteydi. Bu tür seçimler her ne kadar bireysel olarak yapıldıysa da tamamıyla kişiye özel oldukları söylenemez. Bu seçimin sonuçları da ileride tüm imparatorluğun kaderini belirleyecekti. Bu şartlar altında bir kişinin kendi mevkisini şeytani rakiplerine karşı muhafaza ederken şiddete başvurmaktan sakınması oldukça güçtü. Gerçekten de ciddi dini ihtilaflara kayıtsız kalmak tam bir vurdumduymazlıktı. Roma paganlığa göz yummuştu ve işte sonuç ortadaydı. Eğer Hıristiyanlar inançlarını terk ederler ya da sapkın fikirlere göz yumarlarsa hem toplum hem de birey olarak Tanrı'nın gazabına uğrayacaklardı.

---

25. Romans 8:16-17 RSV, 176.
26. Peter Brown, *The Body and Society: Men, Women, and Sexual Renunciation in Early Christianity* (New York: Columbia University Press, 1988), 160 et seq.

İsa'nın tannsallığı meselesinde büyük anlaşmazlık içerisindeki Hıristiyanlar daha sonra rakiplerine karşı şiddet kullanmanın gerekli olduğu kanısına vardılar. Şüphesiz bir zamanlar Romalı pagan liderlerin de kendi dünya görüşleri doğrultusunda büyük bir hata olarak gördükleri Hıristiyanlığa karşı benzer bir tutum sergilediklerinin bilincindeydiler. Arius ihtilafında taraf olan Hıristiyanlar Roma imparatorlannın yaptıklan zulümleri birbirlerine reva görecek kadar ileri gitmemişlerse de karşıt fikrin bir felakete yol açacağı korkusundan dolayı belli bir ölçüde de olsa eski düşmanlannın taktiklerini uygulamaktan da geri durmamışlardır.

İsa'nın ölümünden sonraki ilk iki yüzyılda yeni inancın (çoğu Romalı bu inancı Yahudiliğin garip bir türü olarak görmüştü) yayılışı oldukça yavaştı.[27] Roma devletinin bu harekete karşı gösterdiği tepki de benzer şekilde ağır ve yetersizdi. Fakat 3. yüzyılda meydana gelen bunalımlar sırasında bu hareket özellikle imparatorluğun doğusunda büyük ilerleme kaydetti. 250 yılına gelindiğinde Hıristiyanlar hâlâ Yahudiler kadar kalabalık olmasalar da Roma dünyasındaki en dinamik dini gruptular ve sayılan Yahudilerle kıyaslanamayacak kadar hızlı artıyordu. Belki bu nedenle, Roma'nın çöküşü ve Hıristiyanlığın yükselişinin aynı anda gerçekleştiği bu dönemde Decius'un ve Valerianus'un başlattıklan; Roma'nın çöküşünden dolayı Hıristiyanlan suçlayan ve halkın da büyük ölçüde desteklediği Hıristiyanlığı ortadan kaldırma seferleri düzenlenmiştir.

Hıristiyanlar daha önce de baskı görmüştü fakat bu Roma'nın söz konusu inanca karşı yürüttüğü ilk sistemli hareketti ve uygulanacak strateji oldukça basitti: Tüm halktan ölümsüz tannlara kurban adamalan istenecek ve yapmayanlar da ölüm cezasıyla cezalandınlacaktı. Bu çok etkili olmuştu. Hıristiyan hareketi artık fazlasıyla yayılmış ve şehitliği ya da hapse düşmeyi pek istemeyen çok sayıda saygıdeğer vatandaşı da bünyesine katmıştı. Çoğu Hıristiyan bu emre uydu ya da imparatorun gazabına uğramaktansa rüşvetle bu durumdan sıyrılmayı tercih etti. Bu uygulamanın ilk yılında bir tarihçinin de belirttiği gibi: "Hıristiyanlar pagan komşulanyla beraber tannlara kurban adadılar ve pratikte Hıristiyan Kilisesi çöktü".[28]

Her şeye rağmen 10 yıl süren bu devlet terörü sona erdiğinde Kilise, krizin kendisi ve ortaya çıkardığı huzursuzluk ortamının da etkisiyle her zamankinden

---

27. Bkz. Frend, *The Rise of Christianity*, 179: "Marcus Aurelius'un (161-180) saltanatından önce Hıristiyanlığın karşı konulmaz bir hareket olduğuna dair bir belirti yoktur."

28. A.g.e., 320. "pratikte çöktü" biraz abartılı bir ifade.

daha güçlü olarak meydana çıktı. Çoğu Romalı hâlâ inançla eski tanrılara kurban adıyordu ama Roma'nın başı beladaydı. Her ne kadar kötü gidişatın sorumluluğu Hıristiyanlara yüklense de insanlar daha ne kadar süre kendilerini işgallere ve kötü yöneticilere karşı korumaktan aciz tanrılara inanmaya devam edebilirlerdi ki? Aynı şekilde İsa'nın yolundan gidenler kriz karşısında takındıkları prensipli ve fedakâr tutumla büyük saygı toplamışlardı. Roma'da halk fakirleşip bürokratlar zenginleşirken ve generaller diledikleri imparatoru tahtan indirirken; Hıristiyan cemaati ve din adamları açları doyuruyor, evsizleri barındırıyor, salgın hastalık kurbanlarıyla ilgilenip, acı çekenleri bu birbirine kenetlenmiş topluluğun bir üyesi olmaya davet ediyorlardı.

Baskılar aynı zamanda Hıristiyan ve pagan liderler arasındaki farkları da ortaya çıkarmıştı. Eski tanrılara kurban adamadıkları için idam edilenlerin arasında Kilisenin en meşhur piskoposları da yer almaktaydı: Romalı Fabian ve 2. Sixtus, Antakyalı Babylas, Kudüslü Aleksandros, Kartacalı Cyprian ve diğerleri.[29] Halkın ve Kilise görevlilerinin çoğu güvende olmasına rağmen az sayıdaki insanın gösterdiği kahramanlık uzlaşma içinde bulunan çoğunluktan çok daha fazla göze çarpıyordu. Hıristiyan kadınların gösterdiği cesaret özellikle kayda değerdi. Şehit olmaktan son anda kurtulan Piskopos İskenderiyeli Dionisios yetkililerin yerel bir grubu tahrik ederek nasıl kana susamış bir sürü haline getirdiklerini şöyle anlatmaktadır:

> *Yaşlı bayan Apallonia'yı yakalayıp tüm dişleri dökülene kadar dövdüler, şehrin önünde büyük bir ateş yakarak eğer kâfir düşüncelerinden vazgeçmezse kendisini ateşe atmakla tehdit ettiler. Kadın kendisine biraz müsaade edilmesini istedi ve sonra yakaladığı ilk fırsatta kendisini ateşe attı.*[30]

Kadınlar üst sınıflar da dahil olmak üzere Roma toplumunun tüm sınıflarını Hıristiyanlığa kazanmada kullanılacak gizli silahlardı. Üstelik "3. yüzyılda kiliselerdeki cemaatin büyük çoğunluğu kadındı".[31] Bunun birkaç sebebi vardı. Hıristiyanlık modern manada feminist bir hareket değildi. Fakat bu inancın getirdiği namus anlayışı hep cinsel bir obje ya da sadece çocuk doğuracak bir araç olarak görülen kadınların saygısını kazanmıştı. Kilise, Roma toplumunun güçlü ata-

---

29. J. G. Davies, *The Early Christian Church: A History of Its First Five Centuries* (Grand Rapids, MI: Baker Book House, 1965), 115-118.
30. Eusebius'dan alıntı, *The History of the Church from Chirst to Constantine*, rev. ed., çev. G. A. Williamson (London: Penguin Books, 1989), 211.
31. Fox, *Pagans and Christians*, 310. Bu konuda daha genel bir anlatım için, bkz. Peter Brown, *The Body and Society*, özellikle 145-154.

erkil önyargılarını devam ettirse de dulları ve bakireleri himaye ediyor (yaşlı erkekler genç kızlarla evlendiklerinden dullar sayıca çok fazlaydılar) ve zinayı büyük bir günah kabul edip, erkekleri evlerinden kopardığı için fahişeliğe karşı çıkıyordu.

Hıristiyan topluluğunda üst sınıftan kadınların öne çıkması Porphyry gibi önde gelen pagan filozofların[32] eleştirilerine yol açıyordu. Fakat bu belki de İsa hareketinin durdurulamaz olduğuna dair bir işaretti. Gerçekten de 260 yılından sonra insanlar, özellikle daha zengin ve medeni olan Doğudaki şehirlerde, büyük gruplar halinde Hıristiyanlığı kabul etmeye başladı. Merkezlerinin sinagog olduğu ilk dönemlerden itibaren hareket, eğitimli ve yarı eğitimli şehirlileri hedef almıştı. Havari Paulus da Yunanca konuşan tüccar, gezgin ve eski devlet görevlisi bir şehirliydi.[33] Hıristiyanlık kapılarını kadınlara, kölelere ve toplumdan dışlanmış kişilere açmış olsa da o tutunamamış insanların hareketi değil bir kitle hareketiydi.

Bu yönü onu eski rejimin muhafızları için özellikle tehlikeli hale getiriyordu. Hıristiyanlık yok olmanın eşiğindeki bir toplumda ortaya çıkmış marjinal bir grup değildi aksine çok daha derin sosyal ve psikolojik köklere sahipti. Çoğunluğun paylaştığı, insanların gelişime ve değişime yatkın oldukları görüşünü temsil ediyordu. Pagan dünyasında her şey maddiydi ve dini ayinlerden beklenen asıl amaç bireyin toplumun bir parçası olarak var olduğunu göstermekti. Hıristiyanlık aksine maneviyata önem veriyordu. İnsanın kendi içinde şeytanla mücadele etmesi, Tanrı'yla iletişim kurması ve kendi manevi özelliklerini keşfetmesi bu dinde ön plandaydı. Hıristiyanlığın mesajı kalıplaşmış dini ayinlerden bıkmış ve "yalnız kalabileceği bir Tanrı" arayan Romalılara cazip gelmişti.[34]

Yüzyılın son yıllarında hem Hıristiyan hem de paganların zihnini meşgul eden soru eski tanrıların yerini Hıristiyanların tek Tanrısının ve oğlu İsa'nın almasının bir kader olup olmadığıydı. Eğer imparatorluk eski düzene karşı duyulan güvensizliği her seferinde daha fazla artıran krizlerle boğuşmaktan kurtulamayacaksa bu sorunun cevabını vermek güç olmayacaktı. Fakat bir kişi hem krizleri hem de Hıristiyanlığı sona erdirmekte kararlıydı. O bu yeni dine karşı güce başvurmanın tek başına yeterli olmayacağını kabul ediyordu ama Roma'nın ihtişamını geri getirmeyi başarabilirse toplumu yeniden canlandırıp Hıristiyanlığın etkisini zayıflatması da mümkün olacaktı. Bu taktik işe yararsa idam edilmiş Nâsıralı'nın takipçileri marjinal bir grup seviyesine inecek ve yok olup gidecekti.

---

32. Fox, *Pagans and Christians*, 309.
33. See A.N. Wilson, *Paul: The Mind of the Apostle* (New York: W.W. Norton), 23-35.
34. Peter Brown, *The Makig of Late Antiquity* (Cambridge: Harvard University Press, 1978), 51-52.

Bu usta stratejist, Roma'yı tekrar eski görkemine kavuşturacak olan İmparator Diocletianus'du. İyi bilindiği gibi Roma'yı Hıristiyanlardan temizleme planı başarısızlıkla sonuçlandı ve Kilise imparatorluğun en etkili dini organizasyonu haline geldi. Ama Diocletianus'un uyguladığı Büyük Baskıdan geriye muhalif Hıristiyan gruplar arasında yüzyıl sürecek olan çatışmalar miras kaldı. Devlet terörünün uygulandığı bu dönem aynı zamanda Arius ihtilafının da gerçek manada başladığı dönemdi.

Apollo'nun Sessizliği

299 yılının sonbaharında İmparator Diocletianus ve Galerius muzaffer bir şekilde Antakya'ya dönmüşlerdi. Kibirli ve atak Galerius'un yaşı ve rütbesi Diocletianus'dan daha küçüktü ama 5 yıl süren savaşın sonunda Perslere karşı kazanılan ezici zafer onun eseriydi. İki büyük şehir Nsibis ve Medayin (Ctesiphon) ele geçirilmişti ve Kral Nersey'in haremi ve hazinesi artık Romalıların elindeydi. İlk muharebenin yapıldığı Ermenistan imparatorluğa bağlanmış ve Pers kralı en iyi topraklarından bir bölümünün Romalıların hakimiyetine girmesini kabul etmek zorunda kalmıştı.

Kurtuluş atmosferi Antakya'da rahatlıkla hissedilebiliyordu. Pers tehdidinden kurtulan şehir uzun yıllardır ilk kez rahat bir nefes almıştı. Bu tür zaferler uzun süredir beklenmekteydi ve bundan böyle Roma'nın gücüne meydan okuyacak kadar ihtiyatsız bir Persli general ya da Cermen kabile reisinin hazin sonu (eğer hayatta kalırsa) Roma'da düzenlenecek zafer yürüyüşünde savaş ganimeti olarak sergilenmek olacak gibi gözüküyordu. Ama 60 yıl süren askeri yenilgiler ve istikrarsızlık dönemi boyunca mutluluğu unutmuş olan Roma vatandaşlan artık vurdumduymaz bir hale gelmişti.

Yüzyılın başında Cermen kabileleri Ren Nehri'ndeki Roma sınır savunmasını aşmayı başararak Galya'nın (Fransa) iç bölgelerine doğru ilerlemeye başlamışlardı. Etkili süvari birlikleriyle Gotlar, Tuna havzasına saldırmış ve Küçük Asya'nın büyük bölümünü ele geçirmişti. Kuzey Afrika'daki Kabyle yerlileri Roma yöneti-

mine karşı ayaklanmışlardı. Sakson korsanlar korkusuzca kuzey denizinden İngiliz kanalına kadar olan bölgeyi yağmalıyorlardı ve Roma tarihinde ilk kez Atina, Milano, Efes ve İskenderiye şehirleri düşmanlar tarafından kuşatılmıştı. Fakat hepsinden önemlisi Perslerin yüzünden Doğu Akdeniz'deki tüm zengin şehirler korku içinde beklemekteydi. Persler, barbar göçebeler değil eğitimli savaşçılardı. En az Roma kadar medeniydiler ve Yunanca konuşan halklar sekiz yüzyıldan uzun bir süredir onların düşmanıydı.

Uzun süren Roma baskısının ardından yeni bir hanedanın, Sasanilerin önderliğinde Persler tekrar eski güçlerine kavuşmuşlardı. Antakyalılar 260 yılında Roma İmparatoru Valerianus'u tüm ordusuyla beraber ele geçiren Sasani Kralı 1. Şapur'u hiç unutmamışlardı. Rivayete göre Şapur, İmparator Valerianus'un canlı canlı derisini yüzdürüp bu deriyi başkent Medayin'in kapısına çiviletmişti.[1] Şapur ordusuyla Antakya'ya girip şehri yağmaladı ve binlerce kişiyi köle yaptı. Yenilgi kadar acı olan diğer bir şey de Roma parası üzerinde yazılı olan "Her Yerde Barış" cümlesinin koca bir yalan olduğunun ispat edilmiş olmasıydı. Artık güzel Antakya'nın sakinleri de dahil olmak üzere hiç kimse güvende değildi.

500 yıl önce Büyük İskender'in generallerinden biri tarafından kurulmuş olan Suriye'nin başkenti uzun süredir Ortadoğu'da devam eden Roma-Pers rekabetinin ödülü gibi kazanacak tarafı beklemekteydi.[2] Çoğu kişiye göre burası imparatorluğun en güzel şehriydi. Denizden Asi (Orontes) Nehri'ni takip ederek gelen birisi birkaç saatlik yolculuğun sonunda ışık ve renk cümbüşü içindeki kolonlarla bezenmiş mabetlerle, kamu binalarıyla ve nehrin kenarında yer alan zenginlerin evleriyle karşılaşıyordu. Şehir, mabetlerinin ve türbelerinin çeşitliliği, belagat okulları ve iş imkânlarıyla ünlüydü. Antakya Roma'nın Doğuya açılan kapısıydı. Mezopotamya, Arabistan ve Hindistan'dan gelen kıymetli ürünler ve egzotik inançlar Yunan kültürü, Roma ihtişamı ve Hıristiyan inançlarıyla harman oluyordu. Antakya, Filistin dışında çok sayıda Hıristiyana ev sahipliği yapmış ilk şehirdi. Aziz Petrus ilk kez burada piskoposluk yapmıştı. Perslere düzenlenen seferlerde bir geçiş noktası olduğu için şehirde bir de imparatorluk sarayı bulunuyordu.

Ve şimdi imparator Antakya'daki sarayında geçit töreninin başlamasını bekliyordu. Caddelere doluşmuş kalabalık imparatorun ve özellikle şehri karargahı olarak kabul eden Galerius'un adını haykırıyordu. Onların bu neşesine, önce dü-

---

1. Frend, *Rise of Christianity*, 308.
2. H. H. Scullard ve A. A. M. Van der Heyden, *Shorter Atlas of the Classical World* (New York: E. P. Dutton, 1967), 101.

şük bir tempoda başlayıp daha sonra gök gürültüsü gibi gürleyerek muzaffer lejyonların gelişini haber veren davullar da katıldı.

Şehir garnizonunun askerleri de kalabalığa karışmış olanları izliyordu. Beyazlar içindeki haberciler güzel fakat fazla şatafatlı giyinmişlerdi. Derken çığlıklar ve alkışlar arasında yüzlerce güzel kadın caddede belirerek kalabalığa çiçek ve ekmek atmaya başladı. Onların peşi sıra devlet görevlileri ve rahiplerden oluşan bir grup, tütsü kokuları saçarak ve kalabalığı kutsayarak gelmekteydi.

Kalabalığın içindeki parmaklar, yerinde duramayan atları üzerinde beliren soyluları işaret etmekteydi. Ardından kalkanları ve zırhları parıldayan ve yanaşık düzende ilerleyen imparatorun muhafız birlikleri geliyordu. Bir anlık duraksamanın ardından başlarında defne yapraklarından taçları bulunan ve savaş arabasının üzerinde yan yana duran iki fatihin görünmesiyle sevinç dolu inanılmaz bir gürültü koptu. Acı sonlarına doğru ilerleyen esir düşmüş ve zincirlenmiş Pers komutanların ardından da savaş ganimetlerinin bulunduğu ve katırların çektiği arabalar gelmekteydi. Ve nihayetinde güneş altında dalgalanan sancaklarıyla sanki sonsuz sayıda insandan oluşmuş gibi görünen disiplinli birlikler alana yaklaşmaya başladı.

Kalabalık heyecanla bağırırken Galerius'ta gülümseyip gururla başını sallıyordu. Diocletianus'un suratıysa sanki bir heykelmiş gibi donuktu. İmparatorun bu soğuk tavrı sadece resmiyet gereğiydi çünkü Romalı yöneticilerin halka göstermeleri gereken tavrın böyle olması gerekiyordu. Gerçekte genç yardımcısına gösterilen ilgiden pek de rahatsız değildi. Yetenekli komutanlara duyulan ihtiyaç nedeniyle dörtlü yönetim sistemini geliştirdi. Buna göre imparatorluğun doğu ve batısını iki ayrı augustus yönetecekti ve bu augustusların yardımcıları da imparator tarafından evlat edinilerek tahta varis olacak olan iki sezar olacaktı. Doğunun augustusunun kendi sezarının popülerliğinden korkması için sebep yoktu. Yaşlı adam her yerde Roma'nın asıl lideri ve kurtarıcısı olarak biliniyordu. O, barbarları püskürten, ekonomiyi ve idareyi düzelten, devlet otoritesine eski gücünü kazandıran ve Romalıların tekrar geleceğe umutla bakmasını sağlayan kişiydi. O zaten şimdiden Büyük Diocletianus olmuştu.

Gerçekten de hiç kimse Dalmaçyalı bir askerin bu seviyeye yükselebileceğini düşünmemişti. Dönemindeki tüm imparatorlar gibi Diocletianus da tahtı kılıcının gücüyle almıştı. O nedenle tahta geçip augustus olduktan sonra ilk yaptığı iş, isyancı bir subayı birliklerin gözü önünde öldürmek olmuştu. Önceki kısa süre başta kalmış çok sayıda imparatordan farklı olarak Diocletianus, her ordu ba-

şına geçen serseri gelip tahtta hak iddia etmeye devam ettiği müddetçe Roma sisteminin düzeltilmesinin mümkün olmadığının farkındaydı. Generallerin desteğini kazanabilmek için öncelikle istikrarı sağlaması gerekiyordu. Onun kararlılığı askeri yöneticiler arasındaki karmaşayı sona erdirdi ve onlara otoritesini kabul ettirmeyi başardı. Eski bir kölenin oğlu, imparatorluk makamına tekrar eski saygınlığını kazandırmıştı.

Hiç kimse Doğunun augustusuna eski Roma'da bir vatandaşın Julius Sezar'a yaklaştığı gibi yaklaşamazdı. Saray görevlileri ve muhafızları tarafından çevrelenmiş imparator küçük bir şehri andıran ve ancak az sayıda kişinin girmesine izin verilen sarayında yaşamaktaydı. Mütevazı bir dilekçe sahibi (imparatorla görüşmesi ancak güçlü saray yetkililerince ayarlanırdı) tahta yaklaşmadan önce üç kez yere kapanmak zorundaydı ve ancak bundan sonra tahtta oturan yüce kişinin gözlerine bakabilirdi. Eflatun renginde ipek kumaşlar içinde ve başında parlayan elmaslı tacıyla imparator daha ziyade bir ikonu andırıyordu. Orda burada birkaç rahatsız aristokrat Diocletianus'un sarayının bu süslemelerle Roma sarayından çok Pers sarayını andırdığını fısıldaşıyorlardı ama bu fısıltılar şu an savaş arabasındaki heykel yüzlü kişiyi karşılayan Antakyalılar gibi kalabalıkların coşkusuna karışıp gidiyordu.

Kalabalıktaki çoğu kişi 2 yıl önce bu sokaklarda çok daha farklı şeylere şahit olmuştu. Yenilmez Pers savaşçısı Nersey, Ermenistan'ı ele geçirip Mezopotamya'da Galerius'un ordusunu yenmiş ve Suriye'yi koruyan Roma kalelerini yerle bir etmişti. Çaresizlik içinde Galerius augustusundan yardım istemişti. Diocletianus Trakya lejyonuyla yardıma geldiğinde, Nersey karşısındaki her iki orduya da büyük zayiat verdirterek geri çekilmişti. Bu yenilgiden Galerius sorumlu tutulmuştu ve Antakya'ya dönüşlerinde imparatorun kendisi savaş arabasında şehre girerken, onu sokaklarda sıradan birisi gibi toz toprak içerisinde yürütmüştü.

Şimdi kazanılan zaferse bu utancın kefareti olmuştu. Geçit resminin sonunda iki imparator Antakya'nın koruyucu tanrısı olan Apollo'nun tapınağına yöneldiler. Burada arabadan inip maiyetleri de beraberlerinde olduğu halde kutsal mekana girdiler. Rahipler, hem Perslere karşı kazanılan zafere şükretmek hem de Apollo'dan geleceğe dair kehanette bulunmalarına yardımcı olmasını istemek için kurban edilecek hayvanları tutuyorlardı. Acaba Persler ve Cermenler rahat duracaklar mıydı? Roma dünyası kızgın tanrıların öfkesini andıran salgın hastalıklardan kurtulabilecek miydi? Bu tür sorular kurban edilen hayvanların bağırsaklarına bakarak geleceği tahmin eden ve "haruspice" olarak bilinen rahiplerce cevaplandırılacaktı. Tapınağın dışında bekleyen muazzam büyüklükteki kalabalık ayinin

bir kısmını dahi olsa görebilmek için nerdeyse birbirini çiğneyecekti. Hep bir ağızdan dualar mırıldanarak tannlar adına yerlere şarap döken rahipleri, kurban edilirken bağıran dana ve koyunlan ve suyla beraber zeminden temizlenerek tapınağın altındaki oluklardan akıp giden kanı hayal edebilirsiniz. Kısa süreli sessizliğin ardından hayvanlann kalbi, ciğeri ve diğer organlan rahipler tarafından incelenmeye başlandı. İncelemenin ardından rahiplerden yükselen mırıltılar bir tersliğe işaret etmekteydi. Kalabalığın görüşünün dışında kalan yerde şüpheci sesler yükselmeye başlamıştı ve sonra tam bir sessizlik sağlanarak ayin tekrarlandı. Bir kez daha dualar ve hayvanlann sesleri duyuldu.[3]

Kanlar temizlenip rahipler işleriyle ilgilenirken kalabalıkta nefesini tutmuş bekliyordu. Bu sefer hataya yer yoktu. İki ayinin de sonucu anormaldi. Beş delikli kalp! Anormal karaciğer! Ve patlamış bağırsaklar! Ya Roma çok büyük bir tehlikeyle karşı karşıyaydı ya da birileri ayinin kutsiyetine gölge düşürüyordu.

Dine bağlılığıyla bilinen Galerius, haruspicelerin efendisini sorgulayarak bunun nedenini öğrenmeye çalıştı. Aldığı cevap ikna ediciydi ve onu çileden çıkarmıştı. Tetikteki rahipler her ayin yapıldığında imparatorun hizmetlilerinden bazılannın havada elleriyle gizemli bir işaret yaptıklannı söylediler: Haç işareti. Ayinleri mahveden bu kara büyüden başka bir şey olamazdı.

Ne Diocletianus ne de Galerius bu gizemli işaretin gücünden şüphe etmemişti. Hıristiyanlardan tek farklan ona kötü özellikler izafe etmeleriydi. Diğer yandan Hıristiyanlann inandığı gibi görülmez güçlerin varlığına, melekler ve şeytanlar ve bunlann iyilik ve kötülük adına çalıştıklannı da inanıyorlardı. Bu doğaüstü güçler insanlann sağlığını, moralini, ilişkilerini ve aynı zamanda kutsal olaylan ve diğer tüm olaylan etkilemekteydiler.[4] İmparator bu ayindeki başansızlığa derhal tepki gösterdi. Tüm saray görevlilerine, hizmetçiden devlet erkanına kadar, derhal ölümsüz tannlara kurban adamalan emredildi. Reddedenler hiç düşünülmeden kovulacaktı. Bu yüzden tüm ordu mensuplan da aynı şeyi yapmak ya da görevlerini terk etmek zorundaydılar.

Büyük Baskı -Roma'nın Hıristiyanlığı ortadan kaldırmaya yönelik son girişimi- böylece başlamış oluyordu.

---

3. Bu kurban töreninin ne zaman gerçekleştiği bilinmiyor fakat ben bunun imparatorun zaferinin nihayetinde gerçekleştiğini tahmin ediyorum. Törenin tasviri ve Büyük Baskı dönemi anlatımlan için bkz. Timothy D. Barnes, *Constantine and Eusebius* (Cambridge: Harvard University Press, 1981), 18-27; Jones, *The Later Roman Empire*, cilt I, 71-76; Fox, *Pagans and Christians*, 592-601; Frend, *Rise of Christianity*, 456-463.

4. Doğaüstü güçlerin özelliklerinin geniş bir anlatımı için bkz. Peter Brown, *The Making of Late Antiquity* (Cambridge: Harvard University Press, 1978).

Hıristiyan karşıtı kampanya sessiz sedasız başladı. Devlet hizmetindeki asker ve işçilerden pagan ayinlerine katılarak Roma'ya ve onun medeniyetine olan sadakatlerini göstermeleri isteniyordu. Onlardan Hıristiyanlık inancını bırakmalan istenmiyordu. Ayinlere katılmalan yeterli görülüyordu. Amaç Hıristiyanlan küçük düşürmek ya da ortadan kaldırmak değil, eski tannlann Yehova ya da İsa'dan daha üstün olduğunu ispat etmekti. Diocletianus'un asıl amacı barbar istilalan ve iç kanşıklıklann yaygın olduğu bir dönemde Roma'da birliği sağlamaktı ve Roma halkının inandığı diğer dinler gibi Hıristiyanlığı da sistemin bir parçası haline getirmeye çalışıyordu.

Sezar Galerius Roma'ya kaşı sadakatsizlik ettiği için idam edilmiş sıradan bir suçluyu tannlaştırdıklan için Hıristiyanlan küçümsüyor ve Yahudi fitnecilerinin takipçileri olan bu kişileri cezalandırmaktan gerçekten zevk alıyordu. Oysa ki onu asıl kızdıran şey Hıristiyanlann inancı değil tannlara karşı göstermiş olduklan saygısızlıktı. Örneğin tek tannlı dini ele alalım. Diocletianus tek Tann inancının İsa'ya inananlan ne şekilde diğer Romalılardan ayırdığını kavrayamıyordu. Bu tarihte pek çok pagan üstün tek bir Tann'ya inanıyordu ama aynı zamanda daha başka tannlara inanmakta da sakınca görmüyor ve Hıristiyanlann yaptığı gibi onlan şeytanlar olarak kabul etmiyordu. İmparatorun da imparatorluğu yönetirken yanında yardımcılan yok muydu? Öyleyse neden Hıristiyanlar Tann'nın kainatı tek başına ya da daha şaşırtıcı haliyle, oğluyla beraber yönettiği fikrinde ısrar ediyorlardı?

Diğer tannlann şeytani varlıklar olarak kabul edilmesi kaba ve bölücü bir düşünceydi. Olimpos tannlanna tapan bir Romalı asla Serapis ya da İsis'e inananlan ateistlikle ya da şeytana tapmakla suçlamamıştı. Aksine diğerlerinin tannlanna da kendi tapınaklannda yer verip gereken saygıyı göstermek bir görgü kuralı olarak kabul edilmişti. Komşumuzun inandığı tannlan karalayarak ona hakaret etmenin ne anlamı vardı ki? Ve bu Tannlann da var olmalan mümkün olduğuna göre onlan kızdırmanın da bir gereği yoktu. Hıristiyanlar da, hayatlannın hatasını yaparak Filistin'de Roma'ya karşı iki kez başkaldıran Yahudiler gibi fanatiktiler. Böyle fanatikler kaba kuvvetten başka neden anlardı ki?

Sıra şimdi de ibadet meselesine gelmişti. Çoğu Romalıya göre Hıristiyanlann pagan ayinlerine katılmayı reddetmeleri mantıksızdı, hele savaş dönemlerinde bu davranış bir nevi ihanetti ve sebebi fanatiklik ya da kibirden başka bir şey olamazdı. Eski tann ve tannçalara inananlann çoğunun ayinlere katılması formaliteden başka bir şey değildi. Bu modem zamanlarda bayrağın karşısında saygı du-

ruşunda bulunmak gibi bir vatandaşlık göreviydi. Çoğu insan için pagan dini sistemli bir teolojiye, ahlaki değerlere ve kişisel kurtuluş fikrine sahip gerçek bir din değildi. Bir insanın kalbindeki gerçek inancın bu durumla pek ilgisi yoktu. Yüzlerce yıl boyunca Romalılar çok sayıdaki tanrıya fazla kişisel sorumluluklar yüklenmeden ibadet etmişlerdi. Birlik ve beraberliğe her zamankinden daha muhtaç olunduğu bu günlerde bu adeti değiştirmenin ne manası vardı?

Çoğu pagan lider -hatta Diocletianus gibi ileri görüşlü olanları bile- Hıristiyanların amacının Pantheon'a yeni bir tanrı eklemek olmadığı kavrayamamışlardı. Onlar dinin kendisini yeniden tanımlamışlardı. Onların Tanrısı hem sonsuz derecede adildi hem de oğlu onun ebediyen sevdiği kişi ve inançlı dostu olan şefkatli bir Baba'ydı. Hıristiyan bir fanatiğe laf anlatmak bir aşığı aşkından vazgeçirmekten daha zordu. Sunakta ufacık bir tütsü yakmak neden kâfirlik oluyordu ki? Çünkü dinde de aynı aşkta olduğu gibi önemli olan, bir insanın sevdiğine hediyesini isteyerek vermesiydi.

Belki de Diocletianus bu pek çok kişisel ve toplumsal sorumluluk gerektiren dinin paganlıkla bir arada yaşayamayacağını anlamıştı. İlk emrin -benden önce Tanrın yoktur-[5] mantığı soyutlayıcı ya da Yahudi tarihindeki gibi yayılmacı bir mantık içermekteydi. Yahudiler her zaman Mesih geldiğinde tüm dünyanın İsrail'in Tanrısını tanıyacağını ve tüm insanların aynı dini kabul edeceklerine inanmışlardı. Şöyle dua ediyorlardı: "O gün geldiğinde sadece bir din ve bir Tanrı olacak." Yeni Hıristiyan olanların sünnet edilmeleri veya Yahudilikteki gibi pek çok şeyi yemekten uzak durmaları gerekmiyordu. Hıristiyanlık pekâlâ imparatorluğun son ve tek dini olabilirdi.

40 yıl önce de Decius ve Valerianus Hıristiyanlara terör estirmişlerdi ama bunun sonucu çok sayıda insan Hıristiyan olmuştu. Diocletianus'un irade ve zekasına sahip olmayan bu yöneticiler iktidarda da pek uzun süre kalamamışlardı. İmparator, imparatorluğu mali ve askeri yönden düzelttikten sonra inanç meselesini de sağlam bir zemine oturtmaya karar verdi. Tabii ki Augustus'dan bu yana başa geçmiş en zeki ve iradeli Roma imparatoru, ölü bir hahama ibadete dayalı dini bir hareketi rahatlıkla kontrolü altına alabilirdi.

Böylece Roma'nın, Hıristiyanlığın yayılmasını engellemeye yönelik son teşebbüsü, Büyük Baskı, başladı. İyi bir imparator olan Diocletianus'un daha son-

---

5. Exodus 20:3 RSV, 76. *The Jerusalem Bible, Readers Edition* (Garden City, NY: Doubleday, 1968), 81, "önce"yi "başka" olarak çevirir ki modern okuyucunun anlaması için bu daha uygundur.

radan fanatikliği ve zalimliğiyle ün kazanacak olan Galerius tarafından Hıristiyanlara karşı kışkırtıldığı yönünde genel bir inanç vardır. Fakat yine de Diocletianus'un Hıristiyanlığı zayıflatarak marjinal bir hareket haline getirmek istemesi için nedenleri vardı. O ve rejiminin önde gelen entelektüelleri eğer manevi ve sosyal birlik sağlanırsa eski günlerin tüm ihtişamıyla geri dönebileceği inancındaydılar. Fakat her zamankinden daha fazla şekilde dini, etnik ve sınıfsal olarak bölünmüş bir imparatorlukta bu birliğin nasıl sağlanacağı belirsizdi. Ordunun dahi eskisinden farklı olarak büyük kısmı sayısız farklı inanca sahip barbar birliklerinden oluşmaktaydı.

Diocletianus daha önceden rekabetçi bir dinle mücadele ettiğinden bu konuda tecrübeliydi. Hıristiyanlıktan bile daha genç olan bu hareketin adı Manicilikti. Mezopotamyalı bir kişi olan Mani 270'lerde öldürülene dek İran'da çok sayıda kişiyi dinine kazandırmayı başarmıştı. Şimdi de takipçileri görüşlerini Roma İmparatorluğu'ndan Hindistan'a ve Çin'e kadar yaymaya devam ediyorlardı (Bu görüşlere İsa'nın bir peygamber olduğu da dahildi). Diocletianus'a göre bu inanç hem yanlıştı hem de Pers taraftarı bir inanç olduğu için bölücüydü. 302 yılının ilkbaharında bu düşüncelerin etkisiyle, bir grup Manici rahibin, kitaplarına sarılarak yakılmalarını emretti. Ölümler bu inancı durdurmayı başaramamıştı. Geleceğin Hippolu Aziz Augustinus'u Mani dinini kabul edip tüm gençliği boyunca bu inanca bağlı kalmıştı.

Hıristiyanlık meselesinde de imparatorun bu tür şehitlerin sayısını arttırmaya hiç niyeti yoktu. Bu tür kahramanların Kilisenin asıl gücü olduğunun farkına varmıştı. Zaten İsa'nın ölümünden bu yana etkilerinin zirvesine ulaşmış olan piskoposlar da şehit olmaya hiç meraklı değildi. Bir yandan ordu ve sosyal hizmetlerde görevli Hıristiyanlann tasfiye edilmesi devam ederken diğer yandan da Hıristiyanlara karşı daha sert tedbirler alınması yönünde sesler de yükselmeye başlamıştı. On beş ciltlik *Hıristiyanlara Karşı* adlı bir eserde filozof Porphyry, İsa'nın mezhebini bölücü ve ahlaksız olarak niteliyor ve bu mezhebe mensup ıslah olmaz insanların derhal idam edilmeleri gerektiğini savunuyordu. Diğerleri, bu kadar ileri gitmemekle birlikte, sadece devlet görevlerinden uzaklaştırılmalarının yeterli olmadığını, Kilise görevlilerinin insanları Hıristiyanlığa davetten de men edilmeleri gerektiğini söylüyorlardı. Hıristiyan karşıtı devlet görevlileri, özellikle artan sayıda aristokratın Hıristiyanlığı kabul etmesinden dolayı kızgındılar: Onlar Roma ideallerine ve kendi sınıflarına ihanet ediyorlardı.

3 yıl boyunca Hıristiyanların üzerindeki kara bulutlar giderek arttı ve nihayetinde 302 yılında da fırtına koptu. Diocletianus Antakya'daki sarayında resmi bir

iş için hazırlanıyordu. Her zamanki gibi kurban töreni başlamak üzereyken (günümüzde bazı sosyal yapıların hizmete açılırken dua edilmesi gibi) Filistinli bir diyakos (piskopos yardımcısı) odaya dalıp tüm saray görevlilerinin şaşkın bakışları altında pagan ayinlerine hakaretler yağdırmaya başladı. Boşboğaz Hıristiyan, Romanus, derhal tutuklandı. Diocletianus'un emriyle dili kesilip bir yıl ağır hapis cezasına çarptırıldı ve daha sonra yakılarak şehit edildi.

Bu olaydan kısa süre sonra Diocletianus ve Galerius Anadolu kıyısındaki Milet'te bulunan Didyma tapınağındaki Apollo kahinini (oracle) ziyaret ettiler. Büyük bir yeraltı mağarasının üzerindeki tapınağın tabanında ayakta durarak sorularını yönelttiler. Kahini en az Delphi'deki kadar meşhur olan Didyma'da Apollo tapınağının bir rahibesi bu soruları ancak eğitimli rahiplerin manasını çözebileceği anlaşılmaz gürültüler çıkararak cevaplıyordu. Kaynaklarda belirtildiğine göre Büyük Constantine o sırada sanki yerin derinliklerinden kendisine Tanrı'nın sesinin geldiğini duymuştu. Apollo, kahinler vasıtasıyla kehanette bulunamıyordu çünkü onun insanlarla doğrudan temasa geçmesine engel olan kişiler vardı.[6]

"Engel olan kişiler"; imparatorun bu sözle kimlerin kastedildiğine dair bir şüphesi yoktu. 23 Şubat 303 tarihinde Terminalia denen bir Roma festivali sırasında Hıristiyan ibadetlerini yasaklayan ve imparatorluktaki tüm kiliselerin yıkılmasını emreden bir ferman yayınladı. Kilise görevlilerine tüm kitaplarını yakılmak üzere teslim etmeleri emredildi ve kutsal emanetlere el konuldu. İnancından vazgeçmeyi reddeden Hıristiyanlar tüm haklardan özellikle üst sınıflara işkence edilmesini yasaklayan haktan mahrum edileceklerdi. Hıristiyan köleler serbest bırakılmayacak eğer bırakılmışlarsa tekrar köle yapılacaklardı ve son olarak eski tanrılara kurban adayana kadar hiç kimse mahkemelerde adalet arama hakkından faydalanamayacaktı. Bu kararla Hıristiyanlar her türlü gasp ve saldırıya açık hale gelmiş oluyorlardı.

Bunlar çok katı kararlar da olsa Diocletianus henüz toplu tutuklama ya da idam tarzında bir emir vermemişti. O Kiliseyi zayıflatmak, bölmek ve destekleyicilerinin gözünü korkutmak istiyordu. Ama bu ferman yürürlükteyken ve Hıristiyanlar direniş gösterirken şiddete başvurulması kaçınılmazdı. İznik'te görevliler kilisenin kapılarını kırarak, İncilleri yakmış ve çağırdıkları askerler de binayı yerle bir etmişti. Tepki olarak, iyi bir aileden gelen Eutius adındaki bir Hıristiyan, şehir suruna asılmış imparatorluk fermanının kopyasını saçma bulduğunu söyleyerek yırtıp atmıştı. Üstelik alay edercesine "Gotlara, Sarmatlılara karşı daha fazla

---

6. Henry Chadwick, *The Early Church*, rev. ed. (London: Penguin Books, 1993), 121; Frend, *Rise of Christianity*, 457; Fox, *Pagans and Christians*, 595.

zafer!" diye bağırmıştı. Bu kişi ihanet suçuyla tutuklanıp işkence gördü ve diri diri yakıldı.[7]

Sarayda meydana gelen olayın ardından elinde delil olmasa da Galerius içlerinde birkaç Hıristiyan da olan imparatorun maiyetini suçladı. Tanrılara kurban adamaları emredildi ve reddedenler de idam edildi. Döneminin önde gelen tarihçilerinden Kaesarealı Piskopos Eusebios bu idamları şöyle tasvir ediyordu:

> *İznik'te söz konusu yöneticiler bir adamı meydana getirdiler ve ondan kurban adamalarını istediler. Reddedince soyulup çırıl çıplak bırakıldı ve kırbaçlandı. Tüm bu işkenceye rağmen adam hâlâ direniyordu. Daha sonra kırbaç yüzünden parçalanıp neredeyse kemikleri gözükmeye başlamış vücuduna tuzlu sirke döküldü. Bu işkenceye de dayanmayı başarınca bir mangal getirildi ve gözünü korkutabilmek için sanki et pişiriyormuş gibi adamı bu ateşte yavaş yavaş yakmaya başladılar. İşkenceciye adam bu inadından vazgeçene kadar devam etmesi emredilmişti. Fakat o kişi son nefesine kadar işkenceye dayanmış ve hiç taviz vermemişti. Bu imparatorun hizmetçilerinin şehit olmalarına bir örnekti ve bu şehitlik taşıdığı ismi hak ediyordu. Bu şehidin adı Peter'di.*[8]

Çoğu sıradan Hıristiyan henüz kendileri hedef alınmadığından Peter gibi seçim yapmak zorunda kalmamıştı. Emir üzerine kutsal eşya ve metinleri teslim etmekten kaçınan ruhban sınıfı büyük bir tehlikeyle karşı karşıya kalmış oluyordu. Eusebios'un da belirttiği gibi, itaatsizliğe uygulanan sabit bir ceza yoktu. İtaatsiz bir Hıristiyan, Filistin'deki madenlere çalışmaya gönderilebileceği gibi, bir gözü çıkarılıp bir ayağındaki kaslarda kesilebilirdi (Daha sonra bu tip sakatlıklara ait izler itibar nişanesi olarak kabul edilecekti). Uygulanan işkenceler de farklı farklıydı ve idamın şeklini yerel yönetici tayin ediyordu. Şehitlik; asılma, kafası kesilme, çarmıha gerilme, yakılma, derisi yüzülme, boğulma veya yetkililerin isyancılara layık ve diğerlerinin gözünü korkutmak için uygun gördüğü herhangi bir cezanın sonucunda kazanılabiliyordu.

Bu cezalar çok ağırdı ama nedensiz değildi. Bunların amacı her zamankinden daha ileri görüşlü, daha politik ve uzlaşmacı olan Hıristiyan liderlerin bu düşünce tarzlarını kötüye kullanmaktı. Ruhban sınıfı artık eskisi gibi Tanrı aşkıyla coşmuş ve dünyanın sonuna ve haç üzerinde canını veren efendilerini takip etmeye hazır ve hatta istekli insanlardan oluşmuyordu. Bazıları tabii ki bu tanıma uyuyordu: İzmitli Piskopos Anthimus yetkililerle işbirliğini reddetmiş ve 303 yılında

7. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 22.
8. Eusebius, *History of the Church*, 262-262.

Mısır ve Kuzey Afrika'daki bazı din görevlileri gibi kellesi uçurularak idam edilmişti. Fakat din adamlarının ve cemaatlerinin çoğu şehit olmaya istekli olamayacak kadar hırslı, başarılı ve uzlaşmacı insanlardı. Dini liderlere göre Kilise önceden olduğu gibi bu baskı döneminden de ayakta kalarak çıkabilirse resmi paganlığa alternatif teşkil eden rolü daha da artacaktı.

Bu yüzden bir grup piskopos ve yardımcıları İncilleri ve kutsal kadehleri fazla sorun çıkarmadan teslim etmişti. Daha sonra çoğu, Latince teslim etme anlamına gelen "traditores" kelimesinden türemiş olan "hain" (traitor) olarak adlandırılacaktı. Kilise de din adamlarının yetkilerini nasıl kullanabileceği tartışması üzerine zıt kutuplara ayrılacaktı. Ruhban sınıfından kimileri umursamaz devlet görevlilerini, onlara kutsal kitap yerine küfür eserleri ve hatta tıbbi metinler teslim etme konusunda ikna etmeyi başardılar. Benzer şekilde, ruhban sınıfının ve ardından halkın tanrılara kurban adaması gerektiğinde çok azı karşı çıktı ve onlar da şiddetle cezalandırıldı. Büyük çoğunluğu başkalarını kendi adına kurban vermeye ikna etti ya da kimi yetkililerin hoşgörüsünden yararlandılar.

Çoğu Romalı bürokrat ve askerin farklı uygulamalarda bulunarak fermanı ihlal etmeleri her şeye rağmen "Büyük Baskı"nın amacının Hıristiyanları toptan yok etmek olmadığını göstermektedir. Eski dönemde baskı altında tutmak en iyi yönetim biçimlerinden biri olarak kabul edilmekteydi. Kimi yerel yöneticiler emirleri harfi harfine uygularken, diğerleri bu duruma farklı açıdan bakmış, rüşvetle ya da görmezden gelerek meseleyi kendi içinde çözmüştü. Eskiler kan dökmeyi sevse de soykırım meraklısı değillerdi. Onlar sistemli bir yok etme politikası uygulamıyorlardı. Kitleler halinde Hıristiyan öldürmek, imparatorluğu bölmek ve daha da zayıflatmaktan başka bir işe yaramayacaktı. Bu yüzden Diocletianus'a göre asıl gerekli olan dini hiyerarşinin en üstündekilere saldırarak Kilise organizasyonunu bozmak ve Hıristiyanların yayılma hızlarını kesmekti.

Bu nedenle imparatorun ikinci fermanı (303) Hıristiyan din adamlarının tutuklanıp Roma tanrılarına kurban adamaya zorlanmaları yönündeydi. Reddedenlerin çoğu idam edilmek yerine hapsedildi ve hapishanelerde yer kalmayınca bazı ön koşullarla serbest bırakıldılar. Şahitlerin bildirdiğine göre yetkililer eğer bir Hıristiyan sunakta kendi isteğiyle tanrılara tütsü yakıyormuş gibi davranırsa bunu pişmanlık göstergesi olarak kabul edip kendisini affediyorlardı. Aynı zamanda İskenderiyeli Piskopos Peter'in de dahil olduğu çoğu güçlü din adamı kaçarak saklanmıştı. Onlar açısından bakıldığında tıpkı savaşta bir generalin düşmana esir düşmemek için kaçması gibi bu kaçış da gayet mantıklıydı ve savunmaya yönelik bir tepkiydi. Fakat direniş ve risk almaya dayalı eski geleneklere bağlı bazı din

adamları "politik piskoposlar" olarak adlandırdıkları bu kişileri şiddetle eleştirmişlerdi.

Örneğin Piskopos Peter'in İskenderiye'den kaçışı Mısır'daki küçük bir kasaba piskoposu olan Lycopolisli Melitios tarafından şiddetle eleştirilmişti. Eğer piskopos görev yerini terk ederse yetki alanı içindeki Güney Mısır ve Libya Hıristiyanları bir yana, şehirdeki büyük Hıristiyan cemaatle kim ilgilenecekti? Buna cevaben Melitios şehre geldi ve başpiskoposun yetkisindeki vaftiz, papazların atanması gibi görevleri de üstlenerek kilise görevlerini gizlice ifa etmeye başladı (Atadığı papazlardan biri daha sonra tarihte önemli bir rol üstlenecek olan Arius idi). Bu arada Peter gittiği yerden bu "işgalci" piskoposun derhal bu tür uygulamalara son vermesini; Mısır ve Libya'daki din adamlarının da ona itaat etmemelerini emretti. Melitios bunları hiç umursamadan kendisi piskoposmuş gibi hareket etmeye ve imparatorluğun en büyük şehirlerindeki başpiskoposlara verilen unvanlardan olan "İskenderiye Papası" unvanını kullanmaya devam etti.

306 yılının paskalyasından önce Peter şehre döndü. Destekçilerini yanına alarak bir kilise konseyi topladı ve itaatsiz piskoposu yetkisini aşmak suçuyla aforoz etti. Yaklaşık aynı tarihlerde Romalı yetkililer Melitios'u tutuklayıp Filistin'deki madenlere gönderdiler. Orada cesaret ve gururla hapishane papazı olarak görevini ifa etmeye devam etti ve birkaç yıl sonra Mısır'a geri döndü. 311 yılına gelindiğinde Peter de tutuklandı. Baskılar sona ermeden önceki son terör kalıntısı olarak Hıristiyan karşıtı imparator Galerius'un emriyle kafası kesildi.

Baskıların sona ermesiyle Kuzey Afrika'da yaşayan Hıristiyanlar arasında meydana gelen şiddetli çatışmalar Peter'in şehit olması nedeniyle Mısır'da yaşanmamıştı. Afrika ve Numidia'daki (Tunus ve Fas) eyaletlerde Melitios'un rolünü, ateşli bir dindar olan ve hapis ve işkencelerden sağ kurtulup yurduna, emirlere uyarak kutsal emanetleri teslim edip pagan ayinlerine katılan piskoposlara karşı mücadele etmek için dönen Donatus isimli bir rahip üstlenmişti. Daha sonradan Donatusçular olarak adlandırılacak destekçileriyle birlikte "hain" piskopos ve papazların eski görevlerine dönmesine karşı çıktı ve görevlerine dönenlerin de otoritelerini reddetti.

Donatusçulara göre, din adamlarının yapmakla mükellef oldukları mukaddes vazifeler bu yozlaşmış ruhban sınıfı tarafından yerine getirilemezdi. Böyle büyük günahları işleyenler ne devlet yöneticisi ne de Tanrı'nın inayetinin vasıtası olabilirlerdi. Benzer şekilde baskı döneminde yoldan çıkmış olan Hıristiyan halk da büyük bir kefaret ödeyip kendini temizlemedikçe Hıristiyan cemaatine tekrar kabul

edilmemeliydiler. Bu katı yaklaşım, çoğu piskopos ve teolog tarafından reddedilmişti. Hem din adamı hem de halk çok sayıda Hıristiyanın hayatını kurtarabilmek için (ve çoğunun dediği gibi bizzat Kilisenin kendisini kurtarabilmek için) taviz vermek zorunda kalmıştı. Birkaç kilise konsili daha sonra bu meseleyi etraflıca tartışmak için toplanmıştı fakat çoğu kilise görevlisinin ortak düşüncesi, 306 yılında şehre dönüşünden az zaman sonra Piskopos Peter tarafından yayınlanan bir mektupta en güzel şekilde dile getirilmişti.[9]

Peter'in mektubunun ana konusu "affet ve unut"tu. Ona göre yetkililerle işbirliği yaptıktan sonra cezaya maruz kalanlar yüceltilecek insanlar değillerdi. Herhangi bir işbirliğine girişmemiş ve inancını reddetmektense kendilerine uygulanacak cezaya razı olmuş olanlarsa son derece yüce insanlardı. Fakat herkesten bu tür fedakarlıklar beklenemezdi. Kitaplarını yetkililere teslim eden inananlar, rüşvetle bu durumdan sıyrılmayı başaranlar ya da tutuklanmaktansa kaçmayı tercih edenler affedilmeliydi. Diğer kabahatler -örneğin pagan ayinlerine iştirak ve baskı altında yetkililere bilgi vermek- kefaret gerektiren günahlardı. Fakat üç, dört yıllık kefaret en büyük kabahatleri dahi temizlemeye yeterdi ve hiç kimse inananların cemaatinden dışlanamazdı. Aşağı yukarı aynı standartlar, görevlerine geri dönen din görevlileri konusunda da uygulanacaktı. Çok aşırı durumlar haricinde tüm dönekler, papazlar, rahipler ve piskoposlar affedildi ve gerekli kefaretin yerine getirilmesi şartıyla eski görevlerine dönmeleri kabul edildi.

Peter'in getirdiği ilkelerde ana fikir papazların kendilerinin değil görevlerinin kutsal olduğuydu. Bu yaklaşım baskıyı anormal görüyor ve Kilisenin istikrarlı, hiyerarşik bir yapıya sahip olacağı günleri dört gözle bekliyordu.[10] Mesele bir papazın kişisel ahlakının göreviyle tamamıyla alakasız olup olmadığıydı. Donatusçulara göre Tanrı'nın Kilisesinde berbat bir koku olan bu dönek ve hainlerin çürümüşlüğü onların her türlü ruhani ve ahlaki görevden men edilmelerini gerektiriyordu. Sadece kendi görüşlerinden olan, taviz vermemiş piskopos ve papazların bu görevlerde bulunmaya layık olduklarını iddia ederek kiliselerini Katolik (diğer deyişle evrensel) kiliselerinin yerine koydular. Böylece yeni ve büyük bir çatışmanın daha doğmasına yol açtılar: Kilisenin Bölünmesi.

Buyük Baskı dönemi sona erdikten yüzyıl sonra bile, Donatusçular Kuzey Afrika'daki sıradan kiliselerle hâlâ çatışma içerisindeydi. Aziz Augustinus, Donatus-

9. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 201; Frend, *Rise of Christianity*, 493.
10. "Karizmatik" ve "rasyonel" otorite arasındaki farkın modern açıklaması Max Weber tarafından yapılmıştır. Bkz. *Weber's Theory of Social and Economic Organizations* (New York: Free Press, 1964).

çulara karşı şiddet uygulanmasını desteklemiş ve Hıristiyan toplumunun birliği adına katliam yapılmasını mazur görmüştü. "Saf" Kiliseyi savunmak maksadıyla Circumcellion denen silahlı gruplar oluşturuldu ve bu gruplar kendi adlarına terör eylemlerine giriştiler. Bazı topluluklar İsa karşıtı olarak adlandırdıkları kişilere teslim olmaktansa toplu olarak intihar etmeyi tercih ettiler. Kuzey Afrikalı Hıristiyanlar arasındaki iç savaş 5. yüzyılda işgalci Vandallar Donatusçu olan ve olmayan tüm kiliseleri baskı altına alana kadar sürdü.

İskenderiye'de Piskopos Peter'in şehit olmasının ardından Mısır Kilisesi benzer bir çatışmadan uzak durmayı başarmıştı. Peter'in fedakarlığının uzlaşma yanlısı ve karşıtı gruplar arasındaki farklılığı büyük ölçüde azaltmasının yanında Mısır Hıristiyanlığı Donatusçular gibi "kökten dinci" bir harekete destek vermeyecek kadar medeni ve entelektüeldi. Tüm bunlara rağmen Kuzey Afrika'daki kadar olmasa da Mısır'da da bazı çatışmalar yaşanmıştı. Melitios döndüğü zaman etrafını kendisinin göreve aldığı ya da atadığı çok sayıda hayran ve müteşekkir rahip ve kilise görevlisiyle çevrelenmiş olarak buldu. Bu "Melitioscu"lar çoğunluk itibarıyla, zengin ve güçlü İskenderiye Kilisesinin egemenliğine karşıydılar ve baskı döneminin ardından kendi kiliselerini kurmaya kararlıydılar. Donatus tarzı bir bölünmeden ve Kiliseye doğrudan saldırmaktan kaçınarak Melitios'u eski görevine getirebilmek maksadıyla Kilise yetkililerini zorba ve yozlaşmış kabul edip; asıl İskenderiye piskoposu olarak gördükleri Melitios'un görevine geri dönebilmesi için yıllarca mücadeleye devam ettiler. 325 yılındaki İznik Konsilinde piskoposlar ve imparator hâlâ Melitios hareketiyle resmi Mısır Kilisesini uzlaştırmaya gayret etmekteydi.

Hıristiyanlar arasındaki bu çatışmalar fazlasıyla yıkıcıydı ve kuşaklar boyunca Kilisenin üzerinde şüphe bulutları dolaşmasına yol açacaktı. İsa'nın hayatı tüm insanlar için örnek alınacak bir yaşam tarzı değil miydi? Yoksa bu sadece azizlerin ve şehitlerin erişebileceği bir seviye miydi? Organize ve birleşik bir Kilise Hıristiyan değerlerinin cisimleşmiş bir hali olabilir miydi? Yoksa dünyevi organizasyonlarla dini takva birbirinin zıttı mıydı? Hıristiyan toplumunun önderleri ne tür inanç ve davranışlara sahip olmalıydı? Ve ihanet ile ahlaksızlık hangi noktaya ulaştığında dini yetkinin kullanılması imkânsız hale gelecekti? Nihayetinde Kilise bir bütün olarak Piskopos Peter'in hoşgörülü ve gerçekçi düşüncelerini temel alarak papazların aziz olmaları gerekmediğini ve görevlerine kişisel karakterleri dikkate alınmadan devam edebileceklerini kabul etti. Oysa ki özel durumlarda bu prensiplerin uygulanmasının çok zor ve tahmin edildiğinden daha bölücü olduğu görülecekti.

303'de Hıristiyan karşıtı kampanyanın gidişinden memnun olan Diocletianus tahta çıkışının 20. yılını kutlamak için hayatında ilk kez Roma'ya gitti. Doğuda baskının uygulanmasını bu konuda fazlasıyla istekli olan Galerius'a ve Batıda yine diğer bir katı Hıristiyan karşıtı ve o zamanki augustus olan Maximianus'a bıraktı. Sadece ruhban sınıfı değil tüm Hıristiyanlara kurban adamaları emredildi, uymayanlarsa cezalandırılacaklardı. Maximianus yapması gerektiği gibi davranarak iki yıl terör estirdi ve yine uygulamalarda görülen yetersizlikler ve Hıristiyanların döneklikle şehitlik arasındaki orta yolu izlemedeki başarıları sonucunda beklenen sonuçlar alınamadı. Baskının hızı bir süre kesilse de 310'da yeniden ivme kazandı ve 311 yılında dramatik ve beklenmedik bir şekilde sona erdi.

Pagan bakış açısından imparatorluk hiyerarşisindeki en zayıf nokta Tuna üzerindeki sınır şehri Niş'ten gelip Dalmaçya valisi olan ve daha sonra Maximianus'un yardımcısı konumuna yükselen Batının sezarıydı. Adı Constantius'tu ve yönettiği bölge günümüzün Fransa, İspanya, İngiltere ve Ren sınırına kadar olan Almanyasını kapsıyordu. Constantius iyi bir yönetici ve mükemmel bir komutandı fakat eğer imparatorun kahinleri geleceği görebilseydi oğlu imparatorluğun ilk Hıristiyan imparatoru olacağından onun sezar olarak hiç atanmamasını söylerlerdi.

Constantius, Constantine adındaki oğlunu doğuracak olan Helena isimli kadınla evlendi fakat daha sonra Maximianus'un karısı Theodora'yla evlenebilmek için onu boşadı. (İmparatorlar arasında augustusun sezarı oğlu olarak evlat edinmesi gelenekseldi böylece mümkünse sezar "babasının" ailesinden biriyle evlenebiliyordu). O ve Theodora'nın, aralarında kızı Anastasia'nın da bulunduğu 6 çocuğu oldu. Constantius'un dini görüşleri tam olarak bilinmemekle birlikte Anastasia -Yunancada yeniden diriliş- ismi genelde Hıristiyan kızlarına verilen bir isimdi. Hıristiyanlara sempatisi olup olmadığını bilmesek de Büyük Baskı uygulamalarına iştirak etmediğini biliyoruz. En batıdaki topraklarda Hıristiyan din adamları diğer bölgelere kıyasla fazlasıyla huzur içinde yaşamaktaydılar. Galerius ve Maximianus'un uyguladığı terör sıradan Hıristiyanlara yöneldiğinde dahi Constantius, Galerius'a göre sadakatsizlik sayılacak tarzda görevini bilerek ihmal etmiş ve böylece onun ve oğlu sezarın düşmanlığını kazanmıştı.

Genç Constantine açık şekilde dört yöneticiden biri olabilmek için hazırlanıyordu. Babası Batı Avrupa'da seferdeyken 4. yüzyılın ilk yıllarını Diocletianus'un sarayında onun sağ kolu olarak ve onu izleyip ondan ders alarak geçirdi. Cons-

tantine, İmparator Diocletianus ve kibirli aristokratlar tarafından soğuk şekilde karşılandığı. İmparator Roma'dan ayrılırken onun yanındaydı ve önce Ravenna sonra da Tuna sınırına gidilecek yolculukta da onun yanında kalmaya devam etti. Ravenna'ya yolculukları sırasında yaşlı adamın hasta olduğunun farkına vardı. Diocletianus kilo kaybediyordu. Eziyetli İzmit yolculuğunun sonrasında durumu daha da kötüleşti. Başkente vardığında hastalığı herkes tarafından açıkça görülüyordu. Kasım 304'te bir merasimde yere yığılarak herkesi korkuttu. Düzelebilirdi fakat 305 yılının ilkbaharında güçsüz ve cılız imparator, Galerius'un da baskılarına dayanamayarak tahttan feragat etti.

Mayıs 306'da Diocletianus generaller, askerler ve ilk kez taç giydiği İzmit'in dışındaki lejyonların temsilcilerinin katıldığı bir kurul topladı ve sağlık nedenleriyle tahttan feragat edeceğini ilan etti. Daha sonrada (Galerius'un ısrarları üzerine) seçilecek dört yönetici için kimlerin aday olacağını açıkladı. Doğal olarak Galerius Doğunun augustusu olacaktı. Maximianus istemeden de olsa Batının augustusluğundan çekilerek yerini Constantius'a bırakmak zorunda kalmıştı ve bu durumda şaşılacak bir şey yoktu. Fakat beklendiğinin aksine Diocletianus, Constantine ve Maximianus'un oğlu Maxentius'un yerine sezarlar olarak Galerius'un iki eski cronisini atadı.

Çok şaşıran Constantine derhal sarayı terk etti ve İngiltere'deki babasının yanına gitti. Diocletianus emekliliğini geçirmek için anavatanı Dalmaçya'ya döndü. Batı tahtındaki Constantius'un yaşını göz önüne alan Galerius yüksek ihtimalle yakında tüm Roma dünyasının tek hakimi olacağını hayal ediyordu. Constantius'un York'ta 25 Temmuz 306'da ölmesiyle bu planın gerçekleşmesi yolunda ilk adım atılmış oldu. Galerius bu mevkiye sadık bir Hıristiyan karşıtını getirmeyi planlıyordu. Fakat Constantius'un (daha sonra dendiği gibi bir barbar lider tarafından yönetilen) ordusu derhal onun oğlu Constantine'i Batının augustusu ilan etti. Uyguladığı mali politikalarla halkın nefretini kazanmış olan Galerius elinden geldiğince onun rütbesini sezarlığa indirmeye uğraşsa da sonunda bu 32 yaşındaki adamı imparator olarak tanımak zorunda kalmıştı.

Bu beklenmeyen gelişme bir kaos döneminin başlamasına ve yönetimdeki dört mevki için aday olan yedi kişi arasında iç savaşın çıkmasına yol açtı. Oysa ki 310 yılında, sonradan Hıristiyan tarihçilerin belirttiği gibi, Tanrı dünyevi olaylara müdahale etmişti. Baş işkenceci Galerius ölümcül bir hastalığa, muhtemelen bağırsak kanserine yakalandı. Nisan 311'de ölmek üzere olduğunu anladığında, Doğuda "Büyük Baskı"nın sona erdiğini ilan eden bir belge yayınladı. Belgede Galerius'un tek amacının Hıristiyanları atalarının dinine döndürmek olduğu fakat

bunun başarısızlıkla sonuçlandığı belirtiliyordu. Binlercesi boş yere idam edilmiş, sakat bırakılmış ve hakarete uğramıştı. Hıristiyanların çoğu şu anda tamamıyla tanrısızdı çünkü hem Tanrı'yı hem de eski tanrıları terk etmişlerdi. Sağduyu ve merhamet baskının durması ve İsa'nın takipçilerinin huzur içinde bir araya gelip ibadet edebilmelerine izin verilmesi gerektiğini söylüyordu. Garip ama sonunda, ölüm döşeğindeki adam Hıristiyanlardan kendi sağlığı ve imparatorluğun bekası için dua etmelerini istemişti.[11]

Bu mektubu yazdıktan sonra hayata veda eden Galerius için Hıristiyanların dua edip etmediklerini bilmiyoruz. Fakat sonraki yıl Hıristiyanlar bu isteğe şaşırtıcı bir cevap vereceklerdi. Ekim 312'de Constantine birliklerinin başında imparatorluğun batı bölümündeki en büyük rakibi olan Maxentius'la yüzleşmek için Roma'ya yürüdü. Constantine bir en büyük Tanrı -Sol İnvictus: Fethedilemez Güneş- fikrine inanan "gelişmiş" paganlardandı. Fakat aynı zamanda Hıristiyanlıkla da ilgileniyordu ve yakın arkadaşı olan Piskopos Kurtubalı Hosius'u danışmanı olarak atamıştı. Rivayete göre Roma'ya doğru ilerledikleri esnada Constantine ve askerleri gökyüzünde yanan bir haç görüp -Touto Nika: Fethet- cümlesini işittiler ve o gece İsa, Constantine'in rüyasına girip ona haçı göstererek bu işareti ordudaki tüm sancaklara işletmesini söyledi. Kurtubalı Hosius'un kendisine bunun hayırlı bir rüya olduğunu söylemesinin ardından Constantine orduya pagan sancaklarının yerine –labarum: Hıristiyan işareti- kullanmalarını emretti. Daha sonra da Roma'ya ulaşarak şehrin dışında kamp kurdu.

Constantine'i, Tiber Nehri üzerindeki köprüler yıkıldığından ve tarihte Roma'nın surları hiç aşılamadığından uzun bir kuşatma bekliyordu. Oysa ki şehirde halk zorba ve seks düşkünü Maxentius'a karşı ayaklanmıştı ve şehrin uzun bir kuşatma süresince kontrol altında tutulamayacağı açıktı. Aynı ayın 28'inde Maxentius'un danıştığı kahin kendisine Roma'nın düşmanlarının en kısa zamanda öleceğini söyledi. Bunun üzerine birlikleriyle Roma'dan çıkıp Mulvius Köprüsü bölgesinde inşa ettirdiği geçici bir köprüden Tiber Nehri'ni geçip Constantine'in ordusuna saldırdı. Bu çok büyük bir hataydı. Düzenlenen bir karşı saldırı Maxentius'un ordusunu dağıttı ve sözde imparator en son, tepeden tırnağa zırha bürünmüş olduğu halde atını Tiber Nehri'ne doğru sürerken görüldü.

Hıristiyanlığa meyilli bir kişi olan Constantine artık Batının hakimiydi. Doğudaki en büyük müttefiki olan Licinius, Constantine'in kız kardeşi Constantia ile evlenmesine müsaade ettiği tecrübeli bir politikacı ve generaldi. Licinius Hıristi-

11. Galerius'un mektubunun bu açıklaması Barnes'a aittir, *Constantine and Eusebius*, 39.

yan değildi fakat onun en büyük rakibi Hıristiyan düşmanlığıyla bilinen ve Doğuda baskıyı yeniden başlatıp İskenderiye Piskoposu Peter'i ve ünlü bilge Antakyalı Lukianos'u ve daha pek çoğunu idam ettiren kişiydi. Constantine ve Licinius birlikte Hıristiyanlık kartını oynamaya karar verdiler. 313'te ikisi Milano'da buluştu ve Milano Fermanı olarak bilinen ortak bir ferman yayınladılar. Bu fermanla Hıristiyanlara yönelik baskı ortadan kalkıyor, tebaanın ibadet özgürlüğü güvence altına alınıyordu. Ayrıca Hıristiyanlardan alınan mallar geri verilip zararları tazmin edilecek ve baskı mağdurlarına da tazminat ödenecekti.

İmparatorluktaki tüm Hıristiyanlar sevinç içindeydi oysa sevinmek için henüz erkendi çünkü onları son bir zulüm dalgası daha bekliyordu. 316'da Constantine ve Licinius birbirleriyle mücadele etmeye; her biri diğerini ortadan kaldırıp kendisi tahta geçmek ve birleşik bir Roma'yı yönetebilmek için savaşmaya başladılar. Constantine, bu savaşı Hıristiyanlığın devamı ve yayılabilmesi için verilen kutsal bir savaş olarak kabul etti. Licinius ise şimdi Hıristiyanları potansiyel düşmanlar olarak görüyordu ve yönetim kademesindekilerin çoğunu tasfiye etti. 320 yılının başlarında tekrar vatandaşlara yönelik baskı hareketi başladı ama bu eylem Constantine'in Hıristiyan general olarak şöhret kazanmasından başka bir işe yaramadı. Sonunda 324 yılında Constantine, Licinius'un kuvvetlerini Anadolu'daki iki önemli savaşta yenmeyi başardı ve hem baskı hem de savaş sona erdi. Artık tüm Roma İmparatorluğu Hıristiyan olan bir imparatorun hakimiyeti altındaydı.

On yıldan biraz daha uzun bir sürede Hıristiyanlık baskı gören bir mezhepten hanedanın dini haline gelmişti. Constantine, hâlâ imparatorlukta çoğunluğu ellerinde bulunduran dini rakiplerini kanun dışı ilan etme hatasına düşmeyecek kadar zeki bir insandı. Fakat eski imparatorlar pagan dinini ön planda tutarken onun Kiliseyi ön plana almasını engelleyebilecek hiçbir şey yoktu. İlk icraatlarından biri önceki dönemlerde zarara uğramış Hıristiyanların zararlarının telafi edilmesi ve ruhban sınıfına önceden pagan rahiplerine tanınan ayrıcalıkların tanınması yönünde emir vermek oldu. Dindaşlarına yardımcı olmanın ötesinde asıl amacı imparatorluğun birbiriyle mücadele içindeki halklarını tek bir inanç etrafında birleştirmekti. Bir zamanlar bu amaca hizmet etmiş paganlık artık çökmek üzereydi. Neden yeni din daha canlı ve güçlü bir biçimde aynı rolü üstlenmiyordu?

Fakat Constantine'in danışmanları onun dikkatini tüm bu hayalleri tehlikeye atacak bir gerçeğe çevirdiler. Burası dini çatışmaların yatağı haline gelmiş olan İskenderiye'ydi.

Birkaç yıl önce İskenderiyeli Papaz Arius, piskoposunun Hıristiyanlık görüşünü halkın önünde eleştirmişti. Eleştirilen piskopos, Aleksandros adında önde ge-

len bir din adamıydı. Mısırlı piskoposların katıldığı bir konsil toplayarak Arius'un görüşlerini kınayıp onu Kiliseden uzaklaştırdı. Fakat Doğudaki din adamları arasında şimdiden meşhur olmuş inatçı papaz bu karan reddetti ve Filistin, Suriye ve Anadolu'daki güçlü arkadaşlarından destek istedi. Yerel bir çatışma artık bölgesel bir hal almıştı ve teoloji uzmanlarına göre tüm Akdeniz'e yayılma potansiyeline de sahipti. Kilisenin önde gelen liderleri de bu görüşe şiddetle karşı çıktılar. Lanetler ve aforozlar havada uçuşuyordu. Durumun incelenmesi için araştırma yapılması ve çatışmayı çözmek için mantıklı bir yol bulunması şarttı. Constantine en yakın Hıristiyan danışmanı ve Milvius Köprüsündeki zaferinden bile daha önce kendisinin yanında olan Kurtubalı Hosius'u çağırdı. Acaba İskenderiye'ye giderek oradaki durumu değerlendirip tavsiyelerde bulunabilir miydi? Hosius, iki gün sonra katibiyle ve Constantine'in kendisine olan güveniyle beraber İzmit'ten İskenderiye'ye doğru yolculuğuna başladı.

Tanrı'nın Evindeki Atışma

Kurtubalı Hosius ihtilaflara alışkındı ve güç kullanımının sınırlarını da biliyordu. Onun rakip kilise liderlerini barıştırma yönünde büyük bir yeteneği vardı. İspanya'da Büyük Baskı dönemi sonrasında ve inancın hızlı yayılmasından dolayı ortaya çıkan inanç ve organizasyon meselelerini çözmek için toplanan piskopos konsillerine başkanlık etmişti. Galya (Fransa), İtalya ve Balkanlarda ihtilaf halindeki Hıristiyan cemaatleri uzlaştırmak için Constantine'in temsilcisi olarak görev yaptı. Tatlı dilli ve düşünceli bir insan olarak Hosius otoritesinin imparatorun kişisel danışmanı ve din öğretmeni olmaktan kaynaklandığının farkındaydı. Constantine Galya'dan İtalya'ya yürüdüğünde onun yanındaydı ve imparatorun meşhur aniden parlamasıyla başa çıkabilecek imparatorluktaki az sayıdaki kişiden biriydi.

Hosius'un İskenderiye görevinin öneminden şüphesi yoktu. İmparator, Hosius'un da paylaştığı bir ülküye, Roma İmparatorluğu'nun tüm maddi mesafeleri manevi bir bağla ortadan kaldıracak birleşik bir imparatorluk olmasının; yani güçlü olduğu kadar kutsal da olmasının gerekliliğine inanıyordu. Diocletianus'un başlattığı yeniden yapılanma sürecini İsa ve Kilisenin yardımıyla Constantine tamamlayacaktı. O nedenle Doğudaki piskoposlar ve papazlar arasında cereyan eden bu tartışmalar en kısa sürede sona ermeliydi. Hosius imparatorun görüşlerini içeren ve aynı zamanda onun problemleri çözmedeki otoriter tavrını

yansıtan bir mektup taşıyordu. Constantine hiddetli ve daha işleyeceği pek çok günah sırada beklediği için vaftiz olmaktan kaçınacak kadar da uyanık bir insandı.

İmparatorun mektubu hem İskenderiyeli Aleksandros'a hem de isyancı papaz Arius'a hitap etmekteydi. Hosius mektubu bizzat sarayındaki piskoposa teslim etti. Arius'la görüşüp görüşmediği bilinmese de papaz şehirde olsaydı bile gizleniyor olacağından bu pek mümkün değildi. Arius, Aleksandros'un şehirden uzak durması yönündeki sayısız emrine rağmen her seferinde geri dönmüştü. Takipçileri hâlâ yetkisiz de olsalar kiliselerde görev yapmaya devam ediyor ve sokaklarda halkı kışkırtıyorlardı. Hosius'un onunla görüşmesi Aleksandros'a açık bir hakaret olacaktı.

Eğer dilerse Aleksandros Constantine'in mektubunu da aşağılayıcı olarak bulabilirdi. İmparator şöyle yazmıştı:

> *"İzmit'te konakladığım zaman amacım Doğuyu kontrol altına almaktı. Fakat sana doğru yöneldiğim ve yolculuğun büyük bölümünü tamamlamış olduğum halde bu meseleye dair yeni haberler nedeniyle planlarımı değiştirdim çünkü duymak bile istemediğim şeyleri bir de gözlerimle görmek istemiyordum".*[1]

İmparator Kilise hiyerarşisi içerisindeki itikada dair tartışmaları, Kiliseye zarar verici ve tamamıyla gereksiz gördüğünü açıkça ifade etmişti. Bu karmaşadan ancak İsa'nın düşmanları memnun olabilirdi. Paganlar açıkça Hıristiyanların iç çatışmalarıyla dalga geçiyorlardı. Hıristiyanlık nihayetinde feraha ulaşmıştı -şimdi Roma'nın resmi dini olma yolundaydı- ve böyle tartışmalarla Hıristiyan birliğini bozmanın bir manası yoktu.

İmparator bu çekişmelerin hayallerini tehlikeye attığını görmekteydi. En baştan beri amacı "tüm halkların sahip olduğu farklı inançları tek bir Tanrı inancı doğrultusunda bir araya getirmek" ve "ıstırap verici bir hastalığın pençesinde acı çekmekte olan dünya sistemini tekrar eski sağlığına kavuşturmak"dı.[2] Tüm bu hayalleri hiç kimsenin tam olarak mahiyetini bilmediği soyut itikadi meseleler üzerine tartışarak tehlikeye atmanın ne anlamı vardı? Bir taraf İsa Tanrı'dan doğmuştur derken diğer taraf yaratılmıştır diyordu. Biri doğası gereği ilahi derken diğerleri ilahi vasıfları sonradan elde etmiş olduğunu iddia ediyordu. Bu farklılıkların tümü anlamsızdı. Hıristiyan düşünürler bundan çok büyük görüş ayrılıklarına

---

1. Fox, *Pagans and Christians*, 638.
2. Frend, *Rise of Christianity*, 497.

birbirlerini şeytan ilan etmeden ya da rakiplerini bastırmaya çalışmadan hoşgörüyle bakabilen Yunan filozoflarını taklit etmeliydiler. Rakipler uzlaşmalı ve beladan uzak bir şekilde yaşamanın tadını çıkarmalıydılar.[3]

Bu tartışmada kesin bir tarafsızlık içerisindeki mektubun İskenderiye piskoposunun gözünü korkutması gerekiyordu. Aleksandros'un mektup hakkında Hosius'la bir din adamının diğeriyle konuştuğu gibi konuştuğunu düşünebiliriz. İmparatorun, kendisi yüzünden uykusuz geceler geçirdiğini düşünmek ona acı veriyordu ama nasıl olur da Constantine, Arius'un görüşlerindeki çarpıklığın farkına varamazdı? Bu Kilise ve İsa adına küçük düşürücü bir durum değil miydi? Şüphesiz imparator meşgul ve pratik bir adamdı ve karmaşık itikadi meseleleri hakkıyla anlaması da beklenemezdi. Hepsinden önemlisiyse Latince konuştuğu için Yunan düşüncesinin gizemlerini kavramaktan acizdi ama isyanı bizzat gördüğünde durumun vahametini kavrayacaktı. Papazın kâfirce görüşlerinden vazgeçmeyi reddedip piskoposunu devirmek için diğer din adamlarıyla işbirliğine girmeye çalışması onun ne büyük bir adalet ve düzen düşmanı olduğunun ispatıydı.

Hosius hak verir gibi olmuştu. Kendisi de bir piskopos olarak alt seviyedeki din adamları arasında disiplini devam ettirmenin, hele Aleksandrosos'un yetki sahasının büyüklüğü de göz önüne alındığında, ne kadar önemli olduğunu takdir ediyordu. Başpiskoposun yetki alanı, dünyanın en kalabalık şehri olan İskenderiye, Roma'nın tahıl ambarı olan Nil vadisinin zengin kasaba ve şehirleri, Thebes manastırları ve Nubian (Sudan) çöllerinin de dahil olduğu tüm Mısır'dı. Ayrıca şehirleşmiş kuzeyin "Beş Şehirler Bölgesi"nden Afrika çölüne kadar olan Libya da yetki alanı içerisindeydi. Dini bir lider olarak Aleksandros bu büyük coğrafyadaki tüm Hıristiyanları temsil etmekteydi. Teoride diğer piskoposlar (yetki alanı içinde yüzden fazla) onun eşitiydi ve önemli kararların toplanan bir konseyde alınması gerekiyordu. Pratikteyse halk onu Papa olarak adlandırıyordu ve o eşitler içinde en eşit olandı. Dünyada İskenderiye piskoposu kadar güçlü iki ya da üç din adamı vardı. Eğer kilise konsili toplanacaksa o toplar ve karar da hemen her zaman onun görüşlerine göre alınırdı.

Üstelik Aleksandros sadece dini lider olmaktan öte bir insandı. Constantine'in idaresi altında büyük piskoposların yetkilerini kullanırken vaaz kürsüsünde oldukları kadar rahat olmaları gerekiyordu. Aleksandros şehrin işler durumdaki tek sosyal hizmetler ağını kullanarak Hıristiyanlar ve putperestler arasındaki sorunları çözümlemiş ve sivil yetkililere yönetimle ilgili problemlerinde yardımcı olmuş-

3. A.g.e.,

tu. Aynı zamanda kilisenin hızla büyümekte olan arazileri ve mali kaynaklanyla, çok sayıda görevli, inşaatçı, zanaatkar, sanatçı ve işçiyi istihdam ederek ilgileniyor ve dini hizmetlerle ilgilenen binlerce rahip, keşiş ve rahibeyi de yönetiyordu. Hepsinden önemlisiyse devletle halk arasında aracı rolü üstlenmesiydi. İnsanlar kıtlık mı yaşıyorlardı? Herkes hemen açgözlü vurguncuları dize getirmesi ve imparatorun fakirlere dağıtılması için gönderdiği buğdayın adil olarak dağıtılması için ondan medet umuyordu. İmparatorun ordu için daha fazla asker ve lojistik desteğe mi ihtiyacı vardı? İmparator hemen yetkililerle işbirliği yapmaya isteksiz halkı ikna etmek için piskopostan yardım istiyordu.

Hosius Aleksandros'a hayrandı, fakat ona araştırma yapması emredilmişti ve kesin bir sonuca ulaşmak için de bunu yapacaktı. Bu olaydaki gerçekler neydi? Arius adındaki bu adam kimdi? İleride Aleksandros'un sağ kolu olacak olan genç ve başarılı diyakos Athanasios'a ne olmuştu? Bu meselenin Constantine'in beklediği gibi çabuk ve kolayca çözülemeyeceği aşikardı gene de Hosius hızla işe girişti.

Hosius'a göre meselenin gerçekleri şunlardı: 60 yaşlannda bir papaz olan Arius Libya'da Beş Şehirler Bölgesinde doğmuştu. 314 yılında piskopos olduktan kısa süre sonra Aleksandros Büyük Liman yakınlanndaki kilisede aynı zamanda bölgedeki halkla ilgilenmesi için de kendisine görev vermişti. Uzun boylu, zayıf, gri saçlı meşhur bir hatipti ve kendi itikadını şiirler haline getirip cemaatine ilahi şeklinde söylediği için bir nevi şarkıcı olarak da görülebilirdi. Piskoposa göre onun bu yetenekleri de problemin bir parçasıydı. Arius yakın zamanda -Thalia: Şölen- adında halk arasında söylenen baladlann ritminde uzun bir şiir yazmıştı. Bu şiir çoktan tüm Doğu Akdeniz'deki liman şehirlerine yayılmıştı. Popüler şarkılar aynı buğday ve haberler gibi deniz yoluyla hızla hareket edebiliyordu.

Gençliğinde Arius, meşhur öğretmen ve şehit Antakyalı Lukianos'dan Hıristiyan itikadını öğrenmişti. Büyük Baskı döneminden önce dini bir dürtüyle İskenderiye'ye geldi. Terör döneminde cesaretle mücadele etti ve zarar görenlere ve hapishanelerdeki Hıristiyanlara kendisini tehlikeye atarak yardımcı oldu. Piskopos Peter şehirden kaçtığında o şehirde kaldı fakat söylentilerin aksine Melitios'a bağlı papazlara katılmadı. Döndükten sonra Peter onu yardımcısı olarak göreve getirdi ve eğer Arius bir Melitioncu olsaydı bu mümkün olamazdı. Peter'in kısa süre görevde kalan halefi Piskopos Achillas öncekinin 311 yılında şehit olması üzerine onu kilise yönetimine aldı. Achillas öldüğünde Arius'un başpiskoposluğa

aday olduğu yönünde rivayetler vardır fakat Mısır piskoposları Aleksandros'u seçmişlerdi. Bu seçimden kısa süre sonra Aleksandros Arius'a Baucalis Kilisesinde görev verdi.[4]

Arius başarılı bir yöneticiydi. Faziletli kişiliği ve vaazları sayesinde çok sayıda kişinin hayranlığını kazanmıştı. Kilisesi denizciler, liman işçileri ve kadınlarla dolup taşıyordu. Piskopos Aleksandros'un kendisinden şehirden ayrılmasını istediği esnada Kilisenin bakirelere kucak açması çevrede ciddi sorunlara neden olmuştu. Şehirden ayrıldığı sırada da yandaşlarıyla Aleksandros'un destekçileri arasında çatışmalar yaşandı.

Bu ayrılışın nedeni rahip ile piskopos arasında Kilise öğretisine dair ortaya çıkan fikir ayrılığıydı. Bu nedenle Constantine meseleyle ilgili fazla bir bilgiye sahip olmadan meseleyi gereksiz olarak tanımlamıştı. Hosius'un incelemesi derinleştikçe meselenin imparatorun zannettiği gibi basit ve yatıştırılmasının da kolay olmadığı iyice ortaya çıktı. Arius'un görüşlerini kınayarak onun şehirden sürülmesini emreden Aleksandros hiç de bu gidişatı tersine çevirip onu bağrına basacakmış gibi görünmüyordu. Benzer şekilde Arius'un da görüşlerinden taviz vererek piskoposla uzlaşmaya yönelmeye istekli olduğuna dair en ufak bir işaret yoktu. Her iki grubun da üzerinde anlaşabileceği bir görüş var mıydı? Hosius bu soruyu aklında tutarak tartışmanın özüne inmeye çalıştı.

Bir bakımdan bu çok eski bir tartışmaydı. Hıristiyan düşünürlerin kendi inançlarını açıklarken ya da savunurken Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarının yanı sıra Yunan filozoflarının metotlarını da kullandığı bir yer olan İskenderiye uzun zamandır itikadi fikir ve tartışmaların döl yatağıydı. Sadece en yaratıcı ve eleştirel zihinlerin ilgileneceği Oğul İsa ve Baba Tanrı arasındaki ilişkiler tüm Hıristiyan cemaat tarafından tartışılmaktaydı. Yüzyıl önce döneminin en büyük teologu olan İskenderiyeli Origenes "Oğul da Baba gibi ezeli-ebedidir ve onunla bir olsa da ondan ayrı ve ondan daha alt seviyededir" deyince ortalık karışmıştı.[5] Origenes'in diyaloglarından biri şöyleydi:

---

4. Arius'un önceki kariyeri pek bilinmemektedir. Bu açıklamalar Barnes'a aittir, *Constantine and Eusebius*, 202, ve *Athanasius and Constantius*, 14; Rowan Williams, *Arius: Heresy and Tradition*, 29-47; ve Hanson, *Search for the Christian Doctrine of God*, 3-5. Melitios İskenderiye'de piskoposun görevini ifa ederken Arius adında bir papaz atamıştı ama çoğu akademisyen onun sonradan fikirleri tüm Roma İmparatorluğu'nu karıştıracak olan Arius'la aynı kişi olduğunu reddetmektedir. Frends'in konuya yaklaşımı biraz spekülatiftir; *Rise of Christianity*, 493.

5. Bkz. örneğin., Jaroslav Pelikan, *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine*, cilt I, *The Emergence of the Catholic Ttradition, 100-600* (Chicago: University of Chicago Press, 1971), 191.

Origenes: Baba Tanrı mıdır?
Heraclides: Kesinlikle
Origenes: Oğul Tanrı'dan ayrı mıdır?
Heraclides: Şüphesiz. O Baba'ysa nasıl aynı zamanda Oğul da olabilir?
Origenes: Baba'dan ayrı olarak Oğul da Tanrı mıdır?
Heraclides: O da Tanrı'dır.
Origenes: Ve bu iki Tanrı bir birlik mi oluşturur?
Heraclides: Evet
Origenes: Biz iki Tanrı'yı mı kabul ediyoruz?
Heraclides: Evet. Güç birdir.[6]

"Subordinationist" düşünceye göre Tanrı İsa'dan üstündü ve bu düşünce tarzı Doğu Roma'daki çoğu kişi tarafından kabul görürken Batıdaki din adamları tarafından da genelde reddedilmekteydi. Yakın zamanda Piskopos Peter gibi diğer İskenderiyeli piskoposlar da Origenes'in görüşlerine şiddetle saldırmış ve İsa'nın Tanrı'ya nazaran alt seviyede olduğu veya ikinci bir Tanrı olduğu fikrinin de dahil olduğu pek çok fikri reddetmişlerdi.[7] Piskopos Aleksandros, kendilerini Origenesciler olarak adlandıran Arius'un öğretmeni Lukianos'un da dahil olduğu 4. yüzyıl piskoposlarının ve Ortadoğu'daki pek çok arkadaşının aksine Peter'in yolundan gitmişti. Diğer taraftan Arius ise Origenes'in görüşlerini onun gitmek istediği noktadan çok daha öteye taşımıştı.

Uzun boylu rahip, kendisinin Baba ve Oğul arasındaki ilişki hakkında farklı yorumlarda bulunduğuna dair Aleksandros'a ihbarlar gelmeye başladığında, kilisedeki görevinin üçüncü yılına giriyordu. Eğer ihbarlar doğruysa Arius İsa'nın uluhiyetini sorguluyordu. Oğul, Baba gibi sonsuz değildir diye yazarak acaba İsa'ya hakaret mi ediyordu? İsa'nın *ex nihilo* yani sıradan varlıklar gibi hiçlikten yaratıldığını ve bu nedenle de günah işleyebileceğini mi iddia ediyordu? Gerçekten de "Tanrı dilerse kendine diğer oğullar yaratır" ve "Baba Oğulu bilir ama Oğul Baba'yı bilemez" diye mi iddia etmekteydi?

Araştırma sürdükçe bu iddiaların çoğunun doğru olduğu ortaya çıktı. Arius şöyle diyordu: "İsa'dan önce Tanrı henüz Baba değildi" ve "Henüz İsa yokken O vardı". Bu O'nun Tanrı gibi ezeli olmadığı manasına geliyordu.[8] Arius İsa'nın doğası gereği ilahi olduğunu kabul etmiyordu. O faziletleri ve Tanrı'ya itaati sebe-

6. Frend'den alıntılanmıştır, *Rise of Christianity*, 381.
7. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 198-199.
8. Hanson, *Search for the Christian Doctrine of God*, 5-8. Arius'un yazıları kaybolduğu veya yok edildiği için öğretisi hakkındaki bilgimiz başkalarının bildirdiklerine dayanmaktadır ki bunların çoğu onun itikadi rakibidir.

biyle Oğul olarak kabul edilmişti yani bu mertebeye tekamül ederek ulaşmıştı.[9] Rahip Doğuda yaygın olan "önceden var olma" -Tanrı zamanın başlangıcından önce İsa'yı tasavvur etti ve sonra onu kainatı yaratmak için kullandı- görüşünü kabul etmekteydi.[10] Fakat Arius'un tam olarak buna mı inandığı yoksa bununla İsa'nın Meryem'den doğmadan önce gelişinin takdir edildiğini mi kastettiği açık değildir.[11]

Rahibin yeni eseri, *Şölen*, bu fikirlere kışkırtıcı bir şiirsel hava kattı. Bu da Aleksandros'un bunu tehlikeli görmesi için yeterliydi.

> *Başlangıcı olmayan (Tanrı), Oğulu her şeyi yaratmak için vesile kıldı ve onu kendi oğlu olarak kabul etti.*
> *Bil ki O ondan önce Monaddı ve o gelene dek Diyad değildi.*
> *Böylece birbirinin dengi olmayan Triad meydana geldi ki bu üçünün de özü birbirinden farklıdır.*
> *Bunlardan biri doğmuş olan Oğula eşitken, Tanrı evlat kabul eder ama kabul ettiği, ne kendinden güçlüdür, ne üstün, ne de kamil*
> *Oğul Tanrı ne irade ederse odur.*
> *Oğul Tanrı'yı kavrayamaz. Tanrı'nın ne olduğunu ancak Tanrı bilir, bu idrakin ötesindedir.*
> *Baba Oğulu bilir ama Oğul Baba'yı bilemez.*[12]

Bunlar çok tehlikeli fikirlerdi. Aziz Paulus'dan beri tüm Hıristiyanların karşılaştığı, tek Tanrı'ya inanan bir kişi nasıl olur da İsa'ya da ibadet eder sorusuyla yüzleşen Arius; İsa'nın Tanrı'yla insan arasında bir mertebede bulunan bir yaratılmış olduğu fikrini ortaya atmıştı. Origenes de bir subordinationistti. Fakat o (İsa'ya ikinci Tanrı deme riskini de göze alarak) Oğulun da Tanrı gibi ezeli-ebedi olduğunda ısrar etti. Arius İsa'yı neredeyse melek seviyesine hatta Aleksandaros'u daha da korkutan şekliyle sıradan bir insan seviyesine indiriyordu.[13]

Tüm Hıristiyanlar İsa'nın kurban edilmesinin insanlığı kurtardığına inanmaktaydı. Oğulu dirilterek ona ölümsüzlük bahşeden Tanrı İsa'nın zatında yeni in-

---

9. Robert C. Gregg ve Dennis E.Groh, *Early Arianism-A View of Salvation* (Philadelphia: Fortress Press, 1981).
10. Pelikan, *Emergence of Catholic Tradition*, 194-196.
11. Bkz. örneğin., Hanson, *Search for Christian Doctrine of God*, 13; Pelikan, *Emergence*, 198.
12. Alıntı için bkz. Quasten, *Patrology*, 12. (Athanasius'un *Oration Against the Arians*'ından aldığı ve hiç şüphesiz tahrif edilmiş şekliyle.)
13. Pelikan Ariusçuluğu bir tür "melekbilim" olarak görmektedir: *Emergence* 197. Fakat sadece az sayıda Ariusçu daha sonra bu kadar ileri gitmişti.

sanlar olmamız şartıyla bize de benzer bir ölümsüzlük bahşedecekti. Fakat İsa bizatihi Tanrı değilse -kutsallığını artan bilgelik ve erdemler neticesinde elde ediyorsa- neden biz de aynı şeyi yapamıyorduk? İncil'de bizlerin de Tanrı'nın oğulları ve kızları olduğu söyleniyordu. Öyleyse İsa nasıl oluyor da bizden farklı ve üstün oluyordu? Ve eğer öyle değilse bizim kendimizi İsevi olarak adlandırmamızın manası neydi?

Piskopos Aleksandros bu tür soruların cevapsız kalmaması gerektiğine karar verdi. 318 yılında bir sıra vaazla İsa'nın insan suretinde bir Tanrı olduğu ve bunun dışındaki görüşlerin kâfirlik olduğunu vurguladı. Eğer vaazların amacı halkı tahrik etmek idiyse başarılı olmuşlardı. Arius, piskoposun görüşlerine açıkça karşı çıktığı bir bildirge yayınladı. Aleksandros, onu bizzat gelmesi ve karşısında kendi görüşlerini savunması için davet edince ortalık hepten kızıştı.

Arius belirlenen tarihte piskoposun sarayına geldi ve sıska bir hayalet gibi Aleksandros'un önüne dikildi. Bu görüşmenin bir kaydı bulunmasa da rahibin görüşlerini kibarca ama azimle ortaya koyduğunu tahmin etmek zor değildir. Piskopos Aleksandros Oğulun yaratılmamış, ezeli-ebedi olduğunu iddia ediyordu. Ama eğer öyleyse bu İsa'nın ikinci Tanrı olduğu anlamına gelmiyor muydu? Açık şekilde bir Hıristiyan için bu sonuç imkânsızdı. Fakat İsa eğer ikinci Tanrı değilse piskoposlar Kadir-i Mutlak Tanrı'nın bir insanın bedenine girdiğine, haç üzerinde acı çekip can verdiğine ve sonra tekrar kendini diriltitiğine mi inanıyorlardı? Bir Hıristiyan için sonuç mantıksız olduğu kadar rahatsız da ediciydi. Tanrı özünde şekilden münezzehti ve tüm yaratılışın kaynağıydı fakat hiçbir yönüyle bizim evrenimizin bir parçası değildi. Onun yaratıcı gücünü insan aklı kavrayamazdı. Nasıl olur da Tanrı dünyevi bir varlığın içine girebilirdi?[14]

Arius İsa'nın kutsallığını inkâr ediyor muydu? Hayır. İster doğası gereği kusursuz olsun ister Tanrı'nın emrine tâbi ya da onun eşiti olsun, Tanrı onu hükmetmesi için cennette kendi katına yükseltmişti ve onun bir benzeri yoktu. Tabii ki bu tür karmaşık fikirlerin tam olarak kavranmasının güçlüğü göz önünde bulundurularak Kilisede Baba ve Oğul arasındaki gizemli bağlantının detaylarına yönelik farklı fikirlere yer ayrılmalıydı ama Aleksandros hiçbirini kabul etmedi. Rahibe hatalarından vazgeçmesini; İsa dünya üzerinde Tanrı'dan daha zayıf değildir ve Yaratıcı, insanları günahlarından kurtarmak için insan olmuştur şeklindeki doğru inancı kabul etmesini emretti. Arius reddedince piskopos görüşmeyi yarıda kesip Mısır'daki tüm piskoposları İskenderiye'deki önemli konsil toplantısına katılmaya davet etti.

---

14. Bkz. Pelikan, *Emergence*, 194-195.

318 yılıydı. Bundan önce çok az sayıda kilise konsili toplanmıştı ve onlann da çoğu Büyük Baskı döneminde ortaya çıkan sorunlar ve kutsal günlerin tarihi ve cemaatle okunacak dualar gibi teknik meselelerle ilgiliydi. Aleksandros'un çağnsı büyük heyecana sebep olmuştu. Yüzden fazla piskopos konsili katıldı ve hummalı tartışmalar başladı. Çoğunluk piskoposu desteklese de bir grup din adamı (Aleksandros sayısını belirtmiyor) Arius'a arka çıktı. Arius karşıtlan bir –credo: İtikat belgesi- hazırladılar. Bu belgeyi Arius ve takipçilerinin önüne koyup imzalamalannı istediler ve eğer kabul etmezlerse aforoz edilip İskenderiye'den sürüleceklerini bildirdiler.

Daha sonra (Aleksandros'un anlattığı şekliyle) Ariusçular direndi ve bir süre daha şehirde kalıp kargaşa çıkardılar. Şair-rahibin hayranı genç kadınlar onun tekrar görevine iade edilmesi isteğiyle sokaklan doldurdular.[15] Arius ve Aleksandros taraftarlan arasında sokak çatışmalan başladı.[16] Nihayetinde Arius güçlü arkadaşı başkent İzmit'in piskoposu Eusebios'a bir mektup gönderdi. Mektubun girişi dikkat çekiciydi:

> *"Senin de inandığın doğruluğu tartışılmaz inançlan savunduğu için, piskopos Aleksandros'un haksız yere zulmettiği ben Arius, inançlı ve ortodoks Eusebios'a Tann'nın ve Oğlunun selamlannı gönderiyorum".*

Bu mektup Aleksandros'un "Baba aynı zamanda Oğuldur" öğretisini şiddetle eleştiriyordu ve şöyle sona eriyordu:

> *"Biz baskı altındayız çünkü biz Oğulun bir başlangıcı olduğunu iddia ediyoruz. Bizim baskı görmemizin asıl sebebi hem bu, hem de İsa yoktan (yaratılmış)dır dememizdir. Biz bunu söylüyoruz çünkü O ne Tann'nın ne de başka bir şeyin parçası değildir. İşte bu yüzden baskı görüyoruz. Kalanını sen de biliyorsun.*
>
> *Elveda. Lukianos'un öğrencisi. Dini bütün bir kişi olarak adına yaraşır şekilde davran ve bizim ıstırabımızı unutma".*[17]

Arius bu mektuba hızla cevap almış olmalıydı çünkü birkaç hafta içinde bir grup taraftanyla Anadolu'da ve Doğuda davasına destek bulabilmek için İskenderiye'den aynldı.

---

15. Arius'un aforoza cevabı ve İznik Konsili öncesi olaylann kronolojisi için bkz. Hanson, *Search*, 134-136.
16. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 205.
17. Quasten, *Patrology*, 10.

Arius ve İzmitli Eusebios okuldan arkadaştılar. Her ikisi de şehit öğretmen Antakyalı Lukianos'un öğrencisiydi. Eusebios, Arius'un tüm görüşlerini kabul etmese de inançlarının benzer olduğunda şüphe yoktu (Rahibin kendisinden daha politik düşünebilen Eusebios'un kaçındığı bir huyu, fikirlerini sonuna kadar takip etmekti). 318 yılının kışında Arius İskenderiye'den ayrılıp doğruca İzmit'e, sığınmak için eski okul arkadaşının yanına gitti. Eusebios'un desteği onun davasının devamı açısından büyük önem taşıyordu. Saygıdeğer dini bir şahsiyet ve usta bir politikacı olarak İzmit piskoposu belki de Yunanca konuşulan bölgelerdeki kiliselerin asıl lideriydi. İnsanların kişiliklerine yönelik saldırıların en uç noktalara ulaştığı bu dini ve siyasi çatışma ortamında, düşmanları bile ona karşı söyleyecek bir şey bulamamıştı.

Eusebios onu sadece hoş karşılamamış ayrıca diğer piskoposlara da onu savunan yazılar göndermişti. Bunun sonucunda da öfkeli piskopos Aleksandros'a, Arius'u affedip eski görevine dönmesine izin vermesini talep eden mektuplar yağmaya başlamıştı. Kurnaz Eusebios Mısır Konsilinin etkisini azaltmak için kendisi bir kilise konsili topladı. 319 ve 320 yıllarında kendi eyaleti Bithynia'nın (Anadolu'nun kuzeybatı bölümüne o zaman verilen ad) piskoposları İzmit'te Arius'un görüşlerinin "ortodoks" görüş olduğunu onaylamak için toplandı.

Arius konsile kendi görüşlerinin Piskopos Aleksandros'un görüşlerine ne kadar yakın olduğunu vurgulayan ve kendi inancını açıklayan bir bildirge sundu.[18] Hem bu bildirgede hem de Arius'un gönlünü almak için Aleksandros'a gönderdiği mektupta Eusebios'un parmağı olduğunu anlamak hiç de güç değildir. Rahip şu an için çok sivri birkaç görüşünden vazgeçmiş gibi görünüyordu. Örneğin artık ne İsa'nın yoktan var edildiğini ne de Kurtarıcının insanlar gibi tekamül eder olduğunu iddia ediyordu. Yersiz yere tahrik edecek cümlelerden kaçınarak temel meseleler üzerinde odaklanmak daha iyiydi: Baba'nın diğer tüm varlıklardan üstün olması, Oğulun inkâr edilemez kurtarıcılık, aracılık ve insanlara örnek teşkil etme vasfı gibi.

Eusebios tarafından yönlendirilen Bithynialı piskoposlar Arius'un görüşlerini kabulde hiç de zorlanmamışlardı. Piskoposlar onu kendi cemaatlerine kabul ederek, piskopos Aleksandros'a kendisinin de aynı şeyi yapmasını istediklerini belirten sert bir mektup gönderdiler. İlk kez bir konsil diğer bir konsilin aldığı aforoz kararını bozmak için toplanmıştı. Garip olansa bir şehrin Hıristiyan cemaatinden

---

18. Bithynia Konsilini Barnes kısaca tasvir ediyor, *Constantine and Eusebius*, 205; ve Hanson, *Search*, 135.

dışlanan rahibi diğer bir şehirde kilisenin bağrına basmasıydı. Bir dioceseye (piskoposluk bölgesi) bağlı piskoposların diğer dioceseye bağlı olanların karar ve itikatlarını kabul etmek gibi bir zorunlulukları yoktu. Tüm piskoposlar eşitti ve bazıları daha büyük bölgeleri yönetse de (İskenderiye, Antakya ve Roma başpiskoposları gibi) Hıristiyan itikadı konusunda son sözü söyleyecek yetkiye sahip bir merci bulunmuyordu. Eğer Bithynia'da başlayan süreç devam ederse her bir diocesenin kendi itikat ve ahlaki değerlerine sahip birbirinden ayrı kiliselere dönüşeceği açıktı.

Arius'un ikinci adımı da bunun ispatıydı. Bithynia Konsilinden de güç alarak asi rahip Tireli Piskopos Paulinus'un kendisine destek sözü verdiği Lübnan'a ardından da önde gelen teologlardan, imparatorun eski danışmanı ve Hıristiyan Kilisesinin ilk büyük tarihçisi olan diğer bir Eusebios, Kaeseralı Eusebios'un bulunduğu Filistin'e gitti.

Kaeseralı Eusebios İzmit'teki adaşından daha bilge bir insan olsa da politikadan onun kadar anladığı söylenemezdi. Kendisi mevcut siyasi ortamı daha da dalgalandırmaya eğilimliydi. Bunun farkına varan İzmitli Eusebios derhal kendisine Aleksandros karşısında Arius'u desteklemesini bildiren bir mektup gönderdi ve sürgün rahip Romalılar Kudüs'ü yağmaladığından beri Filistin'in en büyük liman kenti olan Kaeserea'ya ulaştığında piskopos tarafından dostça karşılandı.

Piskopos tüm gücüyle Arius'un görüşlerini destekledi. Eusebios, Arius'un görüşleriyle (yaratılmış Oğulun Baba'dan daha alt seviyede olması) uyum içindeki Origenes itikadının hayranıydı. Daha sonra o da aynen İzmit piskoposu gibi kendine bağlı piskoposları davet ederek bir konsil topladı. 321 ve 322 yıllarında Kaeserea'da toplanan Kaeserea Konsili de Arius'un görüşlerini destekledi ve Piskopos Aleksandros'dan onu geri kabul etmesini istedi.

Bu noktada Arius İskenderiye'ye döndü. Onun Aleksandros'un izni olmadan şehre dönmesi henüz imparator ve idari yetkililer konuyla ilgili bir karar almadıklarından suç teşkil etmiyordu fakat bu hareket apaçık bir meydan okumaydı. Rahip piskoposla halk önünde onun cemaatten dışlanması kararını geri alması konusunda görüşmek istedi ve karmaşa tekrar şehir sokaklarına hakim olmaya başladı. Fakat daha da ciddi olan şey, bu karmaşanın Doğu Kilisesini de bölmeye başlamasıydı. Arius içinde çok sayıda önde gelen teologun da bulunduğu Doğudaki tüm piskoposların desteğini aldığını iddia edebilirdi. Buna karşılık Aleksandros Mısır dışındaki tüm piskoposlara gönderilecek olan iki mektup kaleme aldı (Bu uygulamaya daha sonra Doğudaki organizasyon zayıflığını Batıdan destek alarak telafi etmeye çalışacak halefi Athanasios tarafından da devam edilecekti).

Muhtemelen Aleksandros'un bizzat kaleme aldığı bu mektup tüm din adamlarını, Yahudi ve Yunanlılar gibi "İsa'ya savaş açanlar" olarak nitelendirdiği Arius ve yandaşlarına karşı uyarıyordu. Onlar İsa'nın sıradan bir insan olduğunu söyleyip ortalığı karıştırarak masum inananların baskı görmesine neden oluyorlardı.[19] Muhtemelen yardımcısı Athanasios tarafından yazılan diğer mektupta da İzmitli Eusebios eleştirilerek tüm din adamlarından onun mektuplarını dikkate almamaları isteniyor ve Ariusçular "İsa'nın cüppesini parçalamak"la suçlanıyorlardı.[20] Aleksandros ve Athanasios görüşlerinin sadece küçük bir azınlığı temsil ettiği izlenimini ortadan kaldırmak için (çoğu Mısırlı da olsa) iki yüz imza almışlardı.

325 yılında Hosius Constantine'in mektubuyla İskenderiye'ye vardığında genel durum bundan ibaretti. Eğer bu tarihte Doğu piskoposları arasında bir oylama yapılsaydı "Eusebios'un partisi" muhtemelen kazanırdı. Fakat yenik durumdaki Arius karşıtlarının tepkisi şiddetli oldu. Önceden Aleksandros Arius'u İsa'nın kutsallığına dair görüşlerinden dolayı kâfirlikle suçlarken Athanasios, Ariusçuları İsa'yı çarmıha gerenlere benzetti. Kullanılan dil, şiddete açık davetiye hükmündeydi ve her iki taraf arasında büyük sokak çatışmaları baş gösterdi.

Bu nedenle kaç tane piskopos Arius'un tekrar görevine iadesini istese de imparatorun Ariusçuların lehine bir kararı kabul edeceği şüpheliydi. İmparatorun genel eğilimi, doğal olarak, isyana karşı otoriteyi desteklemekti ve Aleksandros Mısır ve Libya'daki tüm rahiplerden sorumlu olan kişiydi. Üstelik Latince konuşan bir Batılı olan Constantine'in Yunan felsefesi tartışmalarına hiç tahammülü yoktu. Bu noktaya kadar onu ilgilendiren İsa'nın rüyasında kendine görünmesi, ona zaferin yolunu açması ve ona yönetmesi için bir imparatorluk vermesiydi. Aynı zamanda her ne kadar Eusebios geniş arkadaş çevresi sayesinde Arius karşıtlarına karşı zafer kazanmış gibi görünse de bu gelişmeler Hıristiyan birliğini yok edecek çok daha büyük çatışmaların yolunu da açabilirdi. Akılları kurcalayan soruysa bir uzlaşmaya varılıp varılamayacağıydı.

Piskopos Hosius, Arius meselesine yönelik araştırmaları hakkında detaylı bilgi bırakmadığı için Aleksandros'la birlikte Athanasios'la da meseleyi görüşüp görüşmediğini bilmiyoruz. Fakat bu genç diyakos henüz yirmilerinde olmasına rağmen dikkate değer bir teolog ve İskenderiye Kilisesinin güçlü bir üyesi olduğu için bu tür bir buluşma yüksek ihtimalle gerçekleşmiştir. Athanasios har gür için-

19. Quasten, *Patrology*, cilt III,14.
20. Barnes, *Athanasius and Constantius*, 16.

de geçen bir şehir ve kilise idaresinin ardından Aleksandros'un sağ kolu ve onun halefi olarak Aziz Mark'ın tahtına aday olmuştu.

Athanasios'un fiziki yapısı Kilisede artan gücünün tam tersiydi. O kızıl saçlı, çocuk yapılı, ufak tefek bir adamdı fakat onu önemsemeyenler bu hatalarını pahalıya ödeyeceklerdi. Rivayete göre piskopos, bu fakir bir ailenin eğitimsiz ve umut vaat etmeyen zavallı çocuğuna kumsalda rastladığında o bir vaiz taklidi yaparak dalgalara vaaz vermekteydi. Çocuğun cesaretinden etkilenip onu kendi evine getirerek aile üyeleriyle tanıştırdı ve onu kendi hırsını tatmin edecek şekilde yetiştirdi; yani Hıristiyan dünyasındaki en güçlü piskopos olacak şekilde. Aleksandros'un sekreterliğini yaptıktan sonra onun yardımcılığına yükselip tüm kilise personelinin sorumluluğunu üstlenen Athanasios'un piskoposun kimi mektuplarını da kaleme aldığı biliniyordu. O hem malikanelerde hem de fakir mahallelerde kendini evinde hissediyor ve büyük davasına ulaşabilmek için gerektiğinde şiddete başvurmaktan kaçınmıyordu.

Arius karşıtlarının gelecekteki liderinin İskenderiye'de kaldığı müddetçe Hosius'a neler anlatmış olabileceği üzerinde fikir yürütmek yararlı olacaktır.[21] Muhtemelen daha sonra Hosius'un da kabul etmiş olduğu Arius ve yandaşlarıyla uzlaşmaya gidilmesinin söz konusu bile olmadığı düşüncesi onun eseriydi. Ariusçularla gerçek Hıristiyanlar arasındaki ihtilaflar sadece basit vurgu faklılıkları ya da kabul edilebilir düşünce farklılıklarından ibaret değildi: Onlar doğrudan bir Hıristiyanı Hıristiyan yapan şeye saldırıyorlardı. Tanrı'nın bize bir Kurtarıcı olarak gönderdiği kişinin Tanrı'nın altında olduğu düşüncesini Ariusçuların böylesine şiddetle savunmasının arkasındaki gerçek neden neydi? Çünkü bakî olan Tanrı'nın bir insana dönüşmesi fikri Yahudileri rahatsız ettiği gibi onları da rahatsız ediyordu. Onlara göre İsa'yı Tanrı kabul etmek Kadir-i Mutlak Yaratıcıyı fiziksel bir yaratık olarak kabul edip onun seviyesini düşürmek manasına geliyordu. Fakat Tanrı kendi kurtuluş planını gerçekleştirmek için insan suretine bürünüp aynı zamanda da Tanrı olmaya devam edebilirdi ve yaptığı da tam buydu.

Bu nedenle gerçekte Ariusçular Yunan felsefesinin esiriydiler ve "ikisinden biri" ya da "veya" mantığıyla düşünüyorlardı. Bu nedenle Aleksandros ve taraftarlarını "Sabelliusçu" (Tanrı'nın ve İsa'nın aynı varlığın farklı görünümleri ya da isimleri olduğunu iddia eden din dışı bir görüş) olmakla suçluyorlardı. Bu Tan-

21. Athanasius'un eserlerinin toplu hali için bkz. Philip Schaff ve Henry Wace, eds. (orijinal editör Archibald Robertson), *Nicene and Post-Nicene Fathers*, second series, cilt 4, *Athanasius: Select Works and Letters* (Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1994). Görüşlerinin bir özeti için bkz. Hanson, *Search*, 415-458.

rı'yla İsa'nın birliği düşüncesi Oğulun gerçekte insan olmadığı ya da bedeninin insan ruhununsa ilah olduğunu vurguluyordu (İsa'nın diğer insanlar gibi yiyip yemediği ve ölüp ölmediği sorusu Sabelliusçular arasında büyük bir tartışma konusudur!). Athanasios'a göre Arius bu görüşü reddetmekte haklıydı ama bunu yaparken başka bir tuzağa düşüyordu. Ariusçular şöyle düşünüyordu: İsa ya tamamen Tanrı veya tamamen insandır. Ariusçular İsa'nın aynı anda ikisi birden olabileceğini bir türlü düşünemiyorlardı ve düşünce tarzları İsa'yı ya bir insana ya da üçüncü bir türe yani bir meleğe ya da yarı-Tanrıya dönüştürüyordu.

Athanasios İsa'nın hem tam insan hem de tam Tanrı olmasında ısrar ediyordu. Bir insanın ölümü bizim günahlarımıza kefaret olabilir, bize ölümsüzlük verebilir ve bizim bedenlerimizi yeniden diriltebilir miydi? Tabii ki hayır! Peki Kadir-i Mutlak Tanrı bir insan suretine bürünmeden bizler için nasıl acı çekebilirdi? Cevap gayet açıktı. O nedenle Yunan felsefesine göre nasıl görünürse görünsün İsa hem tam bir insan hem de tam bir Tanrı'ydı.

Hosius muhtemelen bu açıklamayı ikna edici bulmuştu. Onun halkı -Batı Avrupalılar- kendilerine fazlasıyla benzeyen bir İsa fikrini muhtemelen kabul etmeyeceklerdi. Onlar hayatta kalma mücadelesi veren aciz günahkarlar olduklarının farkındaydılar. Onların ihtiyaç duyduğu İsa onlara lütufta bulunarak Kilise vasıtasıyla onları rahat ettirecek bir Tanrı olmalıydı. Gerçekte Arius itikadı Kilisenin otoritesini zayıflatmaktaydı. Eğer Arius'un iddia ettiği gibi İsa'nın hayatı ve davranışları her Hıristiyan için izlenmesi gereken bir örnek teşkil ediyorsa ruhban sınıfının temel görevi de tüm imparatorlukta inanç ve siyasi birliği sağlamak değil insanlara İsa gibi olmayı başarabilmeleri için yardımcı olmak olmalıydı. Bu da muhtemelen Constantine'in Aleksandros ve Athanasios'un fikirlerini desteklemesindeki ikinci sebepti. Onun ihtiyaç duyduğu Kilise, eğer Tanrı kendine özgü nedenlerle onları kurtarmaya karar vermezse asla ölümsüz olmayı başaramayacak olan sıradan halk arasında düzeni sağlayabilmesi için ona yardımcı olacak Kiliseydi.

Hosius kararını verdi ve imparatora uzlaşmanın mümkün olmadığını belirten bir mektup gönderdi. Kâfir Ariusçulara ne hoşgörüyle bakılabilir ne de müsaade edilebilirdi. Bunların başı ezilmeliydi. Aynı zamanda Hıristiyan cemaatin arasındaki ihtilafı hızla ve kesin şekilde sona erdirecek bir stratejiyi de tavsiye etmekteydi.

Doğunun piskoposları bir süredir, hızla büyüyen Kilisenin önündeki sorunların tartışılması için büyük bir konsilin toplanmasının gereği hakkında konuşu-

yorlardı. Hosius Constantine'e baharda böyle bir konsili toplamasını önerdi. Konsil başkentten uzak olmayan bir yerde toplanmalıydı -örneğin piskoposu, Ariusçuların ve iki Eusebios'un azılı düşmanı Markellos olan Ankara (Ancyra)'da toplanabilirdi. İmparator konsili tüm piskoposları Ariusçuluğu kınamaya ikna etmek için kullanabilirdi. Davalarında her ne kadar haklı olsalar da ancak bir iki din adamı imparatora -Kaeserealı Eusebios'un "Tanrının en sevgili kulu" ve "Kilisenin kurtarıcısı ve koruyucusu" olarak nitelendirdiği kişiye- muhalefet etmeye cüret edebilirdi.[22]

Daha acil olarak başka bir piskoposlar konsilinin, Philogonius'un vefat ettiği Antakya'da yeni piskoposun kim olacağını tayin etmek maksadıyla toplanmasına karar verildi. Antakya Doğu Kilisesini ilgilendiren tüm meselelerde kilit noktaydı çünkü Suriye, Lübnan, Filistin, Kapadokya, Arabistan ve doğuda Pers sınırına kadar olan topraklar bu şehirdeki başpiskoposun yetki alanındaydı. Şehir şu anda karmaşa içindeydi. Merhum piskopos, yeni aday olan Eustathius gibi Aleksandros'un güçlü müttefikiydi. Ariusçular da Kaeserealı Eusebios'un desteklediği bir adaya sahiptiler ve her zamanki gibi iki taraf da sokak çatışmalarıyla ve İskenderiye'dekinden daha yıkıcı isyanlarla desteklenmekteydi.

Bu Hosius'a hem Antakya'ya Arius karşıtı bir piskopos seçmek hem de Büyük Konsil öncesi Kaesereal Eusebios'a iyi bir darbe indirmek için fırsat vermişti. Antakya'daki toplantıda Philogonius tarafından görev verilmiş Arius karşıtı piskoposların baskın olacağı açıktı. Bunun farkında olan Tireli Paulinus'un da dahil olduğu birkaç Ariusçu piskopos bahaneler uydurarak konsile katılmaktan vazgeçtiler. Oysaki Kaeseralı Eusebios tüm ihtişamı ve destekçileriyle beraber konsile gelmişti. Yaşlı adam ya konsili hitabet yeteneğiyle ikna edeceğine inanmış ya da tüm dünyada Hıristiyanlığın sözcüsü ve imparatorun eski bir yakını olarak kazandığı şöhretin kendisini koruyacağını düşünmüştü. Eusebios, eğer işin içinde Hosius varsa kimsenin dokunulmaz olmadığını yakında öğrenecekti.

İskenderiye'deki ev sahiplerine akıl danıştıktan sonra (ve muhtemelen imparatordan Antakya'ya müdahale etme izni aldıktan sonra) Hosius İskenderiye'den ayrılıp 325 yılında Antakya'ya ulaştı. O vardığında piskoposlar toplanmış, konsili yönetecek delege seçilmiş ve bir inanç bildirisi imzalanmıştı.

Toplanmış olan yaklaşık altmış piskoposun hemen hepsi tarafından onaylanan bu bildiri Aleksandros ve Athanasios tarafından kaleme alınmıştı. Diğer şeylerin yanında piskoposların "İsa'nın yoktan değil fakat Baba'dan geldiğini, Oğulun her zaman var olduğunu, değişmez ve değiştirilemez olduğunu ve onun Ba-

22. Eusebius, *History of Church*, 329.

ba'nın iradesinin ya da başka herhangi bir şeyin değil bizzat Baba'nın mevcut varlığının (hypostasis) tecellisi olduğunu" kabul etmeleri isteniyordu.[23] Bu Arius karşıtı bildiri yeterli değilmiş gibi buna bir de aforoz tehdidi taşıyan bir laneti -bir kilise konseyi tarafından itikadi farklılıklara yönelik tarihteki ilk laneti- eklediler.[24] İsa'nın Yaratıcıdan ziyade yaratılmış olduğu ve Tanrı gibi bakî ve bizatihi değişmez olmadığı düşünceleri kınanıyordu.

Üç kişi dışında herkes bu bildiri ve laneti onayladı: Laodicealı Theodotus, Neroniaslı Narcissus ve Kaeserealı Eusebios. Hosius her birini konseydekilerin gözü önünde huzuruna çağırıp inançları doğrultusunda sorguladı ve onlar da görüşlerini açıkladı. Konsey bu görüşleri sapkın olarak kabul edip üç piskoposu da aforoz etti.

Kaeserealı Eusebios aforoz edilmişti! Hosius'un da tahmin ettiği gibi tüm Hıristiyan dünyası şok olmuştu. Böylece Büyük Konsil öncesi Ariusçu liderlere, onların yüce şahsiyetlerinin ortodoks Hıristiyanlıkla ters düştükleri müddetçe kendilerini kurtarmaya yetmeyeceği gösterilerek gözdağı verilmiş oldu. Ayrıca konsey eğer pişman olurlarsa üç piskoposun Ankara'daki Büyük Konsilde tekrar Hıristiyan cemaatine kabul edileceklerini açıklayarak ortamı bir ölçüde yumuşatmıştı.[25]

Pişman olmaları için gerekli teşviki sağladıktan sonra Hosius sonuçları imparatora bildirmek üzere İzmit'e döndü. Tabii ki asıl mücadele Büyük Konsilde olacaktı ve belki imparator da bu konsile katılmaya karar verebilirdi.

---

23. Hanson, *Search*, 149.
24. A.g.e., 150.
25. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 213-214.

Büyük ve Kutsal Konsil

Constantine gönderdiği elçinin faaliyetlerinden memnundu ve Hosius Büyük Konsile başkanlık etme isteğini ima etmek zorunda kalmayacaktı. Antakya'daki iradesinden de etkilenerek Constantine onun atanmasını önermişti. Ama dört yüzden fazla din adamı davet edildikten sonra planlarda yapılan bir değişiklik İspanyol piskoposu fazlasıyla şaşırtmış olmalıydı. Constantine toplantının buluşma noktasını denizden 200 mil içeride Anadolu platosunda yer alan Ankara'dan İzmit yakınlarındaki yazlık sarayının bulunduğu İznik'e taşımaya karar verdi. Bu yüzden Ankara'ya doğru yola çıkan piskoposların hepsine yer değişikliğini bildirmek için haberciler gönderildi. Konsil önceden belirlendiği gibi 325 Mayısının sonlarında görevine başlayacaktı.

Bu ani değişiklik neden yapılmıştı? Neden olarak İznik'teki havanın ve gölün güzelliği, oradaki sarayın böyle büyük bir toplantı için yeterli imkânlara sahip olması ve yaşlı piskoposlar için iç bölgeye yapılacak bir yolculuğun güç olacağının düşünülmesi gösterilmişti. Fakat tabii ki gerçekte çok farklı sebepler vardı. Ankara, Piskopos Markellos'un şehriydi ve çok zeki ama pervasız olan Markellos, İsa'nın konumuyla ilgili Arius karşıtlarının aşırı bulabileceği görüşlerin ateşli savunucusuydu. Eğer Ariusçuluk Ankara'da kınanırsa Markellos lider konumunda olacak ve konsilin alacağı kararın yeniden düzenlenmesi gerekecekti. Bu yüzden Constantine toplanacak piskoposların ev sahibi olmaya karar vermişti. Fakat konsili İzmit'e taşımak da şehirde Piskopos Eusebios'un varlığı nedeniyle iyi bir

fikir değildi. Ayrıca insanların Constantine'in şehri olarak adlandırdığı henüz inşa halindeki başkent sarayı daha yerleşime hazır değildi. Sonuç olarak seçilen şehir İznik olmuştu.

Constantine piskoposların bitmez tükenmez mücadelelerini sona erdirerek Kilisede barış dönemini başlatacak bir konferans toplama ümidindeydi. İznik bu amacı gerçekleştirebilmek için harika bir yerdi. İznik piskoposu da Ariusçuydu fakat pek etkili bir kişi değildi ve imparatorun ev sahipliği söz konusu olunca esamisi okunmazdı. İmparator henüz vaftiz edilmemiş olsa da kendini "halkın piskoposu" olarak görmek hoşuna gidiyordu: Bu aslında şaka olmayan bir şakaydı. Göl kıyısındaki büyük saray çok sayıdaki görevliyi barındıracak tesislere sahipti. Constantine konsilde sadece ev sahibi ve ilgili bir gözlemci olarak yer alacaksa çok fazla görevliye ihtiyaç olmayacaktı ama mevki değişikliği onun tahmin edilenden daha etkin bir rol üstleneceğinin sinyallerini vermişti.

Bencillik ve Arius karşıtı strateji haricinde imparatoru yüzlerce piskoposa ev sahipliği yapmaya iten başka bir sebep olmalıydı. Bu kimsenin Constantine'e açıkça sormaya cesaret edemediği bir durumdu: Licinius'un garip akıbeti.

Constantine beraber imparatorluğu yönettiği Licinius'la kız kardeşi Constantina'yı evlendirmişti. Fakat daha sonra iç savaş patlak verdi ve Licinius 324 yılında Üsküdar'da (Chrysopolis) yenildikten sonra İzmit'e kaçtı. Karısından ve karısına din dersleri vermiş olan Piskopos Eusebios'dan imparatorun kampına kendisini bağışlaması için yalvarmaya giderken onunla beraber gelmelerini rica etmişti. Kampa gittiklerinde imparatorun ne kadar bağışlayıcı olduğuna şahit oldular. Constantine nasıl olur da kız kardeşinin kocasının dileğini hem de bir piskopos onun adına ricacı olmuşken geri çevirebilirdi?

Licinius kampa gelip imparatorun önünde diz çöktü ve af diledi. Constantine lütuf buyurarak eski düşmanını güven içerisinde Selanik'e (Thessalonica) gönderip kendisine ve ailesine zarar vermeyeceğine yemin etti. Oysa Büyük Konsile ilk davetler yapıldıktan birkaç ay sonra Yunanistan'dan gelen bir haberci rahatsız edici bir haber getirdi. Licinius villasında öldürülmüştü (Profesyonelce boğulmuştu). Dokuz yaşındaki oğlunu da onunla birlikte öldürülmüşlerdi. Suikastçılar iz bırakmadan kaybolmuş ve bir daha da bulunamamışlardı.

Resmi olarak cinayet açıklığa kavuşturulamamıştı fakat Licinius'un malikanesinin hoşnutsuz soylular ve diğer imparator düşmanlarının buluşma yeri haline geldiğine dair bilgiler mevcuttu. Licinius'un politikayla ilgilenmeye devam etmesi kuşkusuz imparatorun Batıdaki hakimiyetine tehdit teşkil etmiş ve herhalde Constantine bu işin üstesinden geleneksel yolla gelmişti. Bu tüm saltanatı boyun-

ca Hıristiyanlığı kabul etmeyerek vaftiz olmak için ölüm döşeğine kadar bekleyen birisi için şaşılacak bir şey değildi. İyi bir imparator -hatta iyi bir Hıristiyan- kendisini kaçınılmaz şekilde dünyevi güçle cennet arasında seçim yapmak zorunda bulmuştu. Tahta yeni geçmiş olduğundan Constantine'in ne dünyevi güçle ne de bu gücü muhafaza etmek için işlenmesi zorunlu günahlarla işi bitmemişti. Fakat Hıristiyan tarihindeki en büyük konsile başkanlık etmek işlemiş olduğu birkaç hatayı halkın gözünde (kim bilir belki de Tanrı'nın gözünde) affedilir kılacaktı.

Yavaş yavaş İznik'e ulaşmaya başlayan piskoposlar ne Arius meselesi ne de gündemlerindeki diğer meselelerle ilgili fazla endişeli görünmüyorlardı. Kaesereali Eusebios'un da daha sonra kaleme aldığı gibi onlar o anda bir mucizenin parçası olduklarına inanmaktaydılar.[1] Hıristiyan bir imparator onları evine davet etmişti. Üstelik sadece davet etmekle kalmamış, ayrıca aylarca sürecek olan tüm yolculuk ve konaklama masraflarını da karşılamayı taahhüt etmişti. 250'den fazla güçlü ve talihlerine inanmakta güçlük çeken piskopos planlandığı şekilde İznik'e ulaşmayı başardı.

Sadece birkaç yıl önce, Licinius'un baskı döneminde, çoğu Hıristiyan bu baskının sona erip ermeyeceğini düşünüyordu. Constantine ise şu an onların hayal bile edemeyecekleri bir şeyi gerçekleştirmişti. Bir yıldan az zaman içerisinde yeni imparator tüm kiliseleri ihya etmiş, görevlerini ve onurlarını iade ederek eski haklarına kavuşturmuş, zarar görmüş olanların zararlarını da devlet hazinesinden tazmin etmişti. Hıristiyan din adamlarına zengin vatandaşların bile şikayet ettiği vergiden ve askerlikten muaf tutulma gibi önceden pagan rahiplere tanınan haklar tanınmıştı. İmparator paganlığa karşı giderek sertleşmekteydi. Eski dini kanunsuz ilan etmemişti ama yeni tapınak yapımını, kahinlere danışmayı ve tanrılara kurban adamayı yasaklamıştı. Bu kararlar bazı istisnai uygulamalar dışında sembolik olmaktan öteye gidememişti ama eski din her geçen gün zayıflarken insanlar da akın akın Hıristiyanlığı kabul etmekteydiler.

Bu değişimlerin mimarı olarak Constantine İznik'teki gelişmelerin gidişatını fazlasıyla etkileyebilecek bir konumdaydı. Sabırsız ama kararlı bir kişi olan imparator, Arius ihtilafı ve büyüyen Kilisenin başını ağrıtan diğer meselelere hızlı bir çözüm bulma ümidini kaybetmemişti. Fakat kökleri önceden zannettiğinden daha derinlerde olan bu ihtilafa düşüncesizce yapılacak bir müdahalenin hiç beklenmeyen sonuçlarının olacağının da farkındaydı. Hosius'la birlikte meselenin Aleksandros ve Arius karşıtları lehine sonuçlandırılması kararını almışlardı. Fakat asıl

1. Eusebius, *Life of Constantine*, alıntı için bkz. Fox, *Pagans*, 655.

mesele piskoposlan İznik'e ulaştıklanndaki hallerinden daha da birbirine düşmüş bir hale getirmeden nasıl bu karann alınacağıydı.

Cevabın bir parçası zamandı. "Eusebiosçular"ın sayı üstünlüğü ve inançlanna olan bağlılıklan dikkate alınırsa tüm iştirakçilerin görüş birliğine varmasını sağlamanın güçlüğünü anlamak zor olmuyordu. Constantine gerekirse tüm yazı İznik'te geçirmeye hazırdı ve oraya ulaşmak için haftalarca yolculuk yapan piskoposlar da bundan az bir süreyi gözden çıkarmış değillerdi. Konsilde uygulanacak usul ise zamandan bile önemli bir etkendi. Halkın da bu meselelere iştirakine izin verilmeliydi fakat sert tartışmalar meseleyi daha da çıkmaza sokardı. Daha orta yol bir inançtan yola çıkarak işe başlamak, piskoposlann birbirini daha fazla dinlemesini sağlayıp iletişimin artmasını ve üzerinde anlaşabilecekleri ortak bir dil geliştirmelerini sağlayabilirdi. Önceki konsillerdeki ifadeler muhaliflere boyun eğmekten başka şans tanımıyordu. Ama bu İznik'te tekrarlanılmayarak belki de bir orta yol bulunabilirdi.

Piskoposlar ve maiyetleri mayısın ilk günlerinden itibaren İznik'e ulaşmaya başlamışlardı. Constantine onlan gayet sıcak şekilde karşılayarak yaş ve mevkilerine göre ya sarayında ya da göl kenanndaki evlerde konuk etmişti. Önceki baskı döneminin izlerini taşıyanlar (gözün üzerindeki yama, bağlann kesilmesinden kaynaklanan topallama ve Fenike madenlerinde çalışmaktan şekli değişmiş bir sırt) bugün avantajlı konumdaydı. Bu mazlumlar için uzun süredir hak ettikleri rahatı yaşamak ne kadar da huzur vericiydi! Onlann minnettarlıklan da göz yaşartıcıydı. Kimi piskoposlar şimdiden cennete ya da onun iyi donanmış giriş salonuna girdiklerine inanmaya başlamışlardı bile.

Kilisenin elde etmeye başladığı güç ve imkânlar sorunlann çözülmesine yardımcı olmaktan çok, sayısının artmasına yol açmaktaydı. Terör hüküm sürerken tüm Hıristiyan liderler birlik olmuştu. İtikadi düşünceler değil hayatta kalabilme ön plandaydı. Fakat zaferle beraber baskıyla sinmiş olan sorular da gündeme gelmeye başlamıştı: Neyin zaferi? Hıristiyan bir imparatorluk nasıl olmalıdır? Hıristiyanlık bunca meşakkatten sonra tüm insanlann mı yoksa sadece bazı standartlara uyan ve bazı faziletlere sahip olanlann mı dini olacaktı? Ruhban sınıfının ana görevi üyelerinin kendilerini mükemmelleştirmelerine yardımcı olmak mıydı yoksa pagan rahiplerin yaptığı gibi ayinleri yönetip düzeni sağlamak mı? Büyüyen Kilisenin selameti için itikadi birlik ne derece vazgeçilmezdi? Ruhban sınıfının yetkisi neye göre sınırlanıp düzenlenmeliydi? Piskoposlarla keşişler, kutsal adamlar, devlet görevlileri ve imparator arasındaki ilişki nasıl olmalıydı?

Bu sorular o dönemde ancak belirsiz ve tutarsız bir biçimde ortaya çıkmaya başlamıştı. İleride gerçekleşecek olsa da o gün için Hıristiyanlık evrensel bir inanç ve devlet dini olacak konumda değildi. Arius ihtilafının önemi bir açıdan da, dinle ilgili olsun olmasın bütün bu tartışmaların üstüne büyüteç tutma potansiyelinden ileri geliyordu.

"Hıristiyan İtikadı" meselesi tabii ki kendine has bir yapıya ve önceliklere sahipti. Eski ve sahte tanrılar yenilmişti. Dünya garip, şaşırtıcı, yeni vaatler ve tehlikelerle dolu bir yer haline gelmişti. İnsanlar tek Tanrı'ya ve onun insanlarla olan ilişkisine (kesin olarak açıklanmış sınırlar çerçevesinde) inanarak varlıklarına anlam katmayı (ve mümkünse geleceklerini de görebilmeyi) umuyorlardı. Fakat İsa'nın Tanrı ve insanlıkla olan ilişkisini tanımlamaya çalışmak diğer sorunları da gündeme getiriyordu.

Bir dikkate değer soru şöyleydi: Antik dünyanın değerleri ve gelenekleri ne ölçüde Hıristiyan bir imparatorluğun düşünce tarzına ve eylemlerine yol gösterebilirdi? Bazı Hıristiyanlar, bunlara Arius ve İzmitli Eusebios da dahildi, güçlü bir tarihsel devamlılık düşüncesine sahiptiler. Bunların fikirleri ve sosyal ilişkileri büyük ölçüde iyimser idealler ve mevcut toplumunun hoşgörülü uygulamaları çerçevesinde şekilleniyordu ve bunlar Hıristiyanlığı, Yahudiliğin gelişiminin bir devamı olarak belirli bir tarihi perspektifin içinde değerlendiriyorlardı. Buna karşın en güçlü Arius karşıtları ise varlıklarını geçmişleriyle bağlarını koparmalarına borçluydular. Baba'yla Oğul arasındaki uzun zamandır kabul edilen farkın ortadan kaldırılması veya en azından bulanıklaştırılması suretiyle Hıristiyanlığın "güncelleştirilmesi"ni isteyenler de kendileriydi.

Günümüzde "kâfir" sayılan Ariusçuların aslında muhafazakâr olduğunu görmek garip gelebilir, fakat İsa'yı insan kabul etme ve Tanrı'nın evrenin dışında var olması inancı Doğuda o zamana dek asla kâfirlik olarak görülmemişti. Aksine Oğulun Tanrı'dan alt seviyede olduğuna inanmak, İsa'yı bir örnek kabul edecek olan insanlar için en mantıklı yoldu. Ama Athanasios gibi militan gençler antik düşünce ve kültürel değerlerle hızla bağlarını koparıyorlardı. Yunan hümanizmi ve rasyonelliği oldukça sığdı, Hıristiyan karşıtı bir inanç olarak Yahudilik kötüydü ve keşiş Antonios gibi münzeviler çöle çekilip kendilerini mükemmelleştirmeye çalışırken çoğu insan için en temel ihtiyaç güvenlikti. Ancak güçlü bir Tanrı, güçlü bir Kilise ve güçlü bir imparatorluk savunmasız insanlara ihtiyaç duydukları güveni sağlayabilirdi.

Constantine'in meseleye böyle yaklaşması hiç de şaşırtıcı değildi. İmparator ahlaki gelişime inanıyordu fakat bu otorite, birlik ve düzen olmadan sağlanamazdı.

Yahudilikten nefret ediyordu[2] ve tecrübeleri, onu, kurtardığı dünyanın eskisinden çok farklı bir "Yeni Roma" kurarken kendisine yardımcı olacağına inandırmıştı. Constantine Büyük Konsili, itikadi olarak Kiliseyi birleştirip güçlendirecek ve yeni kuracağı dünyanın inşasında tutkal işlevi görecek bir güç olarak kullanmayı tasarlıyordu. Hıristiyanlık onun ordusunu teşvik etmiş, kaderini yeniden tayin etmiş ve insanları birleştirerek yeni imkânlara kapı açmıştı. Şimdi o da Kiliseye Roma kanununu, düzenini ve yönetimini öğreterek kendince teşekkür ediyordu.

Büyük Konsil hemen hepsi imparatorluğun doğusundan gelen 250'den fazla piskoposun katılımıyla haziranda çalışmalarına başladı. Bu konsil o tarihe kadar Kilise liderlerinin katıldığı en büyük toplantıydı. Batı Kilisesinden sadece imparator ve İspanyol Kilisesini temsil eden Hosius, Kartacalı Caecilianus, Galyalı Nicasius ve Roma piskoposunu temsilen de iki papaz katılmıştı. Batıdan iştirakin bu denli az oluşunun Batının hâlâ gereksiz bir Yunan meselesi olarak gördüğü Arius ihtilafıyla pek ilgili olmamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Fakat bu aynı zamanda imparatorluğun doğusunda Hıristiyanlığın gücü ve canlılığıyla ilgili de bizlere fikir vermektedir; ki bu Constantine'in yeni başkentini Küçük Asya'da kurmasının nedenlerinden biridir.

Demek ki İznik Konsili ekümenik değildi. Yine de her yerde Katolik Kilisesinin ilk ekümenik (ya da evrensel) konsili olarak kabul edilir. Aslında sonra yapılan toplantılar tüm Kiliseyi daha fazla temsil etmiştir ki bunlardan biri de Doğu ve Batıdan beş yüzden fazla piskoposun katıldığı Rimini-Seleucia Konsilidir (359). Eğer bir konsil ekümenik unvanını hak ediyorsa bu da o konsildi fakat sonuçta vardığı karar -Arius itikadının kabulü- yüzünden daha sonra kilise tarafından reddedilmişti. Aldıkları kararlar yüzünden heterodoks kabul edilen konsillerden ekümenik sıfatı kaldırıldığı gibi bu konsiller hiç var olmamışlar gibi Kilise tarihinden de silindiler.

İznik Konsilinin aldığı karar, İznik İtikadı, bugün tüm dünyadaki Hıristiyanların itikadına temel teşkil ettiğinden unutulmadı. İlginç olansa elli yıldan uzun bir süre belgenin tam ters bir etkisi olmasıydı. Belge, imparator ve Hosius'un umduğu uzlaşmayı sağlamak bir yana Ariusçularla Arius karşıtlarını iyiden iyiye birbirine düşürmüştü.

İznik Konsili hakkında tüm bilinenler konsile iştirak eden birkaç piskoposun yorumu ve İznik İtikadının da dahil olduğu günümüze ulaşabilmiş birkaç belgeden ibarettir. Elde görüşmelere dair ne tutanak ne de resmi bir belge mevcuttur.

---

2. Frend, *Rise of Christianity*, 499.

Yine de birkaç gelişme ayrıntılarıyla belgelenmiştir[3] ve bu sayede en hararetli tartışmaları zihnimizde yeniden canlandırabilmemiz mümkündür.

Piskoposlar sarayın büyük salonunda (İmparatorun Adalet Salonu) toplandılar.[4] Salon boyunca dizilmiş kürsülere önde gelenleri ön sıralara gelecek şekilde yerleştiler. Hepsi yerleştikten sonra imparatorun birkaç Hıristiyan arkadaşı içeri girdi ve herkes ayağa kalktı. Onların ardından eflatun renkte giysiler içinde ve başında parlayan elmaslı tacıyla imparator içeri girdi. Toplantıya konuk olduğu için piskoposlardan izin istedi ve onaylandığına dair mırıltılar arasında yerine geçti. Küçük ve güzel bir tabure yaptırılmıştı. Constantine piskoposlardan biraz uzağa fakat tartışmalara iştirak edebileceği bir yere oturmuştu. Piskoposlar da oturduktan sonra Kaeserealı Eusebios imparatora resmi hoş geldin dileklerini sunmak için ayağa kalktı.

Antakya'da aforoz edilmiş olan Kaeserealı Eusebios açılış konuşmasını yapıyordu. Söyledikleri Constantine'i cennetten gelen Hıristiyanlann kurtarıcısı olarak övmesinin yanında çok da önemli değildi. Antakya'daki aforozun bir önlem olduğu ve Eusebios ve takipçileri olan "subordinationist"lerin İznik'teki diğer piskoposlarla uzlaşmaları durumunda bu önlemin ciddiye alınmaması gerektiği açıktı. Kaeserealı Eusebios imparatora seferleri esnasında dini meselelerde danışmanlık yaptığından aralarında geçmişe dayalı bir dostluk vardı. İlk konuşmayı ona yaptırarak Constantine ne kadar uzlaşma taraftan olduğunu göstermeye çalışmıştı. Belki istemeden de olsa sıcak dini tartışmalarda böyle taraflı aforozlann ne manaya geldiğini de göstermiş oluyordu.

İmparator kendi isteklerini, kendi tercümanı tarafından Yunancaya çevrilen kısa bir Latince konuşmayla açıkladı (Daha sonra piskoposların isteği doğrultusunda kendileriyle, basit ama akıcı konuşabildiği Yunanca ile konuşmaya başladı). Konuşmanın fikri iyi anlaşılmıştı. Kilisenin yaşadığı iç savaşa dikkat çekerek piskoposlardan şeytana onun baskıcılannın kuvvet kullanarak başaramadığı şeyi başarma fırsatını tanımamalarını istedi. Onlardan açık bir dille tüm düşüncelerini ortaya dökmelerini istemişti çünkü ancak bu şekilde tüm anlaşmazlıkların üstesinden gelinebilirdi. Constantine tartışmada taraf olmaktan kaçınacağını sadece Kilisede huzur ve uyum istediğini dile getirdi ve yerine oturdu. Gelenekler doğrul-

---

3. Konsilin ve çalışmalarının tasviri için bkz. Kelly, *Early Christian Creeds*, 3. ed., 205, 262; Hanson, *Search*, 152-207; Barnes, *Constantine and Eusebius*, 208-223; ve Philip Hughes, *The Church in Crisis: A History of the General Councils*, 325-1870. (Garden City, NY: Doubleday [Hanover House], 1961).

4. Oturumun tasviri ve Constantine'in konuşması için bkz. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 215.

tusunda, birkaç piskoposun kendisine şikayet dilekçesi vermeye çalışması özel meselelerini konsilin çalışmalarından ayrı tutmaları isteğiyle reddedildi. Daha sonra da bu dilekçeler sembolik olarak yakıldı.

Arius ihtilafı en önemli konuydu ve konsil iki haftadan uzun bir süreyi bu konuya ayırmıştı. Athanasios gibi Arius da konsile katılmıştı ama piskopos değil rahip olduğu için tartışmalara katılması ve bir grubun temsilcisi olabilmesi mümkün değildi. Ama iştirakçileri etkilediği açıktı. Uydurma bir rivayete göre Galyalı Piskopos Nicholas azizler bayramının ardından Arius'un sözlerine o kadar sinirlenmişti ki yaşlı adamın suratına bir tokat patlatmıştı. Arius'un İzmitli Eusebios liderliğindeki piskopos destekçileri, İskenderiyeli Aleksandros'un destekçileri gibi mücadeleye hazır beklemekteydiler.

Constantine'in konuşması sonrasındaki olayların hangi sırayla seyrettiği bilinmiyor. Kaesserealı Eusebios'un kendi görüşlerini anlatan bir konuşma yapmış olması muhtemeldir. Yargıç konumundakiler piskoposlar olsa da asıl ikna edilmesi gereken kişi imparatordu. Eusebios, itikadının bu şehirde uygulanan geleneksel vaftiz itikadına uygun olduğunu anlattı ve piskopos kardeşleriyle beraber tekrar cemaate kabulünü rica etti.

İtikadını anlatmaya "Her şeyi görünür ya da görünmez yapan Baba ve Kadir-i Mutlak olan tek Tanrı" cümlesiyle başladı ve şöyle devam etti:

> *Tanrı'nın Kelamı (Logos), Tanrı'dan Tanrı, ışıktan ışık, hayattan hayat, edinilen tek Oğul, tüm yaratıklardan önce edinilen, zamanın öncesinde Tanrı'dan doğan ve tüm varlıkların onun vasıtasıyla vücut bulduğu, bizim kurtuluşumuz için insan suretine bürünen, insanlar arasında yaşayıp acı çeken, üçüncü gün tekrar dirilip Baba'ya yükselen ve bir gün yaşayanlar ve ölüler arasında adaletle hükmetmek için geri dönecek olan tek efendi İsa.*[5]

Bu cümleler Constantine üzerinde beklenen etkiyi yapmıştı. Herhangi biri görüşünü belirtmeden imparator söz alıp, bu sözlerin kabul edilebilir olmaktan ziyade kendi görüşlerini de yansıttığını ifade etti. Sadece tek bir düzeltme yapılmasını önerebilirdi. Eusebios Oğulun Baba ile *homoousios* olduğunu yani aynı özü paylaştığını da söyleyecekti.

İmparatorun önerisi karmaşık sorunun cevabıydı ve muhtemelen Hosius'a danışılarak hazırlanmıştı. Görünüşte Eusebios görüşleri İsa'nın Baba'dan herhangi

5. Kelly, *Early Christian Creeds*, 182.

bir şekilde aşağıda olduğundan bahsetmeden İsa'nın kutsiyetini anlattığından Arius karşıtlan için ortodoks görüşlerdi. Problem bu bildirgenin Ariusçular tarafından açıklanması sırasında ortaya çıkıyordu. Ariusçular da İsa'nın kutsiyetine inanıyorlardı çünkü Tanrı onu oğlu olarak alıp kendi katına yükseltmişti. "Tann'dan Tann, ışıktan ışık, hayattan hayat" Bu cümleler İsa'nın Tann'nın benzeri ya da eşiti olduğu manasına gelmiyor sadece onun bir ölçüde tannsal olduğunu gösteriyordu. Arius İsa için "Tann ama gerçek Tanrı değil" demişti.[6]

Benzer şekilde İsa Tann'nın kelamıydı (logos) (Yuhanna'dan bir alıntı1:1 "Başlangıçta kelam vardı ve o Tann'yla birlikteydi ve kelam Tann'ydı"), ya da Tann dünyayı onun vasıtasıyla yaratmıştı demek her iki manaya da gelebilirdi. İsa Tann'nın kelamı ya da yaratma vesilesidir demek İsa'yı Tann'nın bir fiili ya da bir tecellisi konumuna getiriyordu. Fakat Arius'un görüşüne göre bu açıklama onu farklı var olma ve insan olma özelliklerinden mahrum bırakıyordu; insan olan Oğul tamamıyla Tanrı olan Baba'nın varlığının içerisinde kaybolup gitmişti. Bu nedenle Arius üstü kapalı şekilde İsa'nın Tann'nın kelamı olduğunu söylüyordu ve böylece sahip olduğu doğaüstü güçlerini de Tann'dan yani kendinden daha üstün bir varlıktan aldığını söylemiş oluyordu.[7]

Doğuda yaygın olan İsa'nın zamandan önce Oğul edinildiği inancı dahi Ariusçulan rahatsız etmiyordu çünkü İsa'nın zamandan önce var oluşu onun Tann'ya eşit olduğunu değil, özel bir görev için seçilmiş olduğunu göstermekteydi. Eusebios'un "tüm yaratıklardan önce var olan" cümlesinde de bu vurgulanmaktaydı. Demek ki İsa Yaratıcının değil yaratılış sırasının bir parçasıydı.

Bu yüzden Hosius ve Arius karşıtlan için asıl problem, "subordinationist"lerin açık olarak söylemedikleri görüşlerini seçtikleri kelimelerden ve cümlelerden nasıl anlayabilecekleriydi. Cevap Yunanca bir kelimede, Hıristiyan tarihindeki belki de en önemli İncil harici sözde, *homoousios*'ta saklıydı. Ousia genelde "öz" ya da "cevher" olarak çevrilirdi; homo ise "aynı" demekti. Eğer bu itikada İsa ve Tann'nın homoousios yani özde bir olduklan eklenirse Ariusçulann bunu kabulü zor görünüyordu. Bu görüş aynı zamanda Baba ve Oğul aynı kimliği paylaşsa da bazı yönlerden farklıdırlar görüşüyle de uyum içerisinde olabilirdi.

Muhtemelen Constantine piskoposlann bunu kışkırtıcı bir kelime olarak göreceğini tahmin etmemişti. Homoousios Doğu itikadında kimi zaman kendini gösterse de İncil de bulunmayan Yunanca bir kelime olduğundan din adamlannın çoğu tarafından sevilmezdi. Daha da önemlisi bu kelime Sabelliusçu kâfirlikle de

6. Hanson, *Search*, 13.
7. A.g.e.,16.

bağlantılıydı. Konsil Arius'un fikirlerini tartışmaya başladıktan kısa süre sonra Ariusçulann lideri İzmitli Eusebios tarafından yazılan bir mektup yüksek sesle piskoposlara okundu. Eusebios'un bu cümleleri kendisinin mi yazdığı ya da bunun onu zor duruma sokmak için Arius karşıtlarının bir tezgahı mı olduğu (ki bu daha muhtemel) bilinmiyor. Antakyalı Eustathius mektubun etkisini şöyle anlatıyordu: "Kendi taraftarlarını şok etmiş ve yazan için de unutulmaz bir utanç kaynağı olmuştu"[8]

Mektubun kendisi ortadan kayboldu. Koyu bir Arius karşıtı olan Eustathius etkisini abartıyor olabilir. Fakat diğer şahitlerin de onayladığı şekilde mektup ondan rahatsız olanlar tarafından piskoposların gözü önünde paramparça edilmişti. Piskopos Milanolu Ambrose'ye göre (sonradan Aziz Ambrose) mektuptaki bir cümle homoousios fikriyle, İsa ile Tann'nın eşit olmasının ne kadar gülünç olduğunu göstermek için dalga geçiyordu: Düşünün! Bazı aptallar insanoğlu olan İsa'yla Kadir-i Mutlak ve insanın idrakinin ötesinde olan Tann'nın aynı cevherden olduğuna inanıyorlar. Tann kendi özünü bir Oğul yapmak için bir şekilde bölmüşmüş. Peki bu bölünmeye devam edilerek daha kaç Tann yapılabilir? Bir fikir bundan daha "saçma" olamaz!

Bu yazılanlar Aleksandros ve Athanasios'a aradıkları silahı vermişti. Homoousios, yani Eusebios'un tabiriyle "saçmalık", bir inanç testine ve İsa'nın Tann'yla olan ilişkisini anlamamakta ısrar edenlerin ayağını kaydırma vasıtasına dönüştü. Bir şekilde Constantine bu stratejiyi kabule ikna edildi ve bu görüşün Kaeserealı Eusebios'un bildirisine eklenmesinde ısrar edildi.[9] Arius karşıtları onun bu görüşü reddetmesini bekliyorlardı. Bu imparatora hakaret sayılacak bir itaatsizlik olacaktı. Mesele Eusebios'un görevden alınıp sürülmesiyle sonuçlanabilirdi. Ama öyle olmadı. Piskoposun bu düzeltmeyi yapmayı gönüllü olarak kabul etmesi herkesi hayrete düşürdü ve o da cemaatin kalanına dahil edildi.

Eusebios neden homoousiosu kabule razı olmuştu? Kesin olan şey bu kararın alınmasına Constantine'in baskısının yaptığı etkiydi. Fakat diğer bir etken daha vardı: Anahtar sözcük "anlamı belirsiz"di. Hosius ve Aleksandros Ariusçulan devre dışı bırakabilmek için belge düzenleyecek kadar ileri gitmişlerse de bu çabalan gerçekte kullanılan kelimelerin manaları kesin olarak bilinmediğinden boşa gitmişti. İznik'ten sonra bu terimin kendisi bir ihtilaf kaynağı oldu ve kimi

8. A.g.e., 160.
9. Alıntı ve tartışma için bkz. Kelly, *Early Christian Creeds*, 243.

Arius karşıtı piskoposlar bu terimi reddederken kimi Ariusçu liderler de kabul ettiler. Bir uzmanın işaret ettiği gibi "Yunancada ousia kelimesi kadar farklı ve belirsiz manalara gelen çok az kelime vardır".[10]

Homoousios "aynı özden" demek olabileceği gibi "cevher", "gerçeklik", "varlık" ve hatta "örnek" manalanna gelebilirdi. Büyük Eflatuncu filozof Porphyry, insanlann ve hayvanların ruhlannın homoousios (aynı genel örnekten) olduğunu yazmıştı.[11] Eğer İznik'te bu manasıyla kullanılmışsa Ariusçular bunu kabul edebilirdi çünkü Ariusçular Tann'nın da İsa'nın da ilahiliğini farklı anlamlarda da olsa kabul ediyorlardı. Belki aşın bir Ariusçu (bu noktada hiçbiri yapmamıştı) Tann'nın suretinde yaratılan insanoğlu Tann'yla homoousiostur diyebilirdi. Eusebios düzeltme yapmayı kabul ederek düşmanlannı kısa süre için de olsa durdurmuştu. Onlar Eusebios'un kelimeyi heterodoks bir şekilde yorumladığından şüphelenmekteydiler fakat Constantine'in verdiği karan sorgulamadan onu kâfirlikle suçlamalan çok güçtü.[12]

Herkesin üzerinde anlaştığı bir nevi inanç testi olacak son belgenin hazırlanmasına sıra gelince Arius karşıtlan bu anlam belirsizliğini ortadan kaldırmayı denediler. İznik İtikadı[13] İsa'yı şöyle tanımlıyordu:

> *İsa Tann'nın oğludur. Tann'dan doğmuş olan yani Tann'nın ousiasından olan, Tann'dan Tann, ışıktan ışık, gerçek Tann'dan gerçek Tann'dır. Doğmuştur (edinilmiştir) ama yaratılmış değildir. O Tann'yla homoousiostur ve tüm varlıklar onun vasıtasıyla vücut bulmuştur.*[14]

Oğulun "gerçek Tann'dan gerçek Tann" olarak açıklanması Arius'un İsa da Tann'dır fakat gerçek Tann değildir sözüne cevap niteliğindeydi. "Doğmuş ama yaratılmamış" demekse İsa diğer yaratıklar gibi yaratılmıştır düşüncesini çürütmeye yönelikti. İtikad Ariusçulann bazı temel görüşlerini çürüterek devam ediyordu:

> *"Bazılan o yok iken Tann vardı, o doğmadan önce yoktu ve o hiçlikten yaratıldı ya da Tann'nın oğlu farklı bir hypostasis veya özdendir ve gelişip de-*

10. Kelly, *Early Christian Creeds*, 243.
11. A.g.e., 244. ve bkz. Hanson, *Search*, 181-202.
12. Bu argüman Barnes tarafından geliştirilmiştir. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 216, atıf Opitz, *Urkunde*, 22.7.
13. Günümüz Hıristiyanlannın sahip olduğu itikat, büyük ölçüde İznik İtikadına dayalı olmakla birlikte, gerçekte 381 yılındaki Constantinopolis Konsilinde kabul edilmiş ve İznik İtikadının değiştirilmiş bir versiyonu olan itikadı esas almaktadır. Bkz. bölüm 11.
14. Kelly, *Early Christian Creeds*, 215-216. Kelly "ousia"yı "öz" olarak çevirmiştir. Günümüz Hıristiyan itikadında homoousios "consubstantial" -aynı özden- şeklinde çevrilmektedir.

ğişebilir diye iddia etmektedir. Bunlar Katolik ve Apostolik kiliselerinin lanetlediği görüşlerdir."[15]

Bu belgenin piskoposlara sunulması büyük rahatsızlığa yol açmıştı. Koyu Ariusçular belli nedenler dolayısıyla itiraz ettiler. Subordinationizme fazla sıcak bakmayan piskoposlar bile belgenin dilini tuhaf ve şüpheli bulmuşlardı. Homoousios terimi, Baba ile Oğul farkını belirsizleştirdiği için hâlâ şüpheyle karşılanıyordu ve konsil sona erdikten yirmi yıl sonra bile Athanasios terimin manasından emin olmadığından onu yazılarında kullanmaktan kaçınacaktı. İsa ve Tanrı aynıdır (hypostatis) demek Sabelliusçuluğu hatırlatmaktaydı. Kaeserealı Eusebios ve diğer piskoposlardan bu itikadı imzalamaları istendiğinde kullanılan cümlelere dair detaylı açıklama istemişlerdi. Arius karşıtları kendi tarzlarında cevap vermeyi denediler ama Constantine pek bir anlamı olmayan kendi farklı açıklamalarını dile getirmeye kalkınca işin iyice suyu çıktı.

Haziranın ortalarına gelindiğinde Hosius piskoposların çoğunun, anlayıştaki farkları ne olursa olsun, itikadı imzalamaya hazır olduklarının farkındaydı. Hepsinin önünde itikadı yüksek sesle okuyarak bunun Katolik ve Apostolik kilisenin görüşlerini yansıttığını ilan etti. Constantine daha sonra her piskoposun masasına bir görevli göndererek itikadı orada imzalamalarını istedi. Arius'un en sadık iki Libyalı destekçisi dışında herkes imzaladı ve bu ikisi de Arius ve birkaç rahiple beraber sürgüne gönderildi. İki Eusebios, Tireli Paulinus ve İznikli Theognis'in de dahil olduğu tüm Ariusçular itikadı imzalamıştı. O dönemin bir tarihçisine göre sürgüne gönderilen iki Libyalı piskopos salondan çıkarılırken eski liderleri İzmitli Eusebios'un önünde durarak onu imparatora boyun eğmekle suçlayıp şiddetle eleştirmişlerdi.

Constantine'in uyguladığı baskı dayanılır gibi değildi. İki Ariusçu için alınan sürgün kararı ona karşı çıkmanın sonucunu açıkça gösteriyordu. Belgeyi baskı altında imzalayan piskoposlardan bazıları bu imzayı haklı göstermek için daha sonradan onu açıklamaya ya da ona başka anlamlar vermeye (bazılarının diyebileceği gibi tevil etmeye) çalıştılar. Örneğin Kaeserealı Eusebios kendi cemaatine uzun bir mektup göndererek homoousios ve "doğmuş ama yaratılmamış " cümlelerinin İsa ile Tanrı'nın aynı özü paylaştıkları manasına gelmediğini sadece Tanrı'nın onu eşsiz bir şekilde yaratmış oluğunu gösterdiğini belirtmişti. İzmitli Eusebios daha da ileri gitmişti. İznik İtikadını (veya Ariusçu tevilini) kabul ederken Arius'un görüşlerinin yanlış anlaşılması sonucu lanetlenmesini kabul etmediğini söylemişti. Ya bu mektup ya da İzmit'te bazı Ariusçu rahipleri ağırlaması nede-

15. A.g.e., 216.

niyle Eusebios, konsil çalışmasını tamamladıktan üç ay sonra İznikli Theognis'le beraber sürgüne gönderildi.

Ariusçu grup saf dışı edildikten sonra ihtilafın sona erdiği düşünülebilir. Aksine üç yıl içerisinde Arius karşıtlannın şiddetli itirazına rağmen Arius, Eusebios ve arkadaşının sürgün cezasına imparator tarafından son verilecek ve tekrar Kiliseye kabul edileceklerdi. Eusebios, Constantine'in en yakın danışmanı olacak ve o tarihte İskenderiye piskoposu olan Athanasios'un Arius'u tekrar şehrin cemaatine kabul etmesinde ısrar edecekti. Bundan on yıl sonra, piskopos Athanasios sürgündeyken, Ariusçuluk Doğu İmparatorluğunun temel itikadı olma yolunda ilerliyor olacaktı.

İznik Konsili Arius ve takipçileri sürgün edildikten sonra bir aydan daha fazla bir süre görevine devam etti. Kilisenin itikadi görüşünü ortak bir temele oturttuktan sonra (ya da onlar öyle zannediyordu) Constantine ve önde gelen piskoposlar dikkatlerini Kilisenin idari teşkilatını da standart hale getirmeye çevirdiler. Anlamadıklan şeyse bunu yapmanın, özellikle de bu devletin inananlara müdahalesini içeriyorsa, dini çatışmalan daha da arttıracağıydı. İtikadi alanda henüz görüş birliğine vanlmadığından devam etmekte olan ihtilaflar bu iyi niyetli idari reformlan boşa çıkaracaktı.

Reforma duyulan ihtiyaç açıktı. Yıllarca süren bir baskı döneminden çıkan Kilise, devletin bir parçası olabilecek organizasyona sahip değildi. İmparatorun açısından durum tehlikeli derecede karmaşıktı. Tüm Kilise üzerinde yetki sahibi tek bir kişi, bir papa yoktu ve böyle bir kişi istenmiyordu da. Başpiskoposlar genelde kendi bölgelerindeki ruhban sınıfının sorumluluğunu üstlenirdi ama yetkilerinin sınırlan belirsizdi. Mısırlı Melitioncular gibi hizipçi gruplar ortodoks din adamlanyla devamlı mücadele halindeydiler. Rahipler, piskoposlar ve diyakoslar diledikleri gibi kiliseden kiliseye, dioceseden dioceseye dolaşıyorlardı. Her eyalet pek çok yönden sanki farklı bir kiliseymiş gibi davranıyordu. Örneğin bir eyaletten sürgün edilen rahipler (Arius ihtilafında olduğu gibi) diğerinde kutlamalarla karşılanabiliyordu.

Bu yüzden din adamlannın terfi ve atama şekli düzensiz ve rahip veya piskopos olmak için gereken şartlar değişken ve belirsizdi. Namussuz ve paragöz kişiler rahip ve piskopos olduğunda sonuç genelde skandal oluyordu. Fakat din adamlan işinin ehli ve saygın olduklannda bile her diocese kendi yolunda gitmeye devam ediyordu. Bir bölgede evli rahiplere dokunulmazken diğerinde böyleleri boşanmaya zorlanıyordu. Burada suçunu itiraf etmiş zinacılar kısa bir cezadan

sonra affedilirken orada bu ceza çok daha ağır ve uzun olabiliyordu. Bazı bölgelerde paskalya, Yahudi bayramının sonrasındaki pazar günü kutlanılıyor başka bölgelerde bu kutlamanın tarihi değişiyordu.

Constantine için bu tür farklılıklar kabul edilemezdi. Hıristiyan din adamlanyla kıyaslandığında pagan rahipler çok daha iyi organize olmuş görünüyordu. Hıristiyan bayramlannın Yahudi takvimine göre ayarlandığını düşünün! Kilise, Yahudilik ve paganlıkla olan bağlarını muhakkak koparmalı ve kendi düzenini kurmalıydı.

Piskoposlann da çoğu aynı görüşteydi. Kilise organizasyonunun yapısını ve ruhban sınıfının davranışlarını belirleyecek olan yirmi kanun ve davranış tarzı kabul ettiler. Ayrıca baskı döneminin ürünleri olan Melitioncular ve diğer aşırı gruplarla mücadele kararı alındı ve paskalyanın tarihi kesin olarak belirlendi. Fakat herkesin ortak kabulü olmayan (temel dini ve siyasi meselelerde) bu kurallar muhalif grupların elinde silaha dönüşmekteydi. Bu nedenle İznik'te alınan her karar, ne kadar tarafsız ve mantıklı olursa olsun, sorunlan çözmekten daha çok büyütmeye yarıyordu.

İznik kanunlarından birkaçı tamamıyla Arius ihtilafından alınan dersler doğrultusunda çıkarılmıştı. Örneğin, bir bölgede aforoz edilmiş din adamlarının (Arius meselesinde İzmitli Eusebios'un yaptığı gibi) diğer bölgedekilerce kabulü şiddetle yasaklanıyordu. Bu kuralların bir güçlüğü de kâfirlikle ortodoksluğun sınırlarına dair bir karara varılamamış olmasıydı. Eğer kâfir din adamları bir bölgede kontrolü ele geçirip diğer bölgedeki ortodoks din adamlarını aforoz ederse ne olacaktı? Diğer eyaletteki kendini ortodoks olarak gören din adamlarının bu kararı kabullenmesi beklenemezdi. (Bu durumun aynısı piskopos Athanasios, Arius yanlısı bir kilise meclisi tarafından aforoz edildiğinde ortaya çıkacaktı. Bu durumda Athanasios'u tekrar cemaate kabul eden piskopos Roma papasıydı ve onun bu kilise konsilinin kararını hiçe sayan davranışı Doğu ve Batı kiliseleri arasında çok büyük bir ihtilafa yol açmıştı).

Arius ihtilafıyla pek alakası olmayan kurallar da ortalığı karıştırmada diğerlerinden geri kalmıyordu. Konsil İskenderiye, Roma ve Antakya piskoposlarını "süper piskopos" olarak kabul edip yetki alanlarındaki tüm din adamlarının sorumluluğunu onlara teslim ediyor, böylece hırslı din adamlarının kilise kilise gezip birbirleriyle görüşmesi engelleniyor ve piskoposların atanması standart kurallara bağlanıyordu. Artık çok büyük yetkiye sahip olan bu piskoposların sahip oldukları güç göz önüne alındığında -piskoposlar Kilise hiyerarşisinin en üstündedir ve meclisleri kanun koyma yetkisine sahiptir- son düzenlemelerin etkisi or-

taya çıkmaktadır. Buna göre bir eyalette piskopos seçilebilmesi için oradaki tüm piskoposların onayı gerekiyordu. Ama bunu uygulamakta güçlük çekilirse üç piskopos diğer meslektaşları ve başpiskoposun onayıyla yeni piskoposu seçebilecekti.

Bu kural da diğerleri gibi ancak din adamları kötüye kullanmaya çalışmadığı müddetçe bir şey ifade edebilirdi. Fakat ölmüş bir başpiskoposun yerine yenisinin seçilmesi esnasındaki mücadeleyi düşünün! Eğer aday gizlice üç piskoposun onayını garantiler ve sonra diğer piskoposlar bu duruma kendi onaylarının da gerektiğini iddia ederek itiraz ederse? İtikadi yönden farklı görüşlere sahip birkaç aday kanunlara uygun şekilde seçildiğini iddia ederse? Kilisenin talihsizliğinden olsa gerek bu sorular uzun süre teoride kalmayacaktı.

Birlik ve düzeni sağlamayı amaç edinmiş İznik Konsili İskenderiye piskoposuna direnmeyi sürdüren Melitionculara karşı da harekete geçti. Kahraman Piskopos Melitios'un Kıpti takipçileri kendilerinin kilise görevlilerinden daha temiz olduklarını düşündüklerinden ayrı bir kilise gibi faaliyet gösteriyorlardı. Constantine bu tür farklılıklara göz yumamazdı fakat isyana neden olmamak için Kuzey Afrikalı Donatusçulara karşı olan tavrından daha uzlaşmacı bir tavır takındı. Tabii ki bu uzlaşmacı tavır Melitioncuları kontrol altına almaya yaramayacaktı. Bundan birkaç yıl sonra Ariusçularla ittifak yaparak İskenderiye'deki yöneticileri başlarından atmak için harekete geçtiler. İznik bir yandan Arius meselesine Katolik bakış açısıyla son noktayı koymaya çabalarken -İsa'nın Tanrı olarak tanımlanması- diğer yandan da Hıristiyanların birbirleriyle itikadi meseleleri medeni olarak tartıştıkları son noktayı temsil ediyordu. İhtilaf baş gösterdiğinde Arius ve karşıtları birbirlerini yanlış görüşlere sahip dindar Hıristiyanlar olarak görüyorlardı. Constantine onun büyük ve yüce meclisinin yanlış fikirleri düzeltip uzlaşma sağlayarak muhalif tarafları bir araya getireceğini ummuştu. Bu umutlar boşa çıkıp mücadeleler devam edince rakipler birbirlerine hatalı yoldaşlar değil de iflah olmaz, günahkâr şeytani varlıklar gibi davranmaya başlamışlardı.

Kötü Hıristiyan yerine vaftiz edilmiş dahi olsa rakibini Hıristiyan karşıtı olarak görme, çok uzun bir zaman diliminde gerçekleşmiş bir değişimdi. İznik'teki piskoposlar Arius'u iflah olmaz kabul etseler de yine de bu kadar ileri gitmemişlerdi. Bir de Ariusçuları İsa'yı çarmıha gerip giysilerini aralarında bölüşenlerle bir tutan Aleksandros ve Athanasios gibiler vardı. Rakibini Hıristiyan karşıtı yerine şeytanın ajanı görme ise nispeten kısa bir sürede gerçekleşmiş bir değişime işaret etmekteydi.

Constantine konsilde arabulucu rolünde ortaya çıktı. Fakat birliği Arius'u sürgün ederek sağlama kararı emsal teşkil edecek ve dini ihtilaflarda kazanan taraf Roma devletinin gücünü rakiplerine karşı kullanan taraf olacaktı. Bu Ariusçuların da dahil olduğu tüm grupların kısa sürede kavrayacağı bir dersti.

Bedenin Günahları, Zihnin İhtirasları

Piskoposlar İznik'ten ayrılmadan önce Constantine hiçbirinin kolay kolay unutamayacağı bir eğlence düzenledi. 25 Temmuz 325'de imparatorun augustus oluşunun yirminci yılıydı: Geleneksel vicennalia. Hem bunu hem de konsilin sona erişini kutlamak için tüm davetlileri sarayına, Kaesereah Eusebios'un hayranlıkla İsa'nın cennette havarileriyle buluşmasına benzettiği bir ziyafete davet etti.[1]

Constantine piskoposları yücelterek onurlandırdı, onlara nasıl Hıristiyan olduğuna dair hikayeler anlattı ve hediyeler takdim etti. Tüm imparatorlukta Hıristiyanlığı yaymayı amaç edindiğini gösterircesine, onları İznik'teki barış ruhunu koruyarak işbirliğine devam etmeleri tavsiyesiyle görev yerlerine uğurladı. İmparator tüm piskoposların birleşerek aldığı kararın Tanrı'nın da isteğini yansıttığından fazlasıyla emindi. Daha sonra Aleksandros'a şöyle yazmıştı: "Yüce Tanrı hepimizi hatalardan arındırarak kutsadı ve bizleri tek ve aynı inanç etrafında birleştirdi. Şeytanın artık üzerimizde hiçbir hükmü yoktur." Aynı mektupta kendisini alçakgönüllülükle İznik'te gerçeğe ulaşma gayreti içindeki Hıristiyanların "dava arkadaşı" olarak tarif etmişti.[2]

Oysa ki Constantine'in barış ve huzura duyduğu ihtiyaç, kendi tecrübesizliği nedeniyle İznik'teki gelişmeleri mahvetmesi sonucu çok daha artmıştı.

---

1. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 219.
2. Alıntı için bkz. Frend, *Rise of Christianity*, 500.

Constantine'in en büyük oğlu o zaman 35 yaşlannda yapılı bir kişi olan Crispus'tu. Geçmişi pek bilinmeyen annesi Minervina ise imparatorun ilk eşi veya belki de, evli olup olmadıkları kesin olarak bilinmediğinden, metresiydi. Tahtın varisi olduğu aşikâr olan genç prens Constantine'in sezan olarak Trier şehrinden imparatorluğun batısını yönetmekteydi. Doğuştan gelen yetenekleri ve idari tecrübelerinin yanında iyi de bir komutandı. İç savaş sırasında gösterdiği kararlılıkla Boğaziçi'nde Licinius'un filosunu yok etmiş ve böylece Byzantium'da Constantine'in ezici bir zafer kazanması mümkün olmuştu.

Ama Crispus'un annesi artık Constantine'in eşi ya da dostu değildi. 307 yılında ölen babasına bağlı birlikler tarafından augustus ilan edildikten sonra Constantine Minervina'yı boşayıp genç ve soylu bir kadın olan Fausta'yla evlendi. Bu politik bir evlilikti. Fausta Constantine'in daha sonra Mulvius Köprüsündeki savaşta bozguna uğratacağı geçici müttefiki Maxentius'un kız kardeşiydi. Constantine'le birbirlerini sevip sevmedikleri bilinmiyor fakat Fausta ondan ayrılmadı ve kendisine üç erkek evlat verdi. İlişkileri nasıl olursa olsun Constantine ona hep sadık kalmıştı. İmparator daha sonra Hıristiyan inancıyla da iyice güçlenecek olan Roma ideali "erdemli evlilik" fikrine fazlasıyla bağlıydı.

Birleşik imparatorluğun imparatoru olarak Constantine'in ilk fermanları arasında tecavüz, zina, kız kaçırma ve ahlaksız kadınlarla ilgili bir seri kanun bulunuyordu. Bu kanunlara göre kendilerine teslim edilen çocukları iğfal etmeye kalkan gardiyanlar görevden ihraç edilecek ve mallarına el konulacaktı. Evden kaçan kız, aşığıyla beraber idam edilecekti ve onlara yardım eden uşağın da boğazına erimiş kurşun dökülecekti. Kanunlar erkek egemen düzenin devamını sağlamak için kadınlara daha sert davranmaktaydı ama erkeklerin ahlaksızlıklarına da göz yumulmamıştı. Tecavüz eden erkekler affedilmeden diri diri yakılıyorlardı. Zinacılar sürgün ediliyordu. Evli erkeklerin cariye alması yasaklanmıştı ve cinsel davranış bozukluklarına ölüm cezasına kadar uzanan farklı cezalar öngörülüyordu.[3]

Bu kanunların etkisi hiç beklenmedik bir tarzda görülecekti. İznik Konsili sona erdiğinde Constantine Yeni Roma'ya (İstanbul), yeni başkentindeki imar faaliyetlerini incelemeye gitti. Oradan Fausta ve Piskopos Hosius'un da dahil olduğu saray erkanıyla batıya doğru yola çıktı. 326 yılının başlarında kimliği belirsiz bir kişi ona gelerek en büyük oğluyla ilgili ciddi suçlamalarda bulundu. Detaylar tam

---

3. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 220-221. Daha genel olarak bkz. A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, 284-602, cilt II (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1964), 972-979; Peter Brown, *The Body and Society: Men, Women and Sexual Renunciation in Early Christianity* (New York: Columbia University Press, 1988). Bu, bu konudaki en iyi kaynaktır.

olarak açıklanmasa da Crispus affedilmez cinsel suçlar işlemişti. Bu suçlamaların Fausta ya da onun için çalışan biri tarafından yapıldığı zannedilmektedir. İddialara göre Crispus üvey annesine aşık olmuş, onu baştan çıkarmaya çalışmış ve o reddedince de tecavüz etmeye kalkışmıştı.

Bu suçlamalarla Crispus ortadan kalkarsa Fausta'nın oğullan tahta geçebilecekti. Gerçek muhtemelen hiçbir zaman öğrenilemedi. Fakat Constantine'in bu davayla bizzat ilgilenip delilleri yeterli bulduğu bilinmektedir. Constantine, belki de bu ihanetle çılgına dönerek, onu ölüme mahkum etti. İtalya, Pola'daki malikanede yapılan duruşmanın ardından derhal idam edildi. Yaklaşık aynı tarihlerde imparator, benzer şekilde zina ve kara büyüyle suçlanan Romalı soylu Ceionius Rufius Albinus'u yargıladı ve sürgüne gönderdi.

Constantine'in ıstırabı sona ermemişti. Temmuzda tüm imparatorlukta Hıristiyan dindarlığının sembolü olmuş olan annesi Helena'yla görüşmek için Roma'ya gitti. Yas elbiseleri içindeki annesi onu torununu yanlış delillere dayanarak öldürmekle suçladı. Bekleneceği gibi Fausta'nın böyle bir tezgahı düzenleyeceğine dair deliller sunmuştu. Constantine'le eşi arasında geçenleri tahmin edebiliriz fakat buna dair elimizde yeterince bilgi bulunmamaktadır. Fausta saraydaki banyoya gitti ve yoğun buharda boğularak öldü. İdamdan kurtulmak için intihar ettiğine inanılır ama bazıları buraya imparatorun adamlarınca atıldığını ve kaçmasın diye kapıların tutulduğunu iddia etmektedir.

Bu olaydan kısa süre sonra Piskopos Hosius İspanya'daki görevine dönebilmek için imparatordan müsaade istedi. Bu alelacele ayrılış nedeni belki de Hosius'un şahit olduğu olaylardı. Constantine isteğini kabul etti ve hem kendisi hem de Arius karşıtı mücadele bu yetenekli danışmandan mahrum kaldı. Ardından da annesinin kutsal topraklara hacca gitmesi dileğini onayladı.

Helena'nın haccı ister pişmanlık nedeniyle isterse dikkatleri başka yöne çekip ailenin dindarlığını vurgulamak için yapılmış olsun Hıristiyanlara büyük bir moral takviyesi olmuştu.[4] 80 yaşındaki anne Filistin'e yolculuğu sırasında sayısız hayır işlerinde bulunmuş, Beytüllahim ve Kudüs'te kilise kurmuş (Doğuş ve Kutsal Kabir kiliseleri), hapishaneler ve madenlerden mahkumları salıverip sürgünleri evine göndermişti. Yaptığı iyiliklerle ilgili efsaneler hızla yayılıyordu. Örneğin Kudüs'te gerçek haçın parçasını bulmuş ve hastalan iyileştirmişti. İzmit'teki saraya döndükten kısa süre sonra oğlunun yanında huzur içerisinde vefat etti.

---

4. Hanson'a, göre bu bir "kefaret haccı" değildi çünkü hanedanın kötü şöhretini daha da arttırmıştı. *Search*, 210.

Seks ve politika arasındaki ilişki her zaman güçlüdür fakat bu ilişki imparatorluğun Hıristiyanlığı kabul ettiği ve zihinlerin dini meselelerle meşgul olduğu 4. yüzyılda özellikle tehlikeliydi. Roma ahalisi saray mensuplarıyla ilgili seks dedikodularına alışıktı. Fakat artık bu sınıfa piskoposlar ve cinsellikten uzak duran dindar Hıristiyanlar da dahil olmuştu. Kaçınılmaz şekilde dini alandaki çekişmelere cinsel suçlamalar da karışmıştı. Rakibin kötü bir Hıristiyan ya da kâfir olduğunu ispat etmek için onun tecavüzcü, sarkıntılık eden ya da fahişelerle düşüp kalkan biri olduğu ortaya çıkartılmaya çalışılırdı. Bu eğilim sorunların sayısını arttırıp çözülmelerini ise daha da güçleştiriyordu.

Yeni ahlaki değerlerle ilgilenenler sadece İsa'nın takipçileri değillerdi. Paganlar arasında da zina ve cariye edinmeye kötü gözle bakılmaya ve kadınların bekaretine değer verilmeye başlanmıştı.[5] Ama Hıristiyanlar için cinsellikten uzaklaşmak ayrı bir önem taşıyordu. Çünkü İsa "göklerin krallığı uğruna kendini hadım edenler"i kutsayacaktı.[6] Bazı mutaassıplar bunu öylesine abarttı ki İznik'teki piskoposlar kendilerini hadım ettirenlerin rahiplikten atılacağını ilan etmek zorunda kaldı. Gönüllü olarak hadım olma kabul edilemezdi (büyük Origenes böyle yapmış olsa da) fakat Mısırlı keşiş Antonios gibi cinsel ilişkiden uzak durma övgüyle karşılanıyordu. Kaesereali Eusebios şöyle yazmıştı:

> *Tanrı, Kilisesine iki farklı yaşam tarzı için izin verdi. Biri doğanın ve sıradan insanların yaşamının ötesindeydi; bu yaşam tarzı evliliğe, çocuk doğurmaya ve mal mülk edinmeye izin vermezdi. Bazı ulvi yaratıklar gibi bu kişiler de normal insanların yaşamına yükseklerden bakarak tüm insan ırkı adına Kadir-i Mutlak Tanrı'ya rahiplik görevi ifa etmekteydiler.*[7]

Benzer şekilde kendini Kiliseye adayan bakirelerin sayısı da artmaktaydı. Dullardan tekrar evlenmemeleri beklenirdi ve hayat boyu bakire kalmak da yüce bir idealdi. "Hıristiyan evliliği" -cinsel ilişkinin olmadığı evlilik- de takdir ediliyordu. Fakat ruhban sınıfından cinsel ilişkiden uzak durmaları istenmiyordu ve rahiplerin çoğu evliydi. Bir rahibin oğlunun onun yolunu izleyerek rahip olması sık rastlanır bir durumdu. İznik Konsili skandallardan kaçınmak için bekâr din adamlarının akrabaları dışındaki kadınları evlerine almamaları gerektiği kararını verdi. Fakat konsil rahipler için "Hıristiyan evliliği" kararı almaya kalkınca şöyle bir

---

5. Bu konu hakkında bkz. Paul Veyne, ed., *A History of Private Life*, cilt I, *From Pagan Rome to Byzantium*, çev. Arthur Goldhammer (london, 1987).
6. Matthew 19:12 RSV, 23.
7. Alıntı için bkz. Peter Brown, *The Body and Society*, 205.

olay gerçekleşti: "Büyük Baskı döneminde bir gözünü kaybetmiş olan Mısırlı münzevi Paphnutius bu tartışmanın tam ortasında piskoposların önüne çıkarak cinsel ilişkiden uzak durmanın çoğu kadın ve erkek için mümkün olmadığını ve konsilin böylesine doğaya aykırı bir yükü din adamlarına yüklememesi gerektiğini haykırdı."[8]

Cinsel ilişkiden uzak durma piskoposlar için de tavsiye ediliyordu fakat onların da çoğu evliydi. Libyalı bir rahip, Ptolemais piskoposu olarak atandığında İskenderiye piskoposu karısıyla cinsel ilişkiye girdiği müddetçe onu kabul etmeyeceğini açıklamıştı. Bunun üzerine rahip şöyle yazmıştı: "Ben ondan ayrılmam ve sanki bir zinacı gibi onunla gizli gizli beraber de olmam. Ben erdemli çocuklara sahip olmak istiyorum ve bunun için dua ediyorum."[9] (İsteğinin kabul edildiği açıktır). Cinsellikle ilgili bu belirsizlik ruhban sınıfı kadar sıradan Hıristiyanların da kafasını karıştırıyordu. Pagan sonrası bir dönemde dindar bir Hıristiyan olarak nasıl yaşanırdı? Örneğin uzun yıllardır normal olarak karşılanan erkeklerin güzel oğlanlara ilgi duyması artık günah olarak mı kabul edilecekti? Eğer böyleyse insanlar bu tür duygulardan kendilerini nasıl arındıracaklardı?

Bu tür bir cinsel arınma ihtiyacının kaynağı bir ölçüde gizemli kalmıştır. Bir yazar çöl papazlarının "kalbin tekliği" düşüncesini geliştirdiğini ve böylece kendilerini tüm dünyevi zevklerden uzak tutarak tamamıyla Tanrı'ya teslim etmeye çalıştıklarını ikna edici bir şekilde ortaya koymuştur.[10] Bu münzevilik durumu Hıristiyanların kendilerine İsa'yı örnek alma çabalarının aşırı bir örneğini oluşturur. 2. yüzyıl piskoposu İskenderiyeli Clement bu ideali şöyle açıklıyordu:

> *İnsanın cinsel ilişkiden uzak durması ideali, Yunan filozoflarında ele alındığı şekliyle, ihtiraslarına boyun eğmektense onlara direnmeyi öğretir ve kişinin içgüdülerini daha yapıcı amaçlara erişebilmek için geliştirir.*

Fakat şöyle devam ediyordu: "Bizim (Hıristiyan) idealimiz zevki asla tatmaz."[11]

Bu cümledeki dikkat çekici nokta onun bağnazlığı değil kendini mükemmelleştirme açısından insan yeteneklerine olan şaşırtıcı güveniydi. Sonraki devrimci hareketler gibi Hıristiyanlığın erken döneminde de yeni tip bir insan yaratılmaya çalışılmıştı. Pek çok kişi bu ideallere ulaşmayı başarınca bedenlerine ve ahlaki değerlerine bir usta ya da sanatçının işlenebilir bir metale şekil vermesi gibi şekil ve-

8. A.g.e., 256.
9. A.g.e., 292-293.
10. A.g.e., 224-235.
11. A.g.e., 31

rebileceklerine inandılar. Diğer bir deyişle, antik çağın fiziksel ve duygusal "gereksinimler" inancının yerine insan iradesinin gücüne inanan bir anlayış geçmişti. Bu düşünce İsa'nın doğası gereği tanrısal olduğu görüşü yerine kendini kendi iradesiyle mükemmelleştirdiğini iddia eden Arius inancına da destek oluşturmaktaydı.

Bu radikal iyimserlik kendini dönüştürme arayışının bir yönüydü. Fakat cinsel isteklerine gem vurabilmek için harcanan gayret aynı zamanda 4. yüzyılda pek çok kişinin kendisini pis ve dolayısıyla arınma ihtiyacı içinde hissetmesine neden olmuştu. Bu düşüncenin bir kaynağı hâlâ pagan değerlerinin hakim olduğu toplumda bulunan insanı cezp edecek unsurlardı. Diğer daha az belirgin bir utanç kaynağı ise, zor durumda ve baskıcı bir imparatorluğun tebaası olarak kahredici dış güçlerin karşısında savunmasız olmalarıydı.

Suç, kaza, savaş ve baskı kurbanlarının zayıflıklarından dolayı suçluluk hissettikleri bilinmektedir. Bu nedenle devrimci hareketler çoğunlukla işe toplumlarını "temiz olmayan" düşünce ve uygulamalardan temizlemekle başlarlar. Bu yüzden bu utanç duygusu kişinin kendi arzularının tahmin ettiğinden çok daha kötü olduğunu düşünmesiyle artabilir. Klasik medeniyet ve Yahudilik çoğu cinsel isteğin, aşırıya kaçmadan ve insan aklına uygun olarak, ya iyi ya da zararsız olduğunu kabul etmişti. Ama eski düzen çökerken akla da eski güven kalmamıştı. Artık dikkatler kimi zaman kader gibi kontrolsüz ve yıkıcı olabilen coşkulu iradenin üzerindeydi.

Böylece insanların kendilerini mükemmelleştirmesine dair yeni görüşle, çoğu insanın bunu gerçekleştiremeyeceği inancı arasında bir çelişki ortaya çıktı. Hippolu Augustinus şöyle yazmıştı: "Akıl irade edecek biçimde tanzim edilmiştir. Ama akıl irade etmeyi emredemez ve etse de ona itaat edilmez."[12] Ariusçular insanların İsa'nın değerlerini örnek alarak onun yolunu takip edebilecek potansiyele sahip olduğunu iddia etseler de Aziz Augustinus gibi Arius karşıtları insanın nefsinin kölesi olduğu fikrinde ısrar ettiler; ki bu onlara göre İsa'nın Tanrı olmasını gerekli kılıyordu. İnsanı ancak Tanrı, kendisinin ona verdiği bağımlılık ve arzulardan koruyabilirdi. Ancak Tanrı olan İsa çaresiz günahkarlar olarak kalsalar bile onları affedebilirdi. İki taraf da birbiriyle çekişmekteydi ve cinsellik insan iradesinin gücünün ve zayıflığının anlaşılmasında en önemli ölçü haline gelmişti.

12. *The Confessions of St. Augustine*, çev. Rex Warner (New York: Mentor Books, 1963), 176-177.

Constantine ve saray erkanı batı yolunda ve Constantine aile meseleleriyle uğraşmakta iken Arius'ta İllyria'da (Arnavutluk) sürgündeydi. Antakyalı rahip Euzoius onun yardımcısı olarak görev yapmaktaydı. Doğudan sürülmüş ve şimdi Galya'da olan İzmitli Eusebios'un yanında da küçük bir grup ve İznikli Theognis bulunuyordu. Konsilin sonrasında bu sürgünlerin ne gibi faaliyetlerle meşgul olduğuna dair elimizde kayıt yoktur, fakat birbirleriyle ve imparatorluktaki aynı görüşten olan diğer kişilerle iletişim halinde olduklarına da şüphe yoktur. Çünkü kısa süre içinde Constantine'in güvenini kazanıp Arius karşıtlarının gücünü zayıflatmak için uyum içinde bir mücadele başlatacaklardı.

Ariusçulann stratejisi basit ama zekice bir stratejiydi ve her halinden İzmitli Eusebios'un politik dehasının ürünü olduğu anlaşılıyordu. Constantine her şeyden öte öncelikle Kilisede huzur istiyordu. İznik Konsilinin kutsal olduğu ve alınan kararın da Kilisede huzurun devamının teminatı olduğuna inanmıştı. Eğer imparatorun istediği görüş birliğiyse Eusebios ve Arius ona görüş birliğinin sağlandığını gösterecekti fakat bu İsa'nın Tann'yla olan bağlantısı üzerine değildi. İznik İtikadının ihtiva ettiği görüşlere (homoousios ve diğerleri) dair kendi açıklamalarının Doğu İmparatorluğundaki piskoposların büyük çoğunluğu tarafından da paylaşıldığını ispat edeceklerdi. Ayrıca kendileriyle aynı görüşte olmayan din adamlarıyla uyum içinde görevlerine devam edeceklerini de vaat ediyorlardı. Artık Arius karşıtları hâlâ onları cemaatten uzak tutmaya ve arkadaşlarına saldırmaya devam ederlerse ideolojik fanatiklik ve kişisel düşmanlıkları uğruna Hıristiyan birliğini engelleme suçunu da yüklenmiş olacaklardı.

Constantine İznik Konsilinden birlik ve beraberlik bekliyordu. Eğer bu gerçekleşmezse -Ariusçular ve karşıtları arasındaki mücadele artarak devam ederse-Constantine güç bir seçim yapmak zorunda kalacaktı. Ya çok sayıda piskoposu görevinden alacak (muhtemelen Ariusçulan, ama kesin değil) ya da her iki gruba da farklılıklarına rağmen uyum içinde yaşamaları için baskı yapacaktı. Eusebios, imparatorun uzlaşmacı bir yol seçeceğini iddia ediyordu. Constantine çektiği acılardan ders almamışsa bile yine de böyle yapacaktı. Fakat Crispus ve Fausta felaketinin ardından hem Kilisede hem de kendi özel yaşamında Constantine'in huzura fazlasıyla ihtiyacı vardı. 327 yılına gelindiğinde Ariusçular Kilisenin yeniden düzenlenmesi için işe girişmeye hazırlardı. İznik'te kazandıkları zaferi sağlamlaştırmaya çalışan Arius karşıtları, Ariusçulann İznik İtikadına dair açıklamalarını heterodoks görüşler olarak ilan ederek farkına varmadan onlara yardımcı olmuşlardı. Kaesereali Eusebios, İznik'ten ayrılmadan önce dahi onların açık he-

defiydi. Çünkü cemaatine gönderdiği mektupta homoousiosun İsa'yla Tanrı'nın aynı ve eşit olduğu manasına gelmediği sadece İsa'nın ilahi vasfının onu alışıldık yaratılış düzeninin dışına çıkardığı anlamı taşıdığını ifade etmişti. Görevine Antakya Konsili esnasında Hosius'un desteğiyle gelmiş olan Arius karşıtı piskopos Antakyalı Eustathius bu açıklamaya şiddetle karşı çıkmıştı. Bir seri mektup ve vaazla öfke içerisinde Ariusçuların İznik İtikadını kabul ediyormuş gibi görünmelerine rağmen asıl amaçlarının onun içine boşaltmak olduğunu ilan etmişti.

Bu saldırı büyük bir taktik hataydı. Çünkü hem Constantine bu anlaşmazlığı çözümlemeye fazlasıyla hevesliydi hem de piskopos Hosius'un İspanya'ya gidişiyle imparatorun eski dostu olan Kaeserealı Eusebios artık onun baş danışmanı ve ona en yakın Hıristiyan lider olmuştu. Yine de Eustathius'un sözleri karşı saldırı için henüz yeterli değildi ta ki iki büyük hata daha yapana kadar. Önce ortodoks inanca model olacağını iddia ettiği kendi itikadını Arius inancının panzehiri ilan etti. Sonra da meselenin özü tam olarak bilinmese de davranışları sonucu kendisini ahlaksızlık suçlamalarına karşı açık hale getirdi.

Bu hatalarından itikadi olanı çok daha ciddiydi. Problemin, henüz ihtilaf halindeki iki grup da farkında değildi: Hangi taraf İsa ve Tanrı arasındaki bağlantıya dair bir açıklama yapıyorsa kolayca kâfirlikle suçlanabiliyordu. Bu nedenle bu bağlantıyı hem insanlığını inkâr etmeden (Sabelliusçu kâfirlik) hem de tanrılığını sorgulamadan (aşırı Ariusçuluk) açıklamak çok güç hatta imkânsızdı. Bu güçlük aslında Yahudi-Hıristiyan inancındaki sonsuz kudrete sahip, tarif edilemez, sadece dünyayı ve insanları değil zamanı ve mekanı da yaratan tek Tanrı inancından kaynaklanmaktaydı.[13] Eğer İsa gerçekten bu Tanrı'ysa, insan özelliklerinin bir manası kalmıyordu. Ama eğer Tanrı'dan farklı bir şeyse, bir tür melek olarak görülmediği müddetçe, temel olarak insan olduğu kabul edilebilirdi.

Arius ihtilafındaki taraflar için sonuç, olumsuz beyanların ayrıcalık kazanması ve olumlu beyanların cezaya çarptırılması şeklindeydi. Rakibinin görüşlerini eleştirmek bir tehlike içermezken kendi itikadının detaylarını açıklamak son derece tehlikeliydi. Arius *Şölen*'de çok açık sözlü davranıp İsa'nın diğer yaratıklar gibi yaratılmış bir varlık olduğunu söylemesinin cezasını çekmişti. Antakyalı Eustathius da homoousiosun anlamının İsa ve Tanrı'nın bir ve aynı "şahsi gerçeklik" ya da "kişi" (hypostasis)[14] olduğunu iddia ettiğinde diğer yönde aşırılığa kaçmış oluyordu. İznik İtikadında lanetlemelerden biri de bu görüş nedeniyleydi fakat bu hâlâ İsa'nın sadece Tanrı'nın bir sıfatı ya da fiili olduğu gibi de anlaşılabi-

---

13. Bkz. *The Confessions of St. Augustine*, Kitap XI, 257-284.
14. Hypostasis ve ousianın ayrıntılı bir analizi için bkz. Hanson, *Search*, 181-207.

lirdi. Bu açıdan Doğulu piskoposların büyük kısmı Baba ve Oğulun her şeyde "görüş birliği" içinde oldukları ve ikisinin de birbiriyle karışmayan ve karıştırılmaması gereken iki farklı gerçeklik oldukları yönündeki Arius görüşünü kabule meyilliydiler.[15]

Eustathius, Sabelliusçu olduğu suçlamalarına karşı İsa'nın insan doğasına da sahip olduğunu söyleyerek kendini savunmaya çalışsa da ısrarla iki özelliğinin de (insan ve Tanrı) birbirinden tamamıyla farklı olduğunu söylüyordu. Ona göre Tanrı'nın kendisi haç üzerinde acı çekmiş olamazdı. Bu yüzden İsa "Tanrı benden büyüktür" ya da "yalnızca Tanrı kıyamet gününün ne zaman olacağını bilir Oğul değil" veya "bana neden iyi diyorsunuz? Yegane iyi olan Tanrı'dır" (aslında Ariusçuların delilleri) dediğinde bunları söyleyen Tanrı'nın oğlu değil bir insan olarak İsa idi.[16] Bu İsa'nın ikili yapısını izah etmek için seçilmiş cesur bir yoldu. Fakat İsa'yı bir nevi çift yapıya sahip yaratığa çevirmenin sonucu: Hata yapabilen, zayıf insani kimliğinin; her şeyi bilen, Kadir-i Mutlak, zamandan münezzeh Tanrı kişiliğiyle bağlantılı (ama nasıl?) olduğunu kabul etmekti ve bu itikadın Ariusçuların tutarlı itirazları karşısında yaşama şansı yoktu.

İznik Konsili sona erdikten sonra iki yıldan kısa bir süre içerisinde Ariusçular karşı saldırıya geçti. 327 yılında Kaeserealı Eusebios, Antakya'daki muhaliflerin kâfirlik ve görevini kötüye kullanmakla suçladıkları Eustathius'a yönelik suçlamaları değerlendirmek için kendi görev yerinde bir piskoposlar konsili toplamayı başardı. Constantine muhtemelen Eustathius'u konsile katılmaya zorlamıştı aksi taktirde Eustathius konsilin toplanmasını engelleyebilecek güce sahipti. Eusebios'un başkanlığında toplanan din adamlarının Eustathius'u Sabelliusçu ve ahlaksız olmakla suçlamaları çok zor olmadı ve onu aforoz ederek görevden aldılar. Bu bölgedeki benzer şekilde suçlanan altı piskoposun da akıbeti aynı oldu. Constantine bu davaları tekrar gözden geçirerek Eustathius'u Arnavutluk'a sürgüne göndermeden önce bizzat sorguladı. Piskoposlar daha sonra Arius sempatizanı olan Tireli Paulinus'u Antakya piskoposu olarak atadılar.

İsa'nın gerçek doğası üzerine açıklamaları ön planda olsa da Eustathius'un ahlaksız davranışları da dikkatten kaçmamıştı. Bir yorumcu bu iddiaların abartılı ve çoğunun uydurma olduğunu belirttikten sonra, bunların kâfirlik suçlamalarından çok daha önemli olduğunu da ekliyordu.[17] Bu iddialar Eustathius'un karısı olmayan bir kadınla yasak ilişkisi olduğu ve hac yolculuğuna çıkmış olan impa-

15. Bu öğreti Ariusçu düşünür Asterius'la ilgilidir. A.g.e., 226.
16. A.g.e., 211-217.
17. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 228.

ratorun annesine hakaret ettiğini de içeriyordu.[18] Arius ihtilafında bu tür suçlamalar ilk kez görülüyordu fakat bu son olmayacaktı. Ahlaki bozukluk suçlamaları artık mücadelenin ayrılmaz bir parçası olmuştu ve ileride bu mücadele kişisel kan davalarından oluşan bir yapıya sahip olacaktı.

Bu suçlamalar abartılı mıydı? Muhtemelen. Uydurma mıydı? Sanmıyorum. Çünkü çoğunlukla piskoposları ahlaksızlıkla suçlamak için yeterli sebep oluyordu. Bunun nedeni 4. yüzyıl piskoposlarının çoğunlukla ahlaksız adamlar olması değil, sahip olmaları gereken ahlaki değerlerin sınırlarının belirgin olmaması ve çelişkilerle dolu olmasıydı. Daha önce belirttiğim gibi, rahiplerin cinsel ilişkiden uzak durması meselesi henüz karara bağlanmamıştı. Eğer Eustathius'un iddia edildiği gibi bir sevgilisi varsa bunun bir zina olduğu açıktı ama çoğu rahip ve piskopos da evliydi. Evlenmeden önce de çoğu karısına kur yapmış olmalıydı. Ama bir kadınla ilişkisi olan her rahibin zina yapmakla suçlanabileceği de ortadaydı. Bu nedenle İznik Konsili rahiplerin anneleri ve kız kardeşleri dışındaki kadınları evlerinde barındırmamalarını istemişti ama görünüşe göre bu kanun fazlasıyla ihtiyatlı ve zorlayıcıydı.

Aynı şekilde artık imparatorluktaki en güçlü politik kişiler haline gelen piskoposlardan saf ve munis insanlar olmalarının beklenmesi oldukça garipti. 4. yüzyılda İsa'nın yaşam tarzıyla bir din görevlisinin sergilemek zorunda olduğu yaşam tarzı arasında büyük bir çelişki bulunuyordu. Piskoposlar dünyevi hırsları ve görevleri nedeniyle çoğunlukla siyasi entrikalarla, üçkağıtlarla uğraşıp görevlerini kötüye kullanıyorlar ve rakipleriyle şiddetli mücadelelere giriyorlardı. Hepsi siyasi ve dini düşmanları tarafından kendilerine karşı kullanılabilecek pek çok şeye sahiptiler. Üstelik artık imparatora bağlı olduklarından Eustathius gibi din adamları lèse majesté'yle (hükümdara hakaret, bu durumda onun annesine) suçlanabilirlerdi ya da daha da kötüsü Arius ihtilafında her iki tarafta yer alan piskoposlar her an kendilerini ihanet suçlamalarıyla karşı karşıya bulabilirlerdi.

Oysaki Constantine huzur istiyordu; affedici ve babacan bir tavır takınmıştı. Antakya Konsilinin çalışmaları sona erer ermez Arius ve Rahip Euzoius İzmit'e mektup yollayarak görüşme talebinde bulundular. Tekrar Hıristiyan cemaatine kabul edilmeleri yönündeki isteklerini dile getirerek imparatoru, kendisinin ve diğer piskoposların görüşlerini doğru bulacağına dair ikna etmeyi başardılar. İmparator onlara cevap göndererek kibarca daha az inatçı olurlarsa sürgünlerinin erkenden sona erebileceğini bildirdi. Onlara İzmit'e gelmelerini emretti ve Kasım 327'de onları huzuruna kabul etti.

18. A.g.e., Ariusçu tarihçi Philostorgius'un da dahil olduğu farklı kaynaklardan alıntı yapmıştır.

Constantine dünyadaki en güçlü hükümdardı ve büyük ölçüde karizmatik kişiliği ve seçkin bir sınıfın vasıtasıyla imparatorluğu yönetmekteydi. Deniz yolculuğu mesafeleri yakınlaştırıyordu ve önemli devlet görevlileri, ordu komutanları, işadamları ve kilise liderleri güçlü arkadaşlıklar kurup düşmanlıklar edinecek kadar birbirlerini tanıyorlardı. İmparatorla resmi bir görüşme yapabilmenin belli kuralları vardı fakat bu aslında duygusal bir değiş tokuştu. Kendisini insanları gözünden tanıyan bir kişi olarak düşünen Constantine, karşısındakinin samimiyet, zeka ve içtenlikle teveccühünü kazanmaya çalışmasından fazlasıyla etkilenirdi. Örneğin eğer Arius gerçekten de pişman ve diğer rahip kardeşleriyle huzur içinde yaşamaya istekli görünürse Constantine muhtemelen onun fikirlerinin İznik İtikadına ne kadar uyup uymadığına fazla dikkat etmeyecekti.

Arius ikna kabiliyeti yüksek birisi olmalıydı. Düşmanlarının ona uygun gördüğü sayısız sıfata rağmen (kâfir sıfatı bunların arasında en hafifiydi) İsa'ya ve Kiliseye yürekten bağlıydı ve itikadi düşünceleri ne olursa olsun tüm Hıristiyanlarla barış içinde yaşamak istiyordu. O ve Euzoius huzuruna çıktıklarında Constantine onları sonuna kadar dinledi. Onlardan itikadi görüşlerini içeren bir belge sunmalarını istedi. Bu belgedekilerin ortodoks Hıristiyan itikadına uygun olması şartıyla İskenderiye'deki görevlerine dönmelerinden memnuniyet duyacağını bildirdi. İkisi Kaeserealı Eusebios'un belgesini andıran, homoousios kelimesini kullanmadan İsa'nın tanrısallığını kabul eden, bir belge hazırladılar. Bu Constantine için yeterliydi ancak bir konsilin kararını ancak bir başka kilise konsili değiştirebilirdi ve bu nedenle İzmit'te 328 yılının başlarında bir piskopos konsili toplandı.[19]

Piskoposlar Arius'un belgesini inceleyip, onu ve Euzoius'u sorguya çektiler ve görüşlerinin ortodoks görüşler olduğunu kabul ettiler. Daha sonra da her ikisi de tekrar cemaate kabul edildi. Arius, imparatora Kiliseye barış gelmesine yardımcı olması için yalvardı. Constantine Piskopos Aleksandros'a bir mektup yazarak Arius'un şehre dönmesine izin verilmesini istedi. Konsilin kararı halka açıklanır açıklanmaz İzmitli Eusebios ve İznikli Theognis de birer dilekçeyle görevlerine iade edilmelerini istediler. İznik İtikadını homoousios (tabii ki Ariusçu tarzda yorumlayarak) da dahil olmak üzere kabul ettiklerini açıkladılar. Konsil, onların görüşlerinin ortodoks olduğuna ve Constantine de görevlerine dönebileceklerine karar verdi. İzmit ve İznik'teki Arius karşıtı piskoposlar görevden alınıp yerlerine eskileri getirildi.

19. İzmit'te bir konsil toplanmış olmakla birlikte bu konsilin etkisi ve katılım oranı bilinmemektedir. Barnes (*Constantine and Eusebius*, 229) ve diğer bazı akademisyenler göre bu ikinci bir "İznik Konsili" idi. Hanson'a göre ise birincisinden çok daha küçüktü.

İznik Konsili sona erdikten iki yıldan biraz daha uzun bir süre sonra en belirgin kararlar değişikliğe uğramıştı. Arius hareketi sadece Antakya ve İznik Konsilinin yaralarını sarmakla kalmamış, kısa süre sonra Constantinopolis piskoposu olacak olan, İzmitli Eusebios'un sayesinde yeniden en önemli siyasi liderini kazanmıştı. Birkaç yıl sonra Ariusçuların azılı düşmanı Ankaralı Markellos aforoz edilecek ve Antakyalı Eustathius'un da başına geldiği gibi kâfirlik suçlamaları karşısında kendini savunmak zorunda kalacaktı. Constantine'in Kilisede huzurun sağlanmasına duyduğu istek bu karşı saldırının başarısında büyük rol oynamışsa da Doğu piskoposlarının itikadi içgüdülerinin de katkısı az değildir.

Doğuda çoğu din adamı Baba ile Oğul arasına mesafe koymaya ve homoousiostan uzak durmaya meyilliydi. İsa'yı yüceltirken, genelde Tanrı'nın sonsuz kudreti ve İsa'nın tanrısal yönü değil insanlığa örnek teşkil etme yönü vurgulanırdı. Ariusçuların geri dönüşü sadece Arius ve Eusebios'un zeki manevralarının sonucu değildi; bu daha ziyade İznik Konsilinde varılan görüş birliğinin piskoposların Kilise birliğini gerçekleştirme isteğindeki imparatoru memnun etmek için ürettikleri bir hayalden ibaret olduğunun göstergesiydi. Bu tecrübelerden alınacak dersler vardı, fakat bunu pek azı başarabildi. Görüş birliği kelimesi kelimesine uyulacak formüller hazırlanarak sağlanamazdı. Ciddi görüş ayrılıklarının bir grubun fikrini değiştirmesi sonucunda çözülmesi çok nadir bir olaydı ve sahte bir görüş birliği dürüst bir anlaşmazlıktan çok daha yıkıcıydı.

Ariusçu hareket hızla güç kazanırken Arius durumun gidişinden pek de memnun görünmüyordu. Constantine'in tatlı sözlerine rağmen Piskopos Aleksandros Kilisede onun gibi iflah olmaz kâfirlere yer olmadığını iddia ederek onu İskenderiye'ye kabul etmeyi reddetmişti. 328 yılında Constantine, Aleksandros'a bir mektup daha göndererek Arius'un görüşlerinin piskoposların büyük çoğunluğu tarafından kabul edildiğini belirterek İskenderiye Kilisesinin İzmit Konsilinin kararına uymasını istedi. Bunun üzerine Aleksandros Athanasios'u başkente durumu izah etmeye gönderdi ve Athanasios henüz yoldayken yaşlı Aleksandros vefat etti. Mısır piskoposları yeni İskenderiye başpiskoposunu seçmek için İskenderiye'ye doğru yola çıktılar. Aleksandros'un ölmeden halefi olarak seçtiği Athanasios yolculuğunu yanda bırakarak derhal geri döndü.

Bu anın ne kadar önemli olduğu ancak daha sonradan anlaşılacaktı. Athanasios'un İskenderiye'ye dönüşüyle Arius ihtilafının ve Katolik Kilisesinin tarihinde yeni bir sayfa açılıyordu. Constantine eğer Aleksandros'un inatçı olduğunu düşünüyorsa daha Athanasios'la tanışmamıştı. Kızıl saçlı diyakos 4. yüzyılın "yeni in-

san"larından biriydi: Büyük Baskı döneminden sonra ergenlik çağına girmişti; anne babası muhtemelen pagandı fakat o Hıristiyan eğitimi almıştı; hırsı sınır tanımıyordu ve güç mücadelelerinin ve siyasi entrikaların ortasında kendini evinde hissediyordu. Teorik zeka, prensiplere aşırı bağlılık ve politik acımasızlığın böylesine bir karışımı Martin Luther, John Calvin ve Vladimir Lenin'in gelişini müjdeler gibiydi.

Athanasios kısa zamanda Arius karşıtlarının önderi konumuna yükselecekti. Fakat önce, 30 yaşlarındaki bir adam için gayet zor bir iş olan İskenderiye piskoposluğuna seçilmek zorundaydı. Yaşı seçildiğinden itibaren tartışma konusu olacaktı çünkü bir din adamının piskopos seçilebilmek için en az 30 yaşında olması, Kilisenin en eski kurallarından biriydi. O günlerde doğum belgeleri, hele söz konusu anne-babası belirsiz kişilerse, pek dikkatli muhafaza edilmiyordu. Athanasios'a yakınlık duyan yazarlar doğum tarihini genelde 295 ya da 296 olarak kabul ederler ki bu şekilde Aleksandros öldüğünde o da 32 ya da 33 yaşında oluyordu. Fakat muhtemelen doğum tarihi 299 yılıydı ve bu yüzden de elde etmek için inatla mücadele ettiği makam boş kaldığında henüz 30 yaşına basmamıştı.

Yaşı uygun olsun ya da olmasın, Athanasios hızlı bir gemiyle 50 piskoposun gece gündüz yeni bir başpiskopos seçmek için çalıştığı İskenderiye'ye doğru yola çıktı. O döndükten sonra neler olduğu bilinmiyor fakat tartışmalar bir aydan uzun bir süre devam etti. İskenderiye'de bir araya gelen grubun içerisinde hem Melitioncular hem de Aleksandros'un atadığı piskoposlar bulunduğu ve bunların her iki tarafın da onaylayacağı bir aday aradıklarına dair elimizde bazı kanıtlar vardır.[20] Piskopos Peter Büyük Baskı döneminde İskenderiye'den kaçtığı zaman ortaya çıkan Melitioncular Mısır'da hâlâ büyük ve etkili bir gruptu. Aleksandros'a yakınlığı ve siyasi kabalığından dolayı Melitioncular Athanasios'u istemiyordu Hatta Aleksandros'a sadık bazı piskoposlar bile genç ve arsız olması nedeniyle onu seçme taraftarı değillerdi.

Ama arsızlığı aslında sonucu belirleyecekti. Genel kabul görmüş rivayete göre artık sabrı taşan Athanasios birkaç piskoposu Dionisios Kilisesine gelerek gizlice kendisini piskopos olarak kutsamaları konusunda ikna etmeyi başardı. (İznik Konsili, adayın diğer piskoposların da yazılı onayını alması şartıyla kutsanmak için en az üç piskoposun yeterli olacağı kararını almıştı.) Siyasi nüfuzunu kullanarak İskenderiye Şehir Konsilinden bunun halkın seçimi olduğunu vurgulayan bir belge elde etmeyi başararak bunu İskenderiyeli piskoposların da onayını kazandığını ileri sürdüğü bir mektupla beraber Constantine'e gönderdi.

20. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 230; Hanson, *Search*, 248-249.

Constantine boş piskoposluk makamları nedeniyle bazı şehirlerde yaşanan kargaşanın bir benzerinin daha ortaya çıkmasını istemiyordu. Athanasios'u yeteneklerinden dolayı Aleksandros'un meşru halefi olarak görmüş olması da muhtemeldir. Sonuç olarak fazla araştırmaya gerek duymadan Athanasios'un iddiasını kabul edip atamasına dair bir yazı gönderdi. Ama eğer imparator bunun şehre huzur getireceğini düşünüyorsa fazlasıyla yanılıyordu. Yeni piskopos sorumlu olduğu bölgeleri dolaşmaya çıkmışken, Mısır ruhban sınıfını kilit noktalara kendi yandaşlarını getirerek yeniden düzenledi, muhalifleri kendi başlarına yeni bir başpiskopos seçmeye kalktılar.

Kısa süren sessizliğin ardından Melitioncu piskoposlar eski alışkanlıklarına dönerek kendi başlarına kilise faaliyetleri yürütmeye ve din adamlarını Athanasios'un onayı olmadan atamaya başladılar. Buna karşılık Athanasios, destekçisi olan serseri çetelerini Melitioncuların bölgesine (Kıpti dilinin konuşulduğu bölgeler) gönderdi. Bu çeteler orada Melitioncu lider John Arcaph'ın taraftarlarını dövüp yaraladılar ve Arcaph'ın bildirdiğine göre kiliseleri ateşe verip kilise arazilerini tahrip ettiler ve bazı rahipleri hapsettiler ya da öldürdüler.[21] Bu ve benzeri eylemler ileride Athanasios'un meslek hayatının ayrılmaz bir parçası olacaktı. Bir yazar onun yönetim tarzını şöyle özetlemişti:

> *"İskenderiye'de göreve başladığı ilk dönemde sahip olduğu halk desteğinden istifade ederek dini bir mafya örgütlemek suretiyle konumunu güçlendirdi. Sonraki yıllarda eğer isterse şehirde bir isyan çıkartabilecek ya da şehrin idari düzenini alt üst edebilecek hale gelecekti. Athanasios baskıya dayalı ve imparatordan bağımsız bir otoriteye sahipti. Bu onun konumunun hem güçlü hem de zayıf yönüydü. Modern gangsterler gibi, tamamen masum olduğunu iddia ediyordu ve genelde suçlamalardan sıyrılmayı da başarıyordu."*[22]

İskenderiye'ye döndüğünde, Athanasios kendini iki tehlikeyle karşı karşıya buldu. Melitioncular onun otoritesini tanımadıkları gibi başkente yeni piskopos seçilmiş olan İzmitli Eusebios'tan da Arius, Euzoius ve arkadaşlarını İzmit Konsilinde alınan karara uygun şekilde eski görevlerine iade etmesini rica eden bir mektup aldı. Bu mektubu getiren haberci ayrıca bu "rica"nın reddedilmesinin imparatora karşı bir hareket sayılacağı ve kendisinin görevden alınacağını da ekledi. Acemi piskopos, bunu kendi iradesini denemeye yönelik bir test olarak kabul

---

21. Hanson Athanasius itikadının destekçisi olsa da bu suçlamalardan bir kısmını o da kabul etmektedir. Bkz. *Search*, 249-255.
22. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 230-231.

ederek, Büyük İznik Konsili tarafından kâfir ilan edilmiş bu kişilerin alt seviyedeki başka bir konsilin kararıyla aklanamayacağını ileri sürdü ve bu ricayı reddettiğini bildiren cevabını gönderdi.

Eusebios durumu imparatora iletmiş olmalıydı. Athanasios bizzat imparatorun kendisinden bir mektup aldı. Constantine Kilisenin huzurundan daha önemli hiçbir şey olamayacağını belirtiyordu. Eğer Athanasios, Arius ve yandaşlarını Hıristiyan olarak kabul etmezse kendisini makamından sürgün etmek için oraya bir görevli gönderecekti. Athanasios kısa bir süre bekledi ve imparatora bir cevap göndererek her ne kadar imparatoru memnun etmek istese de bunu yapamayacağını bildirdi. Ona göre İsa düşmanlarına Kilisede yer yoktu.

Athanasios, Ariusçuların azılı düşmanı, kısa zamanda onların en büyük hedefi olacaktı. Artık ok yaydan çıkmış ve büyük mücadele başlamıştı.

Kırık Kadeh

330 yılında Constantine başkentini eski Byzantium'un yer aldığı Avrupa ve Asya'nın birleştiği bölgeye taşıdı. En büyük oğlu, Constantius, yanında olduğu halde sarayın hemen yanındaki büyük bazilikaya (Bizans kilisesi) girmeden önce vakur bir edayla yapının boyutlarına göz gezdirdi. İmparator başkentine Yeni Roma adını vererek imparatorluğun Hıristiyan başkenti olacağını vurgulamak istemişti. Ama insanların bu şehri Constantinopolis -Constantine'in şehri- olarak adlandırmalarına da itiraz etmemişti.

Constantine imar faaliyetlerinin planlandığı gibi devam etmesinden memnundu. Muhteşem bir başkent inşa etmek için baş mimarları; binlerce sanatçı, işçi ve on binlerce köleyi çalıştırıyorlardı. Şehrin dikilitaşları, sütunları ve heykelleri -hatta kilise ve sarayların inşasında kullanılan bloklar- Akdeniz'deki diğer şehirlerden getirtilmişti. Aslında yağmalanmıştı. Tüm bölgelerden iş ve sosyal imkânlar arayan insanlar yeni başkente akın etmişti. Saray bile Doğudaki saraylara benzer şekilde küçük bir şehir büyüklüğündeydi.

Boğaza tepeden bakan muhteşem bir imparatorluk sarayına sahip olan şehrin altyapısı henüz yerleşime müsait değildi. İmparatorun ailesi, maiyeti, muhafızları ve çok sayıda devlet görevlisi için villalar, avlular ve kamu binaları inşa edildi. Bazilika, Kutsal Havariler Kilisesi, sarayın yanında yer alıyordu. Yakındaki Hipodromda düzenlenen savaş arabası yarışları kavgacı ve spor düşkünü halk

tarafından ilgi ve coşkuyla takip ediliyordu.[1] Şehrin genişlemesi etrafının surlarla çevrili olması nedeniyle sorunlara yol açmaktaydı. Tuna ve Pers sınırlarından yaklaşık eşit uzaklıkta olan başkent güvende olsa da barbar tehdidi henüz sona ermiş değildi. Deniz tarafında imparatorluk donanmasınca çok iyi korunan Boğaz yer alıyordu. Kara tarafındaysa Roma askeri mimarisinin ulaştığı son noktayı gösteren iki sıra halindeki surlar yer almaktaydı. Bu surlar o kadar sağlamdı ki 1000 yıldan uzun bir süre aşılamadı.

Constantinopolis'in en önemli yönüyse Hıristiyanlarca kurulmuş ve Hıristiyanlığa adanmış ilk metropol olmasıydı. Bu şehir tüm dünyaya, mahkum bir Filistinli hahamın dininin Roma devletinin dini olduğunu ilan etmekteydi. Constantine'in şehrinde zafere adanmış sunaklar, tanrıların ve tanrıçaların heykel ya da resimleri olmadığı gibi Hıristiyanların büyük çoğunluğu hâlâ kutsal insanların suretlerinin yapılmasını yasaklayan Yahudi inancına bağlı olduğundan İsa, Meryem ya da diğer havarileri temsil eden semboller de bulunmuyordu. Kaesereali Eusebios'un İsa'nın resmini yaptırmak isteyen imparatorun kız kardeşi Constantina'ya verdiği cevap meşhurdur: "Kurtarıcımızın resminin yapılmasını istemeye sizi iten şeyin ne olduğunu bilmiyorum." Piskopos İsa'nın tanrısal yönünün resminin mümkün olmadığı, insani yönünün resmininse gereksiz olduğunu söyleyerek bu isteği saçma bulduğunu belirtmişti.[2]

Hıristiyan başkentini inşa ederken bile İsa'nın yapısı üzerine anlaşmazlıklar kaçınılmazdı ve yeni tartışmalar kapıdaydı. Ariusçular ve yandaşlarının Antakya, Kaeserea, Tire ve İzmit'te kontrolü ele almasıyla tüm dikkatler Piskopos Athanasios'un muhaliflerine terör estirdiği İskenderiye'ye çevrilmişti.

Yeni Roma'nın kurulduğu yıl görevine başlamış olan İzmitli Eusebios Mısır'dan gelen Melitioncu bir delegeyi kabul etti. Dört piskopos, Piskopos Athanasios'un gönderdiği çetelerin yandaşlarını dövüp rahatsız ettiklerini ve İznik Konsili onların Hıristiyan rahipleri olduğunu onayladığı halde kiliselere girmelerine izin verilmediğini anlattı. Constantine'e gönderdikleri mektuplar cevapsız kalmıştı. Bu yüzden imparatorun yakın dostu olduğu bilinen Eusebios'a başvurup şikayet dilekçelerini ona sunarak mümkünse İzmit'teki sarayında bir toplantı düzenlemesini rica etmişlerdi.

---

1. Constantinopolis'in ve diğer eski şehirlerin kültürel hayatı için bkz. Richard Tomlinson, *From Mycenae to Constantinople: The Evolution of the Ancient City* (London: Routledge, 1992). Ayrıca bkz. Paul Veyne, ed., *A History of Private Life*, cilt I, *From Pagan Rome to Byzantium*, çev. Arthur Goldhammer (London: 1987)
2. Jaroslav Pelikan, *Jesus through the Centuries: His Place in the Hiistory of Culture* (New Haven: Yale, 1985), 85-86.

Bir yıldan uzun bir süredir, Doğu Athanasios terörüne dair rivayetlerle çalkalanırken, Eusebios böyle bir fırsat kolluyordu. Görüşlerini paylaşmasalar da Arius'u din kardeşleri olarak kabul etmeleri şartıyla onlara destek olmayı kabul etti. Piskoposların rızasıyla Eusebios durumu imparatora iletmek için hazırlanmaya başladı. Konuşmaları esnasında meraklı Eusebios'un ilgisini çekecek bir şikayet daha dile getirdiler. Söylediklerine göre Athanasios, halkı kiliseye keten elbise getirmeye zorlamış, getirmeyenlerden para alarak herkesi haraca bağlamıştı.[3] Eusebios Melitionculardan diğer suçlamalarına bunu da ilave etmelerini istedi. İmparator muhtemelen başpiskoposun otoritesine uymayı gerektiren sert önlemlere karşı bu Mısırlı "hizipçiler"i savunmayacaktı fakat yetkinin kötüye kullanılmasına müsamaha gösteremezdi.

Bu suçlamalardan haberi olunca Athanasios, iki kıdemli rahibini kendisini savunmaları için Constantine'e gönderdi ve ardından İskenderiye'yi terk ederek muhtemelen onlarla yaşamak için Theban çölündeki keşişlerin yanına gitti. Şehri terk etmek her an imparatorun birliklerince tutuklanabilecek birisi için isabetli bir önlemdi. Üstelik keşişlerin büyük bölümü Ariusçu olsa da Athanasios çoktan onların arasındaki destekçileri vasıtasıyla kendisine taban oluşturmayı başarmıştı. En büyük "avı" ise neredeyse Mısır'ın ulusal kahramanı haline gelmiş olan meşhur münzevi Antonios'du.[4] Bu süre zarfında Constantine de bu suçlamaları incelemeye devam ediyordu. Athanasios'dan Melitioncuların kilise hizmetlerinden faydalanmasını engellememesini istemesine rağmen rahiplerin şahitliğine dayanarak halkın parasını gasp etme suçlamasını geçersiz kabul etti.

Ama birkaç ay sonra meydana gelen bir olay piskoposun çok daha büyük yolsuzluklara karıştığını ortaya koyuyordu.

Athanasios İskenderiye dışındaki Mareotis bölgesine doğru baskılara direnmiş güvenilir bir yandaş ve İzmit'te kendisini savunanlardan biri olan Rahip Makarios'un da dahil olduğu maiyetiyle yol alıyordu. Mesleğe bağlılığı tartışılmaz olan ve Kıptice konuşan Papaz Ischyras da o bölgede yaşıyordu. Ischyras, mezhepçi bir problem kaynağıydı ve piskoposluk yetkisi İskenderiye Kilisesi tarafından elinden alınmış olan Piskopos Colluthus tarafından yıllar önce rahip olarak atanmıştı. Athanasios'un görevini terk etmesine dair emrini dinlemeyen Ischyras küçük bir kiliseye yerleşerek etrafına cemaatini topladı. Athanasios emrinin uygulanmasını sağlamak için yardımcısı Makarios'u gönderdi. Makarios, Ischyras'ın

---

3. Bu suçlama Barnes'da çelişkili şekilde tarif edilmektedir, *Constantine and Eusebius*, 231-232; Barnes, *Athanasius and Constantius*, 21; ve Hanson, *Search*, 255-256.

4. Bkz. Athanasius, *The Life of Antony and the Letter to Marcellinus*, op.cit.

yanına giderek onu feci şekilde dövdü, kilisesindeki sunağı devirip piskoposun sandalyesinin de dahil olduğu mobilyalarını parçaladı ve kutsal kadehi kırdı.

Ischyras derhal durumu İzmit'teki Melitioncu piskoposlara bildirdi. 331 yılının ilkbahar ve yazında Athanasios'a yönelik suçlamalar katlanarak arttı. Uyguladığı baskı ve kutsal şeylere karşı saygısızlığının (kutsal kadehin kırılması) yanı sıra birisi Athanasios'un imparatora karşı komplo planladığından şüphelenilen yüksek düzey bir devlet görevlisine bir kutu dolusu altın verdiğine yemin ediyordu. İhanet suçlaması çok ciddi bir suçlamaydı. Melitioncular gasp suçlamasını yenileyerek buna Athanasios'un henüz 30 yaşında olmadığından yetkisinin dışına çıkarak piskoposları kutsadığı suçlamasını da eklediler. Sonunda Constantine tarafından sarayına çağrıldı ve 331 yılının kışında İzmit'e gelerek imparatorun huzuruna çıktı.

İmparator yine her iki tarafı da bizzat dinledi. İskenderiye piskoposunun samimiyeti, zekası ve karakterinden fazlasıyla etkilenerek Melitioncuların şahitliğine fazla kıymet vermedi. Suçlamaları yersiz bularak Mısır Kilisesine Melitioncuları problem çıkarmakla suçlayan sert bir mektup gönderdi. Athanasios için şöyle diyordu: "Gerçek bir Tanrı dostu."[5] Kendisine yöneltilen suçlamalara karşı Athanasios'un kendisini nasıl savunduğuna dair belge yoktur. Fakat daha sonradan olayı anlatırken Ischyras'ın dövülmesi ve kutsal kadehin kırılmasından haberi olduğunu inkâr etmediğini söylemiştir. Savunmasında Ischyras kurallara uygun olarak atanmış bir rahip olmadığından kadehin de kutsal olmadığını söylemişti. Bir yorumcu durumu şöyle betimlemektedir: Kısacası tüm muhalifleri "şiddet ve saygısızlık" diye feryat ederken Athanasios sakince şöyle cevap verdi: "Hayır! Sadece şiddet."[6]

Gizli bir hastalığa yakalanan Athanasios birkaç ay İzmit'te kaldı. Bu arada İsa'nın tanrısallığına dair görüşlerini Constantine'e aktarma imkânı buldu. İmparator daha sonra Arius'a görüşlerini yansıtan ve kendisini şiddetle eleştirdiği bir mektup yazdı. 332 yılının yazında Athanasios İskenderiye'ye döndüğünde makamı her zamankinden daha sağlam görünüyordu. İmparator onun karakterini çözmüştü! Sonbaharda Beş Şehir bölgesinde piskopos olmaya çalışan Arius karşıtı rahiplere engel olan din adamlarına baskı yapmak için Arius'un memleketi olan Libya'ya gitti. O sırada muhtemelen kendi müttefikleri için destek aramakta olan Arius da oradaydı. Athanasios'un faaliyetleri onu öylesine sinirlendirmişti ki Constantine'e yakında çok pişman olacağı bir mektup gönderdi. Arius'un kızmak

5. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 232.
6. Hanson, *Search*, 257.

için sebepleri vardı. Constantine'in kendisine söz vermesinin ve Athanasios'tan onu geri kabul etmesini istemesinin üzerinden tam dört yıl geçmişti. İnatçı piskoposun İzmit Konsilinin kararına ve Constantine'in doğrudan emrine karşı çıkmasının üzerinden geçen dört yıl. Memleketinde de olsa Arius hâlâ sürgündeydi ve Athanasios da hâlâ yandaşlarına baskı (ve hatta zulüm) yapmaktaydı. Bu kabul edilemezdi! Arius, Constantine'e içeriğini bilmediğimiz ama yüksek ihtimalle kendi inancını bir kez daha anlatıp, Arius karşıtlarını eleştirdiği ve imparatordan İzmit Konsilinin kararlarını uygulatmasını istediği bir mektup gönderdi. Eğer yapmazsa yandaşlarından İskenderiye Kilisesinin otoritesini tanımamalarını istemek zorunda kalabilirdi.

Arius'un mektubundaki emredici ton ve tehdit üzerine Constantine öfkeden küplere bindi. 333 yılının başlarında İskenderiye'ye ulaşacak olan ve biri tüm Hıristiyanlara diğeri de Arius ve yandaşlarına hitap eden iki mektup yazdı. İlkinde rahibi, Hıristiyanlığın düşmanı olarak kabul edip tüm yazılarının yakılmasını emrediyor ve karşı koyanları da ölümle tehdit ediyordu. Bu Constantine'in ilk imparator olduğunda kâfir mezhepleri reddeden fermanını hatırlatıyordu. Fakat, Ariusçulardan farklı olarak, baskı altına alınmış olan mezheplerden Gnostikler, Maniciler ve benzerleri neredeyse tüm dünyada heterodoks olarak kabul ediliyordu. Ariusçuların şansına Constantine bu mektuptaki tehditleri hiçbir zaman yerine getirmedi.

İskenderiye hükümet konağında halka ilan edilen uzun ve neredeyse histerik ikinci mektuptaysa, Arius'u "şeytanın tercümanı" ve "şeytanın kopyası" olmakla suçluyordu: O hükümdarına zehirli, tehditkâr ve içerisinde İznik Konsilince reddedilmiş inançlarını ileri sürdüğü mektuplar yazan bir yılandı. Kişisel hakaretler şaşırtıcı derecede alt seviyelere düşmüştü. Constantine (çoğu çağdaşı gibi) her hararetli tartışmayı kişisel mesele haline getirmeye fazlasıyla meraklıydı. Arius'a "namussuz aptal", "dinsiz ahmak" ve "boş kafalı zevzek" şeklinde hitap edip; eleştirilerine dış görünüşüyle devam ediyordu:

> *Fakat Tanrı Kilisesine zarar verip, onu yaralayanlardan intikamını alır. Arius'a bakın! Onun gereksiz ve sıska bedenine, süzgün yüz ifadesine, seyrek saçlarına, solgun çehresine ve yarı ölü haline. Tüm bunlar onun yavanlığının ve çılgınlığının delilidir. "Tanrı dostu" Constantine, Arius'un kendisini sonsuz karanlığa mahkum ettiğini görmektedir.*[7]

Yüksek ihtimalle Athanasios'un etkisini yansıtan Constantine'in mektubu Arius'un görüşlerinin, özellikle Oğulun farklı bir hypostasis (kişilik) olduğunu iddia

---

7. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 233.

etmesinin, kâfirlik olduğunu söyleyerek devam ediyordu. Bunun doğrultusunda İznik Konsili bu inancı reddettiğinden artık Arius Kilisenin dışında tutulmalıydı. Ayrıca Arius'un İsa'yı Tanrı olarak kabul etmek Tanrı'nın seviyesini düşürür şeklindeki görüşünü de gülünç buluyordu. (Arius "Hayır! Tanrının acı çekmenin ezikliğini yaşadığına inanmak istemiyorum. Ondan ne alırsanız bu yolla onun seviyesini düşürmüş olursunuz" demekteydi).[8] Sonunda Arius ve yandaşlarını tehdit edip, onlara ağır kamu görevleri yüklüyor ve kendisini sarayına çağırıyordu.

Arius İzmit'e doğru yola çıktı fakat oraya ulaştığı ya da Constantine'le görüştüğüne dair bir bilgimiz yoktur. Saygısız mektubundan dolayı özür dileyip, inancından bahsederek Athanasios'un bir din adamına yakışmayan davranışlarına dikkat çektiğini tahmin edebiliriz. O saraya ulaşana kadar Athanasios'a yeni suçlamalar yöneltilmişti; bu sefer cinayet suçlaması. İzmitli Eusebios tarafından organize edilen Doğu piskoposları bu sefer ona karşı sistematik bir şekilde mücadele edeceklerdi. Tüm piskoposların Athanasios'a karşı olması ya da Arius'un samimiyet ve makul görüşleriyle Constantine'i etkilemesinden midir bilinmez, imparator kendisini affedip ona her şeyin telafi edileceği sözünü verdi. 335 yılına gelindiğinde Constantinopolis'de eski kâfir için muhteşem bir kabul töreni düzenlemeye hazırdı.

İki düşman arasında (Arius ve Athanasios) devamlı fikir değiştirdiğini gören herhangi biri Constantine'in dengesiz ve mütereddit bir kişi olduğunu düşünebilir ama bu izlenim çok da doğru değildir. Evet, imparator çabuk kızan, çabuk seven bir tabiata sahipti. Görüşlerini hiç düşünmeden hemen dile getirirdi ve karşısındaki kişinin samimiyeti ve bağlılığına göre hemen fikir değiştirirdi. Fakat asıl mesele bunların dışındaydı. Fikir değişikliğine neden olan şey bizzat ihtilafın kendisiydi çünkü iki taraf da gerçeğin sadece inkâr edilemeyecek bölümünü savunur gibi davranıyorlardı. Constantine'den çok daha aklı başında sayısız insan da bocalayarak bir o tarafa bir diğer tarafa destek vermişti; ya da işin içinden çıkamamış ve sonunda kendilerini bir tarafı tamamıyla doğru, içten ve sadık olarak kabul ederken bulmuşlardı.

Athanasios'un başkenti ziyareti öncesinde imparator Ariusçuların tekrar Kiliseye kabul edilmesi kararını almıştı çünkü itikadi tartışmalar bir yana onlar gönülden bağlı Hıristiyanlardı. Onların teslimiyetçi görüşleri Doğuda geleneikseldi ve pek çok piskoposun da dahil olduğu çok sayıda dindar Hıristiyan tarafından da paylaşılıyordu. Onlar da İsa'nın tanrısallığına, Tanrı'nın oğlu olduğuna, zamanın başlangıcından önce edinildiğine, cennette Tanrı'nın sağ kolu olarak hükmedece-

8. Hanson, *Search*, 9.

ğine ve krallığını kurmak için tekrar geri geleceğine inanıyorlardı. Bunlar kesinlikle Hıristiyan inancı olarak görülüyordu! Peki Yüce Tanrı ile İsa arasındaki bağlantıya dair hangi fikir ayrılığı Kiliseyi böylesine birbirine düşürmüştü?

Athanasios'un cevabı, daha sonra *"Ariusçulara Karşı Dört Söylev"*[9] adlı eserinde uzun uzadıya açıkladığı gibi, Ariusçuluğun temelinde Hıristiyan karşıtı olduğu şeklindeydi. Çünkü mantık olarak ya Yahudiler gibi İsa'nın bir insan olduğu, ya da paganlar gibi yarı-Tanrı ya da ikinci bir Tanrı olduğu sonucuna varıyorlardı. Eğer İsa yaratıcı değil yaratılansa, eğer o kusursuzsa, eğer oğul olması "sonradan kabul" ve ölümsüzlüğü "gelişme" sonucunda, Ariusçuların dediği gibi doğası gereği değil iradesi sayesinde, gerçekleşmişse tüm bunlar onu dünyadaki en kutsal adam yapabilirdi, fakat bu onu diğer insanlardan ayırmazdı. Peygamber de olsa hâlâ bir insan olacaktı. İsa az sayıda Yahudi Hıristiyanın kabul ettiği gibi Mesih olarak bile düşünülse, hâlâ bu onu insan olmanın ötesine geçiremezdi. Bir insana tapmaksa hem putperestlikti hem de böyle bir şey gereksizdi çünkü hiçbir insanın günah ve ölüm karşısında yapabileceği bir şey yoktu.

Meseleye bir de Ariusçular açısından yaklaşalım. Onlar İsa'nın diğerlerinden tamamıyla farklı bir mahluk olduğuna inanıyorlardı yani sadece insan değildi; tanrısallığı da mevcuttu. Bu düşüncenin iki sonucu olabilirdi. Birincisi, Oğul Baba'ya eşit ikinci bir Tanrı'dır denilebilirdi. Cehaletleri nedeniyle buna inanacak çok sayıda eski pagan bulmak mümkündü. Fakat bu düşünce Yahudilere olduğu kadar Hıristiyanlara da itici geliyordu. İki Tanrı? Neden sadece iki? Eğer İsa ikinci Tanrı ise neden Kutsal Ruh da üçüncü olarak kabul edilmiyordu? Ve neden bununla yetiniyorduk? Sınırları kaldıralım ve insanların hayal edebildikleri kadar çok tanrıları olsun. Çok tanrıcılığa Ariusçular da karşı olduklarından Baba'nın Oğuldan daha üstün olduğunu iddia ediyorlardı.

Fakat bu subordinationist görüşün diğer bir açılımı da İsa'nın insanla Tanrı arasında bir yaratılmış olduğuydu. O yüzden Ariusçular İsa Tanrı'dır ama gerçek Tanrı değildir diyorlardı. Bu ne demek olabilirdi? Eğer Kurtarıcı, insan ile Tanrı arası bir mahluksa o zaman yarı-Tanrı ya da melekti. Meryem'in doğum hikayesini yanlış yorumlayan bazı paganlar İsa'yı Herkül gibi Tanrı'nın oğlu olan bir insan şeklinde kabul etmişlerdi. Hıristiyanlara göre Tanrı'nın Meryem vasıtasıyla İsa'nın babası olmasını, Zeus'un bazı bakireleri hamile bırakması şeklinde kabul etme fikri değil inanmak üzerinde düşünmek için bile fazlasıyla iğrençti. Bu yanlışlığa düşmemek için Ariusçular İsa'nın doğumundan bahsederken tamamıyla soyut kelimeler kullanıyorlardı. Fakat Tanrı'nın yarı-Tanrı bir oğlu olduğu -bu

9. Schaff ve Wace, *Athanasius: Select Works and Letters*, 303-447.

mahluk nasıl kabul edilirse edilsin- şeklindeki pagan inancına saplanmaktan da kurtulamıyorlardı.

İsa'nın meleksi bir yaratık olduğu şeklindeki alternatif görüş ise pagan görüşü değildi fakat "Yahudi Hıristiyanlar"ın durumunda olduğu gibi sonuçta Yahudiliğe dönmek zorunda kalınıyordu. Bir melekle insan arasında ne fark vardı? Melek inancına ilk sahip olanlar Yahudilerdi fakat onlar meleklere tapmıyorlardı! Athanasios'a göre işte bu yüzden Arius inancı güvenilmezdi. Sağlam bir temele oturmamıştı ve paganlıkla Yahudilik arasında gidip geliyordu. Diğer taraftan gerçek Hıristiyanlık İsa'nın aynı anda ve ebediyen hem insan hem de Tanrı olduğunu vurguluyordu. Ariusçular Tanrı'nın haç üzerinde acı çektiği görüşünden nefret ediyorlardı. Fakat Tanrı ne isterse yapabilirdi. Temel Hıristiyan inancına göre -Ariusçuların reddettiği- Tanrı insan olmayı ve bizim kurtuluşumuz için acı çekmeyi seçmişti. O bir insandı. Fakat aynı zamanda Tanrı'ydı. Bunu anlamak zordu çünkü gerçekten de anlaşılması zordu! Ama Tanrıyı anlamanın kolay olduğunu kim iddia edebilirdi ki?

Bu görüşler arasında sürekli fikir değiştiren Constantine'in Arius'un saygısız mektubuna büyük bir hışımla cevap verdiğini düşünebiliriz. Birkaç ay sonra "kâfir" saraya geldiğinde Athanasios'un sorularının cevabı çoktan hazırdı. Athanasios Baba olan Tanrı'nın ayı zamanda Oğul olan Tanrı olduğunu söylüyordu. İncil'de Oğul kendisini Tanrı'dan farklı ve daha alt seviyede olarak tanımlasa da Athanasios Tanrı'nın gerçekte İsa olduğunu iddia ediyordu. Athanasios görüşüne destekleyebilecek kanıtlar bulabilmek için Yeni Ahit'i alt üst etti fakat sadece Yuhanna'nın kitabından şu iki satırı bulabildi: "Ben ve Baba biriz"[10] ve "Beni gören Tanrıyı görmüş olur."[11] Fakat metnin geneline bakıldığında İsa'nın bu cümlelerle Tanrı'nın kendisi olduğundan değil, O'nu temsil ettiğinden bahsettiği açıkça anlaşılıyordu.

İsa Tanrı olup da bunu bilmiyor olabilir miydi? Belki, eğer birisi iki farklı ve zıt yapıya sahip bir varlık düşünmek istiyorsa. Her şeyi bilen, Kadir-i Mutlak Tanrı, zayıf ve cahil bir insanın bedenine tıkılmıştı. Athanasios bu tür bir canavar yaratmak istemiyordu ama bir yandan Yeni Ahit'in Tanrı'nın sözü olduğunu iddia ederken diğer yandan da kendi teorisiyle çelişen kısımlarını görmezden geliyordu. İncil'de kendi görüşlerine herhangi bir dayanak bulamadıklarından görüşlerini açıklayabilmek için Yunan felsefesinden homoousios terimini ödünç almışlardı.

---

10. John 10:30 RSV, 117.
11. John 14:9 RSV, 123.

İncil dışı bu terim ne anlama geliyordu? Athanasios Tanrı ne yapmayı dilerse onu yapar ve bizlerin kurtuluşu için İsa şekline dönüşmeyi diledi diyor ve İsa Tanrı'nın yarattıklarından biri değildi Tanrı'nın bizzat kendisi insan şekline girmişti diye ısrar ediyordu. Bu iddialar son derece netti ama umutsuz derecede de kafa karıştırıcıydı.

Tanrı her istediğini yapabilir miydi? Şüphesiz, Tanrı olmasıyla ters düşecek şeyler haricinde. Cahil ve kötü olabilir midi? Şeytan olabilir miydi? Ya da hiçbir şey? Hayır, Hıristiyanların Tanrısı Yahudilerin Ebedi ve Ezeli, Kainatın Yaratıcısı olan Tanrısıydı. Athanasios'a göre insan aklının kavrayışının üzerinde olan Tanrı insan suretine bürünerek acı çekmiş, ölmüş ve sonradan kendisini diriltmişti! Bu yaratılmışla Yaratıcı karışımı şey, insana paganlığı hatırlatmıyor muydu? Bunun farkında olan piskoposlar bu tür imalardan kaçınmaya özen gösteriyorlardı. Örneğin Athanasios, Ariusçuların inandığının aksine Tanrı'nın İsa'yı yaratmadığını ya da onu oğlu olarak sonradan kabul etmediğini fakat onun Oğulluğunun Tanrı'nın kendi özünden olduğunu iddia ediyordu. Söylediği gibi Tanrı'nın insanlar gibi normal yollardan çocuk sahibi olduğu düşüncesi fazlasıyla iğrençti. Bu yüzden de iddialarına Baba'nın Oğul edinme şeklinin insan aklının sınırları dışında olduğunu eklemeyi de ihmal etmedi.

Gerçekten de bu teorideki her şey insan aklının ötesindeydi! Piskoposlar, Arius'a "İsa'yı Tanrı yaratmıştır ve İsa erdemli ya da erdemsiz olabilecek iradeye sahipken benzeri olmayan iradesinin vasıtasıyla erdemli olmayı seçmiştir" dediği için gülmüşlerdi. Athanasios ise şöyle diyordu: "Hayır, İsa Tanrı'dır; yapısı kusursuzdur ve bu asla insanlarda olduğu gibi değişmez." Peki seçim yapabilecek iradeye sahip değilse İsa nasıl erdemli olabiliyordu? Eğer hiç değişmiyorsa insan davranışlarına nasıl örnek teşkil edebilirdi? Cevap: Bu insan aklının ötesinde bir meseledir.

Problem sadece Athanasios'un Tanrı'yla yarattığını birbirine karıştırması değildi. Bu İsa'yı tamamıyla insanların arasından, ahlaki karmaşanın merkezinden çıkararak onu değişmez cennetlere yerleştiriyordu. Eğer İsa değişmiyorsa bizler nasıl onun gibi olabilirdik? Ve eğer o Tanrı ise ve bizim temsilcimiz ve aracımız değilse nasıl bizim yararımıza müdahalede bulunabilirdi? Görülen o ki Athanasios İsa tarzı davranışların Antonios gibi birkaç çöl aziziyle sınırlı olduğunu ve geri kalan günahkarların affedilme ümidiyle beklemesi gerektiğini düşünüyordu. Kilisede düzenlenen ekmek-şarap ayini tüm dünya üzerindeki kurban törenlerinin yerini almıştı. İnsan şöyle düşünebilir: İsa ne şeklide bunları ihtiva eder?

Constantine'in Arius'un verdiği cevapları ikna edici bulup bulmadığını bilmiyoruz. Fakat onunla görüştükten sonra Constantine'in onun kâfir olduğu görüşünden vazgeçtiği ve Kiliseye tekrar kabulü için baskı yapmaya başladığı bilinen bir gerçektir. Aynı zamanda Melitioncular Athanasios'a karşı yeni suçlamalarda bulunduklarında bu sefer imparator meseleye daha ciddi olarak eğilmişti.

Bu seferki suçlama cinayetti. Melitioncuların söylediğine göre Athanasios'un emriyle onun yakın adamlarından biri olan bir piskopos, yukarı Mısır'daki Ariusçu piskopos Arsenius'un evini yaktırmış ve içindekileri öldürtmüştü. Sadece bununla yetinilmemiş ve Arsenius'un cesedinin eli, büyücülük ve cadılıkla uğraştığı için kesilmişti. Kanıt olarak Melitioncular kesik bir el sundular. Önceki suçlamaları olan Rahip Ischyras'ın dövülüp kilise mallarının tahrip edilmesine dair yeni deliler de getirmişlerdi. Constantine Doğudaki en yetkili amir olan üvey kardeşi Dalmatius'a suçlamayı araştırmasını emretti. Sonra muhtemelen İzmitli Eusebios'un tavsiyeleri doğrultusunda Doğudaki ve Mısır'daki piskoposlara mektup yazarak bu meselenin görüşülmesi için 334 yılının başında Kaeserea'da bir konsil toplanacağını bildirdi.

Bu gelişmeler karşısında Athanasios hemen harekete geçti. İskenderiye'den ayılarak bilinmeyen bir yere, bir manastıra, yerleşti. Oradan da iki farklı görev için ajanlarını gönderdi. İlki Ischyras'tan Athanasios'a karşı yöneltilen suçlamaların yersiz olduğuna dair bir belge alarak Melitioncuları sindirmek, ikincisi ise, daha da önemlisi, Arsenius'u bulmaktı.

Ischryas'tan "itirafname"yi almak güç olmamıştı. Rahip muhtemelen baskı altında imzaladığından daha sonra bu belgeyi yalanlamıştı ama belge şimdilik gereken etkiyi yapmıştı. Constantine bu yöndeki suçlamaları konsilin programından kaldırdı. Arsenius'u bulmak daha güç bir işti. Athanasios yaşadığından emindi çünkü evi yakıldıktan sonra piskopos dövülmüş ve bir kulübeye hapsedilmişti fakat o kaçıp gözden kaybolmayı başarmıştı.[12] Athanasios'un ajanları her yerde bu sözde cinayet kurbanını ararken imparatorun çağırdığı din adamları da Kaeserea'da bir araya geldi. Görevli Dalmatius, Athanasios'a bir mektup yazarak kendisiyle görüşmek istediğini bildirdi. Arsenius'un aranması sürerken o bu daveti cesurca reddetti.

---

12. 335 yılındaki Tire Konsilinde Melitioncular Athanasiusçu piskopos Plusianus'un bu suçları Athanasius'un emriyle işlediğini ispat edecek delliler ortaya koydular. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 336.

Athanasios'un adamlarının güvenilir bir kaynaktan Arsenius'un Ptermenkurkis Manastırında görüldüğüne dair aldıkları haber Athanasios'u düştüğü güç durumdan kurtarmıştı. Hemen harekete geçtilerse de kurnaz piskopos bir kez daha izini kaybettirmeyi başardı. Ajanlar kaçmasına yardım ettikleri gerekçesiyle manastır başrahibini ve Elias adında bir keşişi suçladılar. Bu kişiler suçlamaları reddedince ajanlar bu iki adamı alıp muhafızlar eşliğinde İskenderiye'ye getirdiler. Orada imparatorun başkomutanı olan Mısır dükü, devrin kurallarına uygun olarak, ağızlarından laf alabilmek için onlara işkence etti. İşkence sonucunda Arsenius'a bir gemi sağlayarak Tire'ye gitmesini ve orada meşhur Ariusçu lider Piskopos Paulinus'un yanına sığınmasını söylediklerini itiraf ettiler. Athanasios'un ajanları kısa sürede Arsenius'un Tire'de ismini değiştirmiş olarak yaşadığını tespit ettiler. Piskopos Paulinus korku içerisindeki piskoposu kimliğini açıklayarak resmi makamlara teslim olması yönünde ikna etti.

Athanasios derhal Constantine'e bir mesaj göndererek canlı ve iki ele sahip olan Arsenius'la ilgili detayları bildirdi ve imparatordan Kaeserea'daki konsili feshetmesini istedi. İmparator cevaben Athanasios'a bir mektup gönderip kendisini övdü ve kendisine sahte deliller getiren Melitioncuları da şiddetle kınadı. Fakat kaypak piskopos dertlerinin sona erdiğini sanıyorsa çok yanılıyordu. Çoğu Doğu piskoposu, bazıları onun itikadi görüşlerini paylaşsa bile, onun şiddete dayalı uygulamalarından fazlasıyla rahatsızdı.[13] Bu yüzden İzmitli Eusebios, Athanasios'tan kaynaklanan ve sonu gelmez şikayetlerden nihayet Constantine'in de bunalacağını ve Kaeserea'da yaptığı gibi işi bir kilise konsiline devredeceğini anlamıştı. Stratejisi Athanasios'un ve dolayısıyla da imparatorun üzerindeki baskıyı arttırmaktı.

Burada zeki ve dikkatli Melitioncu lider Memphisli John Arcaph önemli rol oynamıştı. 334 yılında Piskopos John resmi olarak Athanasios'un otoritesini kabul etti. Daha sonra büyük Hıristiyan imparatora bu uzlaşmayı ve mümkünse kendisiyle görüşmek istediğini bildiren bir mektup yazdı. John'un bu girişiminden memnun olan Constantine onu sarayına davet etti ve bu kez Eusebios'un liderliğinde John ve Ariusçu lider ortak düşmana karşı güçlerini birleştirdiler. Artık Melitioncu-Ariusçu ittifakı Athanasios'un Mısır'da estirdiği terörü ispatlamak için yeni deliller bulmaya hazırdı.

Beklenmedik bir şekilde Arsenius meselesindeki zaferinin ardından Athanasios kendisini her zamankinden daha büyük bir tehlike içinde buldu. John ve Eu-

13. Tire Konsilinde Constantinopolisli Paulus gibi Arius karşıtları Athanasius'un aleyhinde oy kullanmışlardı. Hanson'un ayrıntılı açıklaması için bkz. *Search*, 246-273.

sebios tarafından Constantine'e gönderilen belgede bir Hıristiyan piskoposuna uymayan baskıcı ve intikamcı bir adam portresi çiziliyordu. Belgede Ischyras'a yapılanlar ve kutsal kadehin kırılmasına dair iddialar yenileniyor ve Athanasios'un ajanlarının kilisesine saldırmadan önce da Ischyras'a birkaç kez saldırdıkları iddiası bunlara ekleniyordu. Üstelik, Callinicus adındaki bir Melitioncu piskopos Ischyras'a düzenlenen saldırının ardından Athanasios'la teması kestiği için onun askerlere kendisini tutuklatıp işkence ettirdiğine dair şahitlik etmeye hazırdı. Beş diğer piskopos daha Athanasios'u, seçilmesinin geçerliliğini sorguladıkları için kendilerini hapsettirmekle suçluyorlardı. Athanasios'un gönderdiği ve Arsenius'un evini yakıp, onu bağlayarak zulmeden piskoposun da kimliğini açığa çıkarmışlardı: Bu bağnazın adı Plusanius'tu.

Eusebios'un da tahmin ettiği gibi Constantine bu suçlamalar karşısında sinirlenmişti. Lübnan'da, bir piskopos konsili toplanmasını emretti. Suçlamaların incelenmesi görevini de diğer bir önemli devlet görevlisi olan Kont Dionysius'a verdi ve konttan kendisini konsilde temsil etmesini istedi. İhtilaf sürecinde Constantine ilk kez askeri tedbirlere başvuruyordu: Constantinopolis'de bulunan Athanasios'un adamı Makarios'u Lübnan'a göndermeden önce tutuklatıp zincire vurdurttu ve böylece konsile katılmasını garanti altına almış oldu. Ardından Athanasios ve çok sayıda din adamı ve şahide haber göndererek konsile katılmalarını emretti, gelmeyenler şiddetli şekilde cezalandırılacaklardı.

Bu çağrı karşısında Athanasios'un düştüğü umutsuz durumu gayet güzel ifade eden iyi bir kanıt (1914'de keşfedilen iki papirüs mektup)[14] bulunmaktadır. Konsile gidip gitmeme konusunda bir türlü karar veremeyince ajanlarına Mısır'da karmaşa çıkarmalarını emretti, böylece şehirden ayrılmamak için gerekli bahanesi olacaktı. 335 yılının Mayısında, bir Melitioncu keşiş diğerine gizlice şöyle yazıyordu:

> *"Athanasios ülkenin güneyinin piskoposunu tutuklatıp onu et pazarına hapsettirdi ve o bölgedeki bir papazı daha hapsettirip bir diyakosu da büyük hapishaneye göndertti ve Piskopos Herascius ayın 28'inden beri kampta hapsedilmiş durumda. Tanrı'ya şükrediyorum ki artık ona dayak atmıyorlar. Ayın 27'sinde de Athanasios yedi piskoposu bölgeyi terk etmeye zorlamıştı."*[15]

Piskopos tehlikenin farkındaydı. Destekçilerinden biri Makarios'u hapisten kaçırmaya çalışırken yerel yetkililer olayın farkına vararak destekçiyi tutuklamış-

14. Mektuplar ilk kez H. I. Bell, *Jews and Christians in Egypt*, cilt VI (London 1924)'da yayınlandı. Hanson, *Search*, 252-254.
15. A.g.e., 253.

lardı. Nihayetinde Athanasios Lübnan'a gelmeye karar verdi. Fazla şansı da yoktu çünkü bu sefer imparator elindeki gücü kullanmaya kararlıydı.

Tire Konsiline yüzün üzerinde piskopos katıldı.[16] Katılanların arasında Ariusçular olduğu gibi, Selanikli Aleksandros, Constantinopolisli Paulus ve Ankaralı Markellos gibi Arius karşıtları da vardı. Mısır'dan gelmiş olan ve Melitioncu olmayan piskoposlar güçlü bir Athanasios yanlısı cephe oluşturmuşlardı. Fakat Athanasios konsilde öyle bozguncu davranışlar sergilemişti ki ona bu cephenin hiçbir faydası olmadığı gibi bu davranışları konsil tarafından onun piskoposluk makamına uygun bir kişi olmadığına karar verilmesi için yeterli delili de teşkil etmişti. İskenderiyeli piskoposun Ariusçuların kendini yok etmeye çalıştığına inanmak için yeterli nedeni vardı. Fakat bir yorumcunun da belirttiği gibi:

> *Melitioncularla Eusebios taraftarları ittifak yapmışlarsa da Athanasios'a yöneltilen suçlamaların onun itikadıyla hiçbir ilgisi yoktu. Tire'de ona yönelik suçlamalar muhaliflerine karşı acımasızca güç kullanımı hakkındaydı ve bu iddialar genel bir suçlama olduğundan, bireysel olaylar hakkında ne söylenirse söylensin, kolaylıkla ispat edilebilirdi.*[17]

Konsilde şiddetli tartışmalar devam etmekteydi, pek çok şahit birbirlerinin anlattığı hikayeyi çürütüyor ve daha fazla kişi çağrılıyordu. Ischyras, Makarios'un yeminle inkâr ettiği, Makarios'un kendisine saldırdığını ve kadehi kırdığını onaylamıştı. Melitioncular maruz kaldıkları şiddete dair hikayelerini yenilemişler ve Athanasios taraftarları da asıl saldırıya uğrayanların kendileri olduğunu iddia etmişlerdi. Haftalar süren ağız dalaşından sonra piskoposlar Mareotis bölgesine, şahitleri dinleyip kadehin kırılması meselesi de dahil tüm iddiaları yerinde inceleyecek bir komisyon gönderilmesine karar verdiler. Komisyonun kimlerden oluşacağı yeni tartışmaların fitilini ateşlemişti. Kont Dionysius kararın oybirliğiyle alınması gerektiğini söylemişti fakat bu imkânsızdı. Athanasios bilinen Ariusçuların isimlerini içeren bir liste sunarak bu kişilerin dışarıda bırakılmasında ısrar ediyordu. Fakat konsil tarafından seçilen komisyon üyelerinin tümü Athanasios'un listesindeki isimlerdendi. Ağustos ayı içinde Ischyras ve askeri birliklerle birlikte komisyon Mısır'a doğru yola çıktı.

Sonraki iki ay Mısır'da ortam tam bir curcunaydı. Komisyon üyeleri, Ischyras ve akrabaları, Melitioncu ve Ariusçu din adamları ve de Constantine'in başveki-

---

16. Hanson sayının 60 olduğunu bildiriyor (*Search*, 259), fakat bu muhtemelen hatalıdır. Çünkü Athanasius'u destekleyen 48 piskopos vardı ve onlar azınlıktaydılar (Barnes, *Constantine and Eusebius*, 237).
17. Hanson, *Search*, 255.

li, Mısır Valisi Philagrius'un yardımıyla delil toplamaya giriştiler. Her adımda karşılanna kendilerini engellemeye çalışan Athanasios'a sadık ve Ischyras'ın kurallara göre seçilmediğini iddia ederek uygulamanın haksız ve önyargılı olduğunu savunan din adamlan çıktı. Athanasios yanlılan komisyonun delilleri tehdit ve işkenceyle elde ettiğini iddia ettiler. Komisyon üyeleri de onlan şahitleri korkutup kaçırmakla suçladı. Eylül sonuna gelindiğinde verecekleri raporun Athanasios'u mahkum edeceği açıktı. Ama komisyon Tire'ye dönmeden önce piskopos küçük bir gemiyle şehirden kaçarak Constantinopolis'e doğru yola çıktı. Bu arada piskoposlar Constantine'in ricası üzerine Kutsal Kabir Kilisesinin açılışına katılmak için iki haftalığına konsile ara verdiler. Tire'ye döndüklerinde ise derhal Athanasios'u şiddet ve itaatsizlik suçlamalanyla mahkum etmek için harekete geçtiler. Suçlamalar açıktı: Makarios'a emir vererek Ischyras'ı dövdürtme ve kutsal kadehi kırdırma, şahitleri korkutup şahitlik yapmalanna engel olma, Kaeserea Konsiline katılmayı reddetme, adamlanyla beraber Tire Konsiline gelerek ortalığı kanştırma ve hakkında alınan karara nza göstermeyerek konsilden kaçma. Piskopos aforoz edilerek görevinden alındı ve kendisine İskenderiye'ye dönmemesi emredildi. Konsilin karan pek çok Arius karşıtının da dahil olduğu hemen hemen tüm iştirakçiler tarafından kabul edildi. Bu karann neticesinde İskenderiye'de ayaklanma baş gösterdi. Athanasios şehirde çok popülerdi ve ajanlan rahatlıkla kitleleri harekete geçirebiliyorlardı.

Ama bu isyandan çok Athanasios'un kaçışı piskoposlan endişelendirmişti. Onun ne kadar ikna edici biri olduğunu ve saraydaki son görüşmelerinde Constantine'i nasıl etkilediğini iyi biliyorlardı. Yine biliyorlardı ki konsil ne karar alırsa alsın imparator dilerse son sözü söyleyen kişi olabilirdi. Bu yüzden piskoposlar aralanndan tamamı Ariusçu altı kişiyi derhal başkente gidip durumu imparatora anlatmakla görevlendirdiler. Arius ihtilafının akıbeti de büyük ölçüde bu gelişmenin sonucuna bağlıydı.

Constantinopolis'de Ölüm

6 Kasım 335'de, Constantine ihtişamlı maiyeti ile birlikte Yeni Roma'ya döndü. Ekim ayında Karadeniz kıyısındaki Nicopolis'e bir ziyaret düzenledi. Yol boyunca geçtiği şehir ve kasabalarda müteşekkir halk ve görevlilerce coşkun sevgi gösterileriyle karşılanan imparator sonra tekrar evine döndü. İmparatorluk tören alayı sarayın önündeki meydana ulaştığında orada toplanmış olan kalabalıktan büyük bir hoş geldin uğultusu yükseldi. Geçen yıllara rağmen hâlâ etkileyici bir kişilik olan Constantine heybetli atının üzerinde dik bir şekilde durarak ilerlerken bir yandan da başıyla halkı selamlıyordu. Her şey yolunda gözüküyordu, ama birden yas elbiseleri giymiş hırpani görünümlü bir adam kalabalığı kontrol altında tutmaya çalışan askerlerin hattını yararak kendini imparatorun ayaklarının dibine atıp trajedi aktörlerinin edasıyla konuşmaya başladı.

Bu adam Athanasios idi. Kirli yüzü ve yırtık elbiseleriyle tanınmaz haldeydi. Constantine onu en son üç yıl önce görmüştü ama yine de kendisini tanıdı ve perişan hali ve acıklı sözlerinden etkilendi.[1] Aynı zamanda hem piskoposun oyunculuk yeteneğini takdir etmiş hem de tüm hükümdarların pek önem verdiği bağışlayıcı görünme fırsatını da kaçırmak istememiş olabilir. Athanasios imparatora bir kez daha kendisini gözü dönmüş düşmanlarından kurtarması için yalvardı. Onu mahkum eden Tire Konsili tamamıyla Ariusçuların nefret ve bencilliğinin kontro-

---

1. Olayın tasviri için bkz. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 239-240.

lü altındaydı. Böyle bir topluluğun Tanrı'nın iradesini temsil ettiğinden nasıl söz edilebilirdi ki? Athanasios, imparatora kendisinin aforoz edilme kararını açıklamaları için tüm konsil üyelerini Constantinopolis'e davet etmesi için yalvardı.

Constantine tereddüt etti. Bu isteği kabul etmek konsildeki tüm işlemlerin yenilenmesi demekti. Öte yandan konsilin aldığı karar kendisini bağlamıyordu. Ancak imparator bir din adamını sürgün edebilirdi. Eğer Tire'deki piskoposlar tarafsız biçimde görevlerini yerine getirmemişlerse, adalet ve Hıristiyan birliği adına onların kararı sadece zavallı insanların kibrinin bir ürünüydü ve uygulanamazdı. Tire'deki piskoposlar Athanasios hakkında adilane, doğru ve geçerli delillerin ışığında karar aldıklarını ispat etmek için Constantinopolis'e çağrıldılar.

Konsil tarafından daha önceden gönderilmiş olan altı kişi de bu olaydan birkaç saat sonra saraya ulaşarak Constantine'in yazdığı mektubu öğrendiler. İmparatoru görmek istediklerinde bu işten sorumlu kişinin iki gün sonra döneceği kendilerini bildirildi. İçlerinden biri imparatorun kendileriyle görüşmekten mutluluk duyacağını ve Tire'den henüz gelmiş birkaç Mısırlı piskoposun da görüşmelere dahil olmasına itiraz etmeyeceğini bildirdi.

Ertesi gün Ariusçu piskoposlar pek ümit vermeyen durumu görüşmek için toplandı. Muhtemelen John Arcaph ve kimi Melitioncu yandaşları da bu toplantıya katılmıştı. Tire'nin galipleri kazandıkları zaferin parmaklarının arasından kayıp gitmekte olduğunu hissediyorlardı. Athanasios ve müttefikleri bir haftadan uzun bir süredir Constantine'i kendi yanlarına çekmekle meşguldüler. Kim bilir imparatora ne yalanlar anlatıyordu! Daha da kötüsü her ne kadar Athanasios'un şiddet eylemlerine dair ellerinde çok sayıda delil bulunsa da ona yönelik asıl suçlamalar Ischyras'ın (kutsallığı tartışmalı) kadehinin kırılması, kilise mallarına zarar verilmesi, Arsenius'un evinin yakılması ve kimi Ariusçu ve Melitioncu rahiplere karşı kötü muamelede bulunulmasıydı. İskenderiyeli piskopos tüm bu suçlamaları reddetmeye devam ediyordu ve Constantine bunları kabul etse bile bunu sadece yönetim kademesindeki birinin muhaliflerine karşı sert davranışları olarak görecek ve Athanasios'a bir daha böyle şeyler yapmamasını tembih ederek onu serbest bırakacaktı. Kimi zaman en büyük Hıristiyan olan imparator da düşmanlarına karşı birazcık sert davranmıyor muydu?

Tartışma sürerken strateji ustası İzmitli Eusebios bazı yerlerdeki Mısırlı muhbirlerine Athanasios'un sadece kendilerine değil imparatora karşı da herhangi bir hareketi ya da sözü olup olmadığını devamlı şekilde soruyordu. Belki de Eusebios daha önceden bu tür bir delil elde etmiş fakat bunlar Kiliseye değil devlete karşı işlenmiş suçlar olduğundan Tire'de kullanmamaya karar vermiş olabilirdi. Ari-

usçu lider elindeki bu istihbaratı ertesi gün hem kendi arkadaşlarının hem de Athanasios ve Mısırlı yandaşlarının hazır bulunacağı bir toplantıda imparatora sunmaya karar vermişti.

Toplantı tahmin edildiği gibi büyük gürültü kopardı.[2] Athanasios ve Mısırlılar açık şekilde Tire Konsilinde kendilerine yöneltilen suçlamaların tümünü reddediyorlardı. Konsilin işleyişine ve komisyonun aldığı kararlara meydan okuyarak kendilerine karşı olan herkesi Hıristiyan karşıtı kâfirler ve komplocular olmakla suçladılar. Ariusçu piskoposlar ellerindeki kanıtları tekrar konsile sunarak Athanasios'a vicdansız gangster ve yalancı dediler. Fakat kişisel saldırılar ve karşı suçlamalar Athanasios'un lehine sonuçlanıyordu. Constantine konsilin de böyle bir kargaşa ortamında ve intikam hissiyle hareket ederek karar aldığını ve bu yüzden tarafsız olmayı başarmasının mümkün olmadığını düşünmüştü. O nedenle de diğer piskoposlardan orada alınmış kararlara uymasını isteyemezdi...

Ve tam bu esnada İzmitli Eusebios harekete geçti.

İmparatorun bilmesi gereken çok önemli bir şey vardı. Constantine, Athanasios'a Tire Konsiline katılmasını emredip eğer bu emre uymazsa cezalandırılacağını kendisine bildirdiğinde piskopos bu emre uymayı düşünmemişti. Tire'ye gitmek için İskenderiye'de bir gemiye binmiş daha sonra korku ve kızgınlıkla gemiden inerek "düşman konsili"ne asla katılmayacağına dair yeminler etmişti. Bu dönem zarfında da güvendiği kişilere eğer imparator onu Tire'ye gitmeye zorlarsa ona nasıl cevap vereceğini bildiğini söylüyordu. İskenderiye limanındaki otoritesini kullanarak Mısır buğdayının Akdeniz limanlarına taşınmasına engel olacaktı.[3]

Eusebios'un sözleri karşısında Constantine'in hayretten ağzı açık kalmıştı. Athanasios'un denizciler ve liman işçileri üzerindeki otoritesi herkesçe biliniyordu. Kızgınlığı ve devletin iradesine gösterdiği direniş de yine herkesin malumuydu. Fakat bu tehdit gerçekten de doğrudan imparatorun kalbine yönelmiş bir kılıç gibiydi. İmparatorluktaki en verimli tarım alanlarına sahip olan Mısır ve Libya Roma dünyasının tahıl ambarıydı. Constantinopolis, Atina, Antakya, Roma gibi bü-

---

2. A.g.e., bkz. Athanasius "Defence Against the Arians," *Athanasius: Select Works and Letters*, Schaff ve Wace, 146.

3. Athanasios'a yöneltilen suçlamalara dair farklı açıklamalar bulunmaktadır. Barnes'a, *Athanasios and Constantius*, 178-179, göre tahıl stoklarını dul ve yetimleri beslemek için kullanabilme yetkisine sahip olan Athanasios, Constantinopolis'de isyanları bastırmak için gerekli olan tahılı geciktirip kendi amaçları için kullanmakla tehdit etmişti. Diğerlerine (örneğin, Chadwick, *The Early Church*) göreyse suçu rıhtım işçilerini greve çağırarak tahıl nakliyatını geciktirme tehdidiydi. Hanson'a, göre ise böyle bir tehdidin var olduğu fazlasıyla şüpheliydi, *Search*, 263.

yük şehirler Mısır'dan düzenli olarak tahıl gelmezse bir ay içerisinde aç kalırdı. Tahıl gemilerinin gecikmesi tüm imparatorlukta isyanların baş göstermesi ve yüksek ihtimalle -Hıristiyan ya da değil- imparatorun tahttan indirilmesiyle sonuçlanırdı.

Constantine bu suçlama karşısında Athanasios'tan savunmasını istedi. Şahitlere göre piskopos her şeyi inkâr etmişti. Gözyaşları içerisinde yalvararak İskenderiyeli bir vatandaş ve rahip olduğunu, zenginlik ve güce önem vermediğini anlatmıştı. Gemilerin limandan ayrılmasına nasıl engel olabilirdi ki? Ve imparator onun böyle bir şey yapmayı düşünebileceğine nasıl inanabilirdi? Eusebios da karşı bir hamle yaparak İskenderiye piskoposunun son derece zengin, güçlü ve vicdansız bir insan olduğuna yemin etti. O tahılın taşınmasını geciktirebilirdi ve bu yönde tehditler de savurmuştu. Eusebios'un bunu ispat edecek tanıkları da hazırdı.

Constantine Athanasios'u kızgınlıkla azarlamaya başlamıştı. Bu alışılmamış suçlama karşısında piskopos da sinirlerine hakim olamamıştı. Küçük bir adama göre sesi oldukça gür çıkıyordu, "Dikkatli ol! Senle benim aramda Tanrı hüküm verecek!" diye bağırmıştı.[4]

Öfkelenen Constantine Athanasios'u süresi belirsiz olarak Galya'ya sürgün etti. Orada kaldığı birkaç yıl içerisinde yandaşları İskenderiye'de düzenli olarak ayaklanacaklar ve keşiş Antonios'un da dahil olduğu Arius karşıtları imparatora mektup üstüne mektup göndererek piskoposun görevine iadesini isteyeceklerdi. Constantine cevaben piskoposun, kendisine Kilisede görev verilebilecek niteliklere sahip olmayan bir problem kaynağı olduğunu söyleyecek İskenderiyelileri sürekli sorun çıkardıkları için eleştirerek Antonios'u kendisini ilgilendirmeyen meselelere burnunu sokmaması konusunda uyaracaktı.

Athanasios'un konumu belirsizliğini sürdürüyordu. Constantine Tire Konsilinin kararlarını yürürlüğe koyma fikrinde değildi. Örneğin, İskenderiye piskoposluğuna hem Ariusçular hem de Melitioncular tarafından aday gösterilen hiç kimseyi kabul etmemişti. Sürgündeki piskopos ne görevine dönebiliyor ne de imparatorun tanıdığı bir kilise konsilince mahkum ediliyordu. Şüphesiz Doğulu büyük bir din adamı olarak Trier gibi küçük bir şehirde, cücelerin arasındaki dev gibi kalıyordu. Hem kendi kariyeri hem de Kilise üzerinde büyük etkisi olacak türde bir davranış tarzı geliştirdi. Athanasios engin bilgisini ve Ariusçulann baskısı altında olmasından kaynaklanan etkileyiciliğini de kullanarak Batılı piskoposları görüşlerinin doğruluğuna ikna etmeyi başardı.

4. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 240.

Mücadeleci piskopos henüz kırk yaşında bile değildi. Cermen sınırındaki Latince konuşan insanların arasında çalıştı, plan yaptı ve geri dönebilmek için uygun bir fırsat kolladı.

Doğuda Athanasios'un yıldızı sönerken Arius'un yıldızı parlıyordu. 335 yılında piskoposlar Tire'de görüşmelere devam ederken, o, arkadaşı Euzoius ve bir grup yandaşıyla Constantinopolis'deydi. İmparatoru kendisini görevine iade etmesi konusunda bir şeyler yapması için ikna etmeye gayret ediyor olmalıydı çünkü imparator tüm piskoposları Kudüs'teki Kutsal Kabir Kilisesindeki törene katılmaları için davet ettiğinde onlara fazladan bir mesaj daha göndermişti. Arius ve Euzoius onu ortodoks olduklarına ikna edecek bir belge hazırlamışlardı. İmparator onlarla bizzat görüşerek her ikisinin de Hıristiyan ilkeleri ve Kilisenin çıkarlarına gönülden bağlı Hıristiyanlar olduğuna ikna olmuştu. İkisinin de Kudüs'te, kilisedeki törenden önce toplanacak olan konsilde kendi görüşlerini anlatması gerekecekti.

Mektup nazik ve kurallara uygun olsa da verilen mesaj açıktı. Athanasios ve Arius karşıtları mücadeleyi kaybetmişti. Constantine tahta çıkışının 13. yıldönümünde Kilisenin tüm farklı görüşlerini birleştirmek istiyordu. Eylülde Kudüs'te bir araya gelen şu ya da bu görüşe bağlı piskoposlar imparatorun mektubunu okudular, Arius ve Euzoius'u dinleyip belgesini incelediler ve onu kayıtsız şartsız Hıristiyan cemaatine kabul ettiler. Onlara göre Arius'un itikadı doğruydu, havarilerin görüşüyle aynıydı ve bu itikadın Kilise tarafından benimsenmesi Kiliseye birlik ve huzur getirecekti.

Sadece bir piskopos, Ariusçuluğa düşmanlığıyla bilinen Ankaralı Markellos, bu durumdan rahatsızdı ve kâfirlerle işbirliğini reddediyordu. Konsil ona görüşlerini değiştirmesi için birkaç ay süre tanıdı ve eğer bu süre sonunda da fikrini değiştirmezse piskoposluk makamını kaybedeceğini bildirdi. Daha sonra Ariusçularla birlikte tüm konsil üyeleri yeni kilisenin açılışının kutlanacağı ve bir hafta sürecek olan festivale katıldılar.

Constantine derhal tüm piskoposlara mektup göndererek Arius'un görüşlerinin ortodoks görüş olarak kabul edildiğini ve kendisinin ve yandaşlarının Hıristiyan cemaatine kabulünün gerektiğini bildirdi. Arius bu uzun ve çetin mücadelenin sonuç olarak başarıyla ödüllendirildiğini düşünmüş olmalıydı. Artık kendi krallığına dönmesinin zamanı gelmişti. Kudüs'teki merasimler sona erince büyük bir arkadaş grubu tarafından coşkuyla karşılanacağı İskenderiye'ye gitti. Bu esnada Athanasios Constantinopolis'deydi. Ariusçular önde gelen İskenderiyeli pis-

koposlara mesaj gönderip onlardan Arius'un görevine iadesi için gerekli merasimin yapılmasını istedi ama her zaman Athanasios'a sadık olan piskoposlar bu isteği duymazdan geldi. İsa'nın düşmanlarıyla görüşmek mi? Asla! Constantine'in mektubu bile onların fikirlerini değiştirmeyi başaramamıştı.

Kimi Arius yandaşları bu tartışmayı sokaklara taşımaya niyetli olsa da ya kural gereği ya da sayıları az olduğundan liderleri Constantinopolis'e giderek meseleyi imparatora arz etmeye karar verdi. Ama başkente vardığında imparatorun Tuna kıyısındaki Sarmatlılara karşı düzenlenen sefer dolayısıyla orada bulunmadığını ve Hıristiyan cemaatin de karmaşa içinde olduğunu gördü. 97 yaşındaki piskopos Aleksandros'un sağlık durumu iyi değildi ve makamını ele geçirme mücadelesi çoktan başlamıştı.[5] Arius karşıtı aday Paulus Tire'de Aleksandros'un temsilcisi olarak görev almıştı. Athanasios'a karşı oy kullanmış olsa da İznik İtikadının ateşli bir savunucusuydu. Ariusçular kendi adayları olan piskopos yardımcısı Macedonios'u destekliyordu ve sokaklar her iki tarafın destekçileri nedeniyle savaş alanına dönmüştü.

Ankara'daki durum daha da kötüydü. Belki de Arius'un en büyük düşmanı olan Piskopos Markellos, Tire ve Kudüs konsillerinin kararına rağmen Ariusçularla işbirliğini reddetmekle kalmamış Constantine'e uzun ve zehir zemberek bir manifesto göndererek onları pagan ve kâfir olarak nitelemişti. Markellos zeki fakat patavatsızdı. Onun itikadına göre İsa Tanrı'ydı ve Oğulun faklı bir varlık olduğunu kabul etmiyordu. İkinci gelişindeyse İsa'nın krallığının bir gün sona ereceğini ve İsa'nın Baba'ya karışıp bir olacaklarını söylemişti.[6] Bu cümleler onu Sabelliusçuluk suçlamalarına karşı açık hale getiriyordu. Ayrıca uzun süredir Ankara piskoposu olduğundan da kendisine karşı çok sayıda görevi kötüye kullanma iddiası yöneltilebilirdi.

İzmitli Eusebios bu nedenle bir piskopos konsili daha toplamaya karar verdi. Bu seferki Constantine döndüğü zaman Constantinopolis'de toplanacaktı. Bu toplantının amacı Markellos'un kâfirliğini görüşmekti. Ayrıca Arius'un İskenderiye'de göreve kabul edilmesi de gündemdeydi. İlkbaharın sonlarında imparator başarılı seferini sonuçlandırıp sarayına döndü ve bir kez daha Doğu piskoposlarından bir konsil toplanmaya başlandı.

10 yıldan daha uzun bir süre önce, İznik'te Büyük Konsili topladığında, Constantine piskoposların her yıl adli meseleler ve kâfirlik suçlamalarını görüşmek için

---

5. Constantinopolis'deki piskopos seçimi konusunda anlaşmazlık mevcuttur. Fakat muhtemelen 337'de ölen Aleksandros'un yerine Paulus geçmiştir.
6. Bkz. Hanson, *Search*, 217-235.

toplanacağını hayal bile edemezdi. Bu konsilleri kontrolü altında tutmayı başarabilen taraf, görevini geri isteyen mahkum din adamlarını görevlerine iade edebilmek ve düşmanlarını cezalandırabilmek için diğer konsillerin otoritesini "gayri meşru" ilan ediyor ve istediğinde yenisinin toplanmasını sağlayabiliyordu. İmparator muhtemelen bunu geçici bir sorun olarak görüyordu. Athanasios ve Markellos gibi problem kaynaklan görevden alındıktan sonra aklı başında din adamları fikir ayrılıklarına rağmen bir arada yaşamayı başarabilirlerdi. Fakat bu İznik'te yapılan hatanın tekrarıydı. Hıristiyanlar arasındaki itikadi farklılıkları önemsiz addetmek toplumda ciddi sınıfsal, kültürel ve ahlaki bölünmelere yol açıyordu ve bu durum ancak anlatılmak istenen şeyin gerçekte ne olduğunun anlaşılmaya çalışılmasıyla çözülebilirdi.

Constantine'in itikadi bir karar vermeyi ya da bir piskoposun makamına uygunluğunu tespit ederken onun itikadını dikkate almayı reddetmesi gayet mantıklıdır. Kilise konsili toplamak dini kararların dini otoriteler tarafından alınmasının bir yoluydu. Fakat imparator devletin elinde olan cezalandırma (örneğin piskoposların sürgüne gönderilmesi) ya da cezanın geri alınması yetkisinden vazgeçmeye niyetli değildi. Eğer Hıristiyanlar arasındaki bölünme ciddi şekilde artmamışsa rakip gruplar arasında meselelerde kimin haklı kimin haksız olduğunun ortaya çıkarılmasının pek de önemi yoktu. Fakat eğer bölünme derinleşmiş ise nihai karan konsil verecekti. Kaybeden taraf son çare olarak ya imparatora başvuracak ya da ölümü halinde kişisel olarak karar verdiği tüm mahkumiyetler kalkacağı için ölmesini bekleyecekti. Bu yüzden iki taraftan biri üstünlüğü ele geçirinceye kadar ya da piskoposlar arasında anlaşma sağlanıncaya kadar konsiller savaşı devam edecekti.

336 yılının yazında Doğu piskoposları Constantinopolis'de imparatorunda katılımıyla toplandı. Tire ve Kudüs'te olduğu gibi Batıdan da Mursalı Valens ve Singidunumlu (Belgrad) Ursacius'un (Ariusçuluk artık Balkanlarda da yayılmaya başlamıştı.) da dahil olduğu birkaç piskopos konsile iştirak ediyordu. Konsil üyeleri Markellos'un Constantine'e gönderdiği uzun mektubu inceleyerek kâfirce olduğuna karar verdiler. Constantine Markellos'u Batıya sürgün etti ve yerine gelecekte ihtilafta önemli rol oynayacak olan ılımlı Ariusçu Basileios'u atadı. Sonra Arius ve Euzious'un durumu gündeme geldi. Arius'un yazdığı belge okundu ve tartışıldı. Constantine rahibi bizzat sorguladı. Şahitliklerinin ve hazırladıkları belgenin tatmin edici olduğunu ilan edince piskoposlar yeniden görüşlerinin kabul edilebilir olduğu ve görevine iadesinin gerektiği kararını aldılar. Bu Arius sürgünden dönüp görüşünün ortodoks olduğu açıklandıktan sonraki dördüncü konsildi.

Fakat İskenderiye Kilisesi tarafından reddedilmesi ihtimalini göz önüne alarak İzmitli Eusebios, bu toplantının sürmesine karar verdi. Konsil Arius'un cemaate kabulünün, otoritesi Ariusçu ve Arius karşıtları tarafından tanınacak bir piskoposun düzenleyeceği merasimle gerçekleşmesini sağlamak zorundaydı. Bu görev için muhterem Constantinopolis Piskoposu Aleksandros mükemmel bir adaydı. Hem İznik Konsili taraftarıydı hem de Hıristiyan imparatorluğunun başkenti olan Yeni Roma'nın başpiskoposuydu. Böylesine muhterem bir zatın düzenleyeceği merasimin ardından İskenderiyelilerin itiraz edebilmesi çok güçtü ve eğer ederlerse Constantine onlara karşı başvuracağı her tedbir için gereken meşruiyeti elde etmiş olacaktı.

Athanasios'un birinci yardımcısı Makarios Kutsal Havariler Kilisesinde Arius'u kabul etmesiyle ilgili emir kendisine ulaştığında Piskopos Aleksandros'un yanındaydı. Makarios'a göre, hikayesi daha sonradan Athanasios tarafından anlatılacaktı, yaşlı adam mesajı aldığında gözyaşlarını tutamamış ve "kâfirliğin mucidi"[7] ile asla görüşmeyeceğini söylemişti. Eusebios, Arius ve kendisine yakın piskoposlar pazar günü bazilikaya geldiklerinde Aleksandros onları kabul etmedi. Eusebios bu hareketin hem imparatorun hem de konsilin iradesine karşı gelmek olduğu yönünde kendisini uyardı. Kendisine o gece konuyu tekrar düşünmesi için zaman tanıdı ve ertesi sabah tekrar kiliseye geldiklerinde kendilerini kabul etmek zorunda olduğunu da özellikle vurguladı. Makarios'a göre Aleksandros kendi özel hücresine çekilerek ağladı, oruç tuttu ve bu alçaklığından dolayı affedilmesi için dua etti.

Yaşlı piskopos Tanrı'dan bir işaret beklerken (eğer Makarios'un hikayesi doğruysa), Eusebios ve Ariusçular ertesi gün olabilecekler üzerinde konuşmak için o gece toplandılar. Eğer Aleksandros bu tavrını devam ettirirse ne yapacaklarına dair konuşmuş oldukları muhtemeldir. Constantine'den bunun için askeri destek istemeleri gerekiyor muydu? Ama eğer böyle yaparlarsa baştan kaybetmiş olmayacaklar mıydı? Aniden, daha sonra Athanasios'un tarif ettiği gibi, "muhteşem ve olağanüstü bir olay"[8] meydana geldi.

Arius konuşurken (Athanasios aleyhinde çok sert konuşuyordu) birden başlayan bir mide ağrısıyla acilen tuvalete gitmek zorunda kaldı. Tuvalete girdiğinde vücuduna kramplar girmeye ve ağrılar artık dayanılmaz hale gelmeye başla-

---

7. Athanasius, "To Serapion, Concerning the Death of Arius", *Athanasius: Select Works and Letters*, Schaff ve Wace, 564-565.
8. A.g.e.

mıştı. Uzun süre geri dönmeyince arkadaşları ne olduğuna bakmaya gittiler ve onu yerde uzanmış vaziyette buldular. Öldüğünü anlamak için doktora ihtiyaçları yoktu.

Athanasios duyduğunda gülmekten kendini alamamıştı. Dediğine göre ölüme asla sevinmezdi fakat Aleksandros'un dualarına Tanrı bizzat cevap vermiş "ve Arius'un kâfirliğini cezalandırarak Kiliseye layık olmadığını göstermişti". Rahibin ölümünden bahsederken kullandığı üslup şöyleydi:

> *Arius... doğal bir ihtiyacını gidermek üzereyken birden, İncil'de anlatıldığı gibi, "baş aşağı düşerek ortasından ikiye ayrılmış" ve o anda ruhunu teslim etmişti. Böylece hem cemaatten hem de yaşamından mahrum kalmıştı.*[9]

Kitab-ı Mukaddes'te şöyle geçer: "Şimdi bu kişi kendi kötülüklerinin ödülü olan bir yere sahip olmuştur; ve baş aşağı düşerek ortasından ikiye ayrılacak ve organları ortaya saçılacaktır." Şüphesiz bahsedilen kişi Judas İscariot'tu. Athanasios açık şekilde Arius'un akıbetinin de İsa'ya ihanet eden kişiyle aynı olduğunu söylemekte ve ilginç şekilde şöyle devam etmekteydi: "Arius gibi Eusebios ve yandaşlarının da sonu böyle olacak ve yüce Aleksandros kilisede neşe içerisinde dindar ve ortodoks cemaatle birlikte kutlama yaparken, onlar utanca gark olarak suç ortaklarıyla beraber gömülecekler..."[10]

"Utanca gark olmak" tamamıyla hayali bir cümleydi. Ama Roma'nın son dönemi hurafe yönünden fazlasıyla zengindi. Çoğu insan bir insanın ölüm şeklinin nasıl bir hayat yaşadığını yansıttığına inanırdı ve ishalden ölmek hemen akla Arius/Judas benzerliğini getirmese de fazlasıyla küçük düşürücü bir durumdu. Bu yüzden de Arius'un tam da Hıristiyan cemaatine kabul edileceğinden bir gece önce ölmesi, kâfirler ve onların maksatları karşısında ilahi adaletin tecelli etmesi olarak kabul edildi. Arius'un dostları utanca gark olmayacaklardı ama arkadaşlarının ölüm şekli ve zamanından hiç de memnun değillerdi.[11]

Bu olayın Tanrı'nın adaletinin tecellisinden ziyade bir faninin olayların gidişatını müdahalesi olduğunu düşünmek daha akla yakındı. Arius yaşı 70'in üstünde bir adamdı ve o yaşta bağırsak rahatsızlığından ölen ilk kişi de değildi. Ayrıca

9. A.g.e.
10. A.g.e.
11. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 137'de Arius'un ölüm nedeni üzerinde önemle durur. O'na göre dönemi dikkate alındığında ölümün lanetleme sonucu olduğu fikri hakimdi. Kendisiyle aynı görüşü paylaşan kişiler bile kendisini destekleyecek bir şey bulamamıştı. Bu abartılıdır ve zaten belirtildiği gibi Ariusçular kendilerini bu şekilde tanımlamaz ve Arius'u adıyla savunmaktan da kaçınırlardı.

içinde bulunduğu stres dikkate alındığında bu rahatsızlığı bir kalp krizinin de takip etmesi mümkündü. Üstelik zehir Roma entrikalarının en önemli silahıydı ve Ariusçuların düşmanları açısından bakıldığında bir cinayet için baş kafirin en büyük zaferini kazanmasının arifesinden daha acil ve uygun bir zaman olamazdı. Olayla ilgili bir zehirlenme şüphesi Arius'un ölümünden bahseden kimi belgelerde de görülebilir[12] fakat eldeki tek delil ölüm şekli ve zamanıydı.

Athanasios her ne kadar büyük bir propaganda malzemesi kazansa da Arius'un ölümü ihtilafın seyrini fazla değiştirmemişti. Bir yorumcuya göre bunun sebebi şuydu: "Mesele artık Arius meselesi değildi. İki taraf da artık onu umursamıyordu ve kendisi de çok acı şekilde bunun farkına varmıştı."[13] Fakat buna inanmak güçtür. Eğer Arius "umursanmıyor" ise imparator ve konsil onun meşru bir Hıristiyan teologu olduğunu ispat etmek için neden böylesine çaba sarf etmişti.[14]

Başından beri Arius'un politik liderliğini kısıtlayan şey onun Kilise yöneticilerinden biri değil de sadece bir rahip olmasıydı. O sürgünden döndükten sonra hareketin liderliğini iki Eusebios ele almış ve hareket Arius hareketinden ziyade Eusebiosçu bir harekete dönüşmüştü. Arius'a itikadi olarak ne kadar borçlu, kişisel olarak ne kadar hayran olsalar da piskoposlar bir rahibin takipçisi olarak görülmekten hiç de hoşnut değillerdi:

> *Biz ne Arius'un takipçisiyiz (bir piskopos nasıl bir papazı takip edebilir) ne de en başta belirlenenden farklı bir inancı savunmaktayız. Biz onu takip etmekten ziyade inancını inceleyip, yargılamak maksadıyla kendisine yaklaşıyoruz.*[15]

Bunlar Roma piskoposunun Doğu piskoposlarını kâfir bir rahibi izlemekle suçlaması üzerine 341 yılında Antakya Konsiline katılan piskoposlarca söylenmişti. Bu durum piskoposlarla rahip ve papazların konumu arasındaki büyük farkı gözler önüne sermektedir. Fakat aynı zamanda da Ariusçular İznik Konsilinden sürülüp tekrar Kiliseye kabul edilebilmek ve Constantine'in gözüne girebilmek için mücadeleye başladıklarında görüşlerinin ne kadar tutucu olduğunu da göstermektedir.

---

12. Örneğin, Frend, *Rise of Christianity*, 528.
13. Chadwick, *The Early Church*, 136.
14. Arius'un bu umursamazlıktan dolayı büyük acı çektiğine dair bir delilin varlığından ben haberdar değilim.
15. Döküman Athanasius tarafından alıntılanmış ve Hanson tarafından çevrilmiştir. *Search*, 285.

Arius hiçbir zaman önemini kaybetmemişti ama bir süreliğine fikirleri, özellikle piskoposlar tarafından açıklanırken, tehlikeli görülen yönlerinden uzaklaşmıştı. Subordinationistler, Kilise ve Constantine'in desteğini kazanabilmek için merkeze doğru kaymaya başlamışlardı. İsa hâlâ Tanrı'yla aynı değildi ama birbirlerine eskisinden daha yakındılar. Belki de Eusebios'un teşvikiyle Arius İsa'nın insanlığı ve Tanrı'yla bağlantısına dair inançlarından vazgeçti ya da onları soyutlaştırdı. O hiçlikten yaratılmıştır ve o Tanrı'yı tam manasıyla idrak edemezdi; bu yüzden de değişkendi ve günah işleyebilirdi cümlelerini ele alalım. Bunların yerine 328 yılında Antakya Konsili başladığında Arius itikadı Oğulun Baba'ya yakınlığı ve benzerliği üzerine odaklanmıştı. Tekrar tekrar İsa'nın Tanrı'nın Kelamı olduğunu, zamandan önce var olduğunu ve diğerlerinden farklı olan eşsiz ve tanrısal bir yaratılmış olduğunu söylemişlerdi.

Ariusçuların genel stratejisi Oğulun Baba'ya benzerliğini vurgulayarak din adamları arasındaki ikisinin aynı olmadığına dair yaygın görüşle uyum içinde olmaktı. 20 yıl boyunca bu davranış egemendi. 350'li yıllara gelindiğinde bu stratejinin işe yaradığı görülmüştü. Çünkü çok sayıda piskoposu etkilemişler ve kabul görmüş olan Hıristiyan dogmasına yaklaşmışlardı. Ama ihtilaf hâlâ sürmekteydi. Merkeze doğru yönelmiş olan harekete sağdan ve soldan pek çok saldırı gelebilirdi. Yeni kuşak Ariusçu düşünürler kurucularının görüşlerini daha kabul edilebilir bir şekle getirirken hareket ılımlılar ve radikaller olarak ikiye ayrıldı. Athanasios müttefiklerini İznik İtikadı etrafında toplayabilmek için çalışmalara girişti. Arius öldükten sonra 40 yıl daha ihtilaf onun adını taşıdı ve Kiliseyle devlet arasındaki karmaşık ilişkilerden de güç alarak Roma dünyasında problem çıkarmaya devam etti.

Constantinopolis'de meydana gelen ikinci ölümün ise Arius'unkinden bile daha büyük etkisi olmuştu. Ariusçularla Athanasios yanlıları arasındaki çatışmalar daha da şiddetlenmiş ve Doğudaki büyük şehirlerde bulunan kiliselere de yayılmıştı.

Söz konusu ölüm Constantine'in ölümüydü. İmparator 337 yılının Nisanında Paskalyanın hemen sonrasında hastalanmıştı. İyileşmek için önce kaplıcaya gitmiş ardından da Helenepolis, şehre annesine atfen bu isim verilmişti, yakınlarındaki Antakyalı Şehit Lukianos'un türbesini ziyaret etmişti ama ne şifalı sular ne de edilen dualar istenen sonucu sağlamamıştı. Umutsuz derecede hasta olan imparator Mayıs 337'de eski başkent İzmit'e dönerek Eusebios'tan kendisini vaftiz etmesini istedi. Diğer güçlü kişiler gibi Constantine de günah işlemek zorunda ol-

duğu için son nefesine kadar vaftiz olmak istemiyordu. Ama artık vadesinin dolduğunu o da biliyordu.

Constantine ölüm döşeğindeydi. Eflatun cüppesi ondan alınmıştı ve bu hareket artık onun iktidarının sona erdiğini ve maddi dünyayla bağının kesildiğini simgeliyordu. Eusebios günah çıkarmasına yardımcı olup son dualarını okudu. Generalleri kendisine saygılarını sunmaya geldiler. Kendisine uzun bir yaşam dilediklerinde onlara Tanrı'nın çağrısını kulak arkası etmemelerini tembih etti. 22 Mayıs'ta, Hamsin yortusunda, 31 yıllık saltanatının sonunda Birleşik Roma İmparatorluğunu tek başına yöneten yedi imparatorun sonuncusu olarak vefat etti. Oğlu Constantine tarafından idare edilen merasimle altından tabutu Constantinopolis'e getirilerek Kutsal Havariler Kilisesinde defnedildi.

Constantine'in vefatıyla Roma birliği de sona ermişti. Constantine ardında her biri sezar olarak imparatorluğun üçte birini yönetmekte olan üç oğul bıraktı. En büyük oğlu 2. Constantine Trier'den Fransa, İngiltere ve İspanya'yı yönetiyordu. En küçük oğlu Constans Milano'dan İtalya'yı yönetirken Constantius'ta Antakya'daki karargahından Doğu eyaletlerini yönetmekteydi. Çoğu imparatorun ikinci evliliğinin sonucu ortaya çıkmış olan tahtın diğer varisleri de mevcuttu. Bunlardan biri (Athanasios'a yöneltilen cinayet suçlamasında adı geçen görevlinin oğlu) 4. sezar olarak Balkanları yönetmekteydi. Fakat söz konusu diğer varislerin tamamı birkaç ay içerisinde hayatını kaybedecekti.

O devirde yaygın olduğu şekilde Constantine'in vefatını tahtın varisleri arasındaki kanlı mücadele takip etti. Her kim sorumlu olursa olsun sonuçta Constantine'in genç yeğenleri Gallus ve Julianus (bu Julianus daha sonra eski tanrılara ibadeti tekrar gündeme getirecek olan İmparator Julianus'dur) hariç tahta hak iddia edebilecek tüm varislerin de dahil olduğu yaklaşık 20 soylu öldürüldü. Ardından 3 kardeş Pannonia'da bir araya geldi. Constans ve Constantine yönettikleri bölgeyi daha da genişletti, ama kısa süre sonra onlar da birbirlerine girdi.

340 yılında aceleci 2. Constantine, Constans'ın topraklarına tecavüz ettikten sonra savaş alanında yenildi ve öldürüldü. Böylece imparatorluğun batısının kontrolü tümüyle genç Constans'ın eline geçti. Fakat 10 yıl sonra Magnentius adındaki Galyalı bir komutan isyan edip onu yakaladı ve kaçmaya teşebbüs edince de idam ettirdi. Nihayetinde Magnentius'u yenip ordusunu yok ettikten sonra 353 yılında Constantius, hayatta kalan kardeş, imparatorluğu tek bir idare altında toplamayı başardı.

Bu kanlı olayların Arius ihtilafı üzerinde büyük etkisi olmuştu. Çünkü Constantius İzmitli Eusebios'la yakın dosttu ve ileride kendisini başkent piskoposu

olarak atayacaktı. Ayrıca Doğu piskoposlarının çoğunun sahip olduğu subordinationist görüşe de yakınlık duyuyordu. Bu nedenle Athanasios Batıda sürgündeyken Constantius'un rakipleriyle yakın ilişkiler içindeydi. İmparatorla piskoposun itikadi yönden birbiriyle rakip olması kabul edilebilir bir durumdu. Ancak bölünmüş bir devlette Kilisenin politikaya karışması dini mücadeleye öncekilerin ustalıkla kaçındığı son derece tehlikeli bir boyut kazandırmıştı.

Constantine'in ölümünün sonrasında üç augusti tarafından yayınlanan bir fermanla sürgündeki tüm piskoposlara görevleri iade edilmişti. Geleneğe göre hazırlanan fermanla imparatorun ölümüyle hepsinin geri dönmesine izin veriliyordu. Kafası askeri ve politik meselelerle dolu olan Constantius bu fermanı imzalarken kilise konsilleri tarafından mahkum edilmiş piskoposları affederek onların şu an ideolojik düşmanlarının hakim olduğu şehirlere dönmelerine izin vermekle nelere yol açabileceğini herhalde düşünmemişti (Bu şehirlerin tümünde vatandaşlar itikadi tartışmalar nedeniyle birbirine girmiş durumdaydı). Batıda Athanasios'un ev sahibi olan 2. Constantine ise tehlikenin fazlasıyla farkındaydı.[16] Athanasios'un İskenderiye'ye dönmesi üzerine oradaki kiliseye, muhtemelen kendisinin yazdığı bir mektup göndererek tüm dindarlardan bu büyük insanı sevinçle karşılamalarını istedi.

Ama Athanasios doğrudan İskenderiye'ye dönmemişti. Eve dönmeden önce Tuna eyaletleri, Anadolu, Suriye, Lübnan ve Filistin'i kapsayan politik bir gezi düzenledi. Gittiği her yerde Arius karşıtlarını toplayarak sürgünlerin tekrar eski mevkilerine dönmesine yardımcı oldu; "kâfir" piskoposlara karşı direnişler örgütleyip yerel çatışmalara müdahale etti. Şiddet tırmanıyordu çünkü her iki tarafın da halkı teşkilatlandırması nedeniyle kızgın kalabalıklar din adamlarına saldırmak ya da onları savunmak için hazır bekliyordu. Bazı önemli şehirlerde iç savaş başlamak üzereydi.

Yaşlı piskopos Aleksandros'un kısa süre önce vefat ettiği Constantinopolis'de Athanasios, Arius karşıtı aday Paulus'un safında diyakos Macedonius'a karşı yer aldı. Başkentte halk birbirine düşman iki gruba bölünmüştü. Paulus bir avuç arkadaşının desteğiyle (muhtemelen Athanasios'un da dahil olduğu) tam bir şiddet ortamında piskopos seçildi. Constantius kısa zaman sonra şehre döndüğünde kararı feshederek Paulus'u sürgüne gönderdi ve yerine İzmitli Eusebios'u atadı. Benzer sahneler kalabalığın desteklediği Markellos'un piskopos olduğu ve eski piskopos Basileios'un sürgüne gönderildiği Ankara'da, Gazze'de ve başka bölge-

---

16. Barnes, *Athanasius and Constantius*, 34'de, bu fermana yönelik ilk girişimde bulunanın 2. Constantine olduğunu belirtmektedir.

lerde tekrar tekrar yaşandı. Bu sırada Athanasios İskenderiye'ye dönerek rakiplerinin dediği gibi: "Kiliseyi kaba kuvvetle, cinayetle ve savaşarak ele geçirdi."[17]

Birkaç ay sonra Antakya'da, Tire'de kabul edilmiş eski suçlamalanna ilave olarak, Athanasios'un işlediği yeni suçlan görüşmek üzere bir piskoposlar konsili toplandı. Konsil Athanasios'un İskenderiye'ye döndüğünde kalabalıklan kışkırtarak saldın ve cinayetlere neden olduğunu, Mısır Valisi Theodorus'la işbirliği yaparak muhaliflerini hapsettirdiğini ya da öldürttüğünü ve bu faaliyetlerin masraflannı Kilise kaynaklannı kötüye kullanarak karşıladığını tespit ettiler. Konsil görevden alınmasına dair bir karar alınca Constantius derhal bu karan destekleyen bir mektup gönderdi. Athanasios cevaben 338 yılının ilk aylannda 80 Mısırlı piskopostan oluşan başka bir konsil toplayarak tüm suçlamalan reddetti ve kendisini suçlayanlan kâfir ilan etti. Üstelik onlann faaliyetlerini İsa nefretiyle beslenen bir komplo girişimi olarak nitelendirdi. Daha sonra meşhur Antonios'u çölden şehre gelerek kendisinin iyi bir insan, Ariusçuluğun ise şeytani bir görüş olduğunu onaylaması için davet etti.

Fakat bu girişimler piskoposa, Doğu kiliselerinin liderleri 338-339 yılının kışında Antakya'da tekrar topladığında bir fayda sağlamayacaktı. Constantius'un da katılımıyla konsil Tire Konsilinde alınan karan yenileyerek Athanasios'un görevden alınmasını istedi. Onun yerini alması için iyi bir üne sahip olan Kapadokyalı Papaz Gregorios'u seçtiler. Fakat bu sefer alınan karar yaptınm gücüne sahipti çünkü Constantius, Athanasios taraftan Mısır valisinin yerine piskoposun eski bir düşmanı olan Philagrius'un atanması için Athanasios'un Mısırlı muhaliflerince kendine sunulan bir dilekçeyi kabul etmişti. Konsil dağılmadan önce Ankaralı Markellos'u bir kez daha görevinden alıp sürgüne göndererek yerine Piskopos Basileios'u atadı.

16 Mart 339'da Philagrius ve bir bölük asker Theonas Kilisesinde ikamet eden Athanasios'u tutuklamak için yola çıktı. Ajanlan tarafından uyanlan piskopos kaçtı ve şehirde (o döndükten sonra da devam edecek olan) isyan patlak verdi. Yeni piskopos Gregorios, Philagrius'un korumasında 22 Nisan'da şehre geldiğinde olaylar daha da büyüdü. Dionisios Kilisesi yakıldı, her iki taraftan da çok sayıda insan öldü ve yaralandı. Çatışmalar pazar günü Paskalya'da Quirinius Kilisesinde bile devam etti.[18] Birkaç hafta sonra Athanasios'u destekleyen kalabalık, bir süreliğine de olsa, sindirilmiş ve tüm İskenderiye kiliseleri Gregorios'un idare-

---

17. Çevirisi için bkz. Barnes, *Athanasius and Constantius*, 35.
18. A.g.e., 49.

sine girmişti. Bu noktada, eğer Athanasios yakalanmış olsaydı, Constantius onu işlediği büyük suçlar nedeniyle rahatlıkla idam edebilirdi. Ama Athanasios bir gemiyle şehirden kaçtı ve Roma'ya doğru yola çıktı.

Bu karmaşa içindeki ayın ardından İskenderiye'de neler olmuştu? Athanasios Roma'ya vardıktan sonra herkese gönderdiği mektuplarla yandaşlanna uygulanan şiddetin tek yanlı, ahlaksızca ve "tahammül edilemez" derecede olduğunu söylüyordu. "Çılgın Ariusçu"lan ve onlann maşası Philagrius'u paganları, Yahudileri ve serserileri, dindar Hıristiyanlara karşı kışkırtmak, kiliseleri ateşe vermek, kutsal rahibelere tecavüz etmek, keşişleri öldürmek ve Kilise hazinelerini yağmalamakla suçluyordu.[19] Okuyanları dehşet içinde bırakacak bir manzara tasvir etmekteydi: Örneğin Yahudilere çıplak bakireler kilisenin vaftiz suyunun içerisinde sunuluyordu. Tabii ki yandaşlarının kendisini savunmak ve Gregorios'un göreve gelmesini engellemek için yaptıklarından hiç bahsetmiyordu.

Gerçekte İskenderiye'de ve diğer tüm şehirlerde her iki tarafta da pek çok silahlı çete kurulmuş ve bunlar Constantine'in ölümünü takip eden karmaşa döneminde sıkça kullanılmıştı. Pagan ve Yahudilerin de kışkırtılarak bu olaylara dahil edildiği iddiası pek de akla yatkın değildir ve şehirdeki kaos insanların eski hesaplan tekrar ortaya çıkarmalarına zemin oluştursa da bunu başarabilecek şekilde organize olabilmeleri güçtür. Ama Athanasios Gregorios'un kendi yerini alacağını öğrendiğinde yandaşlarını Kiliseyi gözü dönmüş Ariusçulara karşı savunmaya çağırmış olduğunu düşünmek hiç de zor değildir. Üstelik piskoposun mektubundan da açıkça anlaşıldığı gibi Gregorios'u sadece askeri birlikler değil halktan oluşan çeteler de desteklemekteydi.

Athanasios İskenderiye'de her zaman halk desteğine sahipti. Arius'un da belli oranda bir halk desteği vardı ayrıca piskopostan nefret eden Melitioncular ve diğer muhalif gruplar da bulunmaktaydı. İtikad bir yana başpiskoposlar yüksek dereceli devlet görevlileri olup yönetimle yakın ilişkiler içerisinde olduğundan halkın huzursuzluğu doğrudan kendilerine yansımaktaydı ve o dönemde halkın şikayetleri de artmaktaydı.[20] Athanasios'un devletten halka yardım için ayrılan ödeneği zimmetine geçirdiği iddiası gittikçe fakirleşen halkın huzursuzluğuna bir örnek teşkil etmektedir. O nedenle de piskoposun rakipleri -Ariusçu, Melitioncu ya da sadece fakirler- "yabancı" bir piskoposu bile kurtarıcı olarak karşılamakta güçlük çekmeyeceklerdi.

---

19. Athanasius, "Circular Letter", *Athanasius: Select Works and Letters*, Schaff ve Wace, 94.
20. Bkz. örneğin, Michael Grant, *The Fall of the Roman Empire* (New York: Colliler Books/Macmillan, 1990), özellikle 51-68.

İskenderiye ve diğer bölgelerdeki isyanlar piskoposlann halk adına konuşmadıklannı göstermişti. Mısırlı piskoposlarca savunulan Athanasios'un (çoğu zaten bunun için seçilmişti) İskenderiye Konsilinde desteklenmesi halkın görüşünü yansıtmadığı gibi Antakya Konsilinde Ariusçu din adamlannın aldığı karar da sokaklardaki şiddetin dinmesini sağlamamıştı. En dikkate değer olansa Constantinopolis, Antakya, Ankara, Kaeserea, Tire, Gazze gibi büyük şehirlerdeki şiddetin benzerliği ve boyutlanydı. Her iki taraf da kendi görüşünü diğerine empoze etmeye çalıştığından Ariusçularla Athanasios yandaşlan arasındaki bölünme, şiddeti daha da tırmandırmıştı.

Fakat bu derin görüş aynlığına yol açan neydi? Her iki tarafta büyük desteğe sahip olduğu halde neden bir türlü rakibini kendi görüşüne çekmeyi ya da sindirmeyi başaramıyordu? Sıradan insanlann ne düşündüğüne dair hemen hiçbir şey bilmediğimizden dolayı mücadeleyi saf ve kolay etkilenen halk yığınlannı kullanan az sayıdaki liderin çekişmesi olarak görme eğilimindeyiz. Piskoposlann halkın desteğini sağlamak için "teolojiyi sıradanlaştırdığı"[21] iddiasında da doğruluk payı bulunmaktadır. Fakat teolojinin sıradanlaşmasının İskenderiye, Constantinopolis ve Antakya'da halkı ne kadar etkilediği ve neden her iki grubun bu kadar inatla çatışmaya devam ettiğini bilemiyoruz.

Buna bazı cevaplar verilmişti. Yunanca konuşan bu halkın sonraki dönem şehirlilerine benzemeyen, meşgul, heyecanlı, fazlasıyla kendine güvenen insanlar olduğunu ve halkın sesini duyurabileceği bir platformu ya da kamusal haklan olmadığını biliyoruz. Örneğin güvenlik dendiğinde akla bazı güçlü kişilerin güven içinde olması geliyordu.[22] Dini meseleler ne zaman gündeme gelse etkili kişiler hemen bu meseleyi riskli ve kazançlı alanlara kaydırmaktaydılar. Bu gruplardan birine katılarak hem güç hem de sosyal konum ve zenginlik elde etmek mümkündü.

Geriye ideolojik güdülenme ya da teolojinin sıradanlaşmasının ne demek olduğunu anlamaya çalışmak kalıyordu. Sokaklardaki insanlann Ankaralı Basileios'un, Markellos'un açıklamasına karşı Logos'un önceden var olduğunu savunduğu için birbirlerini öldürmediklerini biliyoruz. İtikad derinine inildikçe soyutlaşmaya başlıyordu çünkü Nasıralı İsa'nın kişiliğiyle doğrudan ilişkiliydi.

Bir zamanlar dünya üzerinde dolaşmış, sonra ölmüş ve geri dönmüş ve bir gün tekrar kendi krallığına dönecek olan İsa, bir mozaiğin üzerindeki resim gibi

21. Hanson, *Search*,268.
22. Bkz. Peter Brown, *The Making of Late Antiquity*, 63 et seq.

soluklaşıp kaybolmaya başlamıştı. Çarmıha gerilmesinin üzerinden 300 yıldan fazla zaman geçmişti ve krallığı da gelmesi gerektiği zamanda gelecekti. Şüphesiz Kilise kazanmıştı fakat bu zafer beraberinde sayısız soruyu da getirmişti. Çoğu Hıristiyan için asıl mesele "İsa'nın içselleştirilmesi" idi, yani İsa'nın görüntüsünü akıllara ve kalplere yerleştirmekti. Buradaki problemse Hıristiyanların kendi ihtiyaçlarına göre seçebilecekleri ve birbiriyle pek de uyum içinde olmayan çok sayıda görüntünün mevcut olmasıydı.

341 yılında Antakya Konsilinde ikinci bir itikad hazırlandı. Bu itikadda İsa'yı tanımlamak ve yüceltmek için şu kelimeler kullanılmaktaydı: Tanrı, Kral, Efendi, Kelam, Bilgelik, Işık, Yol, Gerçek, Diriliş, Çoban, Kapı, Tanrı'nın Görüntüsü, İnsanla Tanrı Arasındaki Aracı, İnancımızın Peygamberi ve Hayatın Prensi.[23] Bu kelimeleri dikkatle düşünmezseniz size aralarında bir uyum varmış gibi gelebilir. Ama kelimeleri birer birer ele alırsak, kiminin diğeriyle çeliştiğini görmekteyiz. İsa hem Tanrı hem de Tanrıyla İnsan Arasındaki Aracı olabilir miydi? Hem Kral hem Çoban mı? Hem Hakim hem Avukat mı? Hem Kadir-i Mutlak Baba hem de inançlı kardeş ve arkadaş mı?

Çoğu inanan onun bunların hepsi birden olmasını istiyordu. İznik kararlarıyla Ariusçu Hıristiyanlar arasındaki farklılık gerçekte güçlü ve adil bir yöneticiye duyulan ihtiyaçla, bir koruyucu ve arkadaşa duyulan ihtiyaç arasındaki farklılıktı. İhtilaftaki taraflar birbirlerini iknaya çalışıyorlardı; bu yüzden Ariusçular İsa'ya "Tanrı'dan olan Tanrı"[24] derken diğerleri de onu "paradigma ve örnek"[25] olarak adlandırabiliyorlardı. Fakat aslında her iki taraf da kendi ihtiyaç duyduğu İsa'yı ön plana çıkararak diğerininkine yüzeysel bir saygı göstermiş ve karşı tarafın kendi inancını yok edeceği korkusuyla yaşamıştı. Athanasios Ariusçuları İsa'nın seviyesini düşürmekle suçluyorlardı çünkü böylece inandıkları yönetici ve kurtarıcı İsa yok oluyordu. Ariusçular da Athanasios ve Markellos'u onu haddinden fazla yüceltmekle suçluyorlardı çünkü o zaman sevdikleri dost kayboluyordu. Bu korkular o dönemde yaşananların anahtarlarından biriydi çünkü her iki taraf da diğerini en büyük ihtiyacına yönelik bir tehdit olarak görüyordu.

Doğu şehirlerindeki şiddet Athanasios, Ankaralı Markellos, Constantinopolisli Paulus ve birkaç Arius karşıtı piskoposun daha zorla görevinden uzaklaştırılıp Batıya sürgün edilmeleriyle şimdilik sona ermişti. Çoğu, Athanasios'un önceden gelmiş olduğu Roma'ya doğru Piskopos Julius ve İmparator Constans'ın desteği-

23. Kelly, *Early Christian Creeds*, 268-269.
24. A.g.e., 268. İkinci Antakya İtikadı ılımlı Ariusçu bir belgeydi.
25. Tartışma için bkz. Hanson, *Search*, 450.

ni almak için yola çıkmıştı. Ariusçular Doğuyu rakiplerinden temizledikleri için sevinç içerisindeydiler. Fakat bu sürgünlerin hiç beklenmeyen sonucu olarak Roma piskoposu ihtilafta en önemli taraf haline gelecek, işin içine Batı piskoposları da karışacak ve Doğu ile Batı arasındaki fark sonunda Yunan Kilisesiyle Latin Kilisesi arasındaki büyük uçurumu meydana getirecekti.

Doğu Batıya Karşı

Athanasios Mısır'dan kaçıp Roma'ya vardığı zaman Piskopos Julius'un yanına sığındı. Athanasios, Julius'un İznik İtikadına inançla bağlı olduğunu biliyordu ve kendisini Ariusçuların inançlı Hıristiyanlara reva gördüğü zulümlerin hikayeleriyle etkilemeye karar verdiğinde Julius'un çok iyi bir dinleyici olduğunu da gördü. Belki de Roma piskoposu bu meselede daha etkin bir rol oynamayı isteyebilirdi. Örneğin kendisi büyük bir konsil toplayarak kendi itikatlarının doğruluğunu ortaya koyabilir ve Doğudaki şiddetin sona ermesine yardımcı olabilirdi. Julius bir süre meseleyi düşündü. Açıkçası tereddüt etti.

Papa tereddüt etmekte haklıydı; piskoposlar açısından nispeten daha huzurlu bir yer olsa da Batıda da işlerin gidişatı hiç de iyi değildi. Constantine'in üç oğlu da Hıristiyandı. Her biri de devletin desteğini kazanmaya çalışan piskoposlarca çevrelenmişti. Hıristiyan imparatorluğunda piskoposlar saray adamlarına dönüşmüştü ve dini meselelerle devlet politikası öylesine iç içe girmişti ki itikadi çekişmede taraflardan birini seçmek doğrudan kraliyet ailesinin üyelerinden birini diğerine tercih etmek anlamına geliyordu. Bu nedenle bu tür seçimler hiç kolay değildi. İmparatorlar kavgaya tutuşunca oluk oluk kan akıyor, yanlış adamı (yani kaybedeni) destekliyor olmaksa ihanetle eş tutuluyordu.

Bu üç imparator arasında "doğru" kişi kimdi? Athanasios, Constantius'u doğrudan eleştirmemeye büyük özen gösteriyordu ama şu anki durumundan sorum-

lu olan kişinin Doğunun imparatoru olduğu da ortadaydı. Constantius "baskıcı" olarak kabul edilebilirdi ama o Büyük Constantine'in en gözde oğluydu: Durumun gerektirdiği şekilde kurnaz ya da zalim olabilen zeki ve iradeli bir stratejistti ve tüm Roma hükümdarlarının özelliği olan iyi bir hafızaya sahipti. Kısacası gereksiz yere sinirlendirilmemesi gereken bir kişiydi.

Genç olmasına rağmen fazlasıyla ağırbaşlı olan Constantius'un aksine, Julius'un hükümdarı olan Constans maymun iştahlı ve asabiydi. Bu muhtemelen henüz 16 yaşına rağmen çok şey yaşamış olmasından kaynaklanıyordu. 10 yaşında sezar olmuştu ve babası öldüğünde henüz 14 yaşındaydı. Kardeşleriyle olan ilişkileri imparatorluğun paylaşımı esnasında gerginleşti. Constantius Trakya'yı da kendi topraklarına katma konusunda ısrar ederken 42 yaşında ve en büyük kardeş olan 2. Constantine de kendi payına uzak Atlantik eyaletlerinin düşmesinden hiç de memnun değildi.

Julius'un çok iyi bildiği gibi, Athanasios Constans'ın iki kardeşiyle de görüşmelerde bulunmuştu. Constantius'un güvenilmez piskoposu, Trier'e sürgün edildiği dönemde 2. Constantine'in sırdaşı olmuştu. Bu durumu dikkate alan Roma piskoposu bekledi. Bu beklemede ne kadar haklı olduğu 340 yılının ilkbaharında Constantine, Constans'ın topraklarına başarısızlıkla sonuçlanacak bir sefer düzenlediğinde ortaya çıktı. Athanasios'un bu saldırıyla herhangi bir ilgisi bilinmese de saldırganla önceden kurmuş olduğu yakınlık onu bir numaralı şüpheli haline getirdi ve bu yüzden Constans birkaç sene kendisiyle görüşmeyi reddetti.[1]

Ariusçuların vahşeti ve devlet baskısına dair her biri pek çok farklı hikayeye sahip Doğulu sürgünler Roma'ya ulaşmaya başladıkça onları destekleme fikri de yavaş yavaş Julius'un aklına yatmaya başladı. Bu kararı almasındaki en büyük etken ise önceden beri Doğu ve Batıdaki din adamları arasında süregelen farktı. Latin piskoposlar Hıristiyanlıkla Eflatuncu görüşleri harmanlama eğilimlerinden dolayı fazla zeki buldukları Yunanlılara hep şüpheyle yaklaşmışlardı. Batıdaki din adamları Doğudaki meslektaşları gibi baskıya uğramamıştı ama onlardan çok daha ağır çevre koşullarına sahip, Hıristiyanlığın yeterince yayılmadığı, gelişmemiş ve her an barbar istilası tehdidiyle karşı karşıya bir bölgede yaşamaya katlanmak zorunda kalmışlardı. Zaten canından bezmiş olan din adamları, yüksekten uçan teorilerden ve İsa'nın tanrısallığını tanımlanma sevdasındaki Doğulu din adamlarından hiç de haz etmiyorlardı. İsa eskiden pagan olan cemaate yeryüzündeki

1. Barnes, *Athanasius and Constantius* kitabında Athanasius'un 2. Constantine'i kardeşine saldırması için kışkırtmış olması "akla yakın" bir düşüncedir demektedir. Katılmıyorum, bence Athanasios bu kadar düşüncesiz biri değildi.

Tanrı olarak doğru yolu göstermişti, o kadar! Eğer Doğulu din adamlarına bu yeterli gelmiyorsa keyifleri bilirdi.

Sonuç olarak Julius Batı Kilisesini kolaylıkla, bir entelektüel olan ve İsa'nın Tanrı olduğuna inanan Athanasios'u desteklemeye ve Ariusçulara karşı çıkmaya ikna edebilirdi. Acaba Constans ne tepki gösterecekti? 2. Constantine'in yoldan çekilmesiyle artık genç augustus, bir zamanlar babasının tek hükümdar olduğu gibi, tüm Batının hakimi olmuştu. Doğuda bekleyen Constantius ise geçmişte Constantine'le mücadele ederek bir iç savaşa yol açan Licinius rolünü üstleniyordu. Arius ihtilafı Doğu ve Batı arasındaki din çatışmasına dönüşünce Constans da Doğulu baskıcılara karşı gerçek dini savunarak tüm imparatorluğun mutlak hakimi olan babasının yolunu takip etmeye karar verecekti. Diğer yandan eğer imparator meseleyi güç mücadelesi olarak ele alırsa sürgünleri destekleyerek Doğuda hüküm sürmekte olan kargaşanın devamını sağlayacak ve böylece kardeşini arkadan vurmuş olacaktı.

340 yılında 2. Constantine'in yenilmesinden sonra Ankaralı Markellos Roma'ya ulaştı.[2] Diğer sürgünlerle birlikte o ve Athanasios, Julius'tan tekrar Doğu ve Batı piskoposlarının katılacağı kendi başkanlığında büyük bir konsil toplaması için ricada bulundular. Julius'un meseleyi Constans'a arz ettiğine dair elimizde bir kanıt yoktur. Ama imparatorun onayı olmadan kendi dilediğince hareket etmiş olması pek akla yatkın görülmemektedir. İki rahibi haberci olarak kullanarak Antakya piskoposuna bir mektup gönderip bir nevi itikadi savaş ilan etmiş oldu. Julius mektupta Doğu piskoposlarına "Eusebiosçular" ve "Ariusçular" diye hitap ediyor ve onları İznik İtikadını terk ederek bu karmaşaların doğmasına yol açmakla suçluyordu. Ardından kendilerini Athanasios, Markellos ve diğer haksız yere görevinden alınmış kişilerin davalarını tekrar görüşmek maksadıyla bir konsile davet ediyordu.[3]

Julius'un topladığı konsilin şimdiden pek çok zayıf yönü bulunmaktaydı. İmparator tarafından değil Roma piskoposu tarafından toplanıyordu. Hem Doğu hem de Batı, muhtemelen ağırlıklı olarak, Batı piskoposlarının katılımıyla gerçekleşecekti (İznik Konsiline katılan 270-280 piskopostan sadece birkaç tanesi Batıdan gelmişti) ve en önemlisi konsilin, usulüne uygun olarak Doğu piskoposlarınca toplanmış diğer konsillerin kararlarını gözden geçireceği varsayılıyordu. Julius

2. Barnes Markellos'un Roma'ya gitmeden önce Constans'ın sarayına uğradığını ifade etmektedir. Bu, eğer doğruysa, Constans'ın sürgünleri kendi çıkarları için desteklediği görüşüne bir delil teşkil eder.

3. A.g.e.

bu hareket tarzına karşı Doğu piskoposlarının nasıl tepki göstereceğini hesaba katmalıydı. Roma piskoposu Batıda en yetkili din adamıydı ama Doğudaki dört "papa"nın da kendisine denk yetkileri bulunuyordu.[4] Roma şehri Petrus ve Paulus'un şehirle olan ilişkisi nedeniyle Hıristiyan tarihinde önemli bir yere sahipti. Ama kendi yetki alanının dışında papanın otoritesi pek tanınmazdı. Latin piskoposları Batıda kendi problemleriyle, Yunan piskoposları da Doğuda kendilerininkiyle uğraşmaktaydılar.

Doğulu piskoposlar cevap vermek için 341 yılının Ocak ayına kadar beklediler. O tarihte 97 piskopos yapımına Constantine döneminde başlanmış olan sekizgen şeklindeki, altın kilisenin açılışında Antakya'da bir araya geldiler. Bu davete verilen cevap, tabii hiç de dostane değildi.[5] Önceden belirtildiği gibi piskoposlar Ariusçu olarak adlandırılmayı reddetmekteydiler (Hangi piskopos bir rahibi takip etmek isteyebilirdi ki?). Aşırı Ariusçulukla Athanasios ve Markellos'un İsa'yı Tanrı'yla eş tutan görüşleri arasında orta yolu bulabilmek maksadıyla birkaç belge üzerinde çalışarak bunları yayınladılar[6] ve Julius'a onu olduğu yere mıhlayacak bir mektubu cevaben gönderdiler.

Hayır, büyük konsil için Roma'ya gelemeyeceklerdi! Zamanı hiç de uygun değildi. Ayrıca Julius'un daveti yerleşik uygulamaları da hiçe saymıştı çünkü Doğu ve Batı piskoposları kendi yetki alanlarındaki din adamlarına dair karar aldıklarında diğerleri bunu doğrudan kabul etmekteydi. Ne hakla Roma piskoposu kendi yetki alanı dışındaki bir meseleye müdahale edebiliyordu? Julius İznik kararlarını övmekteydi ama İznik kararlarına göre piskopos konsilleri önceki konsillerin aldığı kararları değiştiremez ve hiçbir piskopos aforoz edilmiş olan din adamlarını destekleyemezdi. Tire ve Antakya konsillerinde alınmış kararlar tamamıyla meşruydu. Bu yüzden Julius aforoz edilmiş din adamlarını bağrına basmaya devam ederse Doğu kendisiyle teması kesecekti.[7]

Julius cevabı aldı (uğradığı büyük şaşkınlığı tahmin edebiliriz) ve derhal 50 Batılı piskopostan oluşmuş bir konsilin onayladığı uzun bir mektupla kar-

---

4. Başpiskoposluk merkezleri: İskenderiye, Antakya, Kaeserea ve Constantinopolis. Sonradan Kudüs de bu listeye eklendi.
5. A.g.e., 137.
6. Açılış İtikadı olarak adlandırılan İkinci Antakya İtikadı diğerlerinde olduğu gibi Baba, Oğul ve Kutsal Ruh arasındaki bağlantıyı şöyle tarif eder: "Her birinin özü (Hypostasis) derece ve kutsallık olarak kendine has şekildedir. Bu nedenle onlar uyumları kusursuz olan üç ayrı özden ibarettir." Kelly, *Early Christian Creeds*, 269. Kelly haklı olarak itikadın kimi aşırı Ariusçu görüşleri terk ettiğini (Oğulun tekamül edebilir olduğu) ve temelde Sabelliusçu ve Markellosçu karşıtı bir itikad olduğunu vurgulamaktadır. 270.
7. Özeti için bkz. Barnes, *Athanasius and Constantius*, 58-59.

şı saldırıya geçti.[8] Kullanılan üslubun uygunsuzluğunu dile getirerek söze başladı.

> *Bana papazlarım tarafından iletilen mektubunuzu okudum... ve ben size o mektubu sizin iyiliğiniz için ve büyük bir samimiyetle yazmış olmama rağmen bana son derece yakışıksız ve öfkeli bir tarzda mukabele ettiniz. Mektup kendisini yazanların gurur ve kibrini açıkça sergilemektedir.*[9]

Bu bölücü Doğululara huzur içinde yaşayan Batılı meslektaşlarına patronluk taslama hakkını da kim veriyordu? Önceki konsillerin kararlarını çiğnemekle suçlanması üzerine cevaben -tu quoque: Siz de- demişti. Çünkü Ariusçular da kâfirleri affedip onları cemaate kabul ederek İznik Konsilinin kararını çiğnemişlerdi. Ayrıca konsile göre Julius, Athanasios ve Markellos tam anlamıyla ortodoks Hıristiyanlardı. Her iki davayı da inceledikten sonra yöneltilen suçlamaların yersiz olduğunu görmüştü. Huzursuzluğun kaynağı Athanasios değil masum piskoposları makamlarından edip yerlerine ehliyetsiz kişiler getiren Ariusçulardı.

Büyük bir konsil toplama yetkisine gelince, Julius hâlâ akademisyenlerce ne olduğu tartışılan şifreli cümlelerle cevap verdi. Kendinde tüm bölgelerdeki davalar hakkında karar verebilecek bir yetki gördüğü anlaşılsa da anlatım biçimi hiç de açık değildir.[10] Açık olan şeyse Athanasios ve Markellos'un davalarını aynı itikadi ve ahlaki temele dayandırmış olmasıydı. Bu bir hataydı çünkü Doğu piskoposları Athanasios'u kâfirlikle değil şiddet uygulamakla suçlamışlardı ve Markellos'un itikadına göre de Oğul Baba'nın zatı içerisinde tümüyle kayboluyordu. Yaşanan bu mektup savaşı işaret ettikleri konulardan daha önemli hale gelmişti. Bu davetler ve reddetmelerle Arius ihtilafı Doğu ve Batı arasındaki mücadelenin en büyük nedeni haline geldi.

342 yılının başlarında meydana gelen bir olay Constantius'un karşı karşıya olduğu tehlikenin farkına varmasını sağladı. Constantius, Kral Şapur'un idaresinde Mezopotamya'daki Roma hakimiyetine karşı mücadele eden Perslerle savaşıyorken eski dostu İzmitli Eusebios vefat etti. Arius karşıtı bağnaz Paulus'u Batıya sürgüne göndererek yerine Eusebios'u Constantinopolis piskoposu olarak birkaç yıl önce kendisi atamıştı. Şu an durum değişmişti. Arius hareketinin en bü-

---

8. Athanasius savunmasına eklemiştir. "Defence against the Arians." Schaff ve Wace, *Athanasius: Select Works and Letters,* 110-119.
9. A.g.e., 111.
10. Aykırı bir yorum için bkz. Hanson, *Search,* 271, n. 136, ve Barnes, *Athanasius and Constantius,* 61.

yük lideri artık yoktu. Constantius ve ordusuyla başkent arasında berbat dağ yollarından oluşmuş ve kötü havanın hüküm sürdüğü bin milden daha uzak bir yol bulunmaktaydı ve imparatorluğun en önemli mevkilerinden biri boş duruyordu.

Arius karşıtı sürgünler heyecan içinde olmalıydılar. Şehirde bulunan Paulus yandaşları eğer Paulus şehre dönerse onu büyük bir kalabalıkla karşılamanın hazırlığı içindeydiler. Athanasios'un muhtemel teşviki ve Constans'ın ve Trier piskoposunun desteğiyle sürgündeki piskopos kuralları çiğneyerek şehre geri döndü. Söz verildiği gibi büyük bir militan kalabalık tarafından karşılandı ve başpiskopos olarak Kutsal Havariler Kilisesine yerleşti. Fakat muhalifleri de boş durmuyordu. Onlar da ılımlı Ariusçu Macedonius'u piskopos seçip mücadelelerini sokakta sürdürmek için güçlerini seferber ettiler. Constantius bu olayları haber aldığında ordusuyla kışı geçireceği Antakya'daydı. Paulus'un bu davranışına öfkelenerek en iyi generallerinden biri olan Hermogenes'i yanında bir grup askerle beraber bir gemiyle Constantinopolis'e gönderdi. Hermogenes'e Paulus'u katedralden çıkararak tutuklaması ve baharda imparator seferden geri dönene kadar kilit altında tutması emredilmişti. Ama general şehre vardığında şehir kaos içerisindeydi. Paulus'un ve Macedonius'un yandaşları birbirleriyle savaşıyorlardı, pek çok kişi hayatını kaybetmişti ve şehrin bir bölümü de alevler içerisindeydi. Hermogenes o gece birlikleriyle dinlenerek ertesi gün Paulus'u en uygun şekilde nasıl tutuklayacağını gözden geçirmeye karar verdi. Fakat çeteler o gece bulunduğu evi ateşe verdiler. Generali ve onun ev sahibini yakalayıp sokaklarda sürüklediler ve döverek öldürdüler.

Constantius hiddetinden deliye dönmüştü. Mevsim kış olmasına rağmen büyük bir askeri birliğin başında kuzeye ve batıya doğru ilerleyerek şehre girdi ve Paulus'u tutuklattı. Bu olayda ne oranda direniş gösterildiği bilinmiyor ama çok sayıda kişinin öldüğü ve yaralandığı muhakkaktır. Constantius sinirine hakim olarak Paulus'u idam ettirmedi; piskopos öldürmek öldürdüğünü şehit mertebesine yükseltmek ve karışıklığı daha fazla arttırmaktan başka bir işe yaramıyordu. Benzer şekilde Paulus'un yandaşlarını katletmek ya da kitle halinde hapse atmak gibi yöntemlere de başvurmadı. Bunun yanında sayıları işlenen suçlar için tüm şehri cezalandırmayı haklı çıkaracak kadar fazlaydı. İmparator şehrin tahıl istihkakını yarıya indirerek halkın bu durumdan dolayı Arius karşıtlarını suçlamasını istedi. Ardından Macedonius'u başpiskopos olarak atadı ve Paulus'u de zincire vurdurarak Batıya doğru giden bir gemiye bindirdi.

Paulus Trier'deki Constans'ın yanına geldi. Batı imparatoru artık Athanasios'u da yanına çağırmıştı. Constantius'a tehdit dozu gittikçe artan mektuplar gönder-

meye başladı. Kardeşinden ısrarla Doğu piskoposlarından oluşan bir delege göndererek kendi görüşlerini savunmalarını ve Athanasios'la Paulus'un neden görevden alınıp sürgün edildiklerinin açıklanmasını istiyordu. Constans'ın dini ihtilafı kendi politik çıkarları adına kullandığını düşünmek pek doğru olmayacaktır. Şüphesiz Constantius'u zayıflatmak istiyordu hatta fırsat bulursa onu yerinden etmekte de tereddüt göstermezdi. Kardeşinin Perslerle başının belada olduğunu ve hele imparatorluk böyle bir karmaşa içerisindeyken kendisine doğrudan meydan okuyamayacağını da biliyordu. Diğer taraftan herhalde dini meseleleri en az ailesinin diğer üyeleri kadar ciddiye almıştı. Meşhur misafirleri -Athanasios, Markellos ve Paulus- karizmatik liderler, zeki teologlar ve göz alıcı mazlumlardı. Constans gerçekten de onları Constantius ve Ariusçulara karşı müdafaa ediyormuş gibi bir havaya girmiş olabilirdi. Babasının Licinius'la olan mücadelesinde olduğu gibi baskı ve kâfirliğin karşısında kendince gerçek Hıristiyanlığın safında yer almıştı.

Constantius kardeşinin dileğini hızla yerine getirdi. Constans'ın da farkında olduğu gibi, özellikle büyük şehirlerde iç savaş hüküm sürmekteyken, iki cephede birden savaşacak durumda değildi. Üstelik Constans çoktan piskopos Julius'un teklif ettiği gibi büyük bir konsilin toplanmasına duyulan ihtiyaç hakkında konuşmaya başlamıştı. Constantius ise Doğu piskoposlarından oluşan bir delegenin bu tehlikeyi şimdilik önleyeceğini düşünüyordu. Bu amaçla yola çıkan dört piskopos 342 yılının sonlarında Trier'e ulaştı. Yanlarında Açılış Konsilinin -daha uzlaşmacı olan- dördüncü İtikadının bir kopyasını da getirmişlerdi. Belgede İznik Konsilinde kullanılan homoousius terimi geçmese de, aşırı Ariusçuların "Oğul hiçlikten yaratılmıştır ya da diğer bir hypostasisten yaratılmıştır yani Tanrı'dan değildir ve o yokken zaman vardı" şeklindeki inançları reddedilmişti.[11] Ayrıca belgede Markellos'un itikadı açısından kritik bir cümle de bulunuyordu. Bu belgeyle bir uzlaşma zemini yaratılması amaçlanmıştı. Batı, Markellos'un "Sabelliusçu" görüşlerini desteklemekten vazgeçerse Doğu da aşırı Ariusçuluğu reddedecekti.

Sunulan anlaşma teklifi kaba bir şekilde reddedildi. Doğu delegeleri ulaştıktan birkaç ay sonra Constans kardeşine bir mektup göndererek Doğu-Batı sınırının hemen batısındaki Serdica (Sofya)'da Doğu ve Batı piskoposlarından oluşacak bir konsil toplanmasında ısrar etti. Constantius konsilin Constans'ın adamlarının kontrolü altında olacağının farkındaydı fakat kendisini bu isteği reddedecek güçte hissetmiyordu. Bu yüzden konsile nispeten küçük bir grup (en sık kullanılan

---

11. Kelly, *Early Christian Creeds*, 272-273.

rakam olan 66) piskopos ve onlara refakat etmeleri için de en iyi üç subayının komuta ettiği üç bölük gönderdi.

Sofya Konsili başlı başına bir felaketti ve Doğu ve Batı kiliselerinin arasını daha fazla açmaktan başka hiçbir işe yaramadı. 343 yılının ilkbaharında doksandan fazla Batılı piskopos şehre geldi. Liderleri Constantine'in danışmanı ve İznik Konsiline başkanlık etmiş olan yaşlı Kurtubalı Hosius'tu. Hosius Doğulu sürgünlerin yanına geldiğinde eski görevine tekrardan gelebilmek için kanlı bir eyleme girişip elde ettiği başarısızlık nedeniyle dostları için bir utanç kaynağı olan Constantinopolisli Paulus aralarında değildi. Piskopos Julius hazır bulunsa da pek önemli bir rol oynamayacaktı. Hosius başkan koltuğunda ve Trierli Maximinus onun hemen yanındayken konsilin Constans'ın kontrolü altında olduğunu anlamak hiç de güç değildi.

Bir iki istisna dışında tüm Batılılar yek vücut olmuşlardı ve kendi topraklarında olmanın keyfini çıkarıyorlardı çünkü şehre İskenderiye ve diğer Doğu şehirlerden büyük gruplar halinde Arius karşıtı militanlar gelmişti. Doğu piskoposlarıysa tam tersine şehre vardıklarında kendilerini fazlasıyla yalnız hissetmişlerdi. Şehre varmadan birkaç gün önce Constantius'un topraklarındaki Philippopolis'te konakladıklarında oy çoğunluğu karşı tarafta olduğundan ve muhtemelen aforoz edileceklerinden ne yapabileceklerini görüşmek için bir araya gelmişlerdi. Şehre varınca kuşatıldıklarını hissederek Constantius'un temsilcileriyle beraber sarayın koruyucu kanatları altına sığındılar.

Burada Doğulular tek yaptığı şey zaman kazanmaya çalışmaktı. Hosius ve diğer Batılılara mesaj göndererek Athanasios ve Markellos gibi kilise konsili kararıyla Kiliseden ihraç edilmiş kişilerle görüşmeyi reddettiklerini bildirdiler. Muhalifleri cevaben kendileriyle aynı cemaatin mensubu olan ve kanaatlerince suçsuz yere mahkum ve sürgün edilmiş olan piskoposları dışlamalarının söz konusu bile olmadığını bildirdiler. Artık Ariusçuların saraydan ayrılmasının ve konsilin başlamasının zamanı gelmişti. Diplomatik mücadele günlerce sürdü. Hosius aracılık yapmayı teklif etti ama Doğu bunu reddetti. Doğulular cevaben Athanasios'un faaliyetlerini yerinde tetkik etmek için ortak bir komisyonun kurularak Mısır'a gönderilmesini teklif ettiler ama karşı taraf da bunu reddetti. Görüşmeler kilitlenmişti.

Bu diplomatik oyunların ortasında Constantius'dan gelen mektupta Perslere karşı büyük bir zafer kazanıldığı bildiriliyordu. Bunu Sofya'dan ayrılmak için bir bahane olarak kullanan (herhangi bir bahane o an için yeterliydi) Doğulular rahat bir nefes alıp ayrılış nedenlerini bildiren belgeyi yerel bir rahibe bıraktılar ve

hemen oradan ayrıldılar. Güven içerisinde Philippopolis'e vardıklarında tüm piskopos ve rahiplere birer mesaj göndererek sürgünlerin işledikleri suçları bir kez daha tekrarlayıp Hosius, Julius ve Trierli Maximinus'un da dahil olduğu birkaç Batılı piskoposu aforoz ettiler. Kısaca ve öfke içerisinde konsildeki tüm rakiplerini kâfirlikle, şiddete başvurmakla ve ahlaksızlıkla suçladılar. Sonunda da Constans'a sundukların benzer bir itikad hazırladılar -sadece fazladan aşırı Ariusçulara[12] ve Athanasiosçulara[13] yönelik lanetler eklediler. Daha sonra ertesi yıl Antakya'da toplanma kararı alarak evlerine doğru yola çıktılar.

O sırada Batı piskoposları Sofya'da sekiz belge hazırlamaya yetecek kadar kalmaya devam etmişlerdi. Düşmanlarının gizlice ayrılmasına ateş püskürerek tüm Hıristiyan din adamlarına şu şekilde başlayan bir mektup gönderdiler:

> *Ariusçu kâfirler pek çok sefer gerçek Katolik inancının savunucuları olan Tanrı'nın hizmetkarlarına karşı düşüncesiz eylemlere girişmişlerdir. Gerçekle ilgisi olmayan inançlarında ısrar edip ortodokslara rahat vermemektedirler. Şimdi de inancımıza öyle şiddetli saldırdılar ki artık en ılımlı imparatorların bile dini görüşü buna müsamaha gösteremez.*[14]

Mektup Doğu piskoposlarının kaçışını kınayarak devam ediyordu. Mektupta aforoz edilerek görevinden alınacak yedi Ariusçu piskoposun adı bulunuyordu ve şeytandan yana olduklarından dolayı onlarla görüşülmemesi herkese tavsiye ediliyordu. Batılılar Arius karşıtı sürgünleri müdafaa ederek Doğuda ortodoks Hıristiyanlara uygulanan şiddeti kınadılar (Constantius'u doğrudan eleştirmemeye özen gösteriyorlardı; tüm suçlamalar yüce imparatora yalan söyleyerek onu yanlış yönlendiren kişilere yönelikti). Sonuna da uzun, özensiz ve küfürlerle dolu bir İnanç Beyanı iliştirdiler. Bu beyandaki baştan savma yaklaşımlar nedeniyle Baba'yla Oğul arasındaki fark tümden ortadan kalktığı için ileride Athanasios adına bir utanç belgesi olacaktı.[15]

Sofya Konsili bu şekilde sona erdi. Muhalif taraflar hiç bir araya gelmediğinden aslında gerçek bir konsil değildi. Bu noktada her iki taraf da birbirlerinden ne kadar da farklı olduklarının yeni anlamış olmalarından kaynaklanan dehşet ve şokla kendi kabuklarına çekildiler. Bu kızgınlık Doğuyla Batının birbirinden tama-

---

12. Doğu İtikadı "Üç Tanrı vardır ya da İsa Tanrı değildir" diyenleri suçlamaktadır. Kelly, *Early Christian Creeds*, 276.

13. İtikad ayrıca "zaman yaratılmadan önce o ne Mesih ne de Tanrı'nın Oğluydu, ya da Baba, Oğul ve Kutsal Ruh birdir ve aynıdır, ya da Oğul edinilmemiştir ya da Baba Oğlunu kendi seçimi ya da iradesi neticesinde edinmemiştir" diyenleri de suçlamaktadır. A.g.e.

14. Alıntı için bkz. Barnes, *Athanasius and Constantius*, 75.

15. Bkz. Hanson, *Search*, 300-305.

men ayrılmasıyla sonuçlanacaktı. Birkaç yüzyıl sonra artık aradaki bu uçurumu kapamak tamamen imkânsız hale gelecek ve Hıristiyan dünyası Latin ve Yunan inancı olarak ikiye bölünecekti. Ama 4. yüzyılda böyle bir bölünme düşünülmüyordu bile. Sadece 20 yıl önce kazanan Kilisenin şimdi bölünmesine nasıl izin verilebilirdi? Düşmanlıkları ihtilafı körükleyen imparatorların, birleşik bir imparatorluk yönetme hayallerini Kilisenin bölünmesi üzerine nasıl başaracaklarını iyice düşünmeleri gerekiyordu. Dindar Hıristiyanlar içinse Kilise kurumdan öte bir şeydi. O İsa'nın cisimleşmiş hali ve Kutsal Ruhun meyvesiydi, onu bölmek Kurtarıcının bedenini parçalamak manasına gelirdi.

Uzlaşma dönemi de böylece sona erdi. Fakat ne Yunan ve Latin kültürleri arasındaki çatışma ne de Arius ihtilafındaki meseleler açıklığa kavuşmuştu. Din ve devlet birbirlerinin işlerine bu derece müdahale ederken nasıl uzlaşılabilirdi ki? Bu Roma dünyasını tümden bir iç savaşa sürükleyecek olan mücadeleyi sona erdirmeye çalışan kişilerin cevaplayamadığı bir soruydu.

Doğu piskoposlarının Sofya'dan ayrılmasının ardından, Batılılar Constantius'a daha ılımlı üsluba sahip bir mektup göndererek devlet görevlilerinin "dinin koruyucusu gibi davranmak"tan vazgeçmesini istediler. Yüce gönüllü ve lütufkâr imparatorumuz tebaasını kendi piskoposlarını ve rahiplerini seçme konusunda özgür bırakmalı; kıskanç ve düzenbaz muhalifleri nedeniyle devam etmekte olan iç savaş yüzünden baskıya ve şiddete maruz kalan samimi Hıristiyanların çektiği acıları sona erdirmeliydi. Piskoposlar, Constantius'tan sürgünleri tekrar eski görevlerine iade etmesini ve "yeni hortlamış korkunç bir salgın" olan Ariusçuluğa sırtını dönmesini istediler.[16]

Bu mektup görünüşte din ve devletin ayrılmasına yönelik bir çağrıya benzese de gerçekte tabii ki öyle değildi. İhtilafın iki cephesi de bu modern düşünceye inanmıyordu; Athanasios ve müttefikleri, imparator askeri güç göndererek tüm Ariusçuları görevinden alıp yerlerine iyi (!) Athanasiosçuları koysa mutluluktan uçabilirlerdi. Ayrıca hiç kimsenin halka dini liderlerin seçimi hakkını kaptırmak gibi bir düşüncesi de yoktu. Ama yine de mektup din ve devlet arasındaki ilişkinin karmaşık ve kestirilemeyen sonuçlarını da gözler önüne sermekteydi.

Hıristiyanlık baskının potasında şekil almıştı; bizzat İsa'nın kendisi de devlet terörünün kurbanıydı. Bu nedenle en dramatik dini hikayelerden biri de baskı gören hak sahibi ile baskıcı otorite arasında geçen mücadeleyi konu alır. Piskoposlar arasında düşünce ve imparatorlar arasında iktidar mücadelesi olmasının yanı

---

16. Barnes, *Athanasius*, 80-81.

sıra, sıradan Hıristiyanlar arasında da bir bağlılık mücadelesi sürmekteydi ve baskı görmenin kimi avantajları da oluyordu. Devlet tarafından baskı görmek o görüşün doğruluğuna delalet etmese de baskı sonucunda zihinlerde güçlü çağrışımlar oluşabilirdi: İnatçı Yahudiler, zalim Roma askerleri ve acı çeken İsa.

Athanasios ve müttefikleri bu çağrışımları nasıl kullanacaklarını çok iyi biliyorlardı ve bu yeteneklerini her fırsatta kullandılar. O sırada Constantius'u böyle bir kişilik olarak görüyorlardı, iyi fakat zayıf; kötü ve maksatlı kişilerin tuzağına düşmeye hazır bir kişi. Kısa zaman sonra bu görüş değişecek ve Athanasios, onu kötülemek maksadıyla Judas'a ve Nero'ya benzetecekti. Constans'ta Constantius'u "baskıcı" gösterecek propaganda fırsatını kaçırmamıştı. Doğu piskoposları Sofya'ya gelirken yanlarında siyasi koruma bulunmasına rağmen Batı imparatoru kendisini ve devlet görevlilerini meselenin dışında tutmuştu. Böylece de Ariusçuluğun var olmak için devlet desteğine ihtiyaç duyduğu vurgulanmaktaydı. Eğer Constantius "ortodoks" Hıristiyanlara baskı uygulamaya son verirse insanlar Athanasios ve Markellos gibi Hıristiyan kahramanlarını coşkuyla karşılayacaklardı.

Tabii ki bunların gerçekle ilgisi yoktu. Arius ihtilafı sadece dini liderleri değil tüm Doğuyu birbirine düşman iki kampa ayırmıştı. İki tarafın da her fırsatta devletin gücünü elde etmeye çalışmasının nedeni güçlerinin birbirine denk olması ve devleti işin içine katarak dengeyi kendi lehlerine değiştirme gayretleriydi. Constans kendi topraklarında dine, kardeşi kadar müdahale etmiyordu çünkü Batı ihtilafla fazla ilgilenmiyordu ve devlet Batıda Doğuda olduğu kadar iyi örgütlenmemişti.[17] Constantius yerel dini çatışmalarda taraf olmaya daha meyilliydi ve subordinationist görüşe sempati duysa da asıl endişesi Ariusçuluğu yaymak değil topraklarında istikrarı sağlamaktı. Roma'yı Kiliseye müdahaleye iten asıl sebep zaten Hıristiyanların bunu istemesiydi.

Baskının ne demek olduğunu bilen inananlar neden devletin itikadi meselelere dair bir tartışmaya müdahalede bulunmasını istiyorlardı? Bir sebeple, eğer başarılı dini bir hareket güçlü bir toplumun inancı haline gelerek devlet desteğini kazanırsa bu inanç evrensel hale gelebilirdi. Büyük Constantine "evrenselleştirici" rolü üstlenerek Kiliseye zamanında pagan din adamlarına tanınan imtiyazları (biraz daha da fazlasını) tanımıştı. Piskoposlar vasıtasıyla İznik'te Ariusçuluğu ortadan kaldırmaya çalışmasının da nedeni buydu: Evrensel bir kilise itikadının tesisi. Her iki durumda da devlet halka belli bir dini inancı empoze etmekten ziya-

---

17. Diğer taraftan Constans Kuzey Afrika'da Kiliseye tabi olmayı reddeden Donatusçulara karşı şiddet kullanmıştı.

de mevcut dini görüşü onaylayarak organize etmekteydi. Bu nedenle, kısa vadeli avantajlarına ilave olarak, inananların çoğu Hıristiyan imparatorun Kiliseye müdahalesinden pek fazla rahatsız olmuyordu.

Devlet müdahalesi, insanlar kendi dini inançlarını ya da kurumlarını tehdit altında hissettikleri zaman daha da aranır hale geliyordu. Daha sonra da Arius ve Eusebios'un Constantine, Athanasios ve Markellos'un Constans'a sığındığı gibi onlar da güçlü ve saldırgan rakipleri karşısında devlete sığınıyorlardı. Bu tür durumlarda kendini tehlikede gören grup devletten doğrudan olaylara müdahale etmesini istiyor ve bu isteklerini de amaçlarının sadece kötülüğün hakim olmasını önlemeye çalışmak olduğunu söyleyerek meşrulaştırıyorlardı. Eğer devlet önceden yanlış tarafta yer almışsa da bu tür bir istek gündeme gelebiliyordu. Athanasios Constans'tan kendisini İskenderiye'deki görevine iade etmesini istediğinde (bunun onun sonraki hareketi olduğunu göreceğiz) her iki meşruiyeti de kullanmıştı. Ona göre temelinde Hıristiyanlığa karşı olan ve baskıcı Constantius tarafından desteklenen Ariusçuluk ancak kurtarıcı Constans'ın yardımıyla durdurulabilirdi.

Modern bir gözle bakıldığında bu tür iddialar basit ve eski moda görülebilir. Neden liberal demokrasilerde olduğu gibi Kilise ve devlet birbirinden ayrılmıyordu? Gerçekte bu tür bir ayrım ancak insanların büyük bir kısmı dini fikirlere fazla önem vermediğinde ve din için evrenselleştirme veya yok olma kaygılan söz konusu değilse en iyi sonucu verebilirdi. Roma'nın son günlerinde -ve bazı koyu dindarlara göre günümüzde- her iki senaryo da mevcuttu ve birbirlerini güçlendiriyorlardı. Roma halkı dini fikirlerle fazlasıyla ilgiliydi. Hıristiyan inancı paganizmi ortadan kaldırmış ve barbar topraklarına kadar yayılmıştı. Fakat "gerçek" Hıristiyanlık (Ariusçular ve Athanasiosçular tarafından tarif edildiği şekliyle) şeytani düşmanlarının devlet desteğini ele geçirmesi nedeniyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıyaydı.

Böylesine büyük bir tehlikeyle karşı karşıyayken nasıl olur da devletin desteğine ihtiyaç duyulmazdı? Bunu yaparak pek çok şey kazanmak mümkündü ve yapmayarak da pek çok şey kaybetmek. Batı piskoposlarının Doğuda devletin dine müdahaleden vazgeçmesi yönündeki isteklerini kaleme alan Athanasios, Constans'ı kardeşine karşı göreve çağırmakta ve kendisinden İskenderiye'deki eski görevine dönebilmesi için yardım istemekte hiç de tereddüt etmemişti. Burada asıl istenen özgürlük değildi mesele doğru inancı bulmaktı çünkü kurtuluş buna bağlıydı ve bu gayeye erişebilmek için iç savaş bile göze alınabilirdi.

Hiç beklenmedik olaylar dizisi -yol açtığı belalan dikkate almazsak komedi demek daha doğru olur- Athanasios'a yardım ederken belki de bir Doğu-Batı savaşının önlenmesine de sebep olmuştu.

Eylemin merkezi Constantius'un askeri karargahının yer aldığı ve Ariusçulann merkezi olan Antakya'ydı. Sofya'daki tehlikeli bölünmenin ardından Batı piskoposları Constantius'a mesaj iletmekle görevli bir grup delege gönderdi. Ayrıca yanlarında içerisinde sürgünlerin görevlerine iadesi meselesini tekrar gözden geçirmesini isteyen Constans'ın mektubunu da taşıyorlardı. İki piskopos, Capualı Vincentius ile Kölnlü Euphrates ve Constans'ın bir generali saraya gelerek mektubu imparatora iletip saygılarını sundular. Daha sonra kaldıkları yere geri dönerek bu olayın muhtemel sonuçlarına dair konuşmaya başladılar.

Antakya piskoposu Stephanus Batı piskoposlarınca görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle aforoz edilenlerden biriydi. Bu duruma hâlâ kızgın ve Batı piskoposlarının görevini baltalamaya niyetli olduğu ortada olan piskopos, iki rahibini kılık değiştirterek meşhur bir geneleve gönderdi. Görevleri geceyi delegasyonun en önemli üyesi olan Kölnlü Euphrates'le geçirmesi için bir fahişe kiralamaktı. Sabaha piskopos yatağında bir kadınla basılacak, utanç içerisinde Antakya'yı terk etmek zorunda kalacak, davası lekelenecek ve böylece Stephanus'a yapılanların intikamı alınmış olacaktı.

Rahipler kendilerine söyleneni harfiyen yerine getirdiler ama bir hata yapmışlardı. Söz konusu kadına müşterisinin yaşlı bir Galyalı piskopos olduğunu söylememişlerdi. Yatağında huzur içerisinde uyuyan piskoposu ve yandaki sandalyede duran piskoposluk asasını görünce fahişe (kim bilir onun için nasıl bir utanç kaynağıydı) hızla bir karar verdi ve sanki saldırıya uğramış gibi çığlık atmaya başladı. Çığlığı duyan herkes piskoposun yatak odasına doluşunca zeki kadın Stephanus ve adamlan duruma müdahale edemeden oradakilere tüm gerçeği anlattı.

Hikâye tüm şehre yayıldı, şafaktan itibaren Stephanus'un ortaya çıkmasını ya da görevden alınmasını isteyen kızgın kalabalıklar katedralin önünde toplanmaya başladı. Constantius kalabalığı sakinleştirmek için adamlarını göndermek zorunda kalmıştı. Başlanan soruşturma hızla sonuçlandırıldı. Genelevin sahibi söz konusu rahipleri teşhis etti. Rahipler Stephanus'un kendilerine kirli kıyafetler giydirdiğini itiraf etti ve 344 yılının yazında Antakya piskoposu Antakya Konsili tarafından aforoz edilerek görevden alındı.

Bu tür aptalca şeylere tahammülü olmayan Constantius konsile Batılılarla tartışma değil uzlaşma zamanı olduğu mesajını verdi. Stephanus'un yerine derhal

atama yapıldı ve konsil "uzlaşma ruhuna hayat verecek" meşhur "Uzun Satırlı İtikad"ı kabul etti.[18] Konsilin dört üyesi belgeyi Milano'daki Batı piskoposlanna götürdü. Belge İsa ve Tann'nın spiritual birliğini önceki tüm Doğu belgelerinden daha güçlü şekilde savunmaktaydı:

> *(Baba ve Oğul) aracısız ve mesafesiz bir bütündürler. Birbirlerinden aynlmaz biçimde vardırlar. Baba'nın zatı Oğulu tümüyle kaplamıştır ve Oğul tamamıyla Baba'ya bağlı ve onunla bir bütündür ve tek başına ve ebediyen Baba'nın bağnnda dumaya devam edecektir.*[19]

Aynı zamanda uzlaşma isteğinin diğer bir nişanesi olarak Constantius bir grup Athanasiosçu sürgünü affetti ve İskenderiye'deki görevlilerden Athanasios taraftarlanna devlet düşmanı gibi davranmaktan vazgeçmelerini istedi.

Batı da uzlaşmacı adımlar atmıştı. 345 yılındaki Milano Konsili Ankaralı Markellos'un müridi olan ve aşın görüşlere sahip Piskopos Sirmiumlu Photinus'u mahkum ederek görevden aldı. Üstelik Markellos'u hem Athanasios hem de Batı piskoposlan yalnız bırakmışlardı. İki taraf da aşırılıklannı törpüleme gayretindeydi ve iyi niyetlerinin bir nişanesi olarak kullandıklan üslubu da değiştiriyorlardı ama inancından vazgeçmeye kimsenin niyeti yoktu. Asıl mesele itikadi itilaflara ve imparatorlann güç mücadelesine hiç dokunmadan karşılıklı yapılan bu tür iyi niyet gösterilerinin çatışmalara son verip veremeyeceğiydi.

Dini çatışmalara yol açan konu sayısı azalsa da kritik farklılıklar varlığını sürdürmeye devam etmekteydi. Subordinationistçi görüşlerini biraz yumuşatsalar da Doğulular Baba, Oğul ve Kutsal Ruhun birbirinden farklı ve ayn varlıklar olduklan konusunda ısrarlıydılar. Milano'daki Batı piskoposlan da delegelerden ısrarla Arius'u ve görüşlerini resmi olarak reddetmelerini istemekteydiler. Bu isteğin neticesinde konsili öfke içerisinde terk etmişlerdi.[20] Bu nedenle imparatorluğun ortak olarak yönetilmesi pek de mümkün gözükmüyordu. Oynadıklan satranç devam ederken kendini avantajlı hisseden Constans her fırsatta bastırmayı sürdürecekti.

Muhtemelen Constans'ın göz yummasıyla (kesin olarak bilinmese de) Paulus 344 yılında Constantinopolis'e gelerek tekrar katedrali işgal etti. Eğer bu hareket

---

18. Kelly, *Early Christian Creeds*, 279.
19. A.g.e., 280.
20. Doğu piskoposlanna verilen belge bugün elimizde mevcut değildir. Kimi akademisyenler (Barnes, 89, Hanson, 312) belgeyi imzalamamalannın nedeninin belgenin içindekiler değil de sunuluş şekli olduğunu iddia etmektedirler. Kelly'ye (280-281) göre ise kabul etmemelerinin sebebi belgenin "üç hypostases"i reddetmeyi gerektirmesidir. İkinci görüş daha makul görülmektedir. Mursalı Valens ve Singidunumlu Ursacius'un Pannonia'daki görevlerini kaybetmemek için imzaladıklan ortadadır.

Constantius'a karşı iki yıl önce yapılsaydı Paulus yaralanacak ya da ölecek ve destekçileri de ayaklanacaktı. Doğu imparatoru bu sefer Mezopotamya'nın uzak köşelerinden Constantinopolis'e dönmek zorunda kalacak ve şehre vardığında tüm şehrin alevler içerisinde olduğunu görecekti.

Birkaç gün sonra makamına yerleşmiş olan Paulus uzun süredir beklediği daveti aldı. Şehirdeki en yetkili görevli, Praetorian Prefect Phillipus, nazikçe kendisini Zeuxippus hamamında ziyaret etmesini istemişti. Paulus bunun ne demek olduğunu gayet iyi biliyordu; diğer kalburüstü kişilerin de yer aldığı hamama davet etme bir aristokratın diğerini onurlandırmak için seçtiği bir usuldü. İmparator Ariusçu müttefiklerini gücendirmemek için bu daveti yapmasını validen isteyerek halkı kademeli olarak bir değişime hazırlamak istemiş olmalıydı.

Paulus kararlaştırılan saatte hamama gitti. Vali ve silahlı muhafızlarından başkası yoktu. Yardım için bağırmaya fırsat bulamadan bahtsız piskopos bir hamlede yakalandı ve ağzı bağlandı. Boğaz'daki bir gemiye bindirildi. Daha sonra geminin, koruyucusu Constans'ın toprağı olan Selanik'e doğru gitmekte olduğunu öğrenecekti.

Paulus'un sarayına geri dönmesi ve Milano Konsilinin bir şey elde edilemeden sona ermesiyle birlikte Constans artık nazik diplomasiden vazgeçmeye karar verdi. 345 yılının yazında Constantius'a fazla söze yer bırakmayan bir ültimatom gönderdi:

> *Athanasios ve Paulus burada benim yanımdalar. Kendilerinin dindarlık kisvesi altında büyük bir baskıya maruz kaldıklarını öğrendim. Eğer bu kişileri eski görevlerine iade etmeyi ve şu an büyük bir kibirle o görevi yapmakta olanları azletmeyi kabul edersen kendilerini sana göndereceğim. Ama eğer reddedersen emin ol ki onları hak ettikleri görevlerine iade etmek için senin isteğine karşı da olsa bizzat kendim geleceğim.*[21]

Bu açık bir savaş nedeniydi. Constantius bunu göze alabilirdi fakat Athanasios sürgün edildiği zaman onun yerine İskenderiye piskoposu olan Gregorios aniden ölmüş ve makamı boşta kalmıştı. Mısır piskoposlarının yapacağı bir seçim karmaşaya neden olacak ve de sonuçta yüksek ihtimalle Athanasios kazanacaktı. Athanasios sürgünde olduğu sırada yandaşlarıyla bir anlaşma yapmıştı ve baskıya uğramış mazlum kahraman rolünü üstlenerek görevde olduğundan çok da-

---

21. Barnes tarafından çevrilmiştir. *Athanasius and Constantius*, 89. Hanson, ne kadar sorumsuz olursa olsun Constans'ın birkaç piskopos için imparatorluğu iç savaşa sürüklemeyeceğini iddia ederek mektubun doğruluğundan şüphe etmektedir.

ha fazla taraftar çekmeyi başarmıştı. Constantius nerede nasıl davranması gerektiğini çok iyi biliyordu. Pers sınırından Athanasios ve Constans'a bir mesaj göndererek Athanasios'un güven içerisinde İskenderiye'ye giderek eski görevine devam edebileceğini bildirdi.

Athanasios, Aquileia'da Constans'ın yanındayken şatafatlı bir üsluba ve hatalı bir cümleye sahip olan mektubu dikkatle okudu. "Bizim nihayetsiz saygımız, siz atalarınızın kalbinden uzakta tüm varlığınızdan mahrum bir halde yaban ellerde dolaşırken asla sizi terk etmemişti."[22] Athanasios görevine iade edilmekten dolayı herhalde oldukça memnun olmuştur ama hemen görevinin başına geçecek kadar da aptal değildi. Constantius'un başka çaresi kalmadığından kendisini kabul ettiğini biliyordu ve eğer iki kardeş arasındaki ilişki bozulursa Doğu imparatoru onu düşmanı olarak kabul edecekti. Bu nedenle, önceden de yaptığı gibi, eve dönmek için son derece uzun bir yol seçti. Her şehirde mola vererek destekçilerini toparladı, takdirnameleri kabul etti ve devlet görevlilerinden kendisini korumalarını rica etti. Constantius'la Antakya'da görüşerek görevine müdahale edilmeyeceğine dair kişisel garantisini aldı ve ancak ondan sonra, 346 yılının yazında yani Constantius'tan mektubu aldıktan yaklaşık bir yıl sonra, tekrar İskenderiye'ye döndü.

Bu muhteşem bir dönüştü. Sadece din adamları arasında çok sayıda taraftar kazanmakla kalmamış halk arasındaki popülaritesi de her geçen gün artmıştı. Bu hem sürgün edilmesinin hem de yurtseverlik hislerinin bir sonucuydu. Şüphesiz henüz Mısır milliyetçiliğinden bahsetmek için çok erkendi. Bağlılık duyulan yer Mısır değil İskenderiye'ydi. İskenderiye uzun geçmişi, kültürel başarıları, bağımsız düşüncesi ve imparatorluğa düşmanlığıyla gurur duyan bir şehirdi. Bir zamanlar Kleopatra'nın şehri olan İskenderiye'nin halkı Roma; Antakya, ya da Constantinopolis'de bulunan imparatorların baskılarına karşı çok güçlü bir bilinç geliştirmişlerdi. Athanasios baskıcı olabilirdi fakat o yabancı değildi, onlardandı.

Constantius da Mısır'ın güç mücadelesindeki rolünün farkındaydı. İmparatorluk genel olarak Doğu-Batı diye ayrılmış kabul edilebilirdi fakat İskenderiyeliler haklı olarak kendi bulundukları yeri *sui generis* olarak kabul ediyorlardı: Dili Yunanca ve siyasi olarak Doğu İmparatorluğunun parçası fakat kendine has bir yapıya, hayati doğal kaynaklara ve Batıyla Juilus Sezar dönemine kadar uzanan bağlara sahip olan bir yer. Mısır'ın sadakatinden hiç kimse emin olamazdı çünkü Doğu-Batı mücadelesinde tayin edici bir etkiye sahiptiler ve her an iki taraftan birine yönelmeleri mümkündü. Constantius Athanasios'un geri dönmesine sadece

22. Barnes, *Athanasius and Constantius*, 90.

Constans istediği için değil İskenderiyeli kahraman Avrupa'da kardeşiyle birlikte arkasından dolap çevireceğine gözünün önünde olması daha iyi olur düşüncesiyle de izin vermişti. Athanasios Kudüs üzerinden kara yoluyla İskenderiye'ye sanki muzaffer bir imparator seferden dönüyormuş edasıyla girdi. Kendisine düzenlenen tören imparatora düzenleneninkinden daha görkemliydi. İmparator şehre yaklaşırken 10 mil uzaktan karşılanması adettendi. Athanasios'un yandaşlarıysa kendisini 100 mil uzakta karşılamışlardı.[23] Şehre girip katedrale doğru ilerlerken yoluna çiçekler serildi. Tüm kiliselerde halk döndüğü için Tanrı'ya şükrediyordu. İskenderiye sevinç içerisindeydi ve eğer piskoposun hâlâ düşmanları varsa bir süre ortalıkta görünmemeleri iyi olacaktı.

Paulus da Constantinopolis'e yaklaşık aynı tarihte döndü, ayrıca diğer İznik taraftarı sürgünler de görevlerine iade edildi. Ama Constantius bu rahiplerin kardeşiyle (aynı zamanda düşmanı) işbirliği yapıp kendisine emrivaki yaptıklarını unutmayacaktı. Çok iyi anlamıştı ki bir tek muharebeyi kaybetmek tüm savaşı kaybetmek manasına gelmiyordu.

---

23. Frend, *Rise of Christianity*, 532.

Ariusçu İmparatorluk

Arius ve İznik Hıristiyanlarının üç yıl süren beraberliği hiç de kolay olmamıştı. Uzlaşmamış olsalar da mevcut güç dengesi her iki tarafı da kesin bir üstünlük elde etmekten alıkoyuyordu. Roma devletinin desteğinin ne kadar önemli olduğunun farkında olan piskoposlar ve teologlar Batının imparatoru ve İznik İtikadının savunucusu Constans ve Doğunun Ariusçu imparatoru Constantius arasındaki güç mücadelesinin sonucunu beklemekteydiler. Athanasios ve müttefikleri eski görevlerine dönse de Doğu piskoposlarının hemen hemen hepsi onlara karşıydı ve Constantius'un gözünde de hepsi birer haindi. Batı ağırlıklı olarak Arius karşıtıydı ama Constans bu görüşü henüz kılıç zoruyla Doğuya dayatacak güçte değildi. Kısacası şu an için durum dengedeydi ama bu çok uzun sürmeyecekti.

İlk değişim sinyali Pers cephesinden geldi. 349 yılında Kral Şapur Mezopotamya'da Nisibis şehrindeki kuşatmayı kaldırarak Constantius'un üzerindeki baskıyı büyük ölçüde hafifletmişti. Böcek sürüleri Pers ordusuna musallat olmuş ve onları geri çekilmek zorunda bırakmıştı. Şehirdeki Hıristiyanlar bunu şehir piskoposunun dualarını kabul eden Tanrı'nın bir müdahalesi olarak gördüler.[1] Ama bu dönemdeki tüm Roma zaferleri gibi Şapur'un geri çekilişi de geçiciydi. İmparatorluğun dört bin kilometre uzunluğundaki sınırında sonu gelmez insan göçlerinin neden olduğu baskıyı hafifletmenin hiçbir yolu yoktu. Fakat o an için Doğu,

1. A.g.e., 533.

Constantius'u kâfir ordulanna karşı dinin savunucusu olarak ilan ederek kendisine şükranlarını sundu.

İmparatorun Hıristiyanlığın savunucusu olarak itibarı, barbarların Hıristiyanlaştırılmasını amaçlayan girişimleri bizzat desteklemesi nedeniyle artarak devam edecekti. Tuna'nın ötesinden gelen ve Hıristiyanlığı kabul etmiş bir Got olan müstesna kişilik Ulfila'yı sarayında ağırlamış ve ardından da kendisi İzmitli Eusebios tarafından piskoposluğa terfi ettirilmişti.[2] Yunanlı büyükannesi Vizigotlar tarafından kaçırılmış olan Ulfila İncil'i Yunancadan Gotçaya çevirmeye başladı. Constantius'a eğer gereken desteği sağlarsa tüm Gotları Hıristiyan yapacağına dair söz vermişti. İmparator desteği sağladı ve Ulfila da sözünü tuttu. Sonraki 200 yıl boyunca Vizigotlar Ariusçu Hıristiyan olarak kaldılar ve Ostrogotlar, Burgundiyalılar ve Vandallar gibi diğer kabilelere de Arius inancını yaymayı başardılar.

Misyonerlik faaliyetleri Etiyopya, Arabistan ve Hindistan'a doğru yayılmaktaydı. Constantius'un kendisini dindar bir tebliğci olarak göstermesi sadece dışa yönelik bir politika değildi. Babasının politikasını devam ettirip Hıristiyan din adamlarına imtiyaz vererek yavaş yavaş paganlığın sonunu getirmeyi amaçlıyordu. Daha sonra eski dine ait tapınakları kapatmaya ve tanrılara kurban adanmasını yasaklamaya kalkışacaktı. Yahudilere karşı da kanunlar çıkardı. Yahudi erkekle Hıristiyan kadının evlenmesi ve Yahudilerin kölelerini sünnet ettirmesi yasaklandı.[3] Alınan önlemler Hıristiyanlarla Yahudiler arasında hâlâ, insanları inançlarına dahil etme konusunda bir yarış olduğunu gösteriyordu. Ayrıca Constantius piskoposları, rahipleri ve onların çocuklarını şehir yönetimine vergi ödemekten ve orduyu desteklemek için ürün olarak alınan vergiden muaf tuttu. Bu öyle bir gelişmeydi ki artık önceden onu heterodoks olarak görenler bile kendisine söyleyecek bir şey bulamıyorlardı.

Doğu imparatorunun konumu Batıdaki gelişmelerle daha da sağlamlaştı. Dengesiz ve kibirli Constans Galyalılarla Britonlar arasındaki dostluktan hiç şüphelenmemişti, ama Constantius'a ulaşan haberler doğruysa Batının hükümdarı olan kardeşinin başı büyük beladaydı. Halk arasında popüler olmak Roma imparatoru için bile önemli idi ama gücünü muhafaza etmesi için şart değildi. Buna karşın yüksek rütbeli generallerin ve bürokratların sadakati vazgeçilmezdi. Büyük Constantine'in oğlu olmanın sağladığı karizmanın ilk zamanlar genç adama büyük yardımı olmuştu ama Constans'ın artık halk arasında çok az seveni kalmıştı. On-

2. Ulfila hakkında, bkz. Hagith Sivan, "Ulfila's Own Conversion," *Harvard Theological Review* 89:4 (Ekim1996): 14 et seq.
3. Heinrich Graetz, *History of the Jews*, cilt II (1893; tıpkı basım, Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1949), 567.

lara göre Constans, zorba, kibirli, güvenilmez ve başarısız bir idareciydi üstelik Hıristiyan bir imparator için ciddi bir problem olan ahlaki zafiyetleri vardı. Ona karşı yöneltilen suçlamalar oğlancılıktan rüşvetçiliğe kadar uzanıyordu ama en önemlisi ordunun üst kademeleri kendisine güvenmiyordu. Frank savaşçılar tüm Ren Nehri boyunca uzanan Roma savunma noktalarına saldırmaya başladıklarında sorunlu gencin gereken tedbirleri almakta yetersiz olduğu görüldü. Subayları kendi aralarında onu tahtan indirmeyi planlamaya başlamışlardı bile.

Acaba bu komplonun arkasında Constantius mu vardı? Öyle olduğunu öğrenmek pek şaşırtıcı olmazdı ama elimizde bu yönde bir delil yoktur. Diğer taraftan Constantius, Constans'ın bu zayıf durumundan istifade ederek derhal iç düşmanlara yöneldi. Ruhban sınıftan güvendiği adamları, Paulus ve Athanasios'un hâlâ kâfir ve şeytanın ajanı olarak adlandırdıkları kişilerle görüşmeyi reddettiklerini bildirmişlerdi. Üstelik ülkenin tahıl ambarı İskenderiye'yle başkent Constantinopolis'i asi piskoposların eline bırakmak aptalca bir hamle olurdu. Arius karşıtlarına karşı harekete geçmek için daha fazla beklemenin bir anlamı yoktu ve işe Constantinopolisli Paulus'la başladı.

Paulus'un hanesine isyana teşvik etmenin de dahil olduğu sayısız suç eklenmişti. Devlet ajanlarının aralıksız faaliyetleri neticesinde zamanla sahip olduğu desteği kaybetmişti ve artık bir isyan riski olmadan görevinden uzaklaştırılabilirdi. Kral Şapur Nisibis şehrinin kapılarından döndükten kısa zaman sonra Anadolu piskoposları Constantinopolis dışında bir konsil toplayarak Paulus'u görevden alıp kendisini zincire vurulmuş halde Constantius'a gönderdiler. İmparator artık Constans'la kendisine komplolar düzenlemelerini engellemek istediğinden piskoposları Batıya sürgün etmekten vazgeçmişti. Bu sefer piskoposu Batıya giden bir gemiye bindireceğine Doğu Kapadokya'daki Toros dağlarının uzak bir köyü olan ve sıkı denetim altında tutulacağı Cucusus'a askerlerin eşliğinde gönderdi.[4]

Ardından Antakya'da toplanan ikinci bir konsille de Athanasios mahkum edilip görevinden alındı. Konsilde itikadi tartışmalardan ziyade başta şiddete başvurma ve komploya karışma suçları olmak üzere işlediği çok sayıda eski suç dikkate alındı. Constans'ı Constantius'a karşı kışkırtmakla, eski görevine dönmek için siyaseti alet etmekle ve dört kilise konsilinin kararını hiçe saymakla suçlanmıştı. Onun yerine İskenderiye'de bir süre eğitim almış olan bir Ariusçuyu, Piskopos Kapadokyalı Georgios'u getirdiler. Constantius, Batıdan çarpıcı haberler ulaştığında çoktan Constantinopolis muhafız birliği komutanına Georgios'a İskenderiye'ye yapacağı yolculukta eşlik etmesi için emir vermişti. Gelen habere

4. Paul'un azli ve hapsinin anlatımı için bkz. Barnes, *Athanasius and Constantius*, 214-217.

göre Constans önceden tanınmayan biri tarafından tahttan indirilerek hunharca öldürülmüştü.

İsyancı, pek bir özelliği olmayan ve askeri yetenekleri hakkında da bilgi sahibi olmadığımız Galyalı General Magnentius'tu. 350 yılının Ocak ayında Galya'nın ortasındaki Autun'da kendisi ordu tarafından imparator ilan edildi. Darbe iyi düşünülmüştü ve Constans'ın az sayıdaki destekçisinden herhangi bir direnişle karşılaşmamıştı. Genç adam deniz yoluyla kaçabilmek düşüncesiyle Akdeniz kıyısındaki Narbonne'a gitti fakat Magnentius'un adamları onu şehir dışında yakaladı ve hemen orada öldürdüler.

Magnentius (ki o da Hıristiyandı) derhal Constantius'tan kendisini Batının augustusu olarak tanımasını istedi fakat buna imkân yoktu. Constantius Pers seferinin sonrası Batıya yönelmeye hazırlanırken Magnentius da Kuzey Afrika eyaletlerini ele geçirerek hızla imparatorun yeğenlerinden birinin çıkardığı ayaklanmayı bastıracağı İtalya'ya doğru ilerlemeye başladı. Öte yandan Balkanlarda Constantius'un üvey kız kardeşi Constantina, kardeşine sadık bir generalin desteğiyle, bu önemli bölgenin gaspçı generalin kontrolünün dışında tutulması gerektiğini düşünmüştü. Vetranio adındaki bu uysal general Constantius'un ordusu Avrupa'ya girer girmez kendisini Constantius'un iradesine teslim edecekti.

Constantius'un ordusu 351 yılının başlarında Balkanlara girdi. Vetranio'nun lejyonunu da kendisine katarak Tuna'nın hemen güneyindeki başkent Sirmium'da karargahını kurdu ve ordu Magnentius'la karşılaşmak için Batıya doğru ilerlemeye başladı. Zafer beklendiği kadar kolay kazanılmadı. Savaşın üç yıldan uzun sürmesinin sebebi sadece Magnentius'un askeri yetenekleri ve ordusunun sahip olduğu tecrübe değildi; imparatorluğun Yunan ve Latin bölgelerinin her geçen gün birbirinden uzaklaşmasının da bunda büyük katkısı olmuştu. Constantius'un tahtta, Büyük Constantine'in torunlarından biriyle evlenerek umutsuzca hanedanın bir üyesi olmaya çalışan gaspçı generalden daha fazla hakkı olsa da Batıyı işgal etmesi onu yabancı bir işgalci konumuna düşürmüş ve böylece de Galyalı generale Batıdan gelen destek fazlasıyla artmıştı.

Magnentius gerilla taktiği uygulayarak Constantius'a çok daha uzun bir süre direnebilirdi fakat bu Roma tarzı değildi. Eylül 351'de her iki taraf arasında meydana gelen küçük çatışmaların ardından Balkanların kuzeyindeki Mursa'da büyük bir savaş yapıldı ve her iki taraf da ağır zayiat verdi ama sonuçta kazanan Constantius olmuştu. Ertesi yıl imparator İtalya'yı kontrolü altına aldı ve 353 yılının yazında ordusu Alpler üzerinden Galya'ya girip Magnentius'un ordusunu

kesin olarak ortadan kaldırdı. 10 Ağustos'da gaspçı generalin Lyon'da intihar etmesiyle tüm Roma İmparatorluğu Constantius'un idaresine kaldı.

Tabii ki tümüne hakim değildi ve iç savaş başladığında Constantius tek başına tüm imparatorluğu yönetemeyeceğini idrak etmişti. Balkanlara vardığında aile katliamında hayatlarını bağışladığı iki yeğenini yanına çağırarak onları göreve atadı. Büyük yeğen Gallus'u Doğunun sezarı yaparak kendisini kız kardeşiyle evlendirdi. Gallus Antakya'da bulunarak Pers sınırının güvenliğini sağlayacaktı. Fakat kibirli genç adam Constans'ın bir benzeri olduğunu kısa sürede ispat etti: Görevini kötüye kullanan bu yeteneksiz yönetici önce Filistin'de Yahudilerin ayaklanmasına ve sonra da tüm bölgede hoşnutsuzluğa neden oldu. Constantius kendisini Milano'daki sarayına gelmeye ikna ettikten sonra imparatorluk nişanlarını elinden alarak onu ihanetle suçladı. Yüzyıl önce Constantine'in oğlu Crispus'un da benzer bir akıbetle karşılaştığı yer olan Pola'daki malikanede idam edildi.

Gallus'un daha genç olan üvey kardeşi Julianus çok farklı bir insandı. Constantius Magnentius'la mücadele ederken o dünya nimetlerinden elini eteğini çekmiş, Hıristiyan ve pagan filozoflarla felsefe çalışmaktaydı. Constantius, Gallus'un ölümünü emrederken onu da sarayına davet etmişti. Bir süre sonra sadakatinden emin olan imparator kendisinin, yeni Platoncu filozoflardan ve pagan rahiplerden fazlasıyla etkileneceği, Atina'da çalışmalarına devam etmesine izin verdi. Orada eski dinlere karşı içinde dikkatle gizleyeceği büyük bir ilgi uyanacaktı.

335 yılında Cermen kabilelerine karşı savaşması için Julianus'u Batının sezarı yaptı ve Julianus başkent Trier'e yerleşti. Franklar Ren'i geçip Roma savunmasında büyük bir gedik açarak Köln ve Mainz'i yağmaladılar. Constantius muhtemelen genç adamı sezar yapmakla hata ettiğini düşünmemişti. Ya Julianus barbarları yenmesinde kendisine yardım edecek ve zaferin tümünü Constantius üstlenecekti; ya da Franklar tarafından öldürülecek ve imparator başka bir beladan daha kurtulmuş olacaktı. Ama herkesi belki de Julianus'u bile şaşırtacak şekilde genç adam büyük bir general olduğunu ispat etti. Uzun yıllardan sonra ilk kez o ve Constantius, her biri bir ordunun başında, Frankları püskürtme ve Roma'nın Ren sınırını güvence altına alma hususunda başarıyla işbirliği yaptılar.

Batı bir süre için de olsa güvence altına alınmıştı. Constantius, Julianus'u Trier'de bırakarak nihayet kendisini Avrupa'da temsil edebilecek yetenekte bir idareci ve general bulabilmiş olmanın rahatlığıyla Sirmium'a döndü. Julianus bir Hıristiyan imparator olarak, yüksek ihtimalle Batı piskoposlarının çoğunun desteklediği İznik İtikadına bağlı şekilde hüküm sürdü ama tam bir taraf olmaktan da

kaçındı. Constantius genç adamın olgunluğundan ve adaletinden etkilenmişti. Ama sezarının verdiği kararlardan dolayı onu seçtiğine pişman olacağı günler de gelecekti.

Constantius artık babasının konumuna yükselmeyi başarmıştı: Tüm Roma-nın tek hakimi. Hıristiyan topluluk içerisinde herkesin kafasındaki soru bu olağanüstü gücü nasıl kullanacağı yönündeydi. Piskopos Athanasios İskenderiye'de idam fermanını bekler gibiydi. Constantinopolisli Paulus'un akıbetini henüz öğrenmişti ve kendi akıbetinin de aynısı olacağından korkuyordu.

Zavallı Paulus! Cucusus'a sürüldüğünde piskopos olduğu için kendisine bunun ötesinde bir ceza verebileceklerine ihtimal vermemişti. Ama iç savaşın sonuçlarını hesaba katması gerekirdi. Mücadelenin başında Magnentius Constantius'un Doğudaki düşmanlarının desteğini kazanabilmek için büyük çaba harcamıştı. İmparatorun kendisini Batı augustusu olarak tanımayacağı anlaşılır anlaşılmaz Doğuya elçiler göndererek -din adamlarına diplomat ve askerler eşlik ediyordu- önde gelen Arius karşıtı piskoposların dostluğunu kazanmaya çalışmış ve eğer galip gelirse İznik İtikadını destekleyeceğine dair söz vermişti.

Athanasios akıllıca davranarak Magnentius'un delegelerini geri çevirmiş ve ertesi gün etrafında devlet görevlileri olduğu halde halkın arasına karışarak yüksek sesle dini bütün Augustus Constantius'un zaferi için dua etmişti.[5] Paulus bu kadar kurnaz değildi, elçiyi sürgün yerinde kabul etmiş ve üstelik olumlu cevap göndermişti. Bu da Constantius'un ajanlarına ihanet suçlaması için gerekli delili sağlamaya yetmişti. İmparator baş "infazcısı" Praetorian Prefect Phillipus'a emir vermiş o da bunu Cucusus'taki Paulus'un gardiyanlarına bildirmişti. Hıristiyan piskoposların geleneksel dokunulmazlığı artık onu koruyamazdı. Gardiyanlar onu hücreye atıp altı gün aç bıraktılar ve sonunda da boğdular.

Eğer Athanasios da benzer bir sondan kaçınmak istiyorsa sadece halk arasında Constantius için dua ederek bunu başaramazdı. Ama Constantius, Magnentius hâlâ tehdit oluşturmaya devam ederken bir de onunla uğraşmak istemiyordu. 350'li yıllarda Athanasios Mısır'daki en güçlü adamdı. Constantius, Magnentius'un Mısır'ı Doğudan ayırma ihtimali karşısında harekete geçerek İskenderiye piskoposluğuna Kapadokyalı Georgios'u atamaktan vazgeçti. Ardından Athanasios'a bir mesaj göndererek Constans'ın ölümünde parmağı olduğuna dair söylentilere itibar etmemesini istedi. ("Sizin bilgeliğiniz kendisinin haince öldürüldüğünü haber aldığım zaman ne büyük bir acı yaşadığımı kavrayabilecek seviyede-

5. A.g.e., 103.

dir.") Mektup Athanasios'u piskopos olarak kendi işleriyle ilgilenmesi yönünde uyarmıştı ve şöyle sona eriyordu: "Dileğimiz şu an bulunduğunuz konumda daima piskopos olarak kalmanız yönündedir".[6]

Mektup ne söylerse söylesin, savaşın başlamasının ardından Athanasios, Magnentius'la temasa geçtiği iddiasıyla ihanetle suçlanmaktan kurtulamayacaktı. Ariusçu piskoposların 351 yılında topladığı konsil onu iki şeyle suçlamıştı: Birincisi Constans'ı kardeşine karşı kışkırtmak, ikincisiyse Magnentius'un aktif bir destekçisi olmak. Konsil suçlamalara delil olarak Athanasios'un el yazısıyla yazılıp Magnentius'a gönderilmiş ve ona tanrısız rakibi karşısında destek sözü veren bir mektup ortaya koymuştu.

Athanasios bu suçlamalar karşısında kendisini "Constantius'un Önünde Savunma" adlı bir belgeyle savunmuştu. Constans'la özel olarak hiç görüşmediğini ısrarla vurguluyordu. Hain Magnentius'la görüşmeyi düşünmemişti bile. "Hangi sebep beni böyle bir adama mektup yazdırtabilir ki?" diye sormaktaydı.

> *Ona yazmış olduğum mektuba nasıl başlamış olabilirim ki? "Bana saygı gösteren ve bu yaptığını ömür boyu unutamayacağım adamı öldürmekle çok iyi bir iş yaptın" diyebilir miyim? Ya da "Hıristiyan kardeşliğini ve en inançlı meslektaşlarımı mahvetmeni onaylıyorum"*[7]

Magnentius'a gönderdiği iddia edilen söz konusu mektup zekice bir komplodan başka bir şey değildi:

> *İddiacılar el yazısının bana ait olduğunu iddia etseler bile bu kesin değildir. çünkü sahtekarlar el yazılarını hatta imparatorunkini bile taklit edebilirler. Beni suçlayanlara tekrar sormak istiyorum bu kopyayı size kim teslim etti? Ve bunu nasıl elde ettiniz?*[8]

Athanasios yazıyla ihanet edecek kadar aptal birisi miydi? Constans'la özel olarak bir kez bile görüşmediğine inanmak mümkün müydü? Constantius'un yapılan suçlamaları aşırı bulduğu şüphesizdi. Savaş lehine dönmeye başlayınca iki şey açıklık kazanmaya başladı. İlki iflah olmaz bir problem kaynağı ve azılı bir düşman olan Athanasios'tan kesinlikle kurtulmak gerektiğiydi. İkincisiyse doğrudan saldırının aptalca olacağıydı. Piskoposu ortadan kaldırmanın güçlüğü sadece onun arkasındaki büyük halk desteğinden kaynaklanmıyordu. Constantius artık problemin sadece Athanasios'tan ya da Arius ihtilafından kaynaklanmadığını an-

6. A.g.e., 104.
7. Schaff ve Wace, *Athanasius: Select Works and Letters*, 240.
8. A.g.e., 242.

lamaya başlamıştı. Bu ihtilaf sadece Doğu-Batı bölünmesiyle aynı zamana denk gelmişti.

Latin ve Yunan kiliseleri arasındaki bölünmenin hem Hıristiyan birliğine hem de Constantius'un otoritesine yönelik bir tehdit olduğunu anlamak zor değildi. İç savaş sona erdiğinde, Tann'nın yardımıyla, resmen tüm imparatorluğun hakimi olacaktı. Ama insanlar diğer yönlerden bölünmüşse siyasi birliği sağlamanın ne faydası vardı? Eğer bu sorun giderilmezse Constans'ı kendisiyle karşı karşıya getiren bu kültürel ve dini bölünme ileride daha pek çok isyanı kaçınılmaz hale getirecek ve Roma bu nedenle barbarlara karşı kendisini savunamaz hale gelecekti. Hayır, babasının hayali olan Hıristiyanlığı kullanarak tüm Roma halklannı bir bayrak altında toplama fikrinden vazgeçmeyecekti. Savaş sona erince hem Doğu hem de Batıdaki fanatikleri dışlayıp iki taraftan da ılımlılan bir araya getirerek uyumlu bir birlik kuracaktı.

Tabii ki Constantius ılımlılıktan bahsederken bahsettiği ılımlı Airusçuluktu. O sıralar ortalıkta dolaşan bir hikayeden savaştaki zaferini Airusçuluğu savunmasına bağladığı anlaşılıyordu. Bir 4. yüzyıl tarihçisine göre imparator Mursa savaşına dair haberleri savaş alanının yakınlanndaki bir şapelde beklerken iç savaşın sonucunu bu çarpışmanın tayin edebileceğini bilmekteydi.[9] Mursa Piskoposu Valens Ariusçu meşhur bir teologdu. Piskopos, Arius karşıtı hikayeye göre, savaşın sonucuna dair haberleri herkesten önce öğrenebilmek için hızlı habercilerini göndermişti.[10] Ardından şapele gelerek Constantius'a meleksi bir varlığın zuhur ederek kendisine zaferi müjdelediğini bildirmiş ve bunun üzerine de Constantius Valens'i baş danışmanlanndan biri yapmıştı.

Yine de imparatorun Ariusçuluğa olan meylini ya da planını uygulayabilmek için Batılı Ariusçulara ne kadar ihtiyacı olduğunu anlamak için bu hikayeye ihtiyacımız yoktur. Arius Hıristiyanlığı onun bölgesinin diniydi ve Doğu entelektüel tarihinde derin kökleri vardı. Baba, Oğul ve Kutsal Ruhun hemen altında hiyerarşik olarak yerini alacak bir "Dini Lider" fikri rütbe sıralamasına meraklı Doğululara cazip gelmekteydi ve belki veraset yoluyla üst sınıfa dahil olan seçkinlerin de ilgisini çekebilirdi. Bu nedenle Ariusçuluğun rasyonel yönü, açıklığa ve mantığa ağırlık vermesi, İncil'i değiştirmeden olduğu gibi kabul etmesi; Yunan felsefesi ile eğitilmiş zihinlere oldukça cazip gelebilirdi. Hepsinden daha önemlisiyse Constan-

---

9. Sulpicius Severus'un anlattığı hikaye Hanson tarafından aktanlmıştır, *Search*, 317.
10. Bu, Baron Rothschild'in Waterloo'da Napolyon'un yenilgisini erkenden öğrenmek için uyguladığı taktiğin ilk örneklerinden biridir.

tius ılımlı Ariusçuların davranışlarını takdir etmekteydi: Kişilerin ahlaki olarak kendilerini geliştirebilecek ve ebedi kurtuluşa erebilecek iradeye sahip olduklarına dair iyimser bir yaklaşıma sahiptiler. Ayrıca pek çok farklı itikadi görüşü diğerlerini şeytanın ajanı kabul etmeden hoşgörüyle karşılayabiliyor ve insan kavrayışının ötesindeki meselelerde, Baba ile Oğul arasındaki bağlantı gibi, fazla bilgi sahibi olmadıklarını kabul etme tevazuunu da gösterebiliyorlardı.

Özellikle Latin bağnazlar Milanolu Ambrose ve Caralisli Lucifer tarafından açıklanan İznik İtikadı, ilahi ilişkinin mahiyeti konusunu bildiğini iddia etme hususunda fazla patavatsızdı. Kendi içinde paradokslar içeren, diğer tüm itikadları göz ardı eden ve kırsal önyargılara yaltaklık eden bir görüşün inanç olarak seçilebilmek için pek şansı yoktu. Constantius İznik piskoposlarının Kilise meselelerine devletin "müdahale"sinden şikayet ettiklerinin de farkındaydı. İkiyüzlüler! Constantine, Arius ve yandaşlarını sürgüne gönderdiğinde bağırarak alkışlamışlardı ve Airusçuların tümünü sürgüne göndermiş olsaydı onlardan alacağı tek şey yine övgü olacaktı.

Constantius'un Latin ve Yunan dünyası arasında kaldığı açıktı ve artık İznik uyuşmazlığının başlattığı Kilisenin bölünmesi tehlikesinin üzerine gitmenin zamanı gelmişti. İmparator çoğu Latin din adamının hem Constans'la ettiği mücadele hem de Magnentius'la yaptığı savaş nedeniyle kendisine karşı olduğunu biliyordu ve onların fikirlerini değiştirmek için uğraşmaya pek de istekli değildi. Ama doğrudan cezalandırıcı, kendi görüşlerini zorla halka ve din adamlarına dayatan bir fatih rolünü üstlenmek de istemiyordu. Amacı Constantine'in de yapmaya çalıştığı gibi tüm Roma'yı bir Hıristiyan topluluk olarak bir arada tutmayı başarabilmekti. Ama Constantius babasını geçerek onun İznik Konsilinde yapmaya çalıştığı şeyi ondan çok daha iyi bir şekilde yapmayı başaracaktı.

Nihayetinde babası Doğunun ideolojik ve siyasi hırslarını anlayabilecek kültüre sahip olmayan bir Batılıydı. Kurtubalı Hosius gibi Batılı safdillerin tavsiyelerine uyarak Arius ihtilafını fazla ciddiye almamıştı. Çabuk çözüm arayışı içerisinde dar görüşlü, bölücü ve tedbirsiz bir metni Doğu piskoposlarına dayatmıştı. Daha da kötüsü fikirlerini gerekli kararlılık ve istikrar içerisinde destekleyememişti. Constantius babasının her iki hatasını da düzeltmeye kararlı şekilde bölgesel değil tüm imparatorluğu dikkate alarak çalışmalarına başladı. Doğu ve Batı kiliselerini birleştirecek büyük bir konsile hazırlık olarak bir dizi küçük konsil toplamaya karar verdi. Bu sürecin amacı itikadi uzlaşmaya olabildiğince uygun zemini hazırlayabilmekti. Yani toplumda karmaşaya yol açan İznik İtikadının aksine farklı görüşleri bir araya getirmeye müsait formüller. Ardından fanatik ve asi un-

surlar elenerek vanlan ortak karann uygulanması için tüm gücünü seferber edecekti.

Tarih tekerrür eder, "ilkinde trajedi olarak ikincisindeyse komedi."[11] Constantine İznik Konsilinde nasıl uzlaşmayı sağladığını zannetmişse yine aynısı olmuştu ve bahsedilen uzlaşma da sadece bir hayalden ibaret olacaktı. Hızla hazırlanan ve içinde tartışmalı homoousius teriminin de bulunduğu İznik İtikadı Batı piskoposlannın ve Mısır'daki bir grup Doğu piskoposunun görüşünü yansıtıyordu ama bunlar Yunanca konuşan piskoposlann görüşleri değildi. Bu gerçek Constantine'i itikadi bir birlik aramaktan vazgeçirmiş ve baskıyla meseleyi çözebileceği düşüncesine yöneltmişti.

Constantius babasının yapamadığını yapabileceğini düşünüyordu. Ama itikadi yönden bir ölçüde de olsa ortak bir zemin bulunmadan nasıl başanlı olunabilirdi? Gerçekte oğul da babasının düştüğü tuzağa doğru gitmekteydi. Piskoposlar arasında az çok kendi fikirleriyle bağdaşan bir görüş birliği olduğunu ve bunu açıklayacak doğru formül bulunduğunda da bunun manifesto olarak açıklanabileceğini düşünmekteydi. Bir Yunanlı olarak kültürel değerlerini (insanlığın evrensel değerleri kisvesi altında) Latinlerinkinden üstün görmekteydi. Constantius, Constantine'in zeki ve entelektüel din adamlanyla başa çıkamayacak kadar zayıf ve kararsız olduğunu düşünüyordu. Babası gibi sorun çıkaran din adamlanna müsamaha göstermeyecekti! Tabii ki piskoposlan bu çatışmalara son vererek imparatorluğun bekası adına bir araya gelmeye zorlayacak yaptınmlarda bulunacaktı.

Tüm bunlar bir Yunan trajedisini andınyordu. Babasını geçmeye çalışan oğul onun hatalannı aynen tekrarlamaktaydı. Kendi görüşünü hakim kılmak adına kendi ilkelerine ihanet etmişti. Eski tannlar mevcut olsalardı insanlann kibrine ve körlüğüne gülüyor olurlardı.

Devlet Kilise içerisinde herkes tarafından kabul edilebilecek bir inanç formülü bulabilmek ve kabul etmeyenleri de kabule ikna edecek yaptınmın seviyesinin ne olacağını tespit edebilmek için büyük bir seferberlik başlattı. Constantius, Arius ihtilafını sona erdirme ve tüm Hıristiyanlığı birleştirme gayretiyle çoğu Batıda olmak üzere en az 9 konsil topladı. Piskoposlar onun denetiminde Sirmium (351), Arles (353), Beziers (353) ve Milano (355)'da bir araya geldi; Sirmium'da üç kez daha toplanıldı (357, 358 ve 359'da); Rimini-Seleucia'da (359) büyük bir konsilin ardından da nihayet 360 yılında da Constantinopolis'de bir

11. Karl Marx, "The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte", *Karl Marx: Selected Writings*, David McLeelan, ed., (Oxford: Oxford University Press, 1977), 300.

araya geldiler. Onun hazır bulunmadığı birkaç toplantı da izniyle yapılmış, bazıları engellenmiş ve birkaç konsil de gizlice toplanmıştı.

Bu toplantılar Constantius'un hakimiyeti altındaydı ve ortaya çıkardıkları Ariusçu itikadlar ise korkmuş din adamlarının devlet terörüne cevabı niteliğindeydi. Fakat asıl gerçek daha karmaşık ve ilginçti. Constantius piskoposları sürgün edip yandaşlarını da şiddetle cezalandırmaya düşkün bir kişi olduğundan bir baskının olduğuna şüphe yoktu. Ama kendisine karşı ihanet içeren eylemlere girişmedikleri müddetçe Constantius'un itikadi meseleler nedeniyle kimseyi ihanetle suçlamaya da niyeti yoktu. Sonuçta önde gelen teologlar ve kışkırtıcılar güvenliği tehdit edip huzuru kaçırmadıkları müddetçe düşünmek ve kışkırtmak için yeterince imkâna sahiptiler. Constantius, Athanasios'un ve diğer muhaliflerinin iddia ettiği gibi zorba bir tiran değildi. Devrine göre (ve modern diktatörlerle kıyaslandığında) ılımlı bir kişilik olarak bile kabul edilebilirdi.[12]

Her şeye rağmen 350'li yıllarda düzenlenen konsillerden Constantius umduğunu bulamamıştı. Yapmaya çalıştığı şey tüm kesimlere (Latin, Yunan, İznikçi, Ariusçu) hitap edecek, anlaşılabilir bir inancı ortak inanç haline getirmekti. Fakat bu sonuca ulaşmayı sağlayacağı düşünülen süreç sonu gelmez mücadelelerle sekteye uğratılmıştı. Her konsile daha fazla sayıda ve farklı görüşlere sahip din adamı iştirak etmişti. Her birinde tartışmalar daha da şiddetleniyor ve imparator duruma müdahale etmek zorunda kalıyordu ve hazırlanan her itikad bir öncekinden daha fazla sorun çıkarıyordu. Bunun nedeni tüm Hıristiyan aleminin İsa'nın Kadir-i Mutlak Tanrı olduğuna inanmaması değildi, asıl sebep Constantius'un bulmaya çalıştığı ortak zeminin henüz oluşmamış olmasıydı.

İlk birkaç konsil savaş döneminde toplandığından nispeten az sayıda piskopos katılmıştı ve bunların çoğu da bu özel durum nedeniyle Avrupa'ya gelmiş olan Doğu piskoposlarıydı. Sirmium, Arles ve Milano'da Constantius'un iki amacı vardı: Batının Piskopos Athanasios'u desteklemekten vazgeçmesini sağlayarak piskoposu İskenderiye'de etkisiz hale getirmek ve hem İznikçilerin hem de Ariusçuların kabul edebileceği ortak bir itikad hazırlamalarını sağlamak. Birinci Sirmian Belgesi on yıl önce Açılış Konsilinin temsilcilerinin Constans'a sunmuş olduklarının aynısıydı; sadece fazladan aşırı Ariusçular ve Sabelliusçular için lanetlemeler içermekteydi.[13] Belgenin içeriğinden amacını kavramak hiç de zor olmuyordu. İznik İtikadının üslubunu ya da Ariusçu sloganları bir yana bırakarak İ-

12. Hanson, *Search*, 321, genel olarak 315-325. Aynı biçimde Barnes, *Athanasius and Constantius*, 168-175.

13. Metin için bkz. Hanson, *Search*, 325-329; ayrıca bkz. Kelly, *Early Christian Creeds*, 281-281.

sa'yı "zamandan önce Tanrı'dan olan, Tanrı'dan Tanrı, ışıktan ışık" olarak tanımlıyordu.[14]

İznik'in homoousiosunu es geçmiş olmanın dışında ihtilafa yol açmayacak bir itikad gibi gözüküyordu. Hazır bulunanların büyük kısmı belgeyi ve Athanasios hakkındaki hükmü kabul etmişlerdi. Bu noktada, iç savaş sürmekteyken, Athanasios'un itibarını kurtarmak adına kendi kariyerini riske atacak ya da Ariusçuların görüşüne uygun olabileceği düşüncesiyle belli belirsiz cümleleri onaylamaktan kaçınacak Batı piskoposu bulmak gerçekten güçtü. İşbirliği yapmayı reddeden az sayıdaki İznik İtikadına bağlı piskopos Constantius tarafından sürgün edildi. Bu direnişçilerin en tanınmışları iki yıl sürgünde kaldıktan sonra işbirliğini kabul ettiği için görevine iade edilen piskopos Romalı Julius, yine baskı ve tehditler neticesinde fikir değiştirecek olan yaşlı Kurtubalı Hosius ve genç teolog Puvatyalı Hilary idi.

Hilary'den rivayet edildiğine göre Milano Konsiline katılanlardan biri eğer diğer katılımcılar İznik Belgesini imzalamayı kabul ederse Athanasios hakkındaki hükmü kabul etmeyi teklif etmişti. Milanolu Dionisios imzalamak için kalemini çıkarınca Mursalı Valens eline vurarak "bu tür şeyleri burada yapamazsın" demişti. Ardından Constantius kontrolünü arttırabilmek gayesiyle tüm konsili saraya taşıttırdı.[15] İmparatorun bu müdahalesine yaşlı Hosius aşırı tepki göstermiş ve "Kilisenin işlerine kendi istediğin gibi karışma ve bu tür konular hakkında bize tavsiyede bulunma! Daha ziyade bir şeyler öğrenmeye çalış" diyerek imparatoru azarlamıştı.

> *Tanrı sana imparatorluğu nasip etti ama Kiliseye ait olan şeyleri de bize emanet etti. Nasıl imparator olan senin mevkiine göz koyan kişi seni o mevkie seçen Tanrı'ya karşı gelmiş oluyorsa, sen de Kiliseye onu kontrol altına almaya çalışmakla müdahale etmiş ve büyük bir günah işlemiş olmaktan dolayı korku duymalısın.*[16]

Athanasios durumu daha kısaca şöyle belirtmişti: "Eğer piskoposların bir karar alması gerekiyorsa imparatorun bunla ne ilgisi vardır? Ama bu imparatordan gelen bir tehditse o zaman da piskoposlara ne ihtiyaç vardır?"[17]

Bunlar bugün okunduğunda Kilise ve devletin ayrılmasına dair çarpıcı sözler olarak görülmektedir, fakat İznikçilerin kastettiğinin bununla ilgisi yoktu. Kilise

14. Kelly, 272, 272-283.
15. Hanson, 333.
16. Barnes, *Constantine and Eusebius*, 174-175.
17. A.g.e., 132.

ve devletin arasına bir set çekme düşüncesini saçma ve uygunsuz gördükleri şüphesizdir. Constantius bu eleştiriyi sadece abartılı sözler olarak görerek dikkate almadı. Onun açısından işler yolunda gidiyordu. direniş çok az olduğundan zora başvurma ihtiyacı da hissetmiyordu ve Batılı müttefiklerinin terk etmesi neticesinde de Athanasios Doğuda yapayalnız kalmıştı. Milano Konsili toplanırken Constantius bela kaynağı Athanasios'un görevinden alınması için doğrudan emir vermeye başladı.

355 yılının sonbaharında sarayın elçileri Athanasios'u kendi rızasıyla görevini terk etmeye ikna etmek maksadıyla Mısır'a gittiler. 4 ay süren müzakerelerden istenen sonuç alınamadı. Piskopos hâlâ Constantius'un kendisini zorla görevden alması sonucu çıkacak bir isyan riskini göze almayacağına güveniyordu ama çok yanılıyordu. 6 Ocak 356'da bir grup askeri ve mülki erkan küçük bir orduyla şehre girdi. Başta Athanasios yerinden kımıldamadı ve artık imparatora hiçbir sorun çıkarmayacağına söz vererek ordu komutanından durumu imparatora bildirip cevabını beklemesini rica etti. Komutan kabul etti ama üç hafta sonra, belki de yeni emirler alması üzerine, geceleyin Athanasios'un ikamet ettiği Theonas Kilisesine zorla girerek kendisini tutuklamaya teşebbüs etti. Tedbirli piskopos yine önceden haberini almış olduğundan çöle kaçarak kurtulmuştu.

Artık Athanasios ve Constantius arasındaki tüm resmiyet ortadan kalkmıştı. Sonraki 5 yılı Athanasios saklanarak geçirdi. Kimi zaman şehre dönmeye cesaret ettiyse de zamanının büyük kısmını Nil vadisindeki keşişlerin koruması altında geçiriyordu. Köpüren Constantius İskenderiyelilere Athanasios'u çok ciddi şekilde suçladığı (toplumun en alt seviyesinden bir kişi olarak halkı kandırmış, devleti yozlaştırmış ve Kiliseyi kirletmiş) bir mektup gönderdi. "(Athanasios) sadece hakkettiği cezayı çekecekti." "Zaten şimdiye kadar çoktan ölmüş olması gerekiyordu".[18] Çeşitli manastırlardan Athanasios'un kaleminden çıkmış kimi itikadi[19] kimiyse Constantius'u hedef alan çok sayıda belge etrafa yayılıyordu. Bu belgelerde Constantius'un baskısının Saul, Ahab, Pilate ve İsa'yı çarmıha geren Yahudiden daha beter olduğu söyleniyordu.[20] Athanasios imparatorun kesinlikle Hıristiyan olmadığını ve Deccalin habercisi olduğunu ilan etmekteydi.[21]

18. "Defense Before Constantius", *Athanasius: Select Works and Letters*, Schaff ve Wace, 249-250.
19. "Four Discourses Against the Arians", *Athanasius: Select Works and Letters*, Shaff ve Wace, 303-447.
20. "History of Arians", a.g.e., 295.
21. A.g.e., 298-299.

Aynı zamanda İskenderiye de imparatorun en asi şehri haline gelmişti. Kaçak piskopos kanunsuz bir halk kahramanı gibi durmadan yer değiştiriyordu. Onu destekleyen çeteler kiliseleri işgal ediyor; rakip çeteler ve askerler tarafından uzaklaştırılınca bu sefer gidip başka bir kiliseyi ele geçiriyorlardı. Athanasios'un yerini alan Ariusçu piskopos Kapadokyalı Georgios'u korumak için daha fazla asker ve subaya ihtiyaç vardı. Bazı Mısırlı din adamları yeni piskoposa hizmet etmektense kaçmış ya da sürgüne razı olmuştu ama şimdilik çoğunun sesi çıkmıyordu. Georgios'a şehrin bedava tahıl dağıtma yetkisi verilse de şehirde kontrolü bir türlü ele alamıyordu. 358 yılında kendisini Dionisios Kilisesinde yakalayan Athanasiosçu bir kalabalık tarafından az daha öldürülüyordu. İskenderiye'den bir seri konsile katılmak için ayrılacak ve üç yıl boyunca geri dönmeyecekti: Okuyucuların da hatırlayacağı gibi bu çok talihsiz bir dönüş olacaktı.

Ariusçular ellerindeki avantajı değerlendiriyorlardı. 357'de Sirmium'da tekrar bir piskopos konsili toplandı ve bu konsil Hıristiyan dünyasında büyük etkisi olacak bir itikada (credo) imza attı. İlk kez belirgin şekilde Ariusçu bir itikad kilise konsili tarafından hazırlanmış ve ortodoks inanç olarak tüm Hıristiyan alemine ilan edilmişti. Belge şöyle başlıyordu:

"Kadir-i Mutlak ve tek olan Tanrı ve Baba.... ve onun tek oğlu İsa, Kurtarıcımız, Tanrı'dan zaman yaratılmadan önce vücuda geldi" burada aykırı bir şey yoktu. Fakat devamında Baba ve Oğul arasındaki bağlantıyı açıklamak için homoousios (özlerin aynılığı) ve homoiousios (özlerin benzerliği) terimlerinin kullanımını yasaklamaktaydı. piskoposa göre bunun nedeni "öz" kavramıydı:

> *İncil'de yer almamaktadır, insan bilgisinin ötesindedir ve hiç kimse İsa'nın doğumunu açıklayamamaktadır... açıkça anlaşılıyor ki oğlunu nasıl edindiğini ancak Baba ve Baba'dan nasıl edinildiğini ancak Oğul bilmektedir.*[22]

İtikad şöyle devam etmektedir:

> *"Baba'nın daha üstün olduğuna dair bir şüphe yoktur: Baba'nın yücelik, asalet, ihtişam, görkem açısından daha üstün olduğuna da kimsenin itiraz etmemesi gerekir. Zaten Baba'nın adına buna İsa da şahitlik etmektedir: 'Beni gönderen benden daha büyüktür'"*[23]

---

22. Hanson, 344-345. "Bildirmek" kelimesini anlamı daha açık olan "açıklamak" kelimesiyle değiştirdim. Baba ve Oğul arasındaki ilişkinin maddesel mana içermeyen şekilde "genetik" (Yunanca gennetos kelimesinden) olduğuna dikkat ediniz.
23. A.g.e., 345.

Belge, temel Ariusçu görüşler olan Baba'nın daha yüce olduğu ve "Baba ile Oğulun iki farklı kişilik" olduğu şeklindeki açıklamayla son buluyordu; İsa "insan suretine Meryem vasıtasıyla büründü ve bu şekilde acı çekti" (yani acı çeken Tann değil insandı); ve Kutsal Ruh Tann'ya eşit değildi "İsa vasıtasıyla" var olmaktaydı.[24]

İkinci Sirmian İtikadı "sesi imparatorluğun bir ucundan öbür ucuna kadar her yerde duyulan bir trampetti".[25] Radikal Ariusçu görüşler içermiyordu; İsa'nın hiçlikten yaratılan sıradan bir varlık olduğunu ya da günah işleyebileceğini de iddia etmiyordu. Ariusçu olduğu belli olsa da belge hiç olmadığı kadar uzlaşmacı görünmekteydi. İtikadın "öz" teriminin resmi kullanımını yasaklama girişimi İznikçilerin protestosuyla karşılandı. İznikçiler belgeyi "Sirmium kâfirliği" olarak adlandırdılar ve beklenmedik şekilde homoousiosu savunmak için bir araya geldiler. Latin piskoposlar Yunan meslektaşlarının kendilerini kültürsüz, bağnaz kasaba ahmakları olarak görmelerine içerlemekteydiler. Batıda, Doğu Kilisesi ve Constantius'un baskısı sonucunda bölgesel isyan ya da gövde gösterisi olarak adlandırılabilecek bir gelişme yaşanmaya başladı. Constantius'un birleşik bir Kilise oluşturma planlan onu daha fazla bölmekten başka bir işe yaramamıştı.

Ariusçu cephede de çok önemli gelişmeler yaşanıyordu. Doğuda hızla yükselen Ariusçuluk, tıpkı Constantine vasıtasıyla iktidara gelen Hıristiyanlığa olduğu gibi güce yaklaşmaya başladıkça bölünmeye de başlamıştı. Ariusçuluk hakim olacak mıydı? Büyük bir tutucu grup İsa'nın tam Tann'nın suretinde olduğunda, özünde Tann'ya benzer olan tanrısal bir varlık olduğu, ama aynısı olmadığında ısrar etmekteydi.[26] Onlara ve İznikçilere göre, Sirmian Belgesi Tann'ya karşı bir hakaretti -çünkü onlara göre Baba'yla esaslı bir ontolojik veya "ailevi" benzerlik olmadığı müddetçe İsa insanlığı kurtarabilecek güçte ve ibadet edilecek değerde kutsal Oğul olamayacaktı. Diğer tarafta filozof Aetius'un başı çektiği az ama mensubu hızla artan bir radikal grup, İsa'nın özü itibarıyla Tann'dan farklı olduğu ve bu nedenle de hiçbir seviyede O'nunla aynı olamayacağını iddia etmekteydiler.[27] Bazı radikaller İsa'yı normal bir insan olarak da kabul edemeyecekleri için onu Tanrı'dan küçük insandan büyük bir mevkie koydular. Radikal bir lider "Oğul ya-

24. A.g.e.
25. H. M. Gwatkin, *Studies of Arianism*, 2. ed. (Cambridge: Cambridge University Press, 1900) 162.
26. Geniş bir tartışma için bkz. Hanson, *Search*, 557-597.
27. Aetius'un kariyeri ve öğretisi hakkındaki en kapsamlı bilgi için bkz. Hanson, 598-611. "Neo-Ariusçu"lar hakkında ise, bkz. 598-636.

pısı gereği Tanrı ile melekler arasındadır" demekteydi ve o "kendinden aşağıdakilerin tanrısı olduğundan ona Yüce Tanrı'nın meleği" denebilirdi.[28]

Sayı olarak bu iki grubun ortasında yer alan üçüncü grup din adamları için bunlar aşırı görüşlerdi. İkinci Sirmian İtikadı Tanrı'yla İsa arasındaki bağlantıya dair en fazla söylenecek şeyin "benzerlik" olduğu düşüncesine sahip bu radikallerin görüşünü yansıtmıştı. İncil dışı ve ispatı mümkün olmayan fikirlerle bu benzerlik anlaşılamazdı ve öze dair tartışmaların tümü de yasaklanmıştı. Tanrı'yla Oğul arasındaki bağlantı her Hıristiyanın dilediği gibi inanabileceği bir konuydu.

Muhafazakarlar asla diye cevap verdi. Eğer Hıristiyanlar İsa'yı bir süper melek seviyesine indirme konusunda özgür olurlarsa yarın bir gün onu bir insan peygambere de çevirebilirlerdi. Zaten bir süper meleğe kim ibadet etmek isterdi ki? Tutucuların lideri Ankaralı Basileios kendi iradesiyle bir konsil toplayarak Sirmium'daki radikal "darbe"yi şiddetle protesto etti. Radikaller açık edip kendi kendilerini ele verince Constantius Doğuda düzeni sağlamak için derhal harekete geçti. Muhafazakâr ve radikallerden bir komite oluşturdu ve kendilerinden uzlaşmayı sağlayacak bir itikad hazırlamalarını istedi. Bu belgenin Kilise tarihinde toplanmış en büyük piskopos konsiline sunulacağını açıkladı; "ekümenik" sıfatını hak edecek derecede evrensel ilk konsile.

Komite toplandı ve Constantius'a durumu arz etti. İmparator çalışmalarından memnun kalarak tüm imparatorluktaki 600'den fazla piskoposu konsile davet etti. 359 yılının yazında yaklaşık 160 Doğu piskoposu Anadolu'daki Seleuica'da ve kısa süre sonra 400 Batı piskoposu da (pek çoğu Constantius'un adamlarınca toplandı) İtalya'nın Adriyatik kıyısındaki Rimini de bir araya geldi. Her iki konsildeki tüm iştirakçilere kısa bir inanç belgesi (sonradan Tarihli İtikad olarak adlandırılan) dağıtıldı. Belgede şu kilit cümleler yer alıyordu:

> *Öz (ousia) terimi piskoposlar (İznik'teki) tarafından iyice düşünülmeden (ya da safça) kabul edildiğinden ve İncil'de yer almadığından sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu terim İncil'in herhangi bir yerinde geçmediği için öz kelimesinin Tanrı ve Oğul hakkında konuşurken hiç kullanılmaması gerekmektedir. Fakat bize göre, İncil'in de açıkladığı gibi, İsa her yönüyle Baba gibidir.*[29]

---

28. A.g.e., 626. Alıntı Nissalı Gregorios'un eseri, *Against Eunomius*'dan yapılmıştır.
29. Tarihli İtikad denmesinin nedeni piskoposlar komitesinin onu 22 Mayıs olarak tarihlendirip farklı bir uygulamada bulunmuş olmalarındandır. 359. çeviri için bkz. Barnes, *Athanasius and Constantius*, 144. "Safça" Barnes'ın "iyice düşünmeden"i yerine Hanson'un kullandığı kelimedir; *Search*, 364.

"İsa her yönüyle Baba gibidir..." İmparator bunu Doğu piskoposlarının mantıklı bularak; Batılılarınsa ya itiraz edilemeyecek kadar belirsiz olduğundan ya da itiraz etmekten çekineceklerinden kabul edeceğine inanıyordu. Her iki düşüncesinde de yanıldığını görecekti. Her iki konsil de alışılmadık derecede tartışmalı geçmişti. Belgenin çok daha kısa ve farklı bir versiyonunu bile kabul ettirebilmek Constantius'un tam altı ayını almıştı. Rimini'deki Latin piskoposların çoğu İtikadı kesin olarak reddetti. Onlara göre "İsa her yönüyle Baba gibidir" cümlesi hiç de belirsiz değildi. Benzerlik aynılık manasına gelmediğinden bu saf Ariusçuluktu ve itikad her yöne çekilebilecek üslubu nedeniyle radikaller tarafından bile kabul edilebilirdi. Latinler azimle İznik İtikadını müdafaa etmekteydiler. Saldırıları Constantius'u bile endişelendirecek kadar zarara yol açmıştı ve Mursalı Valens'in de dahil olduğu Batılı Ariusçuları aforoz edecek kadar da ileri gittiler. Ardından da Rimini'den ayrılmak için izin istediler.

İzin talepleri reddedildi. Piskoposlar Constantinopolis'e bir delege göndererek durumu izah etmeyi planladılar ama imparatoru diğer bir askeri seferin hazırlıkları içinde buldular. Persler Mezopotamya'da önemli zaferler kazanmış ve Ermenistan'ı tehdit eder hale gelmişti. Constantius savaş hazırlıklarıyla meşgulken, temsilcilerin başkentten ayrılmasına izin verilmedi. Haftalar boyunca tartışmalar, tatlı sözler, baskı ve devlet görevlilerinin ve Ariusçu piskoposların sürgün tehditleriyle oyalandılar ve nihayet üçüncü ayın sonunda teslim oldular. Ousia ve hypostasis terimlerinin kullanımının yasaklandığı ve "her yönüyle" cümlesinin atılıp Oğul "Baba gibidir" cümlesinin bırakıldığı bir itikadı imzalamayı kabul ettiler. Constantius Rimini'de mahsur kalmış piskoposların da aynı itikadı imzalamalarında ısrar etti. Kışın eve dönmeleri gerekiyordu ve eğer belgeyi kabul etmezlerse dönecek bir evlerinin kalmayacağını da biliyorlardı ve sonunda fazla direnmeden onlar da belgeyi imzaladılar.

Batının itiraz edeceği tahmin edilebilirdi ama Doğu piskoposlarının dahil olduğu Seleucia Konsili de Constantius'un beklediğinden çok daha çetin geçmişti. Radikaller Rimini'de imzalandığı şekliyle Oğulun sadece Baba gibi olduğunun vurgulandığı bir itikad istiyorlardı. Tutucularsa "özün benzerliği" cümlesinde ısrar ediyorlar hiç değilse "İsa her yönüyle Baba gibidir" cümlesinin yer almasını istiyorlardı. Sinirler gerildi; eski düşmanlıklar hortladı ve her iki taraf da birbirini aforoz edip görevden almaya başladı. Nihayet, Rimini'deki Latin piskoposların pes etmesinin ardından Constantius Yunanlıların da aynı itikadı onaylamasını istedi ve yeniden tüm bildiği ikna ve baskı yöntemlerini kullandı. 31 Aralık 359'un gecesinde son imza atılana kadar tartışmalar devam etti ve sonunda Rimini-Sele-

ucia Belgesi ilan edildi. Birkaç ay sonra, tüm bürokratik engelleri ortadan kaldırmak için, imparator Constantinopolis'de Yunan ve Latin piskoposlarını temsilen bir konsil toplatarak belgeyi onaylattı.

Sonunda Constantius 20 yıldır arzuladığı şeyi elde etmişti. Roma Kilisesi İznik İtikadının yerine basit, olabildiğince herkesi kapsayan ve herhangi bir Ariusçunun rahatlıkla imzalayabileceği bir belgeye sahip olmuştu. En azından kağıt üzerinde de olsa Doğu ve Batı birleşmişti. Aziz Jerome Roma'ya gönderdiği mektupta durumu kendine has önyargılı ve dramatik anlatımıyla ifade etmişti. Roma dünyası içkili bir gecenin sonrasında "uyanıp da kendini Ariusçu olarak bulmaktan sızlanır" gibiydi.[30]

30. Frend, *The Rise of Christianity*, 541.

Eski Tanrılar ve Yenileri

Seleucia'daki konsilden Ariusçular zaferle aynlırken, Pers Kralı Şapur Roma Mezopotamyası'nda çeşitli zaferlere imza atmaktaydı. 359'un Aralık ayında güçlü şehir Amida, Ermenistan'a açılan kapı, Perslerin eline geçti ve Constantius yeğeni Sezar Julianus'dan yani Batıdan takviye istemek zorunda kaldı. Eskiden Galyalı ya da barbar olan askerlerine gerçek bir Romalı gibi davranan bu ilginç genç, Cermen kabilelerine karşı büyük zaferler kazanmış hem ordunun hem de halkın gözünde kahraman olmuştu. Askerlerine, amcası Constantius'un onlardan uzaklardaki Mezopotamya'da onun komutası altında savaşmalannı emrettiğini söyleyince askerler isyan ettiler (Bu haberi askerleri isyana yönlendirecek şekilde kendilerine bildirmiş olabilir). 360 yılının Şubat ayı içinde Paris'te askerleri onu kalkanlan üzerinde taşıyarak artık Constantius'tan emir almayacaklannı ve liderleri Julianus'un da Batının augustusu olduğunu ilan ettiler.

Bu darbe karşısında Doğu imparatorunun yapabileceği hiçbir şey yoktu. İlkbaharda Perslere karşı sonu gelmez bir savaşı sürdürdüğü Mezopotamya'ya doğru yola çıktı. Aynı dönemde, Julianus Roma dünyasındaki liderliği ele geçirebilme amacıyla amcasıyla karşılaşmaya hazırlanıyordu. Başlangıç olarak (siyasi ve dini çekişmeler arasındaki ilişkiyi kanıtlarcasına) Puvatyalı Hilary ve müttefiklerine Paris'te İznik yanlısı bir konsil toplamalan için izin vererek Batı piskoposlannın desteğini garantiye almayı amaçladı. Piskoposlar hiç zaman harcamadan Constantinopolis İtikadını reddedip önde gelen Batılı Ariusçulan aforoz ettiler ve

İznik İtikadına (homoousios ve diğerlerine) olan bağlılıklarını ilan ettiler. Yazın Julianus Kuzey İtalya yoluyla Balkanlara girdi ve normalde Constantius'a bağlı olan görevlilerin kendisine bağlılık bildirmesini istedi. Bu sefer Balkan lejyonlarının Julianus'a katılmasını engelleyecek hiçbir kuvvet yoktu. Sirmium'a varınca Julianus Constantius'un yetkisini sorgulayarak amcasından baskı görmüş herkesin kendisine katılmasını istedi.

Bir kez daha bir Batı generali Doğunun kapılarında kurtarıcı olarak ortaya çıkıyordu. Sanki Julianus Büyük Constantine'in hayatını ve Constans'ın fetih hayallerini bir arada yaşıyordu. Fakat hayalleri herhangi birinin tahmin bile edemeyeceği kadar çılgıncaydı. Kendi bölgesinde hâlâ büyük bir halk desteğine sahip olan Constantius bir iç savaşa hazırlanmak ve tahtını korumak maksadıyla İran'dan döndü. Fakat kaderin Ariusçu imparator için başka planlan vardı. Kilikya'da ağır şekilde hastalandı (sıtma olduğu tahmin ediliyor)[1] ve 44 yaşında hayata veda etti. Son nefesini vermeden önce imparatorluğun birliği adına Julianus'u halefi ilan etmişti. Eğer yeğeninin sahip olduğu inancı bilseydi bunu yapıp yapmayacağı ise ayn bir konudur.

Constantine ve Constantius gibi Julianus da Roma'yı bir elde toplamak ve eski muhteşem konumuna döndürmek istiyordu. Fakat bu rönesansı gerçekleştireceğine inandığı din Hıristiyanlık değil paganlıktı. Önceki on yılda takmış olduğu Hıristiyan maskesini atarak herkesin önünde Yunan mistisizmine ve eski tanrılara özelikle de Güneş Tanrısı Helios'a inandığını açıkladı. Hıristiyan olmadan önce Constantine de Helios'a inanmaktaydı fakat Julianus'un kendisine örnek aldığı kişi Constantine değil Aristo'nun öğrencisi ve Pers İmparatorluğu'nu fetheden pagan Büyük İskender'di. Julianus'un reenkarnasyona inanıp inanmadığı bilinmiyor fakat özellikle kansı ve oğlunun ölümünün ardından yalnız kalmasıyla İskender'in kanının damarlarında dolaştığını hissetmeye başlamıştı.

Artık görüşlerini gizlemeye ihtiyacı kalmayan sözde İskender amacının sadece Doğuyu Ariusçuluktan kurtarmak değil tüm imparatorluğu "Celileli (Celile'nin Nasıra şehrinde büyüdüğü için İsa'ya taktığı ad) kültünün" yükünden kurtarmak olduğunu söylüyordu. Zekice davrandı ve bu dini mesajı, vergileri azaltarak, borçlan affederek ve şehirlere topraklarını geri vererek destekledi. Kimi şehirlerde Hıristiyan karşıtları içlerindeki gizli pagan inancı ya da vergilerin azaltılmasına duyulan şükran duygusu yüzünden (belki de ikisi birden) ayaklandılar.[2] Juli-

1. Örneğin, Frend, *Rise of Christianity*, 600.
2. A.g.e., 602.

anus'un açıklamalarının başta insanlara bu kadar cazip gelmesinin Kilisenin karıştığı olaylara duyulan tepkiden kaynaklandığına şüphe yoktur. Hıristiyanlık imparatorluğu bir araya getirmekte ya da onu düşmanlarına karşı korumakta başarısız olmuştu. O dönemdeki tarihçilerden olan Ammianus "çoğu Hıristiyanın birbirinden nefret ettiği kadar insanlardan nefret eden bir canavar yoktur" diyordu.[3] Julianus'a göre eski din Roma-Yunan kültürüyle çok daha uyumluydu ve eğer "Celilelilerden" teşkilatçılıktaki yenilikleri, idari yapıları ve etkili sosyal hizmet ağları devralınırsa kendisi göreve, Hıristiyanlığın başarısız olduğu yerden devam edebilirdi.

Ama önce hâlâ Hıristiyan olan bu teşkilat zayıflatılmalıydı. Julianus burada dehasını konuşturacaktı. Amaçlarını tüm imparatorlukta birbirleriyle mücadele halindeki Hıristiyanları dikkate alarak şekillendirdi. Hıristiyanlar sayıca çok fazla ve etkiliydi ve genç bir imparatorun tek başına onları ortadan kaldırması çok güçtü ama onlar birbirlerini ortadan kaldırmaya fazlasıyla istekli görünüyorlardı. İznikçilerin Ariusçular için söylediği devlet desteği olmadan ayakta durabilirler mi sözü artık tüm Hıristiyanlık için geçerliydi. Birbiriyle mücadele halindeki grupların sayısız farklı mezhebe bölünmesi söz konusuydu. Bu nedenle Julianus bir yandan önceki imparatorların ruhban sınıfına verdiği imtiyazları geri alırken diğer yandan da Arius ihtilafını körükledi. Athanasios, diğer İznikçiler ve muhalif Ariusçuların tümünün sürgünlerini kaldırarak geri çağırdı. Bazı pagan tapınaklarını yeniden hizmete açtığı kısa bir Doğu gezisinin ardından sırt üstü yaslanıp "Celileli" inancının çökeceği günü beklemeye başladı.

Hıristiyan gruplar arasında şiddetin baş göstermesi çok uzun sürmedi. Julianus'un yeni düzeninin ilk kurbânı Constantius'un ölüm haberi İskenderiye'ye ulaştığında hapiste olan talihsiz İskenderiyeli Georgios idi. Georgios paganlardan ve Ariusçuluk karşıtlarından oluşmuş bir grup tarafından öldürüldü ve cesedi deve sırtında sokaklarda dolaştırılıp ardından da yakıldı.[4] Antakya ve Constantinopolis gibi diğer şehirlerden de benzer haberlerin gelmeye başlamış olması Julianus'u pek tedirgin etmiş görünmüyordu. Belki de her şeyi oluruna bırakarak Kilisenin kendi kendini yok etmesini beklemek yapılacak en iyi şeydi.

Ama genç imparator yanılıyordu. Gerçekte biri taktik diğeri stratejik iki büyük hata yapmıştı. Stratejik olarak Julianus Hıristiyanlığı yenmek için onun idari yapısını taklit etmekten fazlasını yapması gerektiğini anlayamamıştı. Dinin kendisi

3. A.g.e., 601.
4. Hanson'dan alıntılanmıştır, *Search*, 386.

tarih içerisinde insan ruhunun maruz kaldığı baskılara tepki olarak yapısal değişim göstermekteydi. Hıristiyanlığının yerini alabilmesi için maddi ihtiyaçları temel alan paganlığın da manevi yöne ağırlık vermesi, insanları manevi yönden tatmin edebilecek ruhun kurtuluşa ermesi düşüncesine sahip olması ve başarısızlığa uğrayan "İnsanın Şehri" düşüncesinin yerine "Tanrının Şehri" düşüncesini tesis edebilmesi gerekmekteydi. Daha doğrusu, insanların Julianus'un "Celileli" dediği kişiye bağlanmalarının önü alınmak isteniyorsa paganlık Yahudiliğe dönüşecekti.

Bu ikileme Julianus'un tepkisi şimdilik mantıklıydı ama tarihsel olarak geçersizdi: O İnsanın Şehrini yeniden diriltmeye çalışıyordu. Bu projenin temelinde de kendisini Büyük İskender gibi görmesi yatmaktaydı. Cermenleri yendiği gibi (Ren cephesinde sağladığı barış yarım yüzyıldan fazla sürmüştü) Persleri ve tüm Roma düşmanlarını da alt edecekti. Korku azalıp vergiler düşünce, refah ve maddi beklentiler artacaktı. İmparatorluk gücünü ispat etmeyi başarınca Hıristiyanlık öbür dünyayı ve dünya nimetlerinden uzaklaşmayı temel alan inançlarına fazla talip bulamayacaktı. Eğer başarısız olursa da bu augustinin saltanatı eski tanrılarınkiyle beraber tarihe gömülecekti. Bu nedenle Julianus tahta çıkar çıkmaz Perslere karşı sefer hazırlıklarına başladı.

Diğer yandan Julianus eski dünyanın kültür rönesansını da başlatmaya girişmişti. Önde gelen yeni Eflatuncu entelektüellerle görüşerek pagan idari yapısında reforma gitti. Radikal Ariusçu filozof Aetius'u müzakere için Constantinopolis'e davet etti ve Yahudilere Kudüs'teki tapınağın yeniden inşa edileceği sözünü verdi. Hıristiyanlığın, devlet desteğini kaybetmesi sonucunda çok sayıda rakip görüşe bölüneceğini düşünmekteydi. Oysa böyle düşünmek belki de onun en büyük hatasıydı. Genç imparatorun kafasında Hıristiyanlığa karşı pek çok önyargı bulunuyordu. Bunların sonucu olarak Hıristiyan liderlerin eski düşmanlarıyla ittifak yapabilmek için ne tür manevralar yapabileceklerini hiç hesaba katmamıştı.

Bu anlaşılabilir bir hataydı. Her zamankinden daha çok gözü dönmüş olan Athanasios'un "Ariomanyaklar" (Ariusçulara karşı kullandığı en yumuşak terimlerden biri) olarak adlandırdığı kişilere saldırmaya devam edeceğini umması son derece doğaldı. Yaşlı piskoposun kendi itikadını harfiyen kabul etmeyen kişilerle işbirliğini reddedeceği gayet açıktı. Fakat İskenderiye'ye varıp da görevinin başına geçtiğinde Athanasios herkesi şaşırtmıştı. Tüm Roma dünyasını hayret içerisinde bırakarak İsa'nın tanrılığını kabul eden fakat homoousios inancına dair şüpheleri olan kişilere düşman gözüyle bakılmaması gerektiğin açıkladı.

Burada ne onlara Ariomanyaklar diyerek hakaret etmek ne de onları itikadımızın kurucularının düşmanı olarak suçlamak maksadıyla bulunuyoruz. Maksadımız meseleyi kardeşçe müzakere etmek ve yalnızca kutsal kitap üzerine görüşmektir.[5]

Sadece kutsal kitap! Athanasios burada önceden kafirin önde gideni olarak adlandırdığı kişilerden bahsediyordu: İsa ve Tanrı'nın benzer (homoiousios) olduğuna ama aynı ya da bir (homoousios) olmadığına inanan çok sayıda tutucu Ariusçu bulunmaktaydı. Bir ara bu ayrım öyle önemli hale gelmişti ki, tarihçi Gibbon'un da belirttiği gibi, tüm ihtilafın sebebi sadece bir Yunan harfiymiş gibi görünmeye başlamıştı.[6] Gerçekten çok önemli, değil mi? Athanasios gibi ateşli bir İznikçi nasıl olmuştu da İsa Kadir-i Mutlak Tanrı değildir, Baba'dan ayrı ve ondan daha alt seviyededir demeye devam eden din adamlarıyla uzlaşmayı kabul etmişti?

Cevap aslında zannedileceği gibi paganlığın canlanmasını engellemek için Athanasios'un görüşlerinden taviz vermesi değildi. Bu düşünce Hıristiyanların bir araya gelişinde etken olsa da Athanasios'un uzlaşma çabalarıyla pek de ilgisi yoktu. Athanasios homoiousiousu savunanlarla mücadeleden vazgeçmemişti sadece üslubunu değiştirmişti. Çünkü Doğu Hıristiyanlarının büyük bölümünü oluşturan muhafazakâr Ariusçulara bu fırsattan istifade dostça yaklaşarak onları İznik İtikadını kabule ikna edebileceğine inanmıştı.

Kurnaz Athanasios'un bu kadar iyimser olması Hıristiyan cephesinde meydana gelen yeni ittifaklardan kaynaklanmaktaydı. İznikçilerle Ariusçuları ayıran hat değişmişti. Yeni bölünme İsa'nın Tanrı'yla olan mutlak ilişkisini reddedenlerle -radikal ve ultra radikal Ariusçular- İznikçileri ve muhafazakâr Ariusçuları ayırmaktaydı. Julianus'un tüm Hıristiyanlara olmasını beklediği şey sadece radikallerin başına gelmiş ve bölünmüşlerdi ve Athanasios'a göre bu bölünmenin sebebi sadece olumsuz ilkelerde anlaşabilmeleriydi. İsa Tanrı değil diyorlardı ama ne tür bir varlık olduğuna dair görüş birliğine varmamışlardı. Diğer taraftan muhafazakarlar İsa'nın Tanrı'nın bir parçası olduğunu kabul ediyorlardı; bu nedenle de Baba ve Oğulun "özde benzer" olduklarında ısrar ediyorlardı ve yine bu nedenle onlarla ittifak yapmak geçerli ve faydalıydı.

İki varlık "özde benzer" ne demekti? Athanasios'a göre iki şey benzerdir demek o iki varlık arasında esaslı bir bağ oluşturmazdı. Ama iki şey özde benzerdir

5. Athanasius, "On the Councils of Ariminium and Seleucia", *Athanasius: Select Works and Letters*, Schaff and Wace, 472.
6. Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, 670.

demek ortak bir yapıları olduğu manasına gelirdi. Önyargılı bir Romalı, Gotlar Romalıları "andırır" diyebilirdi ve bununla Gotların Romalılarla aynı ırktan olduklarını kastetmiş olmazdı. Ama insan olmaları itibarıyla Romalılar ve Gotlar benzer bir özdendi. Eğer bir varlık diğerinden kaynaklanıyorsa yapılarının ortak olması gerekir (Modern anlamda genetik ortaklık ve moleküler yapı). Athanasios şöyle yazmıştı "Bu nedenle kalay gümüşe, kurt köpeğe, yaldızlı pirinçte gerçek metale benzer ama kalay gümüşten gelmediği gibi kurt da köpekten doğmaz"[7]

Muhafazakâr Ariusçular İsa özünde Tanrı gibidir dediklerinde bu ortak yapı manasına gelmektedir. Eğer İsa ebediyen Tanrı'yla beraber var olacaksa, yani aynı yapıdalar ise, ondan daha az Tanrı değildir ve Athanasios'a göre ona Tanrı'dan alt seviyededir demenin de manası yoktur.

> *Baba ve Oğulun aynı özden olduğunu ve diğer her şeyden faklı olduğunu ve İsa'nın onun bir yaratığı ya da aracı olmadığını ama onun saf ve doğal çocuğu olduğunu ve ebediyen Baba'nın yanında onun Kelamı ve Bilgeliği olarak var olacağını kabul etmek "Homoousious" terimini kabul etmekten pek de farklı değildi.*[8]

Tabii ki hiçbir İznikçi Hıristiyan, İsa'nın Tanrı'dan alt seviyede olduğunu kabul etmezdi. Athanasios'un İskenderiye Konsili (362) "İnancımızın alameti bir özün (homoousios) üç şekilde tecelli etmesini ve Meryem'den doğup insana dönüşenin gerçek Tanrı olduğunu kabul etmeyen herkese lanet olsun" diyordu.[9] Athanasios subordinationist görüşe çok daha uzlaşmacı bir tarzda yaklaşmaya başlamıştı. İlk kez Ariusçuların İsa'yı Tanrı'ya eşit görmeyi istememelerinin onu alçaltma isteğinden değil homoousios öğretisinin İsa'yı bir birey olarak kabul etmeyip onun karakterinin bir parçası olan insani yönünü ortadan kaldırması endişesinden kaynaklandığını söylemişti. Bu nedenle İskenderiye'ye dönüşünün hemen sonrasında yazdığı bir mektupta Athanasios ortak öze sahip varlıkların aynı zamanda kendilerine has özelikler de barındırabileceğini ve İsa'nın sadece insan bedenindeki Tanrı'nın tecellisi olmadığını ve bir insan ruhuna da sahip olduğunu yazmıştı.[10]

Bu itikadi açıklamaların arkasında insan duygularını cezbeden büyük bir güç yatmaktaydı. Radikal Ariusçular da en az İznikçiler kadar zorlu tartışmacılardı.

---

7. Athanasius, "On the Councils of Ariminium and Seleucia," 472.
8. A.g.e.
9. Barnes, *Athanasius and Constantius*, 156.
10. Athanasius, "Letter from the Council of Alexandria" (*Tomus ad Antiochenos*), tartışma için bkz. Hanson, *Search*, 639-645.

Başta gelen düşünürleri Aetius ve Cyzicuslu Eunomius ikna edici bir şekilde yaratılmamış ya da "doğmamış" bir Tanrı'nın diğer varlıklarla aynı yapıya sahip olamayacağını savunmaktaydılar. Bu yüzden eğer iki Tanrı yoksa İsa da tam manasıyla Tanrı olamazdı.[11] Fakat bu iddialara gereken ilgi gösterilmedi. Eğer İsa Tanrı'nın seviyesinde değilse nerede olmalıydı? Hıristiyanlar bu sorunun cevaplanmasını istiyorlardı. İsa'yı bir tür süper melek ya da alt seviye bir Tanrı olarak kabul etmek, şeytanların, meleklerin ve Tanrı'yla insan arasındaki pek çok varlığın mevcudiyetini kabul eden insanlara çok da saçma gelmiyordu. Buna rağmen Ariusçu muhafazakarların da dahil olduğu çoğu Hıristiyan için İsa'nın Tanrı'yla insan arasındaki mevkiin insana yakın bir yerlerinde kabul edilmesi affedilmez bir hakaretti.

Hıristiyanlar gerçekten de İsa'nın seviyesinin düşmesini mi istiyorlardı? Athanasios ve müttefikleri bunun böyle olmadığından eminlerdi. Eğer İsa bir şekilde Tanrı'dan alt seviyededir görüşü kabul edilirse yarın bir gün başkası çıkarak onu tümüyle Tanrı'nın ailesinden ihraç edebilirdi. Temelde İznikçiler gibi muhafazakâr Ariusçular da bağlanmak için yarı-Tanrı ve insanlara davranışlarında örnek olacak bir dost yerine güçlü bir Tanrı istiyorlardı. Athanasios zaman içinde bu subordinationist görüşün zayıflayıp kaybolacağına inanıyordu ve onlarla ittifak kurmanın da büyük faydaları olabilirdi. Bu iki grup Hıristiyanların büyük çoğunluğunu temsil etmekteydi. Muhafazakarlar Doğuda çok güçlü olduğundan onlarla kurulacak bir ittifak Arius ihtilafı başladığından beri istenen şeyin gerçekleşmesini sağlayacak ve Yunan-Latin ayrımı sona erecekti. Hepsinden öte Kiliseyi birleştirme hareketi sonunda genç imparatoru şaşırtacak ve onun paganlığı yeniden canlandırma planlarını boşa çıkaracaktı.

Julianus'un da bu gerçeğin farkına varabilmesi için sekiz ay geçmesi gerekecekti. 24 Ekim 362'de eskiden birbirleriyle düşman olan Hıristiyanlar arasında artan dostluğa dair haberlerden ürken imparator ilan ettiği bir fermanla sürgünden evlerine geri dönmelerine izin verilen piskoposlara görevlerine de dönmeleri için izin verilmediğini duyurdu. Athanasios derhal İskenderiye'yi terk etti. Şehir yöneticileri bu emri uygulamayı reddedince Julianus köpürdü ve gönderdiği mektupta piskoposun derhal Mısır'dan sürülmesini istedi (Şerefsiz herif! O benim idaremde yaşayan seçkin insanların Yunan karılarını vaftiz etme küstahlığını gösterdi! Sakın peşini bırakmayın!)[12] O zamana kadar Athanasios bu tür fikir değişikliklerini pek ciddiye almamıştı ve Julianus'un tehdidini de "geçip gidecek küçük

11. A.g.e., 607. Eunomius hakkındaki tartışma için bkz. 622-626.
12. Barnes, *Athanasius and Constantius*, 159.

bir bulut" olarak tanımlamıştı.[13] Her zamanki gibi kendisini tutuklamaya gelen askerleri atlatarak Theban çölüne kaçmayı başardı.

Birkaç ay sonra İran'ı fethetme sevdasıyla imparator büyük bir ordunun başında yanındaki çok sayıda rahip ve falcıyla Antakya'ya geldi. Apollo Tapınağında tanrılara kurban kestikten sonra (kötü kehanetler dikkate alınmadı) ordusuyla Mezopotamya'ya yürüdü. İlk başlarda Julianus kendisini İskender gibi gördüğü için affedilebilirdi çünkü Dicle boyunca kazandığı büyük zaferler bu kahramanı hatırlatmaktaydı.[14] Şehirler birbiri ardına Julianus'un ordusunun eline geçiyordu. Hem muhalif Persler hem de Mezopotamya'daki çok sayıda Hıristiyan ve Yahudi onu kurtarıcı olarak karşılamıştı. Fakat o da Makedon fatih gibi çok ileri gitmişti. 363 yılının Haziran ayında Julianus, İskender'in yaptığı gibi kendi ikmal gemilerini ateşe verdikten sonra başkent Medayin yakınlarında büyük bir Pers baskınına uğradı ve 26 Haziran günü askerlerine moral vermek için çarpışmalara katıldığı sırada bir Pers mızrağına hedef olarak can verdi.

Julianus'un pagan rönesansı hülyası da onunla beraber yok olup gitmişti. Doğruluğu şüpheli olsa da o mızrağı atanın kendi Hıristiyan askerlerinden biri olduğu söylenmiştir. Bu iftirayı reddeden Hıristiyan cemaati bu meseleyi bir takdir-i ilahi olarak kabul etmeyi daha uygun görmüştü. Bir halk hikayesine göre imparator yaralanıp da öleceğini anladığı zaman atının üzerinde arkaya doğru yatıp, kollarını gökyüzüne açarak "Celileli, sen kazandın!" diye bağırmıştı.

Doğru mu bilinmez ama hikaye bir gerçeğe işaret etmekteydi. Julianus'un düşüncesinin aksine Hıristiyanlığın ayakta durabilmek için devlet desteğine ihtiyacı yoktu. Görünüşe göre piskoposların imparatorun kılıcını kendi düşmanlarına karşı kullanma isteğiyle iç meseleleri barış içinde kendi aralarında çözme yetenekleri arasında ters orantı vardı. İmparatorlukta yeniden siyasi istikrarsızlık boy göstermişti. Hıristiyan liderler ve Romalı yöneticiler geçmiş dönemden farklı olarak birbirlerinin işlerine müdahale etmeden yaşamak zorunda kalmışlardı. Ama devletle Kiliseyi ayırmak mümkün değildi ve her iki taraf da samimiyetlerine bir sınır koymanın ne kadar verimli olduğunu görünce hayrete düşecekti.

Julianus'un halefini düşünün. Pagan imparatorun uğradığı yenilgi Helios ve Herkül'ün gücüne sahip birliklerinin inancına pek iyi tesir etmemişti. Ölümünün ardından subayları popüler bir Hıristiyan general olan Jovian'ı başkomutan olarak seçti. Jovian bozguna uğramış olan orduyu Mezopotamya'dan çıkarıp; Dioc-

---

13. Age.
14. Bkz. Gore Vidal, *Julian* (New York: Ballantine books, 1964).

letianus ve Galerius tarafından fethedilmiş tüm topraklan ve Ermenistan'ı Perslere bırakarak çekildi. İmparator olarak ilk icraatı Romanın dininin Hıristiyanlık olduğunu ilan etmek ve ruhban sınıfına tanınan vergi muafiyeti -Constantius'un tayin ettiğinden daha düşük oranda da olsa- ve diğer imtiyazlann yeniden uygulanmaya başlanmasını emretmek oldu. İmparatorluğun durumu iyi değildi ve vergiler arttınlmak zorundaydı. Jovian'ın Kilisesinin yöneticileri bile halkın yükünü paylaşmak zorundaydı. Athanasios Jovian'la, diğer görüşleri temsil eden din adamlanyla beraber gittiği Mezopotamya'da görüştü.

Athanasios orada imparatorun kendisinin azim ve cesaretine hayran olan İznikçi bir Hıristiyan olduğunu öğrendi. Jovian muzaffer bir şekilde Antakya'ya geldiğinde şehre girerken yaşlı piskopos da hemen yanında yer alıyordu. Hemen piskoposun sürgün karannı kaldırdı ve Athanasios bir kez daha ama bu sefer elinde parlayan devlet nişanıyla Aziz Theonas Kilisesine geri döndü. Athanasios yıllardır uğruna mücadele ettiği İznik İtikadının artık imparatorluğun ortodoks inancı olarak kabul edileceğini umabilirdi. Jovian her zamanki konsil, belge, görevden alma ve aforoz döngüsüne tekrar girmeye pek niyetli gözükmediğinden Athanasios biraz hayal kınklığına uğramış olabilir. Fakat gerçek hiçbir zaman bilinemeyecekti çünkü birkaç ay görevde kaldıktan sonra asker imparator tamamıyla kaza sonucu ölen birkaç imparatordan biri olacaktı. Jovian kömür mangalının yanmakta olduğu bir çadırda uyuya kalarak dumandan zehirlenmiş ve ölmüştü.[15]

Halefi ileride Batıya sefer düzenleyerek Franklan durdurmaya çalışacak yetenekli bir savaşçı ve idareci olan Pannonianlı General Valentinianus'du. İmparator olunca küçük kardeşi Valens'i Doğunun augustusu olarak atadı. Valentinianus İznik İtikadına bağlıydı. Valens ise radikal Ariusçu idi. Fakat 4. yüzyılın sonlanna doğru etrafı saran kara bulutlann ortasında bunun pek de bir önemi olmayacaktı. Valentinianus kendisini Kilisenin lideri olarak değil barbarlara karşı yurdunu savunan bir kahraman olarak görüyordu. Üstelik kardeşini kendisiyle rekabet etsin diye atamamıştı. Bazı piskoposlanna İznik İtikadı doğrultusunda teşkilatlanma yönünde tam bir serbestlik tanırken Doğuda Valens'in otoritesini zayıflatacak herhangi bir karar almaktan kaçınmıştı.

Valens biraz daha müdahaleci olsa da devrin imparatorlanyla kıyaslandığında kendini düşünmesi kabul edilebilir ölçüdeydi. Ariusçu olduğundan ileride bazı İznikçiler tarafından baskı uygulamakla suçlanacaktı (Mısır ruhban sınıfına karşı fazlasıyla sert olacaktı). Valens'in politikası belli sınırlar içerisindeki bir hoşgörüye dayanmaktadır. Hakimiyeti altında görüşü ne olursa olsun tüm din adamlan

15. Frend, *Rise of Christianity*, 617.

Constantinopolis İtikadına karşı çıkmamak ve diğer piskoposları sürgün etmemek şartıyla kendi görüşlerini uygulama ve yayma özgürlüğüne sahipti. İtikadi tartışmalar ve Kilise politikasına müsaade ediliyordu ama çetelere ve karşılıklı aforoz ve görevden alma skandallarına göz yumulmuyordu.

Tutucu Ariusçular konsil toplamak mı istiyorlardı? İmparator bunu kabul ederdi. İznikçi piskoposlar da bir araya gelmeyi isteyebilirlerdi? Valens onların da bu isteğini reddetmek için bir neden görmüyordu. Zaten reddetse pek işe yaramayacağını da biliyordu. Büyük bir baskı hareketine girişmeden engellenmesi mümkün olmayan çok sayıda muhafazakâr bulunmaktaydı ve Kapadokya'yı merkez edinmiş bir grup aktif piskopos sayesinde Doğuda İznikçilerin sayısı büyük bir hızla artıyordu. Diğer taraftan muhafazakâr bir grup Constantinopolis İtikadını reddedip bu belgeyi kabul edenlerin sürgün edilmesini isterse Valens onların yerine bu istekte bulunanları sürgün ediyordu. Bir grup İznikçi piskopos İznik İtikadını yeniden gündeme getirmek ve itiraz edenleri aforoz etmek maksadıyla Tarsus'ta ekümenik bir konsil toplamayı istediği zaman imparator onlara da izin vermemişti. Ama eğer bir piskopos seçiminde müdahale etme imkânı bulursa Ariusçu adayı desteklemekten de geri durmazdı.

Ariusçu imparator farkına varmadan Arius karşıtlarına büyük bir iyilik yapmıştı. Kilise konsillerinin yetkisini kısıtlayarak ve uyulması zorunlu bazı kurallar koyarak İznikçi Hıristiyanlarla muhafazakâr Ariusçuların medeni bir şekilde tartışabilecekleri bir ortam yaratmış oluyordu. Nispeten ılımlı idaresinde Anadolu'da tüm görüşleri birleştirmeyi amaçlayan yeni bir itikadi disiplin yeşermeye başladı. Bu görüşün temsilcileri çocukluk arkadaşı olan üç kişiydi: Kayserili Basileios (Büyük Basileios), küçük kardeşi Nissalı Gregorios ve onun en iyi arkadaşı Nazianzuslu Gregorios.

Yıllar önce bu üç kişi felsefe ve din eğitimi almak için beraber Atina'ya gitmişlerdi. Orada imparatorun sarayından gelmiş ilginç bir gençle -imparatorun yeğeni Julianus- karşılaşmışlardı. İleride Julianus'un Roma göklerinde bir an parlayıp daha sonra karanlığa gömülecek bir yıldız olacağından tabii ki haberleri yoktu. Julianus da bu üç Kapadokyalı gencin yaklaşık 2000 yıl sonra tüm dünya üzerindeki Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlarca inançlarının en büyük temsilcilerinden üçü olarak kabul edileceklerini hayal bile edemezdi.

Kayserili Basileios kendisine verilen Büyük unvanını en az döneminde yaşamış diğer kişiler kadar hak etmişti. Zengin bir Hıristiyan arazi sahibinin oğluydu ve yaratıcı, pratik zekalı ve siyasetten anlayan bir kişiliğe sahipti. Kimi zaman

fazlasıyla küstah ve bildiğini okuyan biri olsa da 4. yüzyılda Kiliseyi değiştirebilecek en önemli kişiydi. Onun eseri olan şehir merkezli ve hizmet eksenli manastırcılık fikri bugün bile tüm dünyada etkisini sürdürmekte ve mektuplarında yazmış oldukları Ortodoks Kilisesinin özünü teşkil etmeye devam etmektedir.[16] Başta muhafazakâr Ariusçulara yakın olsa da sonradan koyu bir İznikçi olan Basileios tüm nüfuzunu (ve Valens'in nisbi pasifliğini) Anadolu'daki görev yerlerine İznikçi piskopos ve rahiplerin atanması için kullandı ve daha da ileri giderek sırf kendi görüşünden kişileri atayabilmek için küçük kasabalarda yeni piskoposluklar kurdurdu.[17]

Basileios'un eski arkadaşı Nazianzuslu Gregorios, grupta ağzı en iyi laf yapan kişiydi ve iyi bir teologdu. Siyasete yatkın bir kişiydi (Basileios'un Kayseri piskoposu olmasını o ayarlamıştı) ama herhalde babasının da piskopos olması nedeniyle bu göreve karşı çelişkili duygular besliyordu. Basileios'dan kendisini önce Sasima sonra Constantinopolis piskoposu olarak atamasını istemiş ama bu görevlerin getirdiği sorumlulukları üstlenmekten hep kaçınmıştı ve ileride de emekli olup bir köye yerleşecekti. Nissalı Gregorios, Basileios'un küçük kardeşi ve aralarında evlenen tek kişi, her ne kadar İznik itikadını yayma adına Nissa piskoposluğunu kabul etse de gerçekte Kilise politikasına bulaşmayı hiç istemiyordu. Sorumsuzluk derecesinde hayalciydi (kardeşine göre) ve aralarındaki en iyi teologdu: Fikirleri bugün bile hâlâ önemini muhafaza eden dünya çapında bir felsefeciydi.

Üç Kapadokyalının birlikte geliştirdiği fikirler sonunda muhafazakâr Ariusçularla İznikçi Hıristiyanları bir araya getirecekti. Fakat ilginç şekilde bu yaratıcı fikirler Kilise içindeki tartışmalara bir yenisini ekledi: Kutsal Ruhun yapısı.[18] Basileios'un de işaret ettiği gibi Kutsal Ruh (çoğu Hıristiyanın onu bir insan ya da yüce bir varlık olarak kabul ediyordu) üzerine artan tartışmalar İsa'yla ilgili tartışmaların bir özeti gibiydi. Radikal Ariusçular, İsa'nın Baba'dan daha alt seviyede olduğundan emin oldukları gibi, Ruhun da İsa'dan alt seviyede olduğuna emindiler. İznik İtikadının önde gelen savunucuları ise, Basileios'a göre, ya kararsızdı ya da birbirlerine girmişlerdi.

Aramızdaki bilge kişilerden kimisi onu (Kutsal Ruh) bir tür eylem, kimi bir yaratık ve kimi de Tanrı olarak kabul etmektedirler. Kimiyse ona ne diye-

---

16. Hanson, *Search*, 685.
17. Bkz. Hanson, *Search*, 676-737. Basileios kardeşini Nyssa piskoposu yaptı. Nazianzuslu Gregorios da Sasima kasabasına piskopos olarak atandı (680-682).
18. Kutsal Ruh tartışmaları için bkz. Jaroslav Pelikan, *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine*, cilt I, *The Emergence of the Catholic Tradition (100-600)* (Chicago: University of Chicago Press, 1971), 211-225. Ayrıca bkz. Hanson, 738-790.

ceğine karar verememektedir... ve bu yüzden de tamamıyla tarafsız davranıp ona ne ibadet ne de hakaret ediyorlar.[19]

Bu karmaşayı ortadan kaldırabilmek için İznik İtikadından daha fazlasına, Tanrı birken nasıl olup da iki ya da üç varlıktan oluştuğunu açıklayabilecek bir öğretiye, ihtiyaç vardı. Basileios bunun yeni bir dil kullanılmadan mümkün olamayacağının farkındaydı. Baba ve Oğulun aynı özden (homoousios) olduğunun ötesine geçebilecek yeni teolojik kelimelere ihtiyaç vardı. Homoousious Tanrı'nın birliğini açıklıyordu peki çokluğu neyle açıklanacaktı?

Bunun cevabı kilit kelimeleri düzeltmek ya da yeniden tanımlamaktı. Athanasios gibi büyük teologlar bile "öz" (ousia) ve "varlık" (hypostasis) terimlerinin yerine bazen "kişi" (prosopon) terimini kullanıyordu. İznik İtikadı Baba ve Oğulun aynı özden olduğunu ve ikisinin de bir varlık olduğunu reddedenleri lanetlemişti. Kapadokyalılara göre bu bir hataydı. Doğrusu ousia ve hypostasisi, öz ve varlığı, net şekilde birbirinden ayırmaktı. Baba, Oğul ve Kutsal Ruh üç ayrı varlıktı ve üçünün de kendine has özellikleri vardı. Onlar üç hypostasesti. Ama hepsi birdi ve aynı özdendi. Onlar homoousiostu. Doğuluların kabul edeceği Origenes'in fikirlerini temel alarak Basileios İsa'yı "Tanrı'nın doğasına ortaktı, onun iradesiyle yaratılmamıştı, fakat kendi ousiası sürekli şekilde onun varlığını belli etmekteydi" şeklinde tarif etmişti. Ariusçular ve bazı İznikçilere göre Kutsal Ruh bir unsur ya da sıralamada Baba ve Oğuldan sonra gelen ama onlarla aynı özü paylaşan bir varlık olarak kabul edilmekteydi. Kutsal Ruh yani üçüncü varlık Baba ve Oğulla aynı özdendi.[20]

Nissalı Gregorios kendine has şekilde öğretiyi net bir biçimde özetledi. Tanrı bir özü paylaşan üç kişiydi (varlıktı). Tanrı'nın hem bir hem de üç olması gerçekti. Bu karışık görünüyorsa da yapacak bir şey yoktu:

> *Hypostaseslerin farklılığı onların yapısının devamlılığını ya da birliğini etkilemez ve kendilerine has özelliklerini perdelemezdi. Aynı şey hem birleşik hem de farklıdır dersek şaşırmayın ve farklılıkta yeni ve paradoksal birlik ve birlikte farklılık olduğunu tasavvur edin.*[21]

Bu öğretinin güzelliği İznik İtikadındaki Sabelliusçu yaklaşımları ortadan kaldırmasıydı. İsa bir tür insan olmayan ya da insan sureti bulunmayan bir Tanrı

19. Pelikan, *Emergence*, 213.
20. Hanson, *Search*, 687-688.
21. A.g.e., 723-724. Bkz. "On the Holy Trinity" *Nicene and Post-Nicene Fathers*, cilt 5 ve "On not Three Gods", *Gregory of Nyssa, Dogmatic Treaties, Etc.*, Schaff ve Wace, eds., (Peabody, Mass: Hendrickson Publishers, 1994), 326-336.

olabilirdi. Böylece "özde benzer" diyen Ariusçular da "özde aynı" tarafına katılmış olur İsa'yı bir tür Tanrı'nın eylemi seviyesine indirme ya da Yaratıcının geçici bir tecellisi olarak görme duygusuna da kapılmamış olurlardı. Kapadokyalılara göre muhafazakâr Ariusçular (bir zamanlar Basileios'un da dahil olduğu grup) artık İsa'nın Tanrı'nın varlığında yok olacağı endişesinden kurtulabilirlerdi.

Tüm şıklığına rağmen bu görüş hemen kabul edilmemişti çünkü bunun İsa'nın Tanrı olmadığına inanan radikal Ariusçularla ve tek bir ousiayı paylaşan üç hypostases fikrinden (böylece kişilikler belirsizleşiyordu) hiç haz etmeyen muhafazakarlarla uzlaşması zor gibiydi. Eğer İsa gerçekten Tanrı'ysa onun kişisel özelliklerinin olup olmadığının ne önemi vardı? Nissalı Gregorios farklı varlıkların faklı özelliklerinin hepsinin bir olduğu kadar gerçek olduğunda da ısrar ediyordu. Aynı zamanda İsa'nın insanlığını tanrılığıyla kıyaslayarak insan yanının denizde bir damla olduğunu söylüyordu. Bu bireysellikle ilgilenen radikal ya da muhafazakarlara yönelik bir açıklama değildi. Muhafazakâr Ariusçular bir ölçüde Nazianziuslu Gregorios'un Baba Oğuldan daha üst seviyededir çünkü Oğulun "eşitliği ve varlığı" ondan kaynaklanır şeklindeki açıklamasıyla teselli olmuşlardı.[22] Fakat bu tür açıklamalar ödünsüz İznikçileri rahatsız etmekteydi ve aralarından bazıları (özellikle Batıda) Kapadokyalıların subordinationistlik yönünde çok ileriye gittiklerini düşünmeye başlamışlardı.

Başka itirazlar da vardı. Öğreti fazlasıyla tuhaf, paradoksal, gizemli ve zekiceydi ama şüphecilere göre öğretinin asıl tehlikeli yanı Baba ve Oğul arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasıydı. Öğreti, Hıristiyanların Tanrı'yı anlama tarzını değiştirmişti. Arius ihtilafı başladığında her iki tarafın da Baba'ya dair benzer duygular ve düşünceler beslediğini ve sadece Oğulun yapısı ve Baba'yla olan bağlantısı hakkında tartıştıkları söylenebilirdi. Bu Hıristiyanlar için de Yahudiler için de geçerliydi: Yani onların Tanrı'nın özellikleri ve bilinen sıfatlarına dair inançları aynıydı ama İsa'nın Mesihliği ve tanrısallığının ölçüsünde anlaşamıyorlardı. Hıristiyanların Tanrı inancı bir ölçüde Yehova'dan ayırt edilmesi oldukça güç üstün bir tek Tanrı inancına sahip aydın paganların görüşleriyle de örtüşüyordu.[23] Ama Kapadokya İtikadı tüm bunları değiştirmişti; ya da Hıristiyan düşüncesinde önceden başlamış dönüşümü gün ışığına çıkarmıştı.

Athanasios ve diğer İznikçilerin söylediği gibi, söylenecek tek şey İsa ve Tanrı'nın ortak bir özü paylaştıklarıydı. Bu Oğulun da Baba kadar Tanrı olduğu ma-

22. Pelikan, *Emergence*, 222-223.
23. Hem Hıristiyan olmadan önce Constantine, hem de Julianus güneş sembolüyle temsil edilen aynı Tanrı'ya inanmaktaydılar.

nasına geliyordu ve bilemediğimiz bir şekilde Oğul Baba'yla bir olarak var olmaktaydı. "Özün benzerliği" Baba olan Tanrı'nın bilinmeyen bir şekilde kendisine tamamen eşit bir Oğul olduğu fikriyle de uyumluydu. Kapadokya İtikadının yaptığı eğer İsa tam bir Tanrı ise; Tanrı öncelikle Baba değildir; O hem Baba'dır hem Oğuldur hem de Kutsal Ruhtur demekten ibaretti. Nissalı Gregorios'un de belirttiği gibi "Tanrı Baba olduğu için veya Oğul O'nun oğlu olduğu için Tanrı değildir. Tanrı ikisi de aynı özü (*ousia*) paylaştıkları için Tanrı'dır"[24]

Tanrı'nın üç eşit varlığa dağılması fikriyle Baba olan Tanrı'nın Oğul ve Ruh olan Tanrı'dan daha üstün olduğu fikri arasında biraz sorun olduğu açıktı. Bazı yorumculara göre bu sorun asla giderilemeyecekti.

> *İsa'nın dualarına icabet eden bizim Babamız ve Oğulun Babası olan Baba'nın hypostasisi midir ya da üçünün birden ousiası mıdır? Basileios'un cevabı...Üçünün arasında ortak ve farklı olan şeyler idrak ve anlatımın ötesindedir ve bu nedenle de ne tarif ne de analiz edilebilirler.*[25]

Bu belirsizlik Tanrı'nın Babalığının onun Oğulluğundan daha güçlü ve buyurucu olduğunu iddia eden muhafazakâr Ariusçulara fırsat vermekteydi. Bugün bile kendini ortodoks gören pek çok Hıristiyan Tanrı'yı öncelikle Baba olarak kabul etmektedir. Fakat Kapadokya İtikadının asıl önemi İsa ve Kutsal Ruhun da dahil edildiği Hıristiyan Tanrısını Yahudilerin, Ariusçuların ve daha sonra Müslümanların, Unitarianistlerin, Bahailerin ve diğerlerin inandığı tek Tanrı'dan ayırmasıydı. Baba ve Oğul arasındaki bağlantıyı yeniden kurgulamıştı; başka bir ifadeyle sadece İsa'yı değil her ikisini de yeniden tanımlamıştı. Sonuç olarak Teslisi, üç farklı varlığa dağılmasını, kabul eden Hıristiyanlar artık ne Yahudi atalarıyla aynı Yehova'yı ne de pagan komşularıyla aynı Yüce Tanrıyı paylaşmıyorlardı ve ne Yahudiler ne de paganlar Hıristiyanlarla aynı Tanrı'ya inandıklarını iddia edebilirlerdi.

Bu nokta Hıristiyanlığın ana inancıyla ve diğer tüm tek Tanrılı inançlarla, ki onların da Tanrı'yı Baba ve yarattıklarını O'nun suretinde yaratılmış oğullar ve kızlar olarak gösteren metaforun benzerlerini kullandıkları olurdu, arasındaki her türlü bağı kopardığı noktaydı. İznikçi Hıristiyanlara göre İsa'yı Tanrı'ya dahil etmek tek Tanrıcılıktan ödün vermeden İsa'ya da ibadet edilmesini sağlamanın bir yoluydu. Diğerleri içinse İsa'yı Tanrı'nın insan suretine bürünmüş hali olarak kabul etmek tek Tanrı inancını ortadan kaldırıyordu. Bu sadece İsa'nın Tanrı olarak tanımlanması değil Tanrı'nın da İsa olarak tanımlanması meselesiydi.

24. Nissalı Gregorios'dan yapılan alıntı için bkz. Hanson, *Search*, 724-726.
25. See Pelikan, *Emergence*, 223.

Ama 370'lerde Kapadokyalı piskoposlar büyük eserlerini ortaya koydukları zaman bunun ne derece etkili olacağını anlamak pek de kolay değildi. Radikal Ariusçularla İznikçiler arasında devam eden çatışmalar artmaktaydı ve Constantine'in tahtında Ariusçu bir imparator oturuyordu. İznikçilerin kazanması -hem halk hem de aydınların İsa'nın Tanrı'nın insan şekline girmiş hali olduğunu kabul etmesi- için itikadi tartışmaların ötesinde şeylerin olması gerekiyordu. Bir şekilde Tanrı tarih boyunca kendi iradesinin gerçekleşmesini sağlamıştır.

İsa Nasıl Tanrı Oldu?

373 yılında İskenderiyeli Athanasios tüm ihtişamıyla birlikte bu dünyadan göçüp gitti. Öldüğünde artık İznikçilerin lideri olmadığı halde, bu rolü Batı Romalı Damasus ve Doğuda Büyük Basileios üstlenmişti, bir teolog, dava ve devlet adamı ve İznik İtikadının cisimleşmiş hali olarak ardından yas tutuluyordu. Beş kez sürgün edilmiş ve beş kez aşık olduğu şehre geri dönmüştü. En sadık yandaşları Ariusçuluktan İznik İtikadına döndürmeyi başardığı çöl keşişleriydi. Athanasios'un en büyük gururu ise Mısır manastırcılığının kurucusu olan Antonios'un eşyalarını vasiyet olarak kendisine bırakmasıydı. Eğer piskopos biraz daha "aziz" karakterli olsaydı herhalde bu kadar sık sürgüne gönderilmezdi. Ama daha yumuşak ve sevgi dolu bir kişilik de başarı için gerekli olan irade, dayanıklılık ve mukabele edebilme yeteneklerine sahip olamazdı.

Ariusçu imparator Valens onun öldüğüne pek de üzülmüş görünmüyordu. Her ne kadar kendisine sağlığında hareket serbestisi sağlamış olsa da ölümünden önce kendisine halef olarak seçtiği kişiyi kabule hiç de niyetli değildi. Athanasios'un ölümüyle piskopos seçilen Petrus tam da yaşlı adamın istediği gibi bir kişiydi ve kendisi, yerine geçtiği kişiden çok daha uyumsuz ve heyecanlı bir kişiliğe sahipti. Constantinopolis ve Antakya piskoposlukları Ariusçuların elindeydi ve Valens bölgenin en büyük şehrini İznikçi düşmanların eline bırakmak istemiyordu. Onun seçimi bu mevkie Piskopos Georgios linç edildikten sonra Mısırlı din adamları ta-

rafından seçilmiş olan Lucius'u getirmekti. Athanasios 362 yılında şehre döndüğünde ilk işi Lucius ve diğer Ariusçu rahipleri sürgün etmek olmuştu. Sürgünler, Arius sürgüne gittiğinde yanındaki arkadaşı Euzoius'un piskopos olduğu Antakya'ya sığındılar. Valens İskenderiye'nin gelecekteki piskoposunun İznikçi Petrus değil de Ariusçu Lucius olması konusunda kesin kararlıydı.

İmparatorun ilk adımı Mısır valisine Petrus'u tutuklatmak oldu. Askerler Petrus'un kilisesini kuşattı ve ona gözaltına aldılar ama o bir şekilde muhafızları atlatarak bir gemiye atladı ve Roma'nın yolunu tuttu. Orada militan bir İznikçi olan Piskopos Damasus tarafından karşılandı. Damasus 4. yüzyıl standartlarına göre bile kanlı sayılabilecek bir seçimle göreve gelerek piskopos olmuştu (Damasus yandaşlarıyla Ariusçular arasındaki bir çatışmanın ardından sadece bazilikanın içerisinde 160 kadın ve erkek cesedi tespit edilmişti).[1] Petrus umutsuzca Batı imparatorunu kendi durumuyla ilgilenmeye ikna etmeye çalışırken askerler ve Piskopos Euzoius refakatindeki Lucius İskenderiye'ye ulaştı. Komutanları Kont Magnus, Lucius'un piskoposluğuna itiraz eden 20 kadar rahibi tutuklayarak sürmüştü. Sürgünleri desteklediklerini açıklayan diğer din adamları da madenlerde çalışmaya mahkum edildi ve hâlâ direnmeye devam edenler kaldıysa bunlar da yabancı topraklara gönderildi.

Bu uygulamalara dair haberler ve bunlara İznikçiler tarafından eklenen abartılar, dikkate alındığında imparatorun Mısırlılara karşı alışılmadık tarzda katı davrandığı görülmektedir.[2] Bunun tarihi ve itikadi nedenleri vardı; Athanasios'un yönetimindeki Mısır uzun yıllar boyunca Ariusçulara kan kusturmuştu ve şimdi Valens bunların intikamını alıyordu. Fakat başka bir neden daha vardı. Tuna'nın kuzeyinden hiç de iyi olmayan haberler geliyordu. Eğer bu haberler doğruysa Doğu İmparatorluğu sadece Pers cephesinde değil, oldukça uzun ve zayıf kuzeydoğu sınırında da büyük bir tehditle karşı karşıyaydı. Özellikle böyle zamanlarda hiçbir imparator imparatorluğun en büyük tahıl ambarı ve vergi kaynağı Mısır'ı dost olmayan ellere teslim etme riskini göze alamazdı.

Valens'in aldığı istihbarata göre Rusya'nın batısından gelmekte olan yeni bir göçebe kavim, yolu üzerindeki Cermen kabilelerine dehşet saçıyordu. Kendilerine Hun diyen bu korkusuz ve savaşçı halkın yenilmez süvarilerinin önünde Gotlar bile çil yavrusu gibi dağılmıştı. 370'lerin başında Hunlar Greuthungilerin (Ostro-

1. Barnes, *Athanasius and Constantius*, 118, n.62, 276.

2. Daha önceki bir tarihte Valens İznik'teyken Constantinopolis'den gelen İznik İtikadı taraftarı bir delege tarafından ziyaret edilmişti. Onlarla görüşmeyi reddedip bir gemiye bindirerek gerisin geriye göndermişti. Gemide yangın çıktı ve rahipler hayatını kaybetti. Valens bu olayla ilgili suçlanmış olsa da muhtemelen bu bir kazaydı. Bkz. Hanson, 791.

got) Ukrayna krallığını ortadan kaldırdı. Kral intihar etti. Ardından güneye yönelerek Thervingi (Vizigot) topraklarına girdiler. Daha önceki hiçbir göç, bir zamanlar yenilmez olan Vizigotların yaşadığına denk bir paniğe neden olmamıştı. Çoğu Ariusçu Piskopos Ulfila'nın çabalarıyla Hıristiyan olmuş 200.000 den fazla Vizigot panik içinde Tuna'ya doğru kaçmaya başladı.

Roma sınır savunması ve Hunlar arasında kalan Vizigotlar umutsuzca Tuna'nın güneyindeki Roma topraklarına yerleşmek için izin istediler. Bu benzerine az rastlanır bir istek olsa da Valens durumun farkındaydı. Panik içerisindeki Vizigotların Roma topraklarına girmesini izin verilmez ve Hunlar da onları tümüyle yok ederse Roma Tuna sınırı boyunca çok daha tehlikeli bir düşmanla karşı karşıya kalacaktı. Trakya'da Vizigotları iskan etmeye yetecek boş arazi bulunmaktaydı. Üstelik Vizigotlar Roma ordusunda önceden görev almaları teklif edilmiş mükemmel savaşçılardı ve böylece Valens'in karşı karşıya olduğu asker açığı problemi de çözülecekti. Vergi ödeyen askerler ve çiftçiler olarak hazineye külfet değil destek olacaklardı ve onlar Ariusçu Hıristiyandı. Bu nedenlerle Valens Vizigot kralları Alavivus ve Fritigern'e halklarıyla beraber Roma topraklarına yerleşme izin verdi.

376 yılının Kasım ve Aralık ayları boyunca Vizigotlar Tuna'yı geçerek bugün Bulgaristan olarak bilinen bölgeye yerleştiler. Tahmin edilebileceği gibi böyle büyük bir göç için yeterli hazırlığın olmaması ve Romalı yetkililerin Gotlara karşı önyargıları neticesinde sonuç tek kelimeyle felaketti.[3] Vizigotların bazıları yeni ordu birimlerinin kurulduğu Pers sınırına gönderildiler. Diğerleri de kışı geçirmeleri için Trakya'daki Hadrianopolis (Edirne) şehrine gönderildi. Ama çoğu hâlâ yeterli yiyeceği olmadan kuzeyde bekliyordu ve kış kapıdaydı.

Maalesef barbarlar söz konusu olduğunda -Hıristiyan bile olsalar- Roma yetkilileri ve arazi sahipleri her zamankinden daha ırkçı ve rüşvetçiydiler.[4] Zor durumdaki göçmenler sözde koruyucuları tarafından acımasızca sömürülüp aşağılandı. Açlıktan ölmeye başladıklarında Romalı yetkililer oğullarını köle olarak kendilerine vermeleri karşılığında onlara köpek eti verebileceklerini söylediler.[5] Bu arada Edirne'nin ileri gelenleri de yiyeceklerini yeni gelenlerle paylaşmayı reddetmişlerdi. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi Hunların saldırısından sağ kurtulabilen Ostrogotlar da Roma topraklarına kabul edilmeleri için izin istiyorlardı. Bu is-

---

3. Bkz. A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire, 284-602: A Social and Administrative Survey*, cilt I (Norman, Oklahoma: University of Oklahoma Press, 1964), 152-153.
4. Hadrianopolis (Edirne) savaşı ve sebepleri için bkz. Michael Grant, *The Fall of the Roman Empire*, 7 et passim.
5. A.g.e., 131.

tekleri imparator tarafından reddedilince Tuna'yı kendi başlarına geçerek bölgenin azalmakta olan kaynaklarına talebi daha da arttırdılar.

377 yılının başında İki Vizigot kralı imparatorun Trakya'daki başkomutanı Kont Lupicinus ve yerel idari amir Dük Maximus'la acil bir toplantı istedi. Bu ikisi göçmenlere köpek eti satanların başında geliyordu. Kont onlarla Marcianopolis'teki karargahında görüşmeyi kabul etti ve muhafızlara krallara refakat ederek onları dikkatle izlemelerini emretti. Hiç kimse bu vahşilerle emniyette olamazdı.

Lupicinus'un yemek odasında Kral Fritigern acıklı durumu anlattı. Halkının başına gelenler dayanılır gibi değildi. Bazı kabile liderleri küçük çeteler kurarak kendini savunmaya ya da Trakya'daki malikanelerden yiyecek temin etmeye çalışıyorlardı. Nihayetinde Vizigotlar savaşçı bir milletti ve oturup çocuklarının ölmesini izleyemezlerdi! O ve Kral Alavivus artık halkını kontrol etmekte zorlanıyordu. Bu felaketi sona erdirmek için derhal bir şeyler yapılmalıydı. Eğer yapılmazsa Fritigern artık barışı devam ettirebileceğinden kuşkuluydu.

Bu yemeği sona erdirenin ne olduğu tam olarak bilinmiyor.[6] Kont Lupicinus Fritigern'in sözünü keserek sözlerini bir tehdit kabul edip kendisine saldırmış olabilir. Kibirli Romalının barbarın küstah sözleri karşısında nasıl ayağa fırladığını hayal etmek pek güç değildir. Misafir de kendini savunmaya çalışmış ve bunun üzerine muhafızlar devreye girmiş olabilir. Ama sonuçta ne olduğunu biliyoruz: Kralların muhafızları kılıçtan bir ormanın içerisinde mücadele ederken ikisi adalet ve intikam aşkıyla yanarak şehir kapılarını geçip kaçmayı başarmıştı. Fritigern kırsalda izini kaybettirdi ve ardından yerel garnizonları ve yiyecek depolarını hedef alan saldırılar başladı. Yağmalanan villaların dumanlarıyla, dul ve yetimlerin feryatları göklere yükselirken köleler de Friitgernin ordusuna katılabilmek için ilk fırsatta sahiplerinden kaçmaktaydılar.

Vizigot isyanı tüm Trakya'yı sarmıştı. Got olmayan köleler ve mahkumlar Vizigot ordusuna katılmak için altın madenlerini ve malikaneleri terk edince savaş için gereken sebep doğmuş oldu. Takviye olarak gönderilen Roma birlikleri izlenerek kuşatıldı ve katledildi. Açık alanda Roma birliklerinin yetenekli ve gözü pek Vizigot süvarileri karşısında fazla şansı yoktu. Romalıların yaşadığı panik 500 mil doğudaki Constantinopolis ve Valens'in ordusuyla beraber kışı geçirmekte olduğu Antakya'ya ulaştı. Vizigotlar 3. yüzyıldaki karanlık dönemden bu yana Roma'ya karşı en büyük askeri tehdidi oluşturuyorlardı. Trakya onlar karşısında savunmasızdı ve Fritigern buradan Constantinopolis ya da Atina'ya doğru ilerleyebilirdi.

6. Bkz. Jones, *Later Roman Empire*, 153, Ammianus'tan alıntılamıştır.

Valens ordusuyla Avrupa'ya yürümek için hazırlıklara başladı. Gitmesi gereken yol 2000 milden fazla olduğundan tabii ki epey zaman alacaktı. Geçici bir önlem olarak imparator Batıdan takviye birlikler istedi; Vizigotları yok etme şerefiniyse kendisine saklıyordu. Eğer Valens'in kardeşi hâlâ Batı imparatoruysa takviyelerin gelmesi gerekiyordu ama Valentinianus iki yıl önce Quadilerin (İlirya'yı ele geçiren halk; iddiaya göre imparatora gönderdikleri delegeler ona öyle kaba davranmışlardı ki imparatora inme inmiş ve hayatını kaybetmişti)[7] delegesini kabul ederken hayatını kaybetmişti. Valentinianus'un halefi küçük yaştaki Gratian, Valens'e destek olarak iki büyük ordu gönderdi ama hemen hepsi kötü idare nedeniyle ya geç kaldı ya da İlirya'nın savunması için İlirya valisi tarafından alıkonuldular. Ağustos 378'de bu birliklerden geri kalanlar Edirne'nin dışındaki Romalılarla Vizigotlar arasında büyük bir savaşın devam ettiği bölgeye Valens'e destek olmaları için gönderildi. Bu manzaraya şahit olan kişi bunu bir daha asla unutamazdı. Savaş birkaç gün sürmüş her yer çürümüş cesetlerle kaplanmıştı. Cesetlerin silahları, sancakları ve zırhları üzerlerinden alınmış olsa da ölenlerin hemen hepsinin Romalı olduğu belliydi. Got cesetlerinden, kral ve maiyetinden eser olmadığı gibi sağ kalmış hiçbir Romalı, Latin ya da Yunanlı da yoktu. İmparator da bu cesetler arasında kaybolup gitmişti.

Hikayenin geneli bilinmektedir. Valens'in başdanışmanı onu acele etmemesi konusunda uyarmıştı. Kendisi yetenekli bir komutandı ve askerleri de Pers savaşlarında tecrübe kazanmıştı ama Gotlar Pers değildi. Romalılar gibi Persler de askerliği meslek olarak yapan -paralı asker- kişilerdi ve Roma tarzında savaşıyorlardı. Diğer taraftansa savaş Got savaşçılarının hayatının bir parçasıydı. Hunlar tarafından topraklarından sürülüp açlık, kölelik ve hakaretlerle karşılaştıktan sonra artık kaybedecek bir şeyleri kalmamıştı. Savaşa düşkünlükleri efsaneviydi. Düşmanlarının kafataslarından kan içtikleri anlatılırdı. Savaş taktikleriniyse tahmin etmek çok güçtü ve Hunlar hariç dünya üzerindeki en iyi süvariler onlardı.

Danışmanının nasihatlerine kulak asmayan imparator büyük bir orduyla Kuzey Trakya'ya gelerek derhal Edirne dışında bulunan isyancıların üzerine atıldı. Ardından Roma ordusundaki zorla askere alınmış olan köleler taraf değiştirdi ve Gotlara katılarak onlara Roma ordusu ve nasıl mevzilendiklerine dair önemli bilgiler verdiler. Vizigotların muhtemelen bu yardıma ihtiyacı yoktu. Savaşın başında Vizigot süvarileri Roma süvarilerine ilk darbeyi indirdi ve Roma süvarileri dağılarak piyadeyi savunmasız bıraktı. Karşı konulmaz süvarilerini takip eden Vizigot ordusu binlerce piyadeyi yok ederek tüm Roma ordusunu silip süpürdü. Kaç-

7. Jones, *Later Roman Empire*, 140.

maya çalışanlarsa Got piyadelerinin tuzağına düştüler Gotların esirlere verecek yiyecek ve onları koyacak yerleri olmadığından esir alınmamıştı.

İmparator Valens de Edirne'de hayatını kaybedenler arasındaydı. Bu Roma tarihindeki en büyük askeri yenilgiydi ve 30 yıl sonra Roma'nın Ren savunmasının delinişinin ve Roma'nın Gotlarca yağmalanmasının ilk adımı sayılabilirdi. Savaş bir nevi adaletin yerini bulmasıydı. Önyargılı ve ehliyetsiz yöneticilerin Vizigotlara reva gördükleri tüm kötü davranışların bir sonucuydu. Ama Ariusçu imparatorun ölümü ve lejyonlarının yok edilmesi İznik İtikadının savunucuları tarafından farklı şekilde yorumlanacaktı. Milano'da Piskopos Ambrose vaazında bu yenilginin Ariusçu kâfirlere Tanrı'nın verdiği bir ders olduğunu ve Batının hâlâ ayakta olmasının ise onların inançlarının doğruluğuna işaret ettiğini söylüyordu.[8]

Ariusçu imparatorun katledilmesi -Doğu ordusuyla beraber- Ariusçuların moralini çökertmişti. Ama davalarına daha fazla zarar verecek olan asıl şey bu felaketin halkın zihninde bıraktığı izlenim olacaktı. Ariusçuluk insan davranışlarının tekamülü için kıyamet gününü beklemenin gerekmediği ya da kemale ermenin bu dünyada sadece az sayıdaki kutsal kişiye özgü olmadığı görüşünü kabul etmişti. Bu görüş esnaflar, işçiler, denizciler, tüccarlar, keşişler, rahibeler ve gençler arasında oldukça revaçtaydı. Maddi dünyaya İsa'nın ruhuyla şekil verip yeni bir toplum yaratma hayalini taşıyorlardı. Edirne tüm iyimserleri şok etmişti. Aziz Augustinus'un da sonradan belirteceği gibi "İnsan Devleti"ne duyulan güveni büyük ölçüde zayıflatmıştı. Sadece "Tanrı Devleti" -Kilise Teşkilatı- dünyevi umutlarını kaybeden insanlara bir şeyler vaat edebilecek konumdaydı.[9]

İmparatorluğun umutsuz durumda olduğu açıktı. Diocletianus'la başlayıp Constantine'le devam eden Roma'nın ve kültürünün eski gücüne kavuşma süreci sona ermişti... veya belki de baştan beri bir hayaldi. Batı Doğudan çok daha kötü durumdaydı ve tüm sınır saldırılara açıktı. Valens'in halefi 1. Theodosius orduyu desteklemek için toplumun kontrol altında olması, yiyecek üretimindeki düşüşün engellenmesi, vergilerin düzenli toplanmaya devam edilmesi ve köylülerin tarlalarına işçilerin de yaptıkları işe ömür boyu devam etmesi gerektiğinin farkındaydı.[10] Kötüye giden bu dünyada maddi ya da manevi her türlü gelişme bir ütopya olarak görülmeye başlanmıştı. Hayatta kalabilme, özellikle de

8. Frend, *Rise of Christianity*, 620. Bkz. Daniel H. Williams, *Ambrose of Milan and the End of the Nicene-Arian Conflicts* (Oxford: Clarendon Press, 1995).
9. St Augustine of Hippo, *The City of God*, çev. Marcus Dods (New York: Modern Library, 1950)
10. Serfliğin başlangıç tarihinin 4. yüzyıl olduğu söylenebilir.

ölümsüz ruhun varlığını sürdürebilmesi, artık herkesin en büyük arzusu haline gelmişti.

Bu davranış değişikliği belki de diğer tüm etkenlerden daha fazla -"yeni realizm" diyelim- Hıristiyanlığın Teslis inancını kabulünde etkili olmuştur. Kapadokya İtikadının popülerliği sadece maddi ve manevi güvene duyulan ihtiyaçtaki büyük artışla ilgili bir durumdu. Aynı şekilde yaşanan zayıflık ve değersizlik hissi Romalıları ermişlere ve azizlere bel bağlamaya (yeni bir tür ibadet) ve artık Tanrı'dan daha zayıf olmayan İsa'ya ibadet etmeye itmişti. Dünyadan el etek çekmiş keşişlerin izinden gidebilmeyi ümit eden bazı inananlar kendilerini nefis ve arzularına uymaktan kurtaracak bu yüce kişilere sınırsız güçler izafe ettiler. Diğerleri Tanrı olan İsa'nın dindar generallere Julianus, Valens ve diğer heterodoks liderlerden esirgediği zaferleri ihsan edeceği inancındaydılar. Artık Ariusçuların İsası ihtiyaca cevap vermiyordu: Çaresiz insanlara ruhsal gelişimlerinin kendi iradelerine bağlı olduğunu söylemenin pek bir faydası olmuyordu.

Gratian tarafından Valens'in yerini almak için atanan kişi yeni realizmin vücut bulmuş haliydi. 379 yılının Ocak ayında Theodosius, İspanyol general, Doğunun yeni augustusu oldu. Pratik zekalı, dirayetli ve şiddet eğilimli bir kişi olan Theodosius politikanın inceliklerine kısa sürede vakıf oldu. Üç yıl önce yine general olan babası muhtemelen iftira neticesinde ihanet suçlamasıyla idam edilmişti. Oğlu gücün getirdiği fayda ve zararların farkındaydı. Theodosius'un karargahının bulunduğu Selanik'ten düzenlediği ilk sefer liderlik yeteneğinin bahtsız Valens'ten ne kadar üstün olduğunu göstermekteydi. Balkanlardaki Got ordusunu bozguna uğrattıktan sonra diğer kabilelere liderleriyle beraber Roma topraklarına yerleşmelerini teklif etti. Bu sefer göçmenler uygun şekilde karşılanmıştı, yiyecek boldu ve kabilelerin isyan etmesi için neden kalmamıştı.

Balkanların güvenceye alınmasının ardından 380 yılının Ocak ayında Theodosius başkent Milano'ya geri döndü. Milanolu Ambrose'yle bir süre önce tanışmıştı ve şimdi kendisinden ona İznik İtikadını anlatmasını istiyordu. Bir ay sonra bir ferman yayınlayarak yeni İznik ortodoks inancını duyurdu. İlk kez devlet kendi ortodoksluk tanımını ilan ederek onu kanunlaştırıyordu. Theodosius gerçek bir Hıristiyanın "Baba, Oğul ve Kutsal Ruhun eşit olarak tek bir varlıkta bir arada olduğuna ve ortodoks Teslise" inanması gerektiğini açıklamıştı. Romalı Damasus ve İskenderiyeli Petrus'u ortodoksluğun temsilcileri olarak göstermiş, Ariusçular ve diğer muhalifleri de cezayı hak eden çılgınlar olarak nitelemişti.[11] Aynı yıl Theodosius hastalandı ve Selanik piskoposu tarafından vaftiz edildi. İyileştik-

11. Hanson, 804; ve Barnes, *Athanasius and Constantius*, 182.

ten sonra artık Tanrı tarafından ortodoksluğun koruyucusu ve din düşmanlarının cezalandırıcısı olarak seçilmiş imparator rolünü oynamaya hazırdı.

İmparatorun Ariusçuluğu kanun dışı ilan etme girişimi ihtilafı çözmede etkili olmuştu. Bundan sonra kimse Ariusçuların sırtını devlete dayadığından bahsedemeyecekti. Önceki imparatorlar da ihtilafta etkin bir biçimde yer almıştı. Nüfuzlarını ve gerektiğinde askerlerini tuttukları tarafı desteklemek için kullanmış ve ihtilafı ortadan kaldırmak yerine daha da körüklemişlerdi. Valens'in yenilgisi ve imparatorluğun içinde olduğu kriz halkın Ariusçulardan uzaklaşmasına yol açmıştı. Theodosius görüşlerini açıklamadan bile Ariusçular sahip oldukları desteği büyük ölçüde kaybetmişlerdi.

Valens talihsiz ordusuyla Avrupa'ya geçer geçmez sürgündeki İskenderiyeli Petrus şehre dönmüş ve imparatorun Vizigotlarla giriştiği mücadelenin sonuçlarını beklemeye başlamıştı. Roma ordusunun yenilgi haberi ulaştığında Petrus'un iyi teşkilatlanmış yandaşları tüm kiliseleri ele geçirmek için hazır beklemekteydi. Ariusçu piskopos Lucius'un yandaşları da sokak savaşçılarını seferber etmişti. Askerler devreye girip isyanı bastırmış ve Lucius görevinde kalmıştı... ama bu uzun sürmeyecekti.

Benzer sahnelere İznikçi piskopos Meletius'un radikal Ariusçu Euzoius'a meydan okumak için sürgünden döndüğü Antakya'da, 10 yıldan uzun süredir Ariusçu Demophilus tarafından idare edilen Constantinopolis'de, Ankara'da, Kaeserea'da, Tire'de, Gazze'de ve diğer şehirlerde de rastlamak mümkündü. Theodosius Avrupa'da Gotlarla müzakerelere devam ederken Antakyalı Meletius kendi yetkisiyle bir konsil toplayarak İznik İtikadına bağlı Yunanca konuşan piskoposların sayısındaki artışı kanıtlamış oluyordu. Kısa süre sonra Batıda da Milanolu Ambrose Sirmium'daki, Ariusçuların egemen olduğu Balkanların merkezindeki, tartışmalı piskopos seçimlerine müdahale ederek İznikçi piskoposun kazanmasını sağladı. Bunlar ileride Theodosius'un Doğu imparatoru olarak yapmaya çalışacaklarının göstergesiydiler.

380 yılının Kasım ayında yeni augustusun Constantinopolis'e gelmesiyle kimleri seçeceğini açıklaması bir olmuştu. Ariusçu piskopos Demophilus'a İznik İtikadı ile sürgün arasında tercih yapmasını önerdi ve piskopos sürgünü tercih ederek şehri terk etti. Ardından Theodosius Mısır valisine mesaj göndererek Lucius'u İskenderiye'den sürgün edip yerine Petrus'u geçirmesini emretti. Antakya'da da benzer şeyler oldu ve imparator -Nullis haereticis: Kâfir yok- adlı bir ferman yayınlayarak son noktayı koydu. Fermanda "İznik İtikadını kabul edenler

Katolik dinine inanmış gerçek dindarlardır" yazıyordu. Ariusçular ve diğer kâfirlerin kiliselere girmeleri ve ibadet maksadıyla herhangi bir şehrin sınırları içerisinde toplanmaları yasaklanmıştı. İlk kez muhalif Hıristiyan grupların toplanma hakları ellerinden alınıyordu.[12]

Bu fermanlar kanuna uygundu ama Theodosius eğer piskoposlarca da onaylanmazsa gereken etkiyi gösteremeyeceklerini biliyordu. Bu nedenle 381 yılında 150 kadar seçilmiş Doğu piskoposunu başkent Constantinopolis'e gelerek toplanacak olan konsile katılmaları için davet etti. Konsil Arius ihtilafının tarihinde hayati öneme sahipti ve ileride hiç umulmayan etkileri de görülecekti. Kabul ettiği itikad -İznik İtikadının hemen hemen aynısıydı-[13] genelde ihtilafı sona erdiren şey olarak kabul edilse de, konsile katılımların şekli evrensel olmaktan çok uzaktı ve şiddetli iç çatışmalar nedeniyle etkisinin hemen farkına varılmamıştı.

İznik üslubunu kullanarak Constantinopolis İtikadı İsa'yı şöyle tanımlamaktaydı:

> *Zaman yaratılmadan Baba'dan var olan, ışıktan ışık, gerçek Tanrı'dan gerçek Tanrı, doğumu yaratılma sonucu olmayan, Baba'yla homoousios ve her şeyin onun vasıtasıyla yaratıldığı Tanrı'nın oğlu İsa.*[14]

Ama Kutsal Ruhtan üstünkörü bahseden İznik İtikadından farklı olarak bu itikad Kutsal Ruhu "Kutsal Ruh, Baba'dan var olan Efendi ve hayat verici, Baba ve Oğulla birlikte yüceltilmeye ve ibadete layık olan" şeklinde tarif etmişti. Hıristiyan itikadını "bir kutsal Katolik ve Apostolik Kilisesi" olarak ilan ediyor ve şöyle sona eriyordu:

> *Biz günahlarımızın bağışlanması için bir vaftizi kabul ediyoruz. Bizler ölülerin dirileceği günü bekliyoruz. Amin.*[15]

Bu yeni cümle İznik İtikadının farklı hypostases inancı nedeniyle lanetlediklerinin kafa karıştırıcı (ve yeni inancın ışığında hatalı olan) listesini ortadan kaldırıyordu. Ayrıca konsilin aldığı kararlar iki tür Ariusçuluğu[16] da reddediyordu.

12. Hanson, 805'de fermanı alıntılar.
13. Bu itikadlar arasındaki farkın ufak olup olmadığı halen süren bir tartışma konusudur. Bkz. Hanson, *Search*, 812-820, ve Kelly, *Early Christian Creeds*, 296-367. Kelly şöyle devam eder: "Niyetleri din adamlarınca gayet iyi anlaşılmıştı. Kısaca onlardan İznik İtikadını kabul etmeleri isteniyordu." (325)
14. Kelly, *Early Christian Creeds*, 297. Kelly homoousiosu "bir özden" olarak çevirmiştir.
15. A.g.e., 298.
16. Ariusçulukta aşırı radikal (Eunomian) ve ılımlı radikal (Eudoxian) biçimleri kınandı. İtikadın dilini kabul eden muhafazakâr Ariusçular baskı görmeyecekleri ya da rahatsız edilmeyeceklerinden Ankaralı Basileios'un muhafazakâr Ariusçuluğuna dokunulmamıştı.

Theodosius'un tüm kâfir görüşleri yasaklayacağı artık çok açıktı. Konsilin görevini bitirmesinin ardından şöyle gürledi:

> *Şu andan itibaren tüm kiliseler Baba, Oğul ve Kutsal Ruhun tek bir varlık olduğunu, aynı güç ve ihtişama sahip olduklarını ve aralarında bir ayrım olmadığını kabul eden ve Teslisin her birinin farklı ama bir bütün olması olduğunu kabul eden piskoposlara devredilecektir.*[17]

Bundan kısa süre sonra artık Ariusçu fikirleri savunmanın (en azından radikal tarzda) ve Ariusçu belgeler bulundurmanın cezası ölümdü.

Constantinopolis Konsili bir Doğu icraatı olsa da Batı da meseleden geri durmamıştı. 381 yılında Ambrose'nin başkanlığında Aquileia'da toplanan konsil Balkanlardaki iki Ariusçu piskoposu yargılayarak aforoz edip görevinden aldı. Kısa zaman içerisinde geri kalan Ariusçular da görevden uzaklaştırılacaklardı. Ariusçu Vizigotlar; Burgundiyalılara, Vandallara ve diğer barbarlara da Ariusçuluğu öğrettiği için Ariusçuluk bir süre daha barbarların kontrolündeki bölgelerde egemen inanç olarak varlığını sürdürecek olsa da Romalılar arasında kısa sürede unutulup gidecekti. 383'de Gratian öldürülünce Balkanları küçük oğlu 2. Valentinianus adına yöneten İmparatoriçe Justina Milano'ya Piskopos Ambrose'nin yardımını istemeye gelmişti. Ambrose ona siyasi destek sözü vermiş ama Ariusçu Justina maiyetiyle beraber şehir dışındaki bir kiliseye girmek için izin istediğinde piskopos: "Bir piskopos Tanrı'nın mabedini teslim edemez" diyerek bu isteğini reddetmişti.[18]

İmparatoriçeden düşük seviyedeki Ariusçular da aynı tehditle karşı karşıyaydılar. 389 yılında Theodosius'un ilan ettiği bir kanun onları "hadım edilmişler" olarak tarif etmekte ve bu inanca karşı en ağır cezaların uygulanacağını bildirmekteydi. Diğer iki fermanla da farklı inanç gruplarına mensup kişilerin itikadlarını denetleyecek müfettişler atanmakta ve toprak sahipleri, çiftlik kahyaları ve toprağı kiralayan kişiler kendi bölgelerinde meydana gelecek heterodoks eylemlerden sorumlu tutulmaktalardı.[19] Theodosius gerçek bir zorbaydı ve onun döneminde ilk kez paganların tüm ibadetleri yasaklanmış ve Maniciler yakalanıp öldürülmüştü. Bir görevlisinin öldürülmesi sonucunda Selanik'te yaşayan 7000 kişiyi özel bir gösteri olduğu yalanıyla arenaya çağırtmış ve hepsini katlettirmişti.[20] Fakat Ariusçuları sindirmek için şiddete başvurmaya gerek kalmış gibi görünmü-

17. Hanson, *Search*, 821. Bu Theodosius'un *Episcopis tradi* olarak adlandırdığı fermandı.
18. Alıntı için bkz. Frend, *Rise of Christianity*, 622.
19. A.g.e., 639-640.
20. Selanik katliamı sonrası Milanolu Ambrose tövbe edinceye kadar Theodosius'la görüşmeyi reddetmiştir. Bkz. Frend, *Rise of Christianity*, 624-625; Williams, *Ambrose of Milan*.

yordu. Tarihçi Theodoret, 440 yıllarının sonlarında, "Ariusçuların Doğuda isyansız ve kan dökülmeden sindirildiğini yazmıştı."[21]

Theodoret her ne kadar abartsa da bir gerçeğin altını çizmekteydi. Devlet gücü Ariusçulara karşı etkili olmuştu -fazla karşı çıkma, saldırı yaşanmamıştı- çünkü Ariusçuların dünya görüşüne artık modası geçmiş gözüyle bakılıyordu. İznik Hıristiyanları Yüce İsalarını Tanrı'ya dahil etmişlerdi. İnsan doğasına karşı olumsuz yaklaşımlar ile piskopos ve azizlere atfedilen kutsallık rolü; umutların azaldığı ve yarın ne olacağının belli olmadığı bir dönemde Hıristiyanların umut ve korkularına daha uygun düşmekteydi. 70 yıl süren iç mücadelenin Edirne'deki askeri felaketle doruk noktasına ulaşmasından sonra; Theodosius Roma tarihi açısından bir Cromwell, Napolyon ya da Stalin vazifesi görecekti: Görevi Hıristiyanlığı mevcut sosyal gerçeklere uydurup, devlet yapısının içine dahil etmek için tek tipleştirmekti.

Ariusçuluğu yasakladıktan bir yıl sonra, Theodosius Hıristiyanlığı Roma'nın resmi dini olarak kabul etti ve böylece Büyük Constantine'in başladığını bitirmiş oldu. Bir zamanlar baskı gören inanç şimdi tüm rakiplerini sindirebilecek güce (kimilerine göre bu bir vazifeydi) sahip devlet dini haline gelmişti. Bünyesinde çok farklı görüşleri barındıran dini bir cemaat tüm diğer görüşleri kâfir ve sadece birini ortodoks ilan eden bir yapıya bürünmüştü. Kilise hiyerarşisi de çok daha merkezi hale getirilmiş ve güç birkaç başpiskoposun elinde toplanmıştı. İsa'nın Tanrı yapılmasıyla ortodoks Hıristiyanlık kendisini Yahudiliğe bağlayan tüm bağları koparmıştı. Hem inanç hem de teşkilat olarak zaman içinde gittikçe bağımsız hale gelecek olan Roma Kilisesi Roma İmparatorluğu çöktüğünde bile ayakta kalmaya devam edecekti.

İmparator Arius inancına mensup kişilerin ibadetini yasakladıktan sonra Mezopotamya'daki Roma sınır şehri Callinicum'da bir olay meydana geldi. Keşişlerin önderliğindeki Hıristiyan bir kalabalık Yahudi sinagogunu ve Valentinianusçular olarak bilinen Hıristiyanlara ait bir kiliseyi ateşe verdi. Bu tür olaylarda detaylar pek bildirilmediğinden bunlar gerçekleşirken binada ibadet edenler olup olmadığı da bilinmiyor. Theodosius görev bilincine sahip bir imparatordan bekleneceği şekilde tepki gösterdi: Bölgedeki piskoposa zarar görenlerin zararlarının telafi edilmesi ve bu kalabalığı yönlendiren liderlerin cezalandırılmasını emretti. Fakat emri uygulanmadan önce Batı ortodoksluğunun taçsız kralı Piskopos Milanolu Ambrose buna şiddetle karşı çıktı.

21. Frend, *Rise of Christianity*, 637.

Ambrose Yahudilere ve kâfirlere saldırdıkları için neden Hıristiyanların cezalandırıldığını sormaktaydı. Pagan İmparator Julianus Hıristiyanlar saldırıya uğradığında halkını cezalandırmış mıydı ki? O nedenle Theodosius'un bu davranışı büyük bir günahtı. Mezopotamya'daki devlet görevlilerinden Yahudi ve kâfirleri korumasını beklemek büyük saçmalıktı. Ambrose imparatoru ikaz ederek kendisini Hıristiyan cemaatinde tutmakta zorlandığı ifade etti... İmparator bir anda aforoz tehdidiyle karşı karşıya kalmıştı ve emrini geri aldı.

Bu olay bir sinyal miydi ya da Hıristiyan bağnazlar inançsızlara karşı bayrak mı açmıştı bilinmiyor ama bunu uzun sürecek olan bir dini şiddet dönemi takip etti. Keşişlerden oluşan çeteler Mezopotamya'da, Suriye'de, Mısır'da, Filistin'de ve Kuzey Afrika'da sinagoglara, pagan tapınaklarına, kâfirlerin toplanma yerlerine, zengin inançsızların evlerine saldırdılar.[22] Ateş püsküren İskenderiye piskoposu Theophilus bölge halkını kışkırtarak antik dünyanın en büyük ve muhteşem yapılarından biri olan Serapis Tapınağını ve Kleopatra'nın yaptırdığı kütüphaneyi yıktırttı. Piskopos Cyril tarafından kışkırtılan Hıristiyanlar 415 yılında ayaklandı ve Eflatuncu filozof Hypatia öldürüldü. Airusçuluk artık barbarlıkla bir anıldığı için imparatorluk içinde kalabilmiş az sayıda Ariusçu Hıristiyan intikamcılar için kolay bir avdı.[23] Constantine'le başlamış olan paganlığın kökünü kazıma mücadelesi en hararetli dönemini yaşamaktaydı.

İznik Hıristiyanlarının zaferinin ardından yeni bir düzeni dayatmaya yönelik bu tür bir şiddet dalgasının gelmesi fazla şaşırtıcı değildir. İçeride düzen sağlandıktan sonra tüm şiddet dışarıdaki inançsızlara yönelmişti. Bu tür davranışların altında hemen her zaman zafer ve güvensizlik duygusu bir arada yer almaktadır. Theodosius ve İznik Hıristiyanlarının Yahudi, Valentinianusçu ve paganlardan korkmasına gerek yoktu fakat bu kâfirler bir şekilde bir araya gelirse, büyük bir tehlike haline dönüşebilirlerdi. Arius ihtilafının sona ermesiyle çok sayıda mesele çözülmeden kalmıştı ve kazandıkları zafer umut ettikleri gibi son olmayacaktı.

Arius ihtilafı çözülmüş müydü? Günümüzde İznik İtikadına bağlı olan Roma Katolik ve Ortodoks Hıristiyanları (Constantinopolis'de düzeltildiği şekliyle) bu soruya "şüphesiz" cevabını vereceklerdir. Kapadokya piskoposlarının itikadi görüşlerinin kabulüyle Katolik Kilisesi İsa'yı Tanrı'nın insan şekline girmiş hali ve Teslisteki ikinci kişi olarak kabul etmişti. Ariusçuluğun orijinal hali Roma İmpa-

---

22. Peter Brown, *The World of Late Antiquity*, 104-106.
23. Ariusçu hareketin zayıflaması hakkında bkz. J. G. Davies, *The Early Christian Church*, 182. Ariusçu hareketin 5. yüzyılda Vizigotlardan Ostrogotlara, Burgundiyalılara, Vandallara ve diğerlerine yayılması hakkında bkz. A.g.e., 229-230.

ratorluğu içerisinde hızla yok olup gitmişti[24] ve 7. yüzyıla gelindiğinde Batıdaki son Ariusçu kavim de Katolikliği kabul etmiş bulunuyordu. Yaklaşık bin yıl sonra Ariusçuluk, ileride Unitarianizm hareketini başlatacak olan bir grup meşhur İngiliz Protestan tarafından yeniden gündeme getirildi.[25] Fakat Hıristiyanların büyük bölümü için İsa'nın Tanrı olup olmadığına dair sorular 381 yılında Constantinopolis'de cevap bulmuştu.

Çözüme kavuşturulmamış meseleler şekil değiştirip varlığını sürdürmeye ve dini çatışmalara yol açmaya devam etmişti. Zaten Constantinopolis Konsilinin varlığı bile Latin ve Yunan kiliselerini birbirine düşürmeye yetmişti. Romalı Damasus'un liderliğindeki Batı piskoposları Doğuluların İznik İtikadına yaptıkları ilaveleri reddediyorlardı. Bölgesel rekabetin izleri açıkça görülmekteydi. Roma piskoposunu konsilde alınan bir karar çileden çıkarmıştı "Constantinopolis piskoposu protokolde Roma piskoposundan önde gelir çünkü Constantinopolis Yeni Roma'dır."[26] Damasus'a göre havarilerin yerleştiği Roma'nın eşi yoktu ve İskenderiye ve Antakya kendisinden sonra gelmeliydi. Piskoposu yeni vaftiz edilmiş olan yeni türemiş Constantinopolis'e gelince o büyük bir şehir olarak bile kabul edilmemeliydi.

Latinlerin itirazı ciddi itikadi temellere de sahipti. Damasus liderliğindeki Batı piskoposları yeni belgedeki "Kutsal Ruh Baba'dan hasıl olmuştur" cümlesinin "Kutsal Ruh Oğul ve Baba'dan hasıl olmuştur" şeklinde düzeltilmesini istiyorlardı ve Filioque olarak bilinen bu ekleme Roma Katolik ve Ortodoks kiliselerinin ayrılmasına kadar sürecek tartışmanın temel nedenlerinden biri olacaktı.[27] Bu üç kelime arasındaki fark önemsiz görülebilir ama bu fark İsa ile Tanrı arasındaki ilişkinin açıklanmasında Latin ve Yunan kiliseleri arasında devamlı bir tartışma kaynağı olmaktaydı. Batılılar için İznik İtikadı demek Oğul ve Baba'nın her yönüyle aynı olması demekti.[28] Diğer taraftan Doğu piskoposları Tanrı olan Baba'nın Tanrı olan İsa'dan daha yüce olduğunu iddia etmekten vazgeçmiyorlardı.

---

24. Ariusçuluğun bir tür tarikat olarak yeraltına çekilip bir süre daha devam ettiği yönünde kanıtlar bulunmaktadır. Bkz. Harry O. Maier, "Private Space as the Social Context of Arianism in Ambrose's Milan," *The Journal of Theological Studies*, 456:1 (1994), 72 et seq.
25. Sir Isaac Newton da bunlardan biriydi. Bu konuda bkz. Maurice Wiles, *Archetypal Heresy, Arianism through the Centuries* (Oxford. Clarendon Press, 1996).
26. Hanson (*Search*, 808) bu kararın amacının, makul bir açıklaması bulunan İskenderiye başpiskoposunun savlarını zayıflatmak olduğunu vurgulamaktadır.
27. Bkz. Kelly, *Early Christian Creeds*, 358-367.
28. Örneğin, bkz. Karen Armsrong, *A History of God. The 4000-year Quest of Judaism, Christianity and Islam* (New York: Ballantine Books, 1993), 119-123.

İki Hıristiyanlığın düşünce tarzları arasındaki fark Constantinopolis Konsilinden sonra iyice belirginleşmişti. Batılılara göre İznik İtikadının kabulü İsa'nın Tanrılığının kabulü ve İsa'ya dair tartışmaların sona ermesi demekti. Artık ilgilenilmesi gereken meseleyse çöküntü içindeki insanlığın Tanrı'nın merhametiyle kurtarılması için Kilisede yapılacak törenler idi. Diğer bir meseleyse Cermen kabilelerine Hıristiyanlığın nasıl kabul ettirileceğiydi. Latin Hıristiyanların Tanrı ile insan arasındaki aracıya duydukları ihtiyaç ise İznik İtikadıyla oldukça güç kazanan azizler ve Bakire Meryem kültüyle giderilecekti.[29] Meryem insan doğasıyla kutsal görevi kendi bünyesinde birleştiren ve pek çok Ariusçunun hayalindeki İsa'yı andıran normal insandan öte bir kişilikti. Erkekler arasında olduğu kadar kadınlar arasında da eşi yoktu. Koruyucu, ilham verici bir dostu andıran kişiliği, fazlasıyla Ariusçuların İsa'sına benzemekteydi.

Bununla beraber Doğuda Meryem, kendisine böylesine saygı duyulmadan önce büyük tartışmalara yol açmıştı. Ona Theotokos yani Tanrı'yı taşıyan veya Tanrı'nın insan sureti olan İsa'nın annesi denilebilir miydi?[30] Bir başka deyişle, İsa'nın Tanrı ve insan yönleri tamamıyla bir miydi? O zaman Tanrı bir zamanlar çocuktu ve çarmıh üzerinde acı çekmişti demek doğru mudur? Veya Tanrı ve insan olan iki farklı yapısı vardı ve bir şekilde aynı varlıkta bir araya mı gelmişlerdi? Yunanca konuşulan topraklarda Arius ihtilafının sona erişi 200 yıldan uzun sürecek yeni bir tartışmayı başlatmıştı. İskenderiyelilere göre İsa'nın tek bir yapısı varken, Antakyalılara göre iki yapısı vardı.[31] Her zamanki gibi piskoposlar yine kendi görüşlerinin ortodoks olduğunu ispat ve diğerlerini aforoz etmek için bir araya geldiler ve yine Doğuda sayısız sürgünler, görevden almalar, isyanlar ve suikastlar yaşandı. Her iki taraf da rakibini Ariusçu olmakla suçluyordu. İkinci Efes Konsili (449) Antakya görüşünü reddetti; Chalcedon Büyük Konsili (451)'de İskenderiyelilerin görüşünü reddetti. Pek çok imparator bu meselede taraf oldu ve ihtilaf Monophysitelerin kendi kiliselerini kurmaya zorlanmasına kadar devam etti. Bunların çoğu bugün hâlâ ayaktadır.

Bu ihtilafı zararlı ve Yunan piskopos ve cemaatinin dini fanatizmin bir ürünü olarak kabul etmek ilk başta kolay gelebilir. Mücadele eden tarafların fazlasıyla heyecanlı ve kimi zaman şiddete başvurmaktan kaçınmadığı doğrudur. Fakat onların sonu gelmez tartışmaları, yapısı farklı olan ve inanç arayışındaki Doğu İmparatorluğunun dinamizmine bir delildir. Roma otoritesinin Batıda çöküşüyle Ki-

29. Paul Johnson, *A History of Christianity* (New York: Atheneum, 1976), 108.
30. Pelikan, *The Christian Tradition*, 241-243.
31. Örneğin, bkz. Pelikan, *Emergence*, 226-277 ve Chadwick, *The Early Church*, 192-212.

lisenin hakim olduğu ve medeniyete dair değerlerin kınntılannı cesurca muhafaza etmeye çalışan bir toplum ortaya çıkarken; Doğu medeni, müreffeh ve 7. yüzyıldaki İslâm fetihlerine kadar da, nispeten güven içerisinde varlığını sürdürmüştü. İnsan ahlakının gelişebileceğine duyduğu inançla –İnsan Devleti Tann Devletine dönüşebilirdi– Batıdaki gibi gizlenmeden ayakta kalabilirdi. Bu ahlaki iyimserliğin temelinde, Arius ihtilafında olduğu gibi, İsa'nın insani yönü ve topluma örnek teşkil edecek müşfik, adil ve değişebilir kişiliği yer almaktaydı.

Doğu İznik ve Constantinopolis'in Teslisçi koşullarını kabul etmişti ama Yunanlılar -artık Bizans İmparatorluğu'nun sakinleriydiler- sıradan erkek ve kadınların da İsa'yı taklit ederek Tann seviyesine yükselebileceği fikrinde ısrar ediyorlardı. O nedenle İsa'nın insani yönü ve Tann'nın diğer çocuklarının insanlığı konulan üzerine tartışmayı sürdürdüler. İsa'nın insani yönü üzerine yapılan tartışmalar Baba'yı Doğu geleneğine uygun tarzda tamamıyla üstün ve bilinmez bir mertebeye yüceltirken Batıda İsa ve Tann arasında en ufak bir eşitsizlikten bahsedilmesi doğrudan Ariusçuluk olarak kabul ediliyordu. Constantinopolis Konsilinde çözüme kavuşturulduğu iddia edilen diğer meseleler gibi İsa ve Tann arasındaki bağlantıya dair tartışmalar, yapısı biraz değişse de varlığını sürdürmekteydi. Yunan ve Latin kiliseleri İsa'nın tam bir Tann olduğu konusunda hemfikirdiler ama tam bir Tann ya da tam bir insan demenin ne manaya geldiğine dair ortak bir fikirleri yoktu. Sadece alternatif görüşler olabileceği için değil, iki imparatorluğun sosyal ve kültürel farklılaşmasından da güç alan bu inanç ayrılığı uzun süre tartışmalara yol açmaya devam edecekti. Roma'da papa kâfir olarak gördüğü Doğu imparatorlarını aforoz etse de Roma'nın kararlan artık Constantinopolis'i bağlamıyordu. Zaman içerisinde iki imparatorluk arasındaki iletişim yavaş yavaş ortadan kalktı ve üzücü ama bir o kadar da kaçınılmaz şekilde Hıristiyanlığın iki kolu farklı dinler olma yönünde yol almaya başladı.

Yakında tüm Doğu İsa'nın yapısı ve görevine dair farklı bir inanca sahip yeni bir dinin egemenliğine girecekti. İslâm'ın İsası, ne İznik Hıristiyanlığın inandığı insan şeklindeki Tann ne de Ariusçulann inandığı süper melek Oğuldu. Müslüman fatihlere göre o Tann tarafından seçilmiş bir kişiydi: Musa ve Muhammed'le (s.a.v.) birlikte en büyük peygamberlerin arasında yer almaktaydı. Bu düşüncenin hâlâ Teslis inancını kabul edememiş Doğulular arasında büyük kabul gördüğü açıktır. Bu tüm Hıristiyanlığın Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da kısa süre içerisinde Arap kabileleri ve onlann gayet açık Tann inançları tarafından nasıl silindiğini izah edebilir.[32]

32. Johnson, *A History of Christianity*, 93.

İslâm'ın gelişiyle Ariusçuluk Batıda olduğu gibi Doğuda da silinip gitti. Fakat bu görüşün İsa'nın Tanrı olamayacağına dair gündeme getirdiği tezler, insanların zihninde engellenemeyen soru işaretleri doğmasına sebep oldu ve olmaya da devam ediyor.

Önemli Kişiler
Soylular

Constans: Constantine ve Fausta'nın en küçük oğlu; 337'den itibaren İtalya ve Kuzey Afrika augustusu; Magnentius'un askerlerinden kaçmaya çalışırken öldürüldü (350).

Constantia: Constantine'in Licinius'la evli olan kız kardeşi (313)

Büyük Constantine: İlk Hıristiyan imparator; Batı augustusu (306-324); tek imparator (324-337); İznik Konsilini toplayan kişi (325)

Constantine II: Constantine ve Fausta'nın en büyük oğlu; 337'den itibaren Batı augustusu; Constas'la yaptığı savaşta öldürüldü (340).

Constantius II: Constantine ve Fausta'nın ortanca oğlu; Doğu augustusu (337-353); tek imparator (353-361); Arius taraftarı; Rimini-Seleucia (359) ve Constantinopolis konsilleriyle (360) sonuçlanacak çok sayıda konsili toplayan kişi.

Crispus: Constantine ve Minervina'nın oğlu; Constantine tarafından idam edildi (326).

Diocletianus:Tek imparator (284-305); yenilikçi; dörtlü yönetim sisteminin kurucusu (Tetrarchy); Büyük Baskıyı başlattı (303); tahttan feragat etti (305).

Fausta: Constantine'in ikinci karısı; Crispus'u suçlayan kişi; Constantine tarafından idam edildi ya da intihar etti (326).

Fritigern: Vizigot kralı; Edirne savaşını kazandı (378).

Galerius: Doğu sezarı (293-304); Doğu augustusu (304-311) ölüm döşeğinde Büyük Baskıyı sona erdirdi.

Gallus: Julianus'un üvey kardeşi; Doğu sezarı (351-354); görevini kötüye kullanmak suçundan Constantius'un emriyle idam edildi.

Gratian: Batı augustusu (376-383); isyanda öldürüldü.

Helena: Constantine'in annesi; hacı; hayırsever ve kilise kurucusu.

Jovian: İmparatorluğun tek hakimi (363-364) kaza sonucu öldü.

Julianus (Dönek Julianus): Constantius'un yeğeni; Batı sezarı; tek imparator (361-363); pagan; Perslere karşı savaşırken öldürüldü.

Licinius: Doğu augustusu (307-324); iç savaşta Constantine'e yenildi ve muhtemelen Constantine tarafından öldürüldü (325)

Magnentius: Constans'a başkaldırdı (350); Constantius'a yenilip intihar etti (353).

Theodosius I: Doğu augustusu (368-383); tek imparator (379-395); Constantinopolis Konsilini toplayan kişi (381); Ariusçuluğu yasakladı.

Valentinianus I: Batı augustusu (364-375)

Valens: Valentinianus'ın kardeşi. Doğu augustusu (364-378); Ariusçu; Edirne savaşında öldürüldü.

Din Adamları

İskenderiyeli Aleksandros: 313'ten itibaren İskenderiye piskoposu: Arius'u mahkum eden ilk piskopos konsilini toplayan kişi (318)

Constantinopolisli Aleksandros: Byzantium piskoposu ve ilk Constantinopolis piskoposu, İznikçi.

Antonios: Hıristiyan münzevi; Mısır manastırcılığının kurucusu.

İskenderiyeli Arius: Baucalis Kilisesi papazı; Arisçuluğun kurucusu; İznik Konsilinde (325) suçlu bulunup Constantine tarafından sürgüne gönderildi; İzmit (327), Tire (335) ve Kudüs (335) konsillerince affedildi; cemaate kabulünün arifesinde Constantinopolis'de öldü.

İskenderiyeli Athanasios: 328'den itibaren İskenderiye piskoposu; inkarnasyonu (insan şekline girme) savunan teolog ve İznikçilerin lideri; Tire Konsilince mahkum edildi (335); beş kez sürgün edildi; muhafazakâr Arisçularla ittifak yaptı.

Ankaralı Basileios: 336'dan itibaren Ankara piskoposu: Muhafazakâr Ariusçuların lideri.

Kayserili "Büyük" Basileios: 356'dan itibaren Kayseri piskoposu; Kapadokyalı teologların lideri; Doğu manastırcılığının teorisyeni.

Kartacalı Donatus: Büyük baskı sonrası hizipçi Kartaca piskoposu; Kuzey Afrika'daki Donatusçuların lideri.

Kaeserealı Eusebios: Kaeserea piskoposu; Origenesci teolog; Ariusçulara yakın; Katolik Kilisesinin ilk büyük tarihçisi.

İzmitli Eusebios: 317'den itibaren İzmit piskoposu; Constantine tarafından görevden alınıp sürgün edildi (325-327); 337'den itibaren Constantinopolis piskoposu; Ariusçulann lideri ve stratejisti.

Antakyalı Eustathius: Antakya'nın İznikçi piskoposu; Antakya Konsili tarafından kâfirlik ve görevini kötüye kullanma suçlarından dolayı görevinden alınıp sürgün edildi (330).

Kapadokyalı Georgios (İskenderiyeli Georgios): 356'dan itibaren İskenderiye'nin Ariusçu piskoposu; halk tarafından hapsedildikten sonra linç edildi (361).

Nazianzuslu Gregorios: Sasima piskoposu; Kapadokyalı teolog.

Nissalı Gregorios: Büyük Basileois'in kardeşi; Nissa piskoposu; Kapadokyalı teolog.

Kurtubalı Hosius: Kurtuba piskoposu; Constantine'in ilk Hıristiyan danışmanı; İznik Konsilinin başkanı.

Ischyras: Athanasios soruşturmasında Makarios tarafından saldırıya uğradığı ileri sürülen Mısırlı rahip.

Romalı Julius (Julius I): İznikçi Roma piskoposu (337-351); Roma Konsilini toplayan kişi (341); kilise ihtilaflarında Roma piskoposunun karar yetkisi olması gerektiğini savunuyordu.

Makarios: Athanasios'un emriyle Ischyras'a saldırıp kutsal kadehi kırmakla suçlanan kişi.

Ankaralı Markellos: İznikçi Ankara piskoposu; kâfirlik suçlamasıyla görevden alınıp sürgün edildi (336).

Lycopolisli Melitios: İskenderiye piskoposu olarak hareket eden Mısırlı piskopos (303-305); Büyük Baskı döneminde hapsedildi; ardından hizipçi Melitioncu din adamlannın lideri oldu.

İskenderiyeli Origenes: Hıristiyan öğretmen; 3. yüzyılın önde gelen teologu.

Constantinopolisli Paulus: 337 yılından itibaren aralıklarla Constantinopolis piskoposu; İznikçi; Constantius'un emriyle hapsedilip sürgün edildi.

İskenderiyeli Petrus: 300'den itibaren İskenderiye piskoposu; Büyük Baskı döneminde şehirden kaçtı (303); 305 ve 306'da geri döndü ve Galerius tarafından şehit edildi.

Ulfila: Vizigot Ariusçu piskopos; İzmitli Eusebios tarafından kutsandı; İncil'i Got diline çevirdi; Gotlara ve diğer kabilelere Ariusçuluğu kabul ettirdi.

İngilizce Kaynaklardan Seçilmiş Bibliyografya

Armstrong, Karen, *A History of God: The 4000-Year Quest of Judaism, Christianity and Islam,* New York: Ballantine Books, 1993.

Athanasius. *The Life of Antony and The Letter to Marcellinus,* çev. ve önsöz Robert C. Gregg. New York: Paulist Press, 1980.

Augustine of Hippo. *The Confessions of St. Augustine,* çev. Rex Warner. New York: Mentor Books, 1963.

Augustine of Hippo. *The City of God,* çev. Marcus Dods. New York: Modern Library, 1950.

Barnes, Timothy D. *Constantine and Eusebius,* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1981.

Barnes, Timothy D. *Athanasius and Constantius: Theology and Politics in the Constantinian Empire,* Cambridge: Harvard University Press, 1993.

Bettenson, Henry. ed. *Documents of the Christian Church,* 2. ed. London: Oxford University Press, 1963.

Brown, Harold O. *Heresies: The Image of Christ in the Mirror of Heresy and Orthodoxy from the Apostles to the Present,* Garden City, NY: Doubleday, 1984.

Brown, Peter. *Augustine of Hippo,* London: Faber&Faber, 1976.

Brown, Peter. *The Making of Late Antiquity,* Cambridge: Harvard University

Press, 1978.

Brown, Peter. *The Body and Society: Men, Women, and Sexual Renunciation in Early Christianity,* New York: Columbia University Press, 1988.

Brown, Peter. *Power and Persuasion in Late Antiquity: Towards a Christian Empire* (Curti Lectures), Madison, WI: University of Wisconsin Press, 1992.

Brox, Norbert. *A Concise History of the Early Church,* New York: Continuum, 1995.

Chadwick, Henry. *The Early Church,* cilt I, Penguin History of the Church, London: Penguin Books, 1993.

Coakley, Sarah, ve David A. Pailin, eds. *The Making and Remaking of Christian Doctrine: Essays in Honour of Maurice Wiles,* Oxford: Clarendon Press, 1993.

Davies, J. G. *The Early Christian Church: A History of Its First Five Centuries,* Grand Rapids, MI: Baker Book House, 1965.

Eusebius. *The History of the Church from Christ to Constantine,* çev. G. A. Williamson. Rev. ve ed. Andrew Louth. London: Penguin Books, 1989.

Fox, Robin Lane. *Pagans and Christians,* San Francisco: Harper&Row, 1988.

Fromm, Erich. *The Dogma of Christ,* New York: Holt, Rinehart and Winston, 1963.

Gibbon, Edward. *The Decline and Fall of the Roman Empire,* ciltler I-III. New York: Modern Library, 1932.

Grant, Michael. *The Fall of the Roman Empire,* New York: Macmillan (Collier Books), 1990.

Grant, Michael. *Constantine the Great: The Man and His Times,* New York: Charles Scribner's Sons, 1993.

Gregg, Robert C., ve Dennis E. Groh. *Early Arianism—A View of Salvation,* Philadelphia Fortress Press, 1981.

Gwatkin, H. M. *Studies of Arianism,* 2. ed. Cambridge: Cambridge University Press, 1900.

Hanson, R. P. C. *The Search for the Christian Doctrine of God: The Arian Controversy, 318-381* A.D. Edinburgh: T. & T. Clark, 1988.

Harnack, Adolph. *History of Dogma,* cilt 4. çev. Neil Buchanan. New York: Dover Publications, 1961.

Hughes, Philip. *The Church in Crisis: A History of the General Councils, 325-1870,* Garden City, NY: Doubleday (Hanover House), 1961.

Jocz, Jakob. *The Jewish People and Jesus Christ,* London: S.P.C.K., 1949.

Johnson, Paul. *A History of Christianity,* New York: Atheneum, 1976.

Jones, A. H. M. *The Later Roman Empire 284-602; A Social Economic and Administrative Survey,* ciltler I ve II. Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1963.

Jurgens, W.A., ed. ve çev. *The Faith of the Early Fathers: A Sourcebook of Theological and Historical Passages from the Christian Writings of the Pre-Nicene and Nicene Eras,* Collegeville, MN: The Liturgical Press, 1970.

Kannengiesser, Charles. *Arius and Athanasius: Two Alexandrian Theologians,* Brookfield, VT: Gower Publishing Company, 1991.

Kelly, J. N. D. *Early Christian Creeds,* 3. ed. London: Longman, 1972.

Maier, Harry O. "Private Space as the Social Context of Arianism in Ambrose's Milan." *The Journal of Theological Studies* 45:1, (Nisan 1994): 72 *et seq.*

Nigg, Walter. *The Heretics,* ed. ve çev. Richard and Clara Winston. New York: Knopf, 1962.

Quasten, Johannes. *Patrology, Cilt III, The Golden Age of Greek Patristic Literature from the Council of Nicaea to the Council of Chalcedon,* Utrecht/Antwerp: Spectrum Publishers, 1960.

Pattison, Robert. *The Great Dissent: John Henry Newman and the Liberal Heresy,* New York: Oxford University Press, 1991.

Payne, Robert. *The Fathers of the Eastern Church,* New York: Dorset Press, 1989.

Pelikan, Jaroslav. *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine,* cilt I, *The Emergence of the Catholic Tradition (100-600),* Chicago: University of Chicago Press, 1971.

Pelikan, Jaroslav. *The Excellent Empire: The Fall of Rome and the Triumph of the Church,* Rauschenbusch Lectures, New Series, I. San Francisco: Harper&Row, 1987.

Pelikan, Jaroslav. *Jesus through the Centuries: His Place in the History of Culture,* New Haven: Yale University Press, 1985.

Sanders, E. P. *The Historical Figure of Jesus,* London: Penguin Books, 1993.

Schaff, Philip, ve Henry Wace, eds. (orijinal editor Archibald Robertson). *Nicene and Post-Nicene Fathers,* Second series, cilt 4, Athanasius: *Select Works and Letters,* Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 1994.

Schatz, Klaus. *Papal Primacy: From Its Origins to the Present,* çev. John A. Otto ve Linda M. Maloney. Collegeville, MN: Liturgical Press, 1996.

Scullard, H.H., ve A. A. M. van der Heyden. *Shorter Atlas of the Classical World,* New York: E. P. Dutton, 1967.

Smith, John Holland. *Constantine the Great,* London: Hamish Hamilton, 1971.

Tomlinson, Richard. *From Mycenae to Constantinople: The Evolution of the Ancient City,* London: Routledge, 1992.

Veyne, Paul, ed. *A History of Private Life.* cilt I, *From Pagan Rome to Byzantium,* çev. Arthur Goldhammer. London: 1987.

Vidal, Gore. *Julian,* New York: Ballantine Books, 1964.

Wiles, Maurice. *Archetypal Heresy: Arianism through the Centuries,* Oxford: Clarendon Press, 1996.

Wiles, Maurice, ve Mark Santer, eds. *Documents in Early Christian Thought,* Cambridge: Cambridge University Press, 1975.

Williams, Daniel H. *Ambrose of Milan and the End of the Nicene-Arian Conflicts,* Oxford: Clarendon Press, 1995.

Williams, Rowan. *Arius: Heresy and Tradition,* London: Darton, Longman and Todd, 1987.

Williams, Rowan, ed. *The Making of Orthodoxy: Essays in Honour of Henry Chadwick,* Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Wolfson, Harry Austryn. *The Philosophy of the Church Fathers,* cilt I, *Faith, Trinity, Incarnation.* 3. ed., rev. Cambridge: Harvard University Press, 1970.

İndeks